G. van Rynberk

't AFGERUKT MOM-AANSIGHT

Der

'TOOVERYE:

Daar in

Het bedrogh der gewaande Toverye, naakt ontdekt, en met gezonde Redenen en exempelen dezer Eeuwe aangewezen wort.

Door

ABRAHAM PALINGH.

Met ſchoone kopere Platen verciert.

Den Tweeden Druk.

Van alle voorgaande Fouten verbeterd.

t'AMSTERDAM,

By ANDRIES VAN DAMME.

1725.

532346 B
317

OPDRACHT,

Aen de ſeer Achtbare Magiſtraet der Stadt HAERLEM.

Eerwaerdighe, wel-wyſe, voorſienige HEEREN.

DAer zijn hier en daer in eenige Steden droevige Tragedien voorgevallen, tegen ſommige perſoonen, aengehitſt door onverſtandighen yver (en ſoo ſy meynden) tegen vyandinnen Godes; die ſy Tooveresſen noemden; 't welk meeſt altijdt oude, en door het langhe leven afgeſleeten vrouwen waren, van welcke ick in mijn jonge jaren diverſche gekent hebbe; die ick volgens de gebuurlijckheydt ende ommegangh voor heel onnooſel ende vry van dat quaedt hiel, en hebben moeten dien naem in haer graf dragen; onder de welcke eenige geweeſt zijn, dat, by aldien ſy U H. Achtbaerheydts beſcherminghe niet ghenooten hadden, ſoudet met haer geſondtheydt ſlecht afgeloopen hebben: Hier in deſe ſaeck u ſtellende, als voorſichte beſchermers van de ontſchuldighe,

vermidts U E. hielt, dat de gene die wat ſeyden moſten dat bewijſen, 't welck als 't op bewijſen quam, de ſegghers altijdt te kort vielen: Door welcke vonniſſen dat quaedt in u Stadt inghetoomt wierdt, maer het quaedt in eenighe booſe menſchen als de overhandt nemende, wilden doen blijcken betoovert te zijn: Lieden (ſoo ſy veynſden) door Tooverye gheoorſaeckt van oude Vrouwen, dat ſy groote zenuw-treckinghen moſten lijden, haer aengheſicht ontſtellende, ende wonderlijcke dinghen uyt-braeckten, tot verwonderinghe van de omſtanders, met welcke qualen ſy belaſtende waren ſekere onnooſele vrouwen, die ghy aen weerzijden verhoordet, en naemt by proviſie dees betooverde in uw H. bewaringe, onderſoeckende terwijlen de hoedanigheydt der Tooverye, die ghy naeckteliјck voor uw ooghen ontdeckt ſaeght, ende door u wijs beleydt aen het ſekreet quaemt, en over ſulcks beſchermers van de onnooſele, ende (naer u Hooghwaerdigh Officie) ſtraffers van dat quaedt, door welcke voorſichtigheydt U E. by dat booſe volck altijdt ghevreeſt zijt, ja

ſoo

ſoo gevreeſt, dat als ick in andere Steden ſeyde, dat ick tot Haerlem het Gaſthuys wiſt, daer ſy ſouden ghecureert werden: ende als haer de plaetſe maer met woorden en toonde, het ſcheen van ſelfs over te gaen, alſoo wel ende beter of ſy van een oudt Wijf (belaſt met den naem van Tooveres) hadde ghezeghent gheweeſt: het welk U E. noch daer naer, aen een onnooſele ende voorname Burgherin betoont hebt, belaſt (ſoo het onwijſe volck waent) met de aenghedane ende ſecrete daedt van Tooverye, die U E. ſoo ontdeckt hebt, dat dierghelijcke Scheucken, ende quade Aentichters uw aenſicht vluchten, ja diverſche deſe betooveringhen (ſoo ſy meynden) wel uyt-ghebeeldt hebbende, ende haer bedroch (te weten ſulck bedroch) dat oock Tooverye is, eer ſy uw rechtdoende aenſicht ſaghen; terſtont ter Stadt uyt liepen. Ick hebbe (eenighen tijdt gheleden) voorghenomen, de hoedanigheydt der Tooverye te ontdecken, en het heele Momaenſicht af te trecken, op dat een yeghelijck ſien mach het bedroch, en niet min als Duyvelſche pra-

 ctijcken

ctijcken in Menschen. Wat in uw Stadt omgegaen heeft, en noch in ander steden omgaet, sonderlinge daer de boose of onverstandige Roomsche Inquisiteurs, naer haer welghevallen domineren. Ick bidde u dan, eerwaerde Heeren, wilt dit mijnen arbeydt, en mijn persoon, in u H. bewaringhe nemen. De Godt des Vredes, de Liefhebber des menschelijcken geslachts, den Instelder van uw H. Ampt, die wil u persoonen, ende uw Stadt, in sijn H. bewaringe nemen, dat wenscht uw onderdanigen Burger, en inwoonder, der uw wijdtberoemde Stadt Haerlem.

ABRAHAM PALINGH.

Aen-

Aenſpraeck tot den Leſer.

ONder de grootſte dwalinghen, die wy by de menſchen met onſe oogen ſien, en als met de handen taſten, (opmerckende Leſer) en is geen van de minſte het ſtuck of daet van Tooverye: niet dat ick ſegge de ſelve al heel niet te zijn, maer vry anders te beſtaen, als by veele tot noch gelooft is: Ick hebbe naer mijn vermogen, het ſecreet der ſelve ſoecken te ontdecken, en haer het Momaenſicht (ſoo veel ick konde) afghetrocken: Schroomt niet beminde Leſer, al iſt datmen u wijs maeckt, dat de wetenſchap der ſelve ſoo ſchadelijck is, dat even met de kenniſſe daer van, men lichtelijck aen de kunſt vaſt raeckt; geen getrouw menſche is daerom aen een Diefs onghetrouheydt ſchuldigh, om dat hy kenniſſe heeft hoe de ſulcke in een goedt mans huys ghebroken heeft, maer weet te voorſichtiger op wat wijſe hy hem voor ſoodanigh quaedt ſal wachten: even ſoodanigh ſtaet de ſaecke met de Tooverye, waer van de wetenſchap, welcke, ende hoe de ſelve is, u niet ſchaden ſal, ten zy ghy de ſelve pleecht en oeffent.

Laet u niet bedrieghen van de ghene welcke maer ſchijn van heyligheydt ende gheleertheydt toonende (ſonder vreeſe Godts en ware kenniſſe by hun te hebben) de ghemeyne man omleyden. Oock niet van ſulcke, die nu van tijdts wegen wel beter behoorende te weten, haer ghefronſt voorhooft, en gryſe hayren niet en ſchamen tot ergerniſſe van de lichtghelooven-de Jeught te miſbruycken, welcke Jeught het niet en paſt, dat ſy dees ouden ſouden ſegghen dat ſy liegen, by reden, dat ſy naer het ghewiſſe ſpreeckwoort, met het eene been als naer het graf gaen, vertellende dinghen die ſelfs gheen ſchijn van waerheydt en hebben, ſoodanigh my ſelve heught, van aenſienlijcke oude mannen ende vrouwen in mijn jonckheydt ghehoort te hebben, als hoe dat de ſelve Katten hadden

hooren ende sien spreecken, stemmen hadden hooren roepen sonder Lichaem, haer snoeren hadden sien melcken aen de Schouwmantel vast ghemaeckt, waer door de Koeyen in 't Veldt gaende, van haer melck berooft wierden, selfs tot bloedens toe: ende dierghelijcke. Alle welcke dinghen de Hoogh-duytsche leughenaers de Tooveressen toe schrijven, noch dit daer by doende, dat sy met haer gheselschap in de Wijn-kelders door kleyne gaetkens sluypende, haer daer vol suypen: Ende dat meer is, selfs uyt ander Landen, een Man met de roode Muts (denoterende de Duyvel) wel koenelijck van Keulen konnen doen Wijn halen, &c. Wacht u oock van sulcke, die als Landtloopers ende rechte Vaghebonden hier en daer soodanigh slagh van Volck als sy zijn, in Steden ende ten Platten Lande opmaecken, die sy om ghewins-halven soo weten te informeren, dat de onnoosele licht daer door misleydt, ende vervolghens gheheele Steden als ontroert werden. Ick ben, geen drie jaren gheleden, van een Vrouw ontboden gheweest, dat ick haer in haer betooverde ellende soude willen besoecken, meynende haer bedrogh soo wel beleyt te hebben, dat men haer valscheydt niet en soude konnen mercken, houdende haer heel qualijck, ende soo sy seyde betoovert te zijn: ende soo haer gheseydt was, dat het een van haer naeste Vrienden haer dede: ende om haer betooverende sieckte by het waenghelooвigh ende superstitieus Volck een schijn te gheven, soo hadde sy den Pot van sulcke bedriegherye te vyere hangende, even op dien tijdt als ick haer quam besoecken: Haer quijnende sieckte was van dusdanighe natuure: sy veynsde haer groot te gaen van Kinde, ende den tijdt der nativiteyt ghekomen zijnde, haelde in haren noodt seeckere Vrouwen, die sy wel louter den kap vulde, haer veynsende Monsters, by weghe van nativiteyt, aen den dagh ghebracht

bracht te hebben. Doen moeſt het klaer klincken-de Tooverye weſen; men riep de ghebuyrvrouwen te ſamen, men liet eerſt de Vrouwen de Monſters ſien, welcke ſlechte Doonen daer ſeer breedt van ſpraecken: Dit ruchtbaer zijnde, liet men hier ende daer oock Mannen deſe Monſters ſien: de welcke deſe Bedrieghſters ghelooveude, quamen my aenſeg-ghen wat ſy gheſien hadden, ende dat ick op mijn hoede ſoude zijn, ick ſoude by haer ontboden wor-den: Verklaerden (ende oock niet beter wetende of) hy hadde kleyne Slanghſkens gheſien, ende ee-nighe ſoorten van Krabben, door nativiteyt aen den dagh ghebracht, welcke wonderlijckheden my nieuſ-gierigh maeckten, te meer, alſoo ſeecker Doctor veel van Tooverſieckten gheſchreven heeft, onder andere ghedenckende, ten naeſten by ſulcke en dier-ghelijcke dingen. Ick verſoeckende aen ſeecker Do-ctor, dat hy met my ſoude willen de viſite doen, te meer, alſoo het mijn beroep niet en was, om een Vrouw, in ſulcken ſtaet zijnde, te examineren: Wy te ſamen in huys komende, vonden de Kraemvrouw te Bedde leggende, daer hem den Doctor ſtracx naer toe voegde, haer vraghende naer ſulcke dingen, die ick niet en hadde durven dencken te vraghen, waer op ſy ſoo abuſivelijck antwoorde, dat haer bedriege-rye aen alle kanten uyt keeck, hy ghedaen hebbende, onderſocht ick haer op het ſtuck van Tooverye, het welck naer de reden, noch veel ſlechter af liep, ghe-noeghſaem toonende, dat naer de meyninghe die ſy van Tooverye hadde, de Tooverye by haer ſelven uyt-gewrocht hadde: wy verſochten dat wy de Monſters (die ſy aen den dagh ghebracht hadde) mochten ſien, die met eenighe ſtribbelende woorden gehaelt wierden: Doen bevonden wy, ende ſaghen voor onſe ooghen, dat het niet anders en waren dan de grootſte Slecken, ende Koppeſpinnen, die ſy in Tuynen of Bogaerden

hadde konnen vinden, welcke ſlecken, door dien ſy eenen gheruymen tijdt op een vreemde Weyde ghe-weeſt hadden, waren dunder ende langer gheworden: Deſe monſters, ſoo men die noemde, haer door haer begheerte weder over-ghevende, vraeghden wat wy daer af ſeyden? waer op ick antwoorde, dat ick haer des anderen daeghs wel ſoude ſegghen: wenſchende al het geſelſchap goeden nacht, waer op ghevolght is dat ick haer des anderen daeghs aenſeyde, dat al haer doen ende mijnen, niet anders dan welwetende booſheydt in haer en was: haer aenſeggende, dat ſy in die qualite een bedrieghſter was, en gheſocht hadde eerlijcke Luyden (daer ſy veel deught van ghenooten hadde) te ſchandaliſeren; welcke Vrouwe (die ſy beſchuldighde) in 't Gaſthuys ſieck lagh en van de ſieckte overleden is.

Dit eenighe daghen ghepaſſeert zijnde, maeckte de mijnen of ſy de bedriegerye wilde hervatten: 't welck my aengheſeydt wierdt, waer op ick met *Hendrick van Soeſt*, Stadts Sieckentrooſter, derwaerts ginck, haer waerſchouwende preſent ghetuyghen, dat ſy haer ſoude wachten van ſulcke bedriegherye ende onſettelijcke booſheydt (ende ghenoeghſaem in haer Tooverye) of ſoude voor de Magiſtraet haer Tooverye ontdecken, waer over ſy met ſtijve woorden haer onſchuldt wilde bewijſen: den Siecken trooſter haer onderrechtende, ſeyde haer, dat ick veel bewijſelijcker redenen hadde, ende ghetuyghen van het ghene ick ſeyde als ſy meynde, waer op ick haer badt, by aldien ick onghelijck hadde (dat niemandt beter en wiſte als ſy) dat ſy my ſoude voor de E. Heeren Burghermeeſteren roepen, beloovende haer in preſentie van dat gheſelſchap niet te ſullen ontwijcken, maer ter gheſetter tijdt verſchijnen: maer wat ſy at of dronck, ſy en kreegh daer gheen ſmaeck in, ende dede de Betooverende ſieckte van dien tijdt aen ophouden: Van

welcke Tooverſieckten, ghy ſult alleen eenige weynighe, uyt veele in dit mijn Tractaet ontdeckt vinden, en het Momaenſicht afghetrocken.

Leeſt dan dit Tractaet, waer in u voor eerſt de Tooverye in de Heylige Schriftuure ghemelt (daer de valſche mirakelen, waerſeggerye, ende teecken-bediedingh aen vaſt zijn) verklaert wort, mitſgaders die van de Heydenſche Prieſters ende booſe Joden.

Ten tweeden, werdt oock ontdeckt, de nietigheydt van Tooverye deſes tijdts booſheydt, der ſoo ghenoemde Gheeſtelijcke, te recht valſche Inquiſiteurs, als oock die van 't ſchuym der Landtloopers, meeſt der onnooſele en Vrouwen-plagers, die de ſelve ghewoon zijn onmogelijcke dingen aen te tichten, ende hoewel deſe ſaecke, veel licht beter van andere mochte ghedaen zijn, hebbe ick evenwel uyt yver tot de gheмeyne welſtandt, het weynighe dat ick daer af wiſte, niet konnen verbergen, hoopende het u aengenaem zijn ſal. Leſende dan met opmercken, overleght de onmacht der Duyvelen, en ſwackheydt der Menſchen, daer teghen de groote macht Godts, ſijne rechtvaerdigheydt ende liefde tot het Menſchelijck gheſlachte, en ghy ſult ſien de nietigheydt van dees leughenachtige en verſierde Tooverye.

A. P.

Seneca

Seneca

IN 't vierde Boeck van de natuurlijcke Questien cap. 7. de Wetten der twaelf Tafelen hebben ons verboden dat niemandt eens anders vruchten soude betooveren: Seydt voorder, doen de oude onnoosele tijdt heeft ghelooft, dat men Slaghregenen door besweeringe konde doen vallen, of die afweeren, 't is nochtans soo klaer dat soodanige dingen niet en konnen geschieden.

Plinius

In sijn Natuurlijcke Historien in 't 30 *Deel cap.* 2. *Heeft ons naerghelaten, hoe dat de Keyser* Nero *gheen moeyte noch geldt en spaerde, om de Tooverye te leeren: maer noyt soo verre en quam, dat hy een Vercken door Toover-vaersen, of besweeringhen konde vermincken, hoewel hy naer het seggen van eenige Autheuren, wel de waerde van een Koninckrijck daer aen verquist hadde, en is onverrichter saken daer uyt gescheyden, niet om dat hy de deught liefde, maer om dat hy der gheen quaedt mede en konde doen.*

Plinius

In 't selve, in 't 8 *Boeck cap.* 22. *Dat de menschen haer in Wolven souden konnen veranderen, en daer naer weder tot haer selven komen, moeten wy met vast vertrouwen ghelooven onwaerachtigh te zijn. 't Is wonder seydt hy verder: Waer de Grieckxe lichtgeloovigheydt sich al toe uytstreckte: Want daer en is niet een soo onbeschaemde leughen, of sy heeft getuygen gehadt.*

't Con-

Wie dan ghelooft dat eenigh Schepſel ſoude konnen ghemaeckt worden, of in een beter of ſlimmer verandert of verſchapen werden, in eenighe andere ghedaente of gelijckeniſſe, als van den Schepper aller dinghen ſelfs, van wie, en door wie alles is, die is buyten alle twijfel ongeloovig, en ſlimmer als een Heyden.

Op

ABRAHAM PALINGHS

Afgeruckt Momaensicht der Tooverye.

WAerom toont de Tooverye
Die vervloeckte sotternye
In die plaetsen min geweld,
Daer de Godtsdienst is herstelt;
Als daer menschelijcke grillen
Sijnen luyster dooven willen;
En de Schrift en haer verstand
Danssen doen op Roomschen trant?
Is 't om dat de Droes de klaerheyd
Der van nieus hervormde waerheyd
Vlied, en een' soo stercken dag
In sijn oog niet velen mag?
Of sou 't wesen om dat Roomen
By sijn bygeloof en droomen
Geen' geringe winsten doet,
En derhalven in 't gemoed
Van de letterloose Leeken
Niet als droomen poogt te queken,
Om sijn droom- en leugen-leer
Bet te houden in haer eer?
Ja, dat is 't, van daer sal 't komen;
Datmen in dat mistig Roomen
Dus van Tooveressen hoort,
Dus uytsinnig pijnt en moord.
Dat de Rechtbanck dit bedochte,
En dit stuck eens naeu deursochte,
En niet meer met Papen-praet
Maer met reden ging te raed;
Sy en soude t' haerer schanden
Haer geweten en haer' handen
Niet meer schenden soo verwoed
Aen soo veel onschuldig bloed.

Rech-

Rechters, averechtsche Rechters,
Segt eens, isser wel yet slechters
Als te droomen dat een wijf
Week van herte, swack van lijf
Schouw voor spook en grousaemheden,
Stoutelijck sou derven treden
Met den Duyvel in verband
Dien afschouwelijcken quant,
En dan dingen sou vermogen
(O belachelijcke logen!
Laster al te grof en bot!)
Mogelijck alleen by God?
Wie, wie sou soo malle grillen
Selfs in kinders dulden willen?
Maer waer toe hier veel geseyt?
Wilt ghy grondiger bescheyd?
Gaet 'et by Wiërus soecken
Of in Schots geleerde boeken;
Laet u die tot Leydslien zijn,
Geen' Spinæus, geen' Bodijn:
Of komt eyndelijck by PALING,
Die de dulle Tooverdwaling
't Masker ruckt van 't aengesicht,
En al schaemrood sleept voor 't licht;
Die uyt liniën van handen,
Die uyt offer-ingewanden,
Vogel-vluchten of geluyd,
Noyt iet waers acht voorgeduyd;
Die d' ontsinde Ceromanten,
Hydromanten, Geomanten,
En al 't Wichelsieck gebroet
Voor sijn pen verstuyven doet;
Die de spiegels, salven, siften,
Ringen, beelden, Tooverschriften
Van Zamolxis en Dardaen
Doet in ydelheyd vergaen.
Tooverrechters, als ghy desen
Met goed opmerck hebt deurlesen,

En

En u dan noch even ſtout
By uw' oude parten houd,
En van branden en van blaken
Noch geen end en denckt te maken;
Soo ſijt ſeker en gewis
Dat de Prins der duyſternis
U veel feller noopt met ſporen.
Vaſter heeft by keel en ooren,
Dieper ſit in 't ingewand,
Als die ghy aen ſtaken brand.

J. de DECKER.

Op 't duyvelſch verbond.

INdien menſe altemael wou branden doen en blaken,
Die met den quaden geeſt verbond en vriendſchap maken
Men ſchoot aen hout te kort, men blaeckte ſich haeſt moe:
Wy maken altemael met deſen gaſt verbonden,
Soo dickmael als wy ons gaen wentelen in ſonden:
Die ſondigt, ſweert God af, en valt den duyvel toe.

Idem DECKER.

Eerſte

Eerste t' samen-spraeck, tusschen *Tymon* en *Eusebius*.

Tymon.

1. WEl Eusebius, zijt ghy daer/ mijn oude kennis/ ick verblijde my dat ick u sie/ ick hebbe by my selven ghedacht/ dat ick eens met u wel wilde spreken van de dingen die men u naerseyt/ te weten dat ghy niet en ghelooft datter Toovenaers en Tooveressen zijn: ende alsoo dat volck niet en doet/ van het gene sy doen/ of doen dat door den Duyvel/ soo seggen sommige u naer/ dat ghy niet en gelooft datter duyvelen zijn/ 't welcke my dunckt een groote dwalinghe te wesen.

Eusebius.

2. Tymon, ghy doet seer wel/ sonderlinghe daer in/ dat ghy my eerst aenspreeckt over de dingen daer ghy meynt dat ick in dwalinge ben/ en weet u derhalven grooten danck/ en sal u openhertigh verklaren soo het by my leydt: alsoo veel menschen grootelijcks haer daer aen besondigen/ doch de eene meer of min/ als de andere/ alsoo sy geen kennisse hebben van de saeck/ en eenige uyt lichtgeloovigheydt en uyt yver van Godtsdienst haer soo verre verloopen/ dat sy deelsaem vallen aen de Tyrannijen en onbehoorlijckheden die daer by en ontrent de Processen ghescheidt zijn. Op u eerste ghesegh Tymon, verklare ick u oprechtelijck/ dat ick geloove en weet/ datter Toovenaers en Tooveressen zijn/ gheweest zijn/ en sullen zijn. Op u tweede/ ick geloove datter duyvelen zijn/ geweest zijn/ en sullen zijn.

Tymon.

3. Soo en hebben wy dan daer geen geschil in/ maer dat is my wonderlick om te hooren/ dat ghy

seght dat sy gheen kennisse van de saeck en hebben / wie soude daer kennisse af hebben / want naer het segghen van die Autheuren die van de materie ghe-schreven hebben/soo en heeft niemandt kennisse van de saeck/of hy raeckter oock licht aen vast/ een saeck die grouwelijck is te dencken / om de grouwelijcke ghevolghen die daer in zijn.

Eusebius.

4. Tymon, de Duyvel is in sijn eyghen wesen quaet/en seer quaedt / maer dat en schaet u of my of niemant niet/als ghy hem in booshepdt niet navolgt/ noch hy en heeft soo veel macht niet/ als eenige hem wel toegeschreven hebben/en derhalven en moet ghy het niet gelooven/en soo onnoodig niet bevreest zijn.

Tymon.

5. Soude ick niet ghelooven / dat eerwaerdighe Mannen gheschreven hebben/ Franciscus Agricola, Pastoor tot Zittart in 't Landt te Gulick/ seyt/ dat de Duyvel de Toveressen drijft tot quaedtdoen / jae alwaert dat sy niet en wilden/so moesten sy wel door aendrijvinghe des Duyvels.

Eusebius.

6. Tymon, dat en kan niet waer zijn / want soo daer ghedwonghen wordt tot sondighen / die ghe-dwonghen wordt en sondight niet/maer den ghenen die dwinght tot sondighen die sondight / want soo langhe als den wille niet geneyght en is tot sondi-gen/soo komt dat op den dwinger aen/en ten is niet gelooflijck/dat Godt een Christen mensche tot sulc-ken beproevinghe laet komen / dat de Duyvel hem met slagen soude dwingen tot sondigen/tegen sijnen wille / en daer de wille is en behoeven geen slagen.

Tymon.

7. Maer ick hebbe u in u voorighe reden hoo-ren segghen / datter Duyvelen geweest zijn / zijn de Duyvelen dan Duyvelen geschapen?

Euse-

Eusebius.

8. Neen in gheender manieren / want al wat Godt schept of maeckt is in die hoedanigheyt goet / ick ontkenne dan gheheel dat Godt Duyvelen ghe-schapen heeft / maer Engelen en geen Duyvelen.

Tymon.

9. Wel hoe komt dat/dat de Enghelen Duyvelen ghewozden zijn?

Eusebius.

10. Door hovaerdye ende ongehoorsaemheydt / die de Dochter der hovaerdye is / het woordt Duy-vel wordt by ons Nederlanders verstaen voor het wesen des boosen Geests / dien Geest die Eva ver-leyde/ met de aensienlijcke vrucht / die hy heeft ghe-menght met leughenen/en mach in dien aensien wel gheseydt worden dat hy een Satan is / naer de ma-niere der Hebreen / dat is eenen temteerder en ver-soecker tot quade dinghen/ende oock eenen benijder van de eeuwige welvaert des menschen: want/ door sijn nijdigheyt is de doodt in de werelt ghekomen / ghelijck in 't Boeck der Wijsheydt Capit. 2. ghe-melt staet / derhalven dat men toestaen moet uyt kracht der Heyliger Schrifturen/ dat hy ghevallen is door hovaerdye / van de waerdigheydt daer hy in gheschapen was/willende Godt niet gehoorsamen / hoewel alle het goedt dat hy hadde/van Godt te lee-ne hadde. Om nu desen vyandt te kennen/naer het wesen dat hy nu heeft/en isser niet seeckerder dan de Heylige Schrifture/ daer sijn manieren en practijc-ken op veel plaetsen beschreven staen: dat hy Sa-tan is/ blijckt dat dien hovaerdighen Bottaert dor-ste Godt versoecken/ om Job op eenigher manieren leet te doen/dat hy nijdigh is/ blijckt uyt sijn Sata-niseren / om dat hy des goeden Mans welvaert be-klaeghde / by hem selven fantaserende / dat de oor-saecke van sijn deught / de veelheydt van sijn goede-

ren waren / daer hem Godt mede ghezegent hadde.

Tymon.

11. Ick moet lacchen / dat gy hem eenen bottrick noemt: Want hy behoorde te weten dat Godt beter wiste de oorsaecke van Jobs godtvruchtigheydt als hy / het was wel een stoute hoovaerdye en een groote bottigheydt/dat hy Godt wilde voorsegghen van toekomende dingen: Ick mercke nu wel dat hy tot dat ambacht niet en deught/hoewel veele meynen/ dat hy by hem selven / of door andere/ van toekomende dinghen al veel kan ratelen/’t welck op een ander tijdt sal te passe komen.

Eusebius.

12. Wy en willen hier niet ondersoecken/wat die en ghene ghehouden hebben van de gheesten: Maer als wy het woort duyvel of duyvelen ghebruycken/ soo meynen wy die boose gheesten / die van quade toevallen vervult zijn / die wederspannighe en hoovaerdige / dien Apocalypsis seydt uyt den Hemel is gheworpen / den beschuldigher onser broederen / ghelijck in den heyligen man Job blijckt / soo meynen wy die / die Christus onsen Salighmaker sagh uyt den Hemel vallen gelijck eenen blixem/Luc. 10. Ende ghelijck als Petrus seydt: Dat hy de Enghelen/als sy ghesondight hadden/niet ghespaert en heeft / maer heeftse met ketenen der duysternisse in de helle ghewoorpen / ende overghegeven tot het oordeel te bewaren. Dat eenighe questie ghemoveert hebben / wanneer de Enghelen geschapen zijn / ick en kan niet sien wat ons daer aengheleghen is / ick ben van gevoelen dat sy geschapen zijn eer ofte voor de menschen / jae dat hy gevallen is voor de Scheppinghe des menschen/ dat hy oock geen duyvel gheschapen / maer dat hy door sijn aenghenomen hoovaerdye duyvel gheworden is/dat hy met bysondere kracht/wijsheyt en verlichtinge geschapen is/en dat

hy

hy door hoovaerdige laetdunckentheydt/den grootsten botterick of plompaert (hoe ick hem noemen sal) gheworden is/ dat Godt hem bewaert om hem te straffen/naer sijn rechtveerdigh oordeel/ met alle bezielde creatuuren die hem onghehoorsaem zijn/en gheweest zijn / en haer niet bekeert en hebben / ghelijck onsen Salighmaker soo duydelijck seydt: Gaet wech van my ghy vervloeckte in dat eeuwige vyer/ dat bereydt is den duyvel ende sijnen Engelen. Ick en wil oock gheen gheschil hebben met die Uytlegghers/ die den Behemoth en den Leviathan by den duyvel vergheleken hebben: Laet sy al ghelijckenissen maecken soo sy willen / sy en hebben dat niet wel ghetreft: Want Godt seydt dat hy hoy eet als eenen Os / en noch meer dierghelijcke hoedanigheden heeft / daer wy menschen niet seer van bevreest en behoeven te zijn: Maer het is seer schrickelijck van de boosheyt so ingenomen te zijn / en van den duyvel soo met nijdigheyt ingegeest gelijck den Koninck Pharao was/ dat door een hartneckighe quaedtheyt geen mirakelen hem en konde bewegen. Maer door een duyvelsche nijdigheyt verstoort zijnde / heeft Godts volck ten uytter sten vervolght / en heeft op reeckeninghe de doodt tot loon verkreghen. Daer is groot onderscheydt tusschen het doen der Enghelen/ende het doen der duyvelen: Want de eene doet dat als bode Godes/ en in haer hoedanigheydt zijn sy Godt gehoorsaem / en ten aensien van haer wesen en commissie deughdelijck ghehoorsamende haren Schepper ende hem lovende ende prijsende / in alle het ghene dat hy door haer uytvoert.

Tymon.

13. Wel / was den verderver die door Egypten gingh/en al de eerst-ghebooren der Egyptenaren versloegh / niet Duyvels ghenoegh voor de Egyptenaren?

Eusebius.

14. Neen hy/ want hy was eenen ghehoorsamen Geest/die ghehoorsamelijck uytvoerde het gene hem sijn Overste (te weten Godt) belaste. Ende daerom wil ick dat ghy onderschepdt maeckt tusschen goede ende quade Geesten/dat is/tusschen gehoorsamende ende wederspannighe.

Tymon.

15. Ghy bekent met my / dat de Duyvelen met machtighe hoedanigheydt geschapen zijn/ doet ghy niet?

Eusebius.

16. Neen ick / wat soude ick dat bekennen / ick ontkenne dat Godt Duyvelen gheschapen heeft / maer dat hy Enghelen gheschapen heeft met machtighe hoedanigheden / en haer verhovaerdighende / Godt ongehoorsaem zijnde / Duyvelen gheworden zijn / ende dat hy door sijn eyghen en aenghenomen hovaerdye / van Godt is afgevallen / verhovaerdigende hem/in de schoone en uytmuntende gaven die hem Godt byghelepdt heeft/en in die hoedanigheyt booser als wy menschen/om dat hy heerlijcker is geweest als mensche/by hem selven en door hem selven is ghevallen.

Tymon.

17. Wat wilt ghy daer mede seggen/ dat hy door hem selven is ghevallen?

Eusebius.

18. Dat wil ick segghen / voor de tijden of in der eeuwigheydt / voor den geschapen tijdt en warender gheen redelijcke schepselen als Enghelen: Godt en is gheen aenlegghert noch versoecker tot quade dingen / en in der eeuwigheyt voor de geschapen tijt en warender geen menschen / soo zijn de gene die duyvelen gheworden zijn / ghevallen door haer selven/en door niemant anders ghevallen als door sijn

aen-

aengenomen hovaerdye / en hier uyt kanmen bespeuren sijn groote bottigheydt verkregen door hoverdye / dat hy hem niet onderworpen en heeft den genen die hem gheschapen en te gebieden hadde / maer tot bewijs van sijn onvermoghentheydt / seydt den Apostel Petrus 2. Brief cap. 2. Want ist sake dat Godt de sondige Engelen niet gespaert en heeft / maer heeftse met de kabelen der hellen ter neder getrocken / in de helle gelevert / om bewaert te worden ten oordeele om gepijnight te zijn. Dit bevestight Job aen sijn 4. cap. vers 18. seggende: In sijn Enghelen heeft hy boosheydt ghevonden / ende onse Salighmaker Luc. 10. vers 18. seyt / Ick sagh den Satan van den Hemel vallen als eenen blixem. En niet donckerlijck den Propheet Esaias cap. 14. 12. O Lucifer! hoe zijt ghy van den Hemel ghevallen / hoe zijt ghy ter aerden gevelt / ghy dachtet in uwer herten: Ick wil ten Hemel opklimmen / en mijnen stoel boven de sterren Godts verhoogen / ik wil my setten op den Berge des beschepts; Ick wil over de hooghe wolcken varen / ende ghelijck zijn den Alderhooghsten: Maer nochtans soo suldy ter hellen neder ghetrocken worden / in de diepte des poels. Dese hoedanigheyt van hooverdye des duyvels / is altijt naer haer treckende de tweede eygenschap van quaedt / te weten de nijdigheyt / waer uyt ghevolght is staetsucht / dat is / begeerlijckheydt om selfs te regeeren / gemenght met haet tegen Godt en de gene die hem gehoorsaem zijn / en uyt die oorsaeck heeft hy hem boven Godt willen setten / waer uyt ghevolght is sijnen grooten val ende uyterste verdoemenisse / vermidts sijn obstinate onbekeerlijckheyt die de dochter van hoovaerdigheydt is. Siet daer / dat is de eyghenschap des duyvels / die noch daghelijcks sijn werck is hebbende in de kinderen des ongheloofs.

Tymon.

19. Ghy en gheeft hem niet veel machts toe/dat verstae ick wel/maer wat wilt ghy segghen/ dat hy sijn werck heeft in de kinderen des ongheloofs / dat haer werck is des duyvels werck?

Eusebius.

20. Dat en wil ick niet segghen / maer dat de kinderen des ongheloofs haer in des duyvels wercken ghelijck ghemaeckt hebben / en dat sy om haer boosheydt sullen ghestraft worden/ ghelijck de duyvelen/alsoo onsen Salighmaecker seydt/gaet in dat eeuwige vyer / dat den duyvel en sijn Engelen bereydt is / Matth. 25. vers 25.

Tymon.

21. Indien ick u ghevoelen wel begrijpe / soo is dat u meyninghe: dat de boose Enghelen ofte eer duyvelen / en de boose menschen niet veel en verschillen in het subject der straffinghe / alsoo de sonden by de duyvelen begaen/bestaende in hoovaerdye teghen Godt / en sy sullen ten jonghsten daghe met de boose menschen ghestraft worden.

Eusebius.

22. Dit hebbe ick daer noch toe te segghen / dat een mensche/ al ist dat hy boosIijck of qualijck leeft / niet en is in de staet der duyvelen: maer dat hy door insprake Godts / of aensprake van goede menschen als bode Godts / of door eenighe andere maniere Godt bekent/ kan bekeert worden: alsoo niemandt gheoorloft is te gheboelen van hem selven/ dat hy in de staet der duyvelen is/door soo veele de seeckerheyt der verdoemenisse aengaet. En in dien aensien isser groot onderscheyt tusschen de duyvelen ende de boose menschen.

Tymon.

23. Kan de duyvel de mensche wel beheerschen sonder den mensche / dat is / of de duyvel den men-

sche wel werckelijck kan in 't lijf varen/en doen hem eenighe dinghen doen die den mensche niet doen en wil?

Eusebius.

24. Neen/want als den mensche niet doen en wil dat duyvels is/ soo en kan hem de duyvel niet dwinghen / jae al waer 't schoon dat hy duyvel / dat van Godt begheerde / soo en sal hem Godt dat niet toe laten/ghelijck wy dat konnen mercken uyt de woorden onses Salighmakers tot Petrum/daer hy seyt: Petrus / de Satan heeft u willen siften als tarwe / maer ick hebbe voor u ghebeden/ dat u gheloobe niet af en wijcke / Luc. 22.

Tymon.

25. Alsoo hy een Prince en overste der werelt genoemt wordt / en dat hy sijn werck heeft in de kinderen des ongheloofs/ kan hy door haer gheen wonderlijcke dinghen uytvoeren / die buyten den reghel der naturen (en sonder tusschen komen van den duyvel) onmoghelijck zijn?

Eusebius.

26. Neen hy: Want den Schepper der naturen / heeft de schepselen soo gheschapen / het zy redelijcke of onredelijcke/soo dat een yeghelijck moeten blijven in die hoedanigheydt daer hem Godt in gheschapen heeft / en dat en kan van niemandt verandert worden.

Tymon.

27. Kan hy niet door Godts toelatingh / wonderlijcke ende bedrieghelijcke dingen doen door sijne dienaers / 't welck toovenaers en toovereffen zijn?

Eusebius.

28. Godt is almachtigh / en derhalven kan hy doen dat hy wil. Maer Tymon, indien Godt wilde dat ghy vliegen soudt / alsoo ghy daer sit/ ghy soudt

eerst vlieghens hoedanigheydt moeten hebben/ ende daer soude meer toe behoeven als simpelijck toelaten. Dat de duyvel niet al en kan doen dat hy wil/ blijckt uyt sijn onvermoghen: Want konde hy doen dat hy wilde/ hy en soude hem met so veel bedroghs onder sijne dienaers niet beholpen hebben.

Tymon.

29. Kan hy niet toekomende dingen voorseggen/ of dinghen die de menschen niet weten en konnen? seeckerlijck voorsegghen.

Eusebius.

30. Tymon, sullen wy hem aensien en oordeelen gelijck als hy is/waer hy toe deught/hier en deught hy niet toe: want dien bottaert soude eens neeringe voor hem selven gaen doen: Hy dorste met de kinderen Godts voor den Heere verschijnen. De Heere sprak tot hem/ van waer dat hy quam? de duyvel seyde: dat hy dat landt rontom doorloopen hadde. Godt vraeghde hem/ of hy sijnen knecht Job niet ghesien en hadde/ die soo vromelijck leefde/ die soo recht en slecht Godt vreesde en het quaedt schoude. Dat en konde dien hoovaerdighen schelm niet verdraghen/hy onderwondt Godt te temteeren en te bewegen (soo den bottaert meynde) tot quade dingen/ en hy antwoorde Godt/meynt ghy dat Job om niet Godt vreest? ghy hebt doch hem en al sijn huys rontom bewaert. Ghy hebt hem en dat werck sijner handen ghezegent/ende sijn goet heeft hem uytgebreydet in den gantschen lande: maer steeckt u handt uyt/ en tast hem aen in alle het ghene/ dat hy heeft: Wat ghelde t/hy sal u in 't aensicht vloecken? Maer ons ten exempel/ Godt consenteerde sijn versoeck/en dede alle het ghene hy Satan begheerde/de duyvel en was maer wech ghegaen van den Heere/ en de kinderen Jobs waren vrolijck met malkanderen/ doen quam een bode tot Job/die seyde: dat sijn

Ossen

Ossen ploeghden dat landt/ende sijn Ezelinnen gingen in de weyde/doen vielen de Arabiers in 't lant/ ende hadden sijn knechten doodt geslaghen/ende hy was 't alleen ontloopen: Dien en hadde sijn droevige bootschap naulijckx voleyndt/daer quam een bode/ die seyde: Het vyer Godts quam van den Hemel/ en verbrande de Schapen met al Jobs knechten/ en maecktese tot niet/ en hy wasser alleen overgebleven om hem dat te bootschappen. Sijn reden en hadde hy niet uytghesproken/daer komt noch eenen ingheloopen/ die seyde: U Sonen en Dochters aten en droncken/in haer eerst ghebozen broeders huys/ ende doen quam daer eenen grooten windt van over de Woestijne/ en stiet op de vier hoecken van het huys/ so dat het op de kinderen Jobs neder viel dat sy storven/ en ter nauwer noot was 't den bode ontloopen/ die hem de boodtschap brochte.

Tymon.

31. Wel doen was den man al sijn Huysraedt quyt/en sijn kinderen verlozen/doot gevallen en verplettert/hem en bleef niet over dan het landt sonder knechten en Maerten/het welcke de Arabiers verwoest hadden: soo stondt daer den goeden man berovt/ een voghel mocht over sijn landt vlieghen/en een boef daer over rijden/ maer hy en hadder niet meer af. Eusebius, hoe liep dat af in het eynde?

Eusebius.

32. Noyt slechter Waersegger als de duyvel is/ den goeden man die ons allen een exempel van lijdtsaemheyt is/was so verduldigh dat hy seyde: naeckt ben ick van mijn moeder ghekomen/ naeckt sal ick weder derwaerts varen/de Heere heeft het gegeven/ de Heere heeft het ghenomen: De name des Heeren zy gheloofst: Soo dat hy niet sottelijckx voor Godt en dede/ en soo viel al het waersegghen des Duyvels te niet.

Tymon.

Tymon.

33. Wel/gaf hy de moedt verloren/ en schepde hy der uyt?

Eusebius.

34. Daer is hy te hoovaerdigh en te bot toe / hy temteerde Godt soo hy meynde/tot ergher/over den goeden man/ maer den bottaert en wist niet dat den goeden mensche tot den eynde volstandigh soude blijven. Denckt eens Tymon, wat een waersegger dat dat is van toekomende dinghen / die in sijn eyghen neeringh soo misslaet.

Tymon.

35. Was hy te hoovaerdigh / en temteerde hy Godt naer sijn meyninge/tot quader voor den lijdtsamen Job / wat dede hy dan?

Eusebius.

36. Maer doen de kinderen Godts quamen en traden voor den Heere / doen verscheen de Sathan oock onder dat goede ghefelschap: doen sprack de Heere tot de duyvel: van waer komt ghy? den Satan antwoorde: Ick hebbe dat landt om-ghetrocken. De Heere sprack; en hebt ghy gheen acht genomen op mijnen knecht Job? Want sijns ghelijcken en is in den lande niet/slecht ende recht/godvreesende / schouwende dat quaedt / ende blijvende noch vast by sijnder vromigheydt. Maer ghy hebt my beweeght dat ick hem sonder oorsaecke bederven soude.

Tymon.

37. Wel / liet hy het daer by blijven?

Eusebius.

38. Dat botte beest meynde dat den goeden man van soo quaden aert was als hy is. Want hy is in voortijden van Godt begaeft met uytnemende gaven/verhoovaerdighde hem boven sijnen Schepper: Nu meynde hy/ om dat Godt Job genomen hadde het

het ghene dat hy hem buyten sijn lichaem gheghe- ven hadde / dat de liefde Gods in hem vergaen sou- de / wanneer hem Godt in sijn lichaem aentaste / en daerom sprack hy : Maer steeckt u handt uyt / en tast sijn gebeent en vleesch aen : wat gheldet / hy sal u in 't aensicht vloecken.

Tymon.

39. Wel / wilde hy teghen Godt wedden / dat was wel een groote stoutigheydt dat hy dat doen dorst / naedemael dat hy wel wiste met wien dat hy te doen hadde.

Eusebius.

40. Maer het was wel een groote bottigheydt sonder exempel / dat hy Godt wilde voorseggen / hoe het in toekomenden tijden / met Job gaen soude in wercken en belijdenissen van godtvruchtigheydt.

Tymon.

41. Dat is waer / maer hoe liep de saeck af?

Eusebius.

42. Godt en wilde Job selve in sijn vleesch en beenen niet aentasten: Maer gaf den temteerder sijnen vollen loop / en seyde tot hem: Siet daer / hy zy in u handt / doch spaert sijn leven. Terstont voer de Sathan wech van het aensicht des Heeren / en sloegh Job met boose zweeren / van sijnen hoofde tot sijnen voetzolen toe. Ghy kondt dencken hoe de man gestelt was / en dat hy duyvel / wel sijn quaetste dede om den man te quellen / en tot Godts-lasteringhe te brenghen. Daer by quam noch het segghen van sijn dwaes Wijf / die seyde: Blijft ghy noch by u vromigheydt? Vloeckt Godt / en sterft. Maer het exempel van lijdtsaemheydt was soo verdul- digh / dat hy in al sijn teghenspoet en pijnlijckhe- den / teghen sijn dwase vrouw seyde: Ghy spreeckt ghelijck de dwase wijven. Hebben wy dat goede niet ont-

ontfanghen van Godt en souden wy dat quade oock niet aennemen / en in alle desen en besondighde Job hem niet met sijne lippen. Hy hadde drie vrienden / doen sy hoorden dat hy soo ellendigh was / die hem quamen besoecken. Doen sy by hem quamen en kenden sy hem niet / maer wierden te schrepen / en saten by hem seven daghen en seven nachten / dat sy met hem niet en spraecken / alleene om dat sijn lijden soo groot was: En soo hadde die temtatie een eynde / en bleeck daer uyt / dat hy van toekomende saken gheen ghewisheyt en heeft / en volgens dien niet en deught tot voorseggen van het ghene noch staet te geschieden.

Tymon.

43. Ick sie wel dat hy tot dat ambacht niet en deught: want ick gheloove dat hy sijn best dede / (om den goeden man) van Godt afvalligh te maken.

Eusebius.

44. Hy dede wel sijn best / en hy was stout ende wreet genoegh. Hy heeft oock wel onsen Saligmaker ghetemteert / en de Saduceen en Pharizeen / Priester ende Schriftgheleerden opghehist / teghen onsen Salighmaecker / meynende dat hy dien volmaeckten mensche / soo soude t' onderbrenghen / in wiens doodt sijn overwinninghe was / en nochtans soo bot / dat hy in die booswichten soo schandelijck woelde / tot verstooringhe van sijn rijck / en verlossinghe van de heylighen / die sonder hem de doodt onderworpen waren / en door sijn doot van de eeuwige doot verlost zijn.

Tymon.

45. Ick sie wel dat den ghenen die in sijn eyghen saken soo dom is / hoe soude die in ander mans saken soo voorsichtigh zijn / dat hy te vooren soude konnen weten wat te geschieden staet.

Euse-

Eusebius.

46. Indien hy in toekomende saecken eenighsins ervaren hadde geweest / hy en soude Judas niet opgehitst hebben om onsen Salighmaker te verraden / om aen de Priesteren Annas en Caiphas overghelevert te worden: Want sijn doodt is ons leven / en de verwoestinghe van het rijck des duyvels / waer uyt dat ick besluyte: de ghene die geen acht daghen te voren en weet te voorsegghen wat in sijn eyghen saeck geschieden sal / die en deught niet tot waerseggen. De duyvel en wist acht daghen niet te voorsegghen in sijn eyghen saeck wat hem geschieden sal / daerom en deught de duyvel niet tot waerseggen.

Tymon.

47. Ick hebbe wel verstaen / dat hy toekomende dinghen niet en kan voorsegghen / ten ware eenighe die nootsakelijck moeten volghen / ghelijck als den Winter ghepasseert is / dat dan de Somer komt / en ghelijck onsen Italiaenschen Waersegger weet / dat als de Son in Aries is / dat hy dan naer Taurus gaet / en soo voorts naer Gemini. Maer dit en zijn gheen dinghen die de Tooverye raecken: Want den duyvel / die een oudt quaedtdoender is / het is gheloofelijck dat hy een meester in die kunst is / en dat hy sijn discipulen wel leert / die by hem school komen.

Eusebius.

48. Laet u niet bedriegen Tymon, daer zijn veel menschen die wel mogen onder de boose ghetelt worden / die haer niet en ontsien eenighe dingen te doen / die sy segghen dat sy door den duyvel doen / hoewel het puurlijck uyt haren wille is / en in dien aensien niet dan bedroch / en wel mogen onder de Tooverije ghereeckent worden.

Tymon.

49. Ick hebbe wel verstaen u ghevoelen / wy sullen oock andere laten oordeelen; maer ick wilde van u wel

u wel weten wat ghy van de Tooverye houdt/ daer ghy soo vryypostigh van spreeckt/een sacck die mijns oordeels gruwelijck is / te meer / om dat de meester de duyvel is/ en om dat hy persoonlijck by haer verschijnt/ en sy hem moeten beloven te dienen met sonderlinghe Ceremonien.

Eusebius.

50. Jck hebbe dit willen laten voorgaen/ om dat ghy uyt dien meester den knecht soudt leeren kennen / en segghe / dat de Tooverye is een kunst van bedrieghen / met opset van den bedriegher / om sijnen even naesten te verleyden / ende in het gemoedt hem van Godt selve / of van sijne wercken (die hy door sijne Boden of heyligen verkondight heeft) te doen afvallen : Ten tweeden dringt dese boose practijcke in het ghemoedt des menschen soo verre / dat sy het verstandt verderft / soo dat de ghene die door dese Toovenaers verleydt en bedroghen worden/het rechte verstant en reden verliesen / verlatende Godt den Schepper ende onderhouder alles goedts / ende begheven haer door het bedrogh deser Toovenaers / tot het gheloove en betrouwen harer ydeler woorden en wercken.

Tymon.

51. Welcke zijn de ydele woorden en wercken deser Toovenaers / daer ghy van seght / daer mede sy de menschen bedriegen en verleyden : en welcke zijn de ghene die sy bedrogen/of naer u seggen/betoovert hebben ?

Eusebius.

52. Dese zijn veelderhande/en in alle tijden heeft de werelt sulck volck noyt ghebreck ghehadt/gelijck de heylighe Schrifture ; en de Historien van alle tijden / selfs onder de Heydenen en Christenen / dat te kennen gheven / die ons voor dat boose volck ghewaerschouwt hebben/ sulcke boose menschen zijn in

de Kere-

de kercke des O. Test. ghenoegh gheweest / maer altijdt veel meer onder de Heydenen: ghy vraeght welcke de gene zijn die sy betovert hebben? Ick antwoorde / den Koninck Pharao / door welcke Tooverije hy sijn hert verhardt heeft / dat hy niet en heeft willen doen het ghene Godt door Moses op hem begeerde: Den Koninck Saul / die desperaet zijnde / tot de Waersegghsters en Tooveresse om raet ginck: den Koninck Manasses / die soo verre quam dat hy self Tooverde / en noch veel andere / die wy om lanckheyt te schouwen en tijdt te winnen / sullen voorby gaen.

Tymon.

53. 't Verwondert my dat ghy seght dat sy veelderhande zijn / leert dan elck een besonder ambacht / in stijl van bedrieghen van den duyvel haer meester? en ghelijck Bodijn seydt / dat den eenen dit en den anderen dat leert en doet / verscheyden van den anderen.

Eusebius.

54. Bodijn is self bedrogen of betoovert geweest / ghelooveude buyten reden en reghel der verstandelijckheyt / die in een gesont verstant behoort te wesen / de dinghen die hem vertelt en toegheschreven zijn / sonder te letten op de moghelijckheydt of onmoghelijckheydt des duyvels / ofte der menschen / en uyt die oorsaeck heeft hy / bedrogen zijnde / veel onnoosele om het leven ghebracht / te meer / alsoo hy een man gheweest is / in eenighe dinghen van grooter gheleertheyt / en des weghen in aensien en groot vertrouwen by sijn Tydt-ghenooten.

Tymon.

55. Hebben dan de Toovenaers in alle tijden geweest / en hare Tooverije bedreven / seght my wat het is dat sy doen?

Eusebius.

56. Ghy sult dat uyt ons ghesprek wel ghewaer worden / en ick sal u uyt de heylige Schrifture / en de

Histozien wel doen kennen de Tooverye/die sommighe een Swarte Kunst, of Nigromantie ghenoemt hebben.

Tymon.

57. Ick en begheer het niet te weten: Want ick hebbe wel hoozen segghen/ dat de wetenschap in die dinghen seer schadelijck is/en dat men daer licht aen vast raeckt / alsmen daer wetenschap af heeft.

Eusebius.

58. Wel Tymon, ghy zijt gheabuseert / ick vertrouwe u vzeese Godts soo veel toe / dat by aldien ghy geweest hadt daer sulck een Toovenaer sijn tooverye ghedaen hadde / en ghy hadt kennisse van de gzepen ende bedzieghlijckheyt ghehadt/ghy soudt de omstanders ghewaerschout hebben/ende soudt licht oozsaeck gheweest zijn / dat den Toovenaer niet en hadde konnen betooveren.

Tymon.

59. De Toovenaers in Egypten die soo veel mirakelen ghedaen hebben/hebben sy dat niet ghedaen dooz hulpe ende werckelickheyt van den duyvel/als tweeden persoon / in de wercken der Tooverye?

Eusebius.

60. Onnosele Tymon, hoe zijt ghy geabuseert/dat den eenen mensche den anderen bedzieght ofte betoovert/dat is seker/maer den duyvel als tweeden persoon / en behoeft daer niet by te komen / reden / om dat hy een boos mensche zijnde / dat alleen wel kan beschicken. Dat gy segt dat de Tovenaers in Egypten veel mirakelen ghedaen hebben / dat en is niet waer/maer dat sy met seeckere maniere van bedzoch den Koninck betoovert hebben / blijckt uyt de heylighe Schzifture / die haer anders niet dan Toovenaers noemt/om dat sy den Koning wijs maeckten dat sy dat konden doen dat Moses dede/'t welck hy niet

niet en dede upt sijn eygen kracht/maer door Godts kracht / als een middel om den Koninck te bewe-ghen en te doen ghelooven/dat hy een Ghesant ende Bode Godts was / die Godt begheerde dat hy sijn volck soude laten trecken upt Egypten: Hier stelt hem den Koninck teghen / aengehist van dees Toovenaers/ die hem wijs maken/ dat sy doen dat Moses dede / hoewel door sekere maniere van bedrogh / bedroch en Tooverye / om dat sy met menschelijcke practijcke/de Goddelijckheydt weder-streefden/het welcke de eyghenschap en aert der Tooverye is?

Tymon.

61. Meynt ghy dat sy niet buyten den reghel en den loop der natuure en deden/door kracht des duyvels / door wiens kracht sy dat upt wrochten?

Eusebius.

62. Neen Tymon, dat en meyne ick niet: Want noch den duyvel/ noch den mensche en konnen buy-ten den reghel der natuure gaen / en moeten beyde binnen de palen blijven/haer van Godt gestelt/ dus alle het ghene dat wesen en ghedaente ontfanghen heeft/dat heeft het upt Godt/ die de oorsaeck en we-sen van alle ghedaente is/ jae alwaer door tusschen-cominghe van toeval sijn eerste wesen verandert/soo en moet men sijn begin nerghens dan in Godt soec-ken: Want men het nerghens elders vinden en sal / te meer / alsoo de gantsche Christenheydt belijdt en ghelooft dat hy Schepper van Hemel en van aerde is / behelsende in hem alle sienlijcke en onsienlijcke Creaturen.

Tymon.

63. Hebben de Toovenaers niet staven in haer handen ghehadt / en die bezweerende en van haer werpende / wierden Slangen.

Eusebius.

64. Jae als Toovenaers hebben sy dat ghedaen/ bedrieghende den Koninck ende de ghene die daer by stonden/door welck bedrogh/ hy is verhart ghewor-den / alsoo dat hy de Boden Godts niet ghelooft en heeft / hoewel dat de staf Aarons hare staven ver-slonden heeft.

Tymon.

65. 't Was wel een groot mirakel / dat Aarons staf hare staven verslondt: Ick en kan dat niet ver-sinnen hoe dat in sijn werck ginck.

Eusebius.

66. 't En is gheen wonder Tymon; Want Gods wercken en zijn niet te begrijpen / hy en is oock aen geen orden ghehouden/ sijn segghen en sijn willen is doen / en daerom moeten wy ons verstandt in sijn doen neder legghen en ghevangen geven: maer aen-gaende de wercken der menschen die mach men son-der misdoen wel ondersoecken / jae al waert dat hy een Toovenaer was.

Tymon.

67. Wie soude dat durven bestaen/ ick hebbe wel hooren seggen/dat als yemant in haer boecken leest/ daer haer Tooverije in beschreven staen / dat men licht een ghetal duyvels in syn gheselschap krijghen soude/en dat sy soo licht niet wech te krijghen en zijn alsse zijn ghekomen.

Eusebius.

68. Afgrijselijcke leugens/van Toovenaers ver-siert: Want alsoo die hoovaerdighe Enghelen duy-velen geworden zijn / door haer hooverdye / meynt ghy dat sy soo ghereedt souden zijn/om het murme-len van eenen Quidam te hooren / ghelijckmen siet / dat de ghene zijn/ die haer met dese bedriegherije be-helpen ?

Tymon.

69. Jck en kan daer niet af ſeggen/dan het luydt wonderlijck: dat de gene die Godt niet en heeft willen ghehoorſamen/ van welcke men was/ het ghene men was/dat men nu loopt hier in de ghedaente van eenen Bock/ginder in de ghedaente van een Ezel en ander onredelijck beeſt: Als men het wel bedenckt/ het is niet te ghelooven / laet den duyvel ſoo onredelijck zijn als hy is / ſoo en denckt my den mensche aen ſijn zijde/ ſo onredelijck niet te zijn/ als wel deſe Toover-rechters ſegghen.

Euſebius.

70. Wy ſullen dat daer laten in de ghene die haar als mirakel-doenders uytgheven / en met bedriegerye haer hebben beholpen / daer en is in die qualite niet veel redelijckheyt by / ſonderlingh als ſy weten dat men haer godtvruchtigheyt niet veel toe en betrouwt/ſegghen het gene dat ſy doen/dat ſy dat door den duyvel doen.

Tymon.

71. Wat meynt ghy van de Egyptiſche Toovenaers het ghene ſy deden/ deden ſy dat niet door den duyvel?

Euſebius.

72. Hoewel ſy boos en bedriegher's waren/ ſoo is noch altijt onderſcheyt in de booſheyt der menſchen. Jck houde vaſtelick dat de Egyptiſche Toovenaers teghen Pharao niet en ſouden hebben willen ſeggen/ dat't gene ſy deden/dat door den duyvel deden/maer door den ghenen die ſy en hy als Godt eerden: Hoewel het haer eygen booſe practijcke was/ waer door ſy den Koninck verharden / 't welck met haer booſheydt wel over een quam. Ten tweeden/het maken van water in bloedt over alle wateren en vlieten in Egypten/ tot de putten inkluys. Wat doen hier de Toovenaers toe/dan naer apen met haer beſweeren

in schijn of sy ook wat deden. Insgelijcx doen sy met den vorsschen: want doen de Heere door Aaron het lant met vorsschen bedeckt hadt/ wat doen dees Toovenaers anders als besweeren/ 't welck de Leverye des bedroghs is / om den Koninck en 't volck te bedriegen, en haer selven in achtinge en groot te maken en eenig gewin voor haer daer upt te trecken. Maer doen God haer door Aaron met luysen besochte/ dat al het stof Egypti luysen wierdt: en de menschen en vee van luysen krielden/ soo en konden dees Toovenaers haer niet beschermen: Want de luysen plaegden haer soo wel als een ander: Ten was hier niet luysen te maecken niet te doen / maer met luysen te dooden. Den Koning wilde wel ontslagen zijn, maer sy antwoorden dat is Godes vingher. Hier hadden de Wijse van Egypten gedaen/ die de H. Schrifture Toovenaers noemt / om haer bedriegherije wille in godlijcke dingen.

Tymon.

73. Indien ick u wel verstaen hebbe/ so wilt ghy seggen: dat Tooverye is een bedriegerije van boose menschen die haer gelaten dat sy door God wonderlijcke dingen doen/ gelijck Symon Magus tot Samarien dede; of gelijck eertijts de Heydensche Priesters en Priesterinnen onder de Heydenen deden / of ghelijck eenige boose menschen onses tijts doen: seggen dat sy eenighe wonderlijcke dingen doen door hulpe der boose geesten.

Eusebius.

74. Dat is waer / maer de Tooverye is op meerderley wijse uptgevoert/ gelijck ick geseyt hebbe dat de Schriften des O. en N. Testaments betuygen / ende de Tijt-schriften ofte Historien der Heydenen en der Christenen van alle tijden / en daer in accordeeren sy alle als de saeck is ontdeckt / soo en heeft men het niet dan bedrog en leugens gevondē/ versiert om sijn opinie staende te houden/ ofte om gewins wille.

Tymon.

Tymon.

75. Is de Tooveresse tot Endor, die Samuel verweckt heeft/oock sulck een bedrieghster geweest? dat woude ick wel hooren bewijsen / of bewijst dat.

Eusebius.

76. Ick moet bekennen/ dat sy dat ambacht wel ghekonnen heeft / en was daer wel op af-ghevaerdight.

Tymon.

77. Ick blijve by mijn voorighe reden / ende segghe als vooren / bewijst dat.

Eusebius.

78. Dat het een doortrapte vrouw is gheweest / gheeft de Heylighe Schrifture en hare actien ghenoegh te kennen/dat sy in de kunst wel ervaren was om den Koninck te bedrieghen / waer toe haer seer dienstigh was des Konincks dwase meyninghe bestaende daer in/dat de Toovenaers of de Tooveressen de dooden konden verwecken die sy wilden/ die haer dan naer het ghevoelen der Heydenen/van dien tijdt voorseyden wat haer gebeuren soude: Want indien sy dat niet gemerckt en hadde/sy en soude haer in die handelinge niet ingelaten hebben: en dit is de eerste gelegentheyt die dese bedrieghsters altijdt waar-nemen/ 't welck sy konde ghewaer worden / door dien den Koninck seyde / brenght my den genen die ick u seggen sal: meynende dat het Wijf des wegen konde doen al dat hy wilde/ gelijck geseyt is: en om dat hy meynde dat hy haer te gauw soude zijn / treckt hy andere klederen aen / verghetende dat hy een hooft langher was als yemandt onder sijn volck / waer door hy kenbaer ghenoegh was. Sy haer veynsende dat sy hem niet en kent / antwoordt hem als eenen van Saul ghesonden / ende seydt: Ghy weet wel wat Saul ghedaen heeft / hoe hy de Waerseggers en Teeken-bedieders/uytgeroept heeft van den lande/ waerom wilt ghy mijn ziele in dat net leyden

dat ick gedoot werde: maer den Koninck swoer haer by den Heere ende seyde: so waerachtigh als de Heere leeft / het en sal u tot gheender misdaedt komen / hier gaet nu het spel aen: Dese doortrapte vrouwe vraeght Saul / wien sal ick op-brenghen? Ghelijck of het in haer macht was te konnen op-brengen wie dat sy wilde / haer schickende naer dat woordt dat den Koninck te vooren gheseydt hadde: Brenght my hier den genen op die ick u seggen sal / sy vraeght wien sal ick op brenghen? Den Koninck antwoorde: Brenght my Samuel hier op. De H. Schriftuure en seydt niet de maniere van de op-daginghe Samuels: Maer de Vrouwe veynst haer selven seer verschrickt te zijn / en door de verschijninghe gewaer te worden en te roepen / waerom hebt ghy my bedrogen / ghy zijt Saul! Waer op den Koninck antwoorde: En vreest u niet / wat siet ghy? Wie en siet hier niet dat de Vrouw den Koninck bedroghen heeft / en op dat sy niet swijgen en soude / soo seyde sy: Ick sie Goden opklimmen uyt der aerden. Ick segghe dat sy niet en sach / maer dat sy den Koning wijs maeckte dat sy wat sach. Den Koninck vraeght haer naer de gedaente van het gene sy sach / sy seyde: daer komt eenen ouden man op met eenen zijden rock aen: waer op den Koninck besloot dattet Samuel was / het welck sulck groot credijt by hem hadde / dat hy hem neder neyghde met sijn aenghesicht ter aerden / ende aenbadt desen ghemaeckten Samuel. Die stelt hem aen het kijven om dat hem Saul onrustigh gemaeckt hadde / seggende: Waerom hebt ghy my onrustigh ghemaeckt / dat ghy my hier op laet brengen. Saul klaeght aen desen ghemaeckten Samuel / en seydt: Ick ben seer benouwt / de Philisteen strijden teghen my / ende Godt is van my gheweecken / ende en antwoordt my niet / noch door Propheten / noch door Droomen: daerom hebbe ick u doen roepen dat ghy

my wijsen soudt wat ick doen soude. Desen ghemaeckten Samuel spreeckt: Wat wildy my vragen/ dewijle de Heere van u geweecken/ en u vyandt gheworden is / de Heere sal u doen soo hy door my gesproken heeft/ende sal dat Rijck van u hant scheuren/en David uwen naesten gheven/ om dat ghy de stemme des Heeren uwes Godts niet ghehoort en hebt/ en de verbolghentheydt sijner gramschap niet volbracht en hebt teghen Amalech/daerom heeft de Heere nu sulckx gedaen, daer toe sal de Heere Israel met u oock gheven in der Philisteen handt/ morgen sult ghy en uwe sonen met my zijn. Ter oorsake van dese Historie valt veel verscheydenheyt van gevoelen: Ick en wil gheensins de authoriteyt van dit Boeck in twijffel trecken/maer dat den Autheur die de beschrijvinghe doet / ghevolght heeft de vertellinghe Sauls/ofte sijne dwase meyninghe/beschryvende de daedt der Tooverye ghelijck sy ghescheidt is. Hier valt nu de questie / of Samuel waerlijck verweckt is / of dat de Tooveresse (door haer macht van den duyvel verkregen) eenen duyvel verweckt heeft/om den Koninck te voorsegghen hoe het hem in den oorlogh vergaen soude / alsoo beyde Leghers te velde laghen. Diversche Godtsgheleerde en Godtvruchtige mannen sustineren dese beyde opinien: De eene/ dat Samuel waerlijck verweckt is/en de andere dat het de duyvel is gheweest/door de kracht der Tooveresse haer van den duyvel byghelevdt / om den Koninck te voorsegghen het eynde van hem ende sijne sonen. Indien wy wel aenmercken de omstandigheden en de personen die dese daedt uytghevoert hebben/ten is gheensins van noden gheweest Samuel te verwecken/noch eenen duyvel te doen komen/om Saul te bedrieghen / en oversulckx (en met eerbiedinghe van veel oude en jonge Theologanten) mach men wel houden/dat het een rechte bedriegherye is

 ghe-

gheweest van de Tooveresse selfs die gheensins en heeft opgeweckt den rechten Samuel: en soo weynig eenen duyvel om sulcken personagie te speelen. Laet ons dan met aendacht dese Historie naersien / wy sullen daer in bevinden de loosheyt en booshepdt der Waerseggers / gheypractiseert en opghesmuckt met bedrogh en archlistigheydt. Wat Samuel aengaet / die en konde by sijn leven uyt hem selven niet voorsegghen: Maer indien hy Saul yet soude voorsegghen / dat moeste komen door den Geest Godts / als hem Samuel door inspiratie gegeven / gelijck Saul selve getuyght dat Godt hem niet en heeft willen voorsegghen / noch door Propheten / noch door droomen sijn aenstaende ongeval: derhalven besluyte ick dan / dat God hem door Samuel die een Propheet was gheweest / niet en heeft willen voorseggen / noch Samuel in die qualite niet en heeft konnen voorsegghen: en volghens dien / een pure valschepdt van de Waerseghsters gepractiseert. Daer-en-tegen / desen gemaeckten Samuel / heeft hem ghschickt naer de wetenschap die hy vermoede te hebben / 't welck hy of sy / naer dat haer medegesel geweest is / heeft konnen begrijpen uyt des Koninckx woorden / en heeft den Koninck door den geest des bedroghs (die sy werckelijck in haer hadde) naer de maniere der Heydensche Priesters en Priesterinnen van dien tijden mislept: want om te segghen / dat desen gemaeckten Samuel seyde / en behoefde den oprechten Samuel niet te komen / sy konde dat met den gemaeckten Samuel wel doen: Want die van binnen in huys sijn personagie heeft ghespeelt / als tweede persoon om den aenslagh goet te maken. Den Koning staende in een vertreck / en wacht met gedult wat dese bedriegster sal seggen / maer sy veynst haer / dat sy doen ghewaer wierdt dat het den Koninck Saul was / die vraeght haer wat sy sach? waer uyt men wel kan afmeten dat hy niet en

sach /

sach/ maer haer woort alleen betroude: als den Koninck nu vraegde wat sy siet/ sy antwoort dat sy goden siet op-komen uyt der aerden/dat was meer als eenen. 't Was den Koninck ghenoegh dat hy eenen hadde. Maer doen den Koninck vraeght naer particuliere gedaente/sy schikt haer daer naer en schildert met woorden aerdigh eenen Samuel / even soo Samuel in sijnen tijdt ghegaen hadde/ die sy in levende lijve ongetwijffelt wel gekent heeft/haer schickende naer des Koninckx begeeren/en soo vult sy/naer alle Waerseggherss maniere / den Koninck de kap met ydelheydt. Dat het den rechten Samuel niet gheweest en is/ blijckt: Want volgens dese actie/ soo en soude in de heyligen geen rust zijn/ en de Waerseghsters in de rust-plaets der Heyligen te gebieden hebben als het haer te pas komt: Waerom en souden sy niet soo wel Abraham/Isaac of Jacob konnen verwecken als Samuel/en alst haer en de duyvel beliefde henen moeten/en wercken uyt het gene sy begeerē.

Dat dit niet waer en is/blijckt uyt de H. Schrifture: Want Godt en laet niet toe / dat de begheerte van den rijcken man door den Patriarch Abraham mochte voldaen wesen/en kreegh tot antwoort: boven dit alles is tusschen u en ons een groot verscheydinge: so heeft Abraham ook geweygert sijn broeders te waerschouwen/haer ghenoeghsaem wijsende/uyt de gelijckenisse of de geschiede daet/tot Moses en de Propheten. En op een andere plaetse: Saligh zijn de dooden die in den Heere sterven/ want sy rusten van haren arbeydt / en haer wercken volgen haer naer.

Dat het eenen duyvel geweest soude zijn/en heeft selfs geen schijn van waerheyt: Want over al in de H. Schrifture waer den aert ende nature der booser geesten persoonelijck beschreven zijn/daer en is noch goetheyt/noch oprechtigheyt/noch waerheyt in geweest:en in dese Historie soude de duyvel Saul eenen

Pre-

Predicant tot de deught gestreckt hebben/ende hem vermaent hebben tot de ootmoedigheydt/ contrarie de hoovaerdighe gheneghentheydt des duyvels: segghende dat de oorsaecke van sijn ongheval was/ om dat hy de stemme des Heeren niet ghehoort en hadde/en de verbolgentheydt sijner gramschappen/niet volbracht en hadde teghen Amaleg/daerom heeft de Heere u sulcx ghedaen. Wat dunckt u Tymon, zijn dat reden van eenen duyvel / een nature die in het quade verhart en onbekeerlijck is. Sal eenen duyvel den mensche wysen tot de ghehoorsaemheydt/en volbrenginge van Godts geboden/ en prediken hem dat hem alle de ongheballen komen door sijn ongehoorsaemheyt? redenen heel contrarie den aert ende eyghenschap der duyvelen / die om sijn ongehoorsaemheyt en hoovaerdye den Hemel verloren heeft / die naer het ghevoelen en schrijven van alle Tooverrechters/ Godt soo vyandt is/ dat als yemandt sijn naem noemt / terstont vlucht en verdwijnt : gelijck Bodijn op veel plaetsen aenteyckent.

Tymon.

79. De Waerseghster en heeft niet mis-geslagen in het eynde van sijn leven : Want en is den Slagh daeghs daer aen niet geschiet/het en was soo vremt van haer niet voorseydt : Want sy sloeghen den Koninck Saul doodt/met sijn soonen/Jonathan/Abinadab en Malchisua.

Eusebius.

80. Dat de Waersegster daer naer geslagen heeft/ en naer ghelegentheydt des tijdts uyt de toekomende saeck yet wat gheraden heeft/dat is te ghelooven/ maer in stijl van Waersegghen te segghen/morghen sult ghy en uwe sonen met my zijn / en een van sijn sonen heeft noch wel twee Jaer naer sijns Vaders doot Koningh gheweest/dat luydt te leugenachtigh voor een Waerseghster.

Tymon.

Tymon.

81. Wy lesen in de heylighe Schrifture van den boosen Koninck Manasses / dat hy van den waerachtighen Godt Schepper des Hemels ende der Aerden af viel / ende timmerde Altaren / ende aenbadt alderhande heyr aen den Hemel / ende diende hen Schepselen ende onderdanen van den Autheur die alle Wesen sijn Wesen gegeven heeft. Hy stichte Waerseggher en Teycken-bedieders / hy liet sijn Sonen door 't vyer gaen/hy achte en nam waer het Voghel-gheschrey/ en hy liet maken ende stelde Afgoden in den Tempel des Heeren: Hy stelde oock der Bosschen-godt in den Tempel te Jerusalem: soo dat hy in den quaedtsten graedt van Godt af viel/ja soo verre dat hy selve Tooverde / hy die de Toovenaers behoorde uyt te roepen/volgens het gebodt van God ontfangen.

Eusebius.

82. Dat hy Tooverde/ en volgens dien een Toovenaer was is waer/maer alsoo hy tot alle Afgoderye geneyght was/ niet alleen uyt onverstant maer uyt boosheyt/ soo noemt hem de heylige Schrifture Toovenaer, om dat hy kennisse hadde van de boosheyt die hy dede: stellende Bosch-goden in den Tempel des Heeren/die de Heydenen noemden Sylvanen, Faunen, en Satyren. Hy stelde oock den Waghen Phaëton, anders der Sonnen genaemt/ naer de leughenen der Heydenen/ende heeft oorsake ghegheven Israel te doen sondighen in alle grouwelen/ naer de wijse der Amorreen, die de Heere om hare grouwelijckheden voor haer verdreven hadde/ ende haer gewaerschouwt ende gheboden/segghende: als ghy in dat Lant komt/dat u de Heere u God geven sal/soo en suldy niet leeren doen de grouwelen deser Volcken / dat onder u niet ghevonden en werde / die sijn sonen of dochter door dat vyer laet gaen / ofte een

Pro-

Propheteerder / ofte een dagh-verkieser / ofte een die op der voghelen ghesangh acht / ofte een Toovenaer / ofte een Besweerder / ofte een Waerseggher / ofte een Teycken-bedieder / ofte een die den dooden om raedt vraeght: Want wie sulckx doet is eenen gruwel den Heere: alle dese mogen wel Toovenaers genaemt worden / om dat sy de menschen bedriegende / haer wijs maeckten / dat de Goden haer in die qualite dienden / en dat de Goden haer openbaerden het ghene sy haer seyden / hoewel het haer eyghen versieringhen en practijcken waren / en maeckten de lieden wijs dat sy de stemmen der voghelen kenden / dat sy het suchten der afghestorven hoorden / en haer kloppen soo sy seyden / verstonden / dat sy de secreten der Teyckenen wisten / en daer door de luyden goeder gheluck seyden / daer sy niet anders en wisten als menschelijcke practijcken.

Tymon.

83. Dat was wel eenen boosen Koninck / het schijnt dat hy de Waersegghers begagieerde / en hem op het Voghel-gheschrey verliet / dinghen die Godt in de heylige Schrifture strickteliick verboden hadde / maer daer moet yet wat zijn waer op dat sy haer verlaten.

Eusebius.

84. Tymon, het heeft al in oude tijden gheweest / soo wel in de Kercke des Ouden Testaments / dat is onder de stamme Israels als onder de Heydenen / oock ten tijden Christi by en ontrent de gheloovighe en onder de ongheloovighe Joden en Griecken / en in de tijden daer naer / en is al te samen bedrogh en listigheydt bevonden / de saeck ontdeckt zijnde. En al de ghene die haer met Waerseggen beholpen hebben sonder expresse last van Godt / Schepper van Hemel en Aerde / dat zijn bedrieghers van de archste soorte / in de heylige Schrifture Toovenaers ghenoemt /

noemt / ten desen tijden Lant-loopers / Vaghebonden / en bevonden dickwils dieven te zijn / die als Lant-loopers alle dorpen des winters door-loopen/ en naer alle dinghen omhooren/en dan Somers wederkeerende / en haer selven verkleedt hebbende / en haer spraeck eenighsins verandert / onder decksel van Egyptenaers en Heydenen haer uytgheven/die de slechte of sotte vrouwen en jonghe dochters haer gheluck of ongheluck segghen: als sy te vooren vernomen hebben / dat het nest dickwils vuyl gebroept is / en hooren met verwonderinghe dat het de Heydinne soo wel gheraden heeft/hoewel het haer maer eenen gekruysten penningh en koste/en 't voorgaende om niet hadde.

Tymon.

85. Eusebius, Ten is sulck volck niet gheweest: want onder de Chaldeen/en Persianen/zijn sy in seer groot aensien gheweest/ ghelijck uyt het Boeck der Prophetien Daniels blijcken kan.

Eusebius.

86. Hier uyt kan oock blijcken de valschheyt van haer voorgeven: Want konden sy dinghen voorseggen die noch te gheschieden waren / waerom en souden sy niet eenen droom weten die alreede gepasseert was / veel weynigher konden sy weten wat dat den droom bedyde / in dinghen die noch te gheschieden stonden: en daerom seyden sy seer wel / dat den Koninck eyscht is te hoogh / ende daer en is oock anders niemandt die het voor den Koninck ghesеggen kan / uytgenomen de Goden die by de menschen niet en woonen. Hoewel dat sy seer wel lieghen konden/ daer spraken sy de waerheyt/want al de heylige Propheten/ het gene dat sy voorseydt hebben/ hebben sy voorseyt/gedreven zijnde van den geest Gods/wiens woort sy in die qualite voerden / en daerom is het

gene

gene dat de wijse Sterre-kijckers of Chaldeeusche Priesters voorseydt hebben / veeltijdt leughen gheweest: ghelijck noch hedendaeghs de bedrieghelijcke konst uyt den loop der sterren/over het gene yemant noch te ghebeuren staet. Ick en wil niet ontkennen dat de Geleerde in de bewegingе der sterren niet en souden weten/hoe Sonne en Mane door den Zodiac loopen/maer en hebben die wetenschap niet door bysonder openbaringhe / maer door ghestadighe ervarentheydt/ van het ghene alle jaer ghepasseert is/ en maecken gissingh dat naer het ghestalte van het jaer wederom also zijn sal: Maer dit en is de questie niet/ maer of uyt de t'samen-komste der sterren/of uyt de regeeringhe der sterren selve het bewegen/ en wel of qualijck leven der menschen hangt/en dat dese wijse Sterre-kijckers door bysonder openbaringhe van de Goden haer bygheleydt/konnen weten/hoe het in toekomende tijden aengaende ghesontheyt en sieckte/armoede en rijckdom/Godvruchtigheyt en godtloos leven gaen sal. Ghelijck eertijdts 't ghemeyne volck (wat segge ick 't ghemeyne volck) Koningen/ Princen / en Staten gelooft en ghehouden hebben.

Tymon.

87. Wel/ de sterren beduyden yet wat/ en daer is meer aen vast als dat sy simpelijck door den Zodiac loopen/en dat daer niet anders naer volgen en soude.

Eusebius.

88. Dat is waer Tymon, Ick stae dat toe / dat op dien tijt als de Sonne in het teycken Aries komt/ dat dan den Somer nae by is / in contrarie als sy in het teycken van Libra gaet/volghens de beschickinghe Godes / soo hy het in den beginne gheordineert heeft / soo sal den Winter in dese Landen volghen. 't Selve soudt ghy van den Ooyevaer/ Swaluwe en Bonte-kraeyen konnen seggen: want die konnen soo

wel

wel teghen de Somer en Winter als de Sterren in die Teyckenen doen. Maer daer uyt te willen voorsegghen/ des menschen willen/ doen en laten/ is een oprechte dwalinghe/ van de ghene die het ghelooven/ en een volmaeckte boosheyt van de ghene die het om haer profijt eerst versiert en ghepractiseert hebben: Want Godt verbiedt seer strickteliјck Deut. 4. 19. dat ghy uwe ooghen niet op en heft ten Hemel/ ende siet de Sonne en de Mane/ en de Sterren/ dat gantsche Heyr des Hemels/ ende valt af/ en bidtse aen/ ende dientse/ welcke de Heere uwe Godt verordineert heeft/ alle volcken onder den gheheelen Hemel/ ghelijck Genes. 1. 16. staet: Ende Godt maeckte twee groote Lichten/ daer toe de Sterren/ ende Godt settese aen het Firmament/ dat sy schijnen op der aerden. Waer uyt wy konnen mercken dat het Schepsels zijn van Godts mogentheydt/ dat wy niet in eenigherley wijse in haer en moeten soecken eenighe hoedanigheydt in ons werckende/ anders dan ons des daeghs verwarmende/ ende des nachts verlichtende/ welcke deughden sy van Godt passivo ontfangen hebben/ die sy oock aen ons overleveren niet naer haren wille: Want het is te twijffelen of in haer eenen wille is/ maer dat sy zijn een ongheziełt wesen/ en een lichaem uyt haer selven sonder beweghelijckheyt/ ghedreven van de almachtigheyt Godts naer sijn believen/ naer dat wy menschen/ in sijn gratie en gheboden wel of qualijck leven/ gelijck de heylighe Schrifture op veel plaetsen te kennen geeft.

Tymon.

89. Ick versta uyt u/ dat op het seggen der Waerseggers niet en is te bouwen/ noch op den loop der Sterren en Planeten soo seer en is te achten/ in materie van het ghene noch staet te gheschieden/ ende en weet den duyvel niet van toekomende saecken. Soo

voende soude al de waersegghertje / en de Persiaensche en Chaldeeusche wijshept/wel overhoop vallen.

Eusebius.

90. Ick en wil de Persiaensche wijshepdt in den loop der Sterren niet verachten/segghe alleenlijck / dat haer bedrieghertje daer in lach / dat sy de lieden wijs maeckten/dat sy uyt den loop der Sterren wisten wat de menschen te ghebeuren stondt. En vervielen so verre / dat sy het heyr des Hemels aenbiddende/eere deden: versoeckende als van haer vruchtbare tijden/ en andere deughden / waer voor sy haer offerhanden deden : 't welck oock een ghedeelte der Tooverije is/ datmen de menschen af-leydt van den Schepper en gever alles goets/tot de schepselen/die haer wesen van den Schepper hebben ontfangen.

Tymon.

91 Wel wilt ghy segghen / dat de Waerseggher die ghy oock Toovenaers noemt/ofte de teycken-bedieders gantsch gheen gewishept hebben in stijl van waerseggen ?

Eusebius.

92. Ja dat wil ick segghen/dat alle Voorsegginghe of teycken-bediedinge/gelijck de bedrieghelijcke Joden en Heydenen van alle tijden ghedaen hebben/ en van veel menschen gelooft en gheacht/niet is dan bedrogh/dickwils onder schijn van Godtsdienst gebruyckt/ versiert van boose Priesters om haer profijts wille/ gelijck de Tijdt-schriften dat uytwijsen.

Tymon.

93. Neen Eusebius, ghy en maeckt my dat niet wijs. Ick hebbe soo veel van Tooveressen en Toovenaers gehoort/dat my schrikt dat ick daer aen gedencke. En laet u vry geseydt zijn/het is al wat anders als bedriegen: Want het is wel geschiedt / volgens het getuygenisse van mannen van aensien/dat sy menschen in beesten verandert hebben.

Euse-

Eusebius.

94. O Tymon, hoe zijt ghy bedrogen! Hoort wat ons S. Lucas in sijn boeck van de wercken der Apostelen in't 13 cap. beschrijft/daer den Apostel Paulus der personagie van een Toovenaer seer aerdigh aenwijst / onder de woorden: O ghy sone des duyvels / vol van alle bedrogh ende schalckheydt / en vyandt van alle rechtveerdigheydt / ghy en laet niet af de rechte weghen des Heeren te verkeeren. Siet daer uytghebeeldt eenen bedriegher Toovenaer genoemt/ 't welck den waerdighen Leeraer Desider. Erasmus paraphraseert: O ghy vyandt van alle gherechtigheyt! die oock daer mede bewijst dat ghy eenen sone des duyvels zijt: Want hy heeft van den beginne den mensche van sijn oprechtigheydt berooft, ende ghy wederstaet nu de gherechtigheydt die weder-ghegeven wordt; noch het en is u niet genoegh dat ghy tot noch toe met u bedriegelijcke konsten der menschen eenvuldigheydt misleydt ende bedroghen hebt, maer ghy en houdt nu noch niet op hertneckigh in u boosheyt den wille Godts te wederstreven, meer soeckende valsche eere en schandelijck gewin, dan u eygen ende veelder luyden saligheyt. Dus verre Erasmus. En sulck slag van volk zijn de tovenaers altijt geweest.

Tymon.

95. Actorum 16 staet/ hoe dat een Jonge Dochter eenen Waersegghenden geest hadde, die haer heeren veel ghewins t'huys bracht met waerseggen.

Eusebius.

96. Ick en wil niet ontkennen dat dese Dochter eenen Waersegghenden gheest in 't lijf ghehadt heeft / en volgens dien heeft konnen Waerseggen / en heeft somtijts oock wel leugens gesept. Maer ten eersten / ick ontkenne dat sy den Geest Godts gehadt heeft / welck is den eenighen gheest des Waerseggers. Want indien sy dien ghehadt hadde / 't was onnoo-

 digh

digh dat hy door Paulus uytgedreven wierdt. Ten tweeden/ick ontkenne dat sy den gheest des duyvels in haer lijdelijck ghehadt heeft. Want die is soo onbequaem tot Waersegghen als eenen haspel eenen pot toe te decken / en soude haer neeringe van haer gewin eer bedorven hebben / alsoo hy tot dat ambacht niet en deught.

Tymon.

97. Wel/ alsoo sy den Gheest Godts niet en hadde / noch den gheest des duyvels passivo door haer niet ghesprokenheeft/hoe heeft dat konnen toe gaen dat sy met Waersegghen haer heeren groot ghewin toe brachte.

Eusebius.

98. Door dien dat sy de gaven Godts / die haer in de nature rijckelijck mede-gedeelt zijn/misbruykt heeft/ en haer verstant aengheleydt heeft tot bedrieghen/ gelijck in dien tijdt de Vrouwen met sulck bedroch veel om-gingen/seggende dat sy den geest van den Afgodt Apollo ontfangen hadden: waer door sy de lieden van dien tijdt wijs maeckten dat sy konden toekomende dinghen voorsegghen. Welck ambacht onder de Vrouwen seer toenam/ghelijckmen aen de Sybillen in Griecken-landt wel heeft konnen mercken. En nu hedendaeghs eenighe Landt-loopers wijven / die de Boeren wijs maecken dat sy met eenen helm geboren zijn / en daer door meer konnen sien dat andere niet en sien.

Tymon.

99. Maer Paulus heeft haer den geest des Waerseggens uytghedreven: Oock alsoo / dat haer heeren haer daer over aenklaeghden.

Eusebius.

100. Indien sy eenen gheest des Waersegghens waerlijck ghehadt hadde/Paulus en hadde hem niet uytgedreven: Maer alsoo hy hem kende voor eenen

geest

geest des bedroghs/ soo heeft hy den geest des Meys-
kens belast te swijghen / ende haer gheboden in den
naem des Heeren uyt te gaen. Ten is niet gheloof-
lijck dat de duyvel door haer sprack. Den Text seyt
dat sy / te weten het Meysken haer nae riep / dese
zijn knechten des Alderhooghsten / die u den wegh
der salighepdt verkondigen/ 't welck gheen redenen
van duyvelen en zijn. Ten is oock niet gheloof lijck
dat de duyvelen het Meysken onderdanigh soude
willen zijn/ om sulcke redenen te voeren: Want den
duyvel en is sulcken vriendt Godts niet dat hy dat
soude gehoorsamen / en Godt en wil gheen dienaers
als wilvaerdighe. En Godt die en behoeft gheen
duyvelen / alsoo hy dat boose ghespuys / in materie
van bekeeringhe niet van doen en heeft.

Tymon.

101. Wel/ wat wilt ghy segghen/ dat Paulus den
Waersegghenden gheest niet uytghedreven en heeft?

Eusebius.

102. Dat houde ick staende/ dat Paulus door sijn
ernstige aensprake/ haer het herte soo geraeckt heeft/
dat sy met de guyterye van Waersegghen/ haer niet
meer en dorste bemoeyen / alsoo die woorden haer
door het herte drongen: vreesende/ indien sy niet en
gehoorsaemde dat haer licht erger soude geschieden/
alsoo sy de achtbaerheyt sach van d'Apostelen/ ende
de ernstighe aenspraké hoorde: te meer / alsoo Godt
groote daden door haer handen en woorden wrocht-
te. Ja oock soo / dat de Heydenen haer selven voor
Goden eerden / ende hieten Barnabam Jupiter, en
Paulus Mercurius, om dat hy het woort voerde.

Tymon.

103. Ick hoor wel dat ghy wilt seggen/ dat Pau-
lus den geest des bedroghs uyt haer gedreven heeft.

Eusebius.

104. Dat is waer/want daer door heeft Godt het Meyskien voor soo vele bekeert/en is door't mirakel/ in't gemoet en ziele beter geworde/niet meer willende met sulke bedriegerye omgaen/also sy wel gevoelde den geest van waerseggen door den Afgod Apollo niet te hebben / 't welk niet dan logenen en waren / en oock Paulus van sulck een boose nature / in sijn Euangelische Leeringe niet wilde gerecommandeert zijn.

Tymon.

105. Ick en hebbe de geschiede daedt soo niet aengemerckt / ick gheloove wel dat het met de Pithonisten en sulcke bedriegsters wel so toe gegaen heeft.

Eusebius.

106. Plutarchus vertelt in het leven van Alexander de Groote, als hy voorgenomen hadde sijn reyse naer Asien te vorderen / liet het Oraculum te Delphos vraghen / op sulcken tijdt als sy de lieden wijs maeckten dat de dagen ongeluckigh waren/in de welcke men niet gewoon en was Apollinum yet te vraghen. Dat niet teghenstaende / hy Alexander schickte naer de Prophetesse die de Prophetien uytsprack / ende hy liet haer eerst bidden dat sy komen woude/ het welcke sy weygherde / voorwerpende de maniere van doen die haer verboodt derwaerts te gaen. Maer doen ginck den Coninck tot haer / en trockse met gewelt in den Tempel. Sy ook een doortrapte vrou zijnde/siende dat sy sijn begeerte niet en konde tegenstaen/seyde tot hem/gy zijt onwinbaer/ na dat ick sie/mijn sone. 't Welck Alexander hoorende/seyde dat hy geen Prophecie en begeerde/ende dat hy van haer hadde't gene hy soude mogen wenschen. Sy niet te min hadde in haer reden/altijt uytvlucht genoeg. Dat is/also hy een drijvende en voortvarende man was/schickte haer naer des Konings gelaet/ willende segghen / dat hy van een sterck voornemen

was \

was / qualijck om versetten / gelijck oock in de actie bleeck 't welk het dwase volk uytleyde een prophecie te zijn/van sijn groot en geluckig voornemen/ ende op de reyse zijnde/ sweette het beest van Orpheus, dat van Sipers hout gemaeckt was/'t welck veel luyden van dien tijt/uytleyden/een heel quaet teycken te wesen/ maer den waersegger Aristander wiste een ander uyt-legghinge te vinden/segghende/ dat de Poëten noch van de wercken van Alexander souden singen en spe-len/dat sy souden zweeten: met sulck bedrogh gingh den voorseyden Aristander om / want op eenen tijdt als hy de Goden gheoffert hadde / ende besiende het ingewant der geofferde Beesten/maeckte hy de om-standers wijs/ dat hy daer in sach / dat de Coninck Alexander de stadt Tyrus soude winnen. Wat dunkt u Tymon, waren dat niet fracye letteren / om sulck een Prognosticatie uyt te konnen lesen. Tymon.

107. Alsoo den Coninck Alexander een devoot en religieus man was na de heydensche maniere/so ge-loove ick wel/dat sy hem schendig bedrogen hebben/ en haer geschickt hebben na des Conings genegent-heyt: te meer/also hy hem so vast op de Waerseggers vertroude/dat hy oock altijdt geneygt was/voor soo veele hy vermochte/haer prophecie waer te maken / al soude hy hem selven en duysent man daer aen ghe-waeght hebben. Eusebius.

108. Doen hy van de reyse van Indien quam / vertelde Nearchus, dat hy eenige Chaldeeuse waer-seggers gesproken hadde / die hem rieden en vermaen-den dat hy niet binnen Babilonien en soude trecken/ waer van Alexander geen werck en maeckte/en trok voorts/maer komende ontrent de Stadt/ hoorde hy een deel Ravens roepen/waer door hy beroert wiert/ en alsoo hy wiste dat den Gouverneur van Babilo-nien de Goden gheoffert hadde/om te weten hoe het met hem vergaen soude/ soo liet hy den Waersegger

 Pytha-

Pythagoras halen / om van hem te weten / wat de teyckenen van de offerhande geweest waren. Pythagoras antwoorde/dat hy gheen hooft aen de Lever en hadde ghevonden. O Goden! seyde Alexander/ dat is een hefrigh teycken. Hy gebruyckte de Waersegghers als sijn raedtsluyden / soo groot credijt hadden sy by hem/als luyden die de secreten van de Goden wisten / en hem op alle wijsen flateerden / daer mede sy den Coning bedrogen/haer schickende naer den tijdt daer sy in waren / wiens uytspraecken soo twijffelachtigh waren / dat men dickwils niet en wiste wat men daer uyt begrijpen soude / tot ten lesten dat men de bedrogh merckte / waer door dat hare neeringhe in kleenachtinghe raeckte / en ten laetsten heel verviel/ en niet vervolgt en is/ dan van een deel sottebollen / die te laet oock merckten dat sy bedrogen waren.

Tymon.

109. Het was wel een groote sottigheydt/ te willen voorseggen die dingen die stonden te geschieden uyt de inghewanden der doode beesten: Wat konde daer ydeler en beuselachtigher zijn als dat?

Eusebius.

110. Ten was niet alleene sot dat den vermaerden Themistocles dede / maer oock seer wreedt / doen hy hoorde en liet hem overredenen van den Waerseggher of Toovenaer Euphrauditus, die de luyden wys maeckte dat hy de toekomende dingen wiste. Doen nu Themistocles drie ghevanghen Jongelinghen gebracht waren / zijnde de Sonen van Sandace, de Suster van den Coninck Xerxes, soo haest als de Waersegger de selve gesien hadde/ fondeerde hem op eenige dingen/ die den leugenaer seyde gesien te hebben / en dat ter rechter handt van de offerhande eenen ghenieft hadde / nam desen boosen Euphrauditus Themistocles by der hant / en beval hem de drie ghevan-

vangens te offeren aen den Godt Bacchus, om dat dit gedaen zijnde / de Siecken het gevaer souden ontgaen / en oock de overhant van haer vyanden verkrijgen. Themistocles was wel verbaest een soo vreemt en schrickelijck bevel te hooren van den Waersegger. 't Gemeen volck volgende de wreedtheydt en booshedt van den Heydenschen Priester / begonden met eendrachtiger stemmen te roepen / ende brengende de drie Gevangens ontrent den Outaer / dwonghen Themistocles de offerhande te volbrenghen / op die maniere als hem den Waersegger bevolen hadde.

Tymon.

111. Hoe hebben die Boeven de Landts-heeren altijdt onder haer devotie gehadt / ende onder decksel van Godtsdienst haer aen de ghene / die sy hatteden / ghewroken.

Eusebius.

112. Ghy meught wel seggen Boeven / want sulck volck is onder de Boeven de arghste soorte / die de H. Schrifture Toovenaers noemt / ten tijden doen in en ontrent de stadt Romen veel boosheden ghescheiden / sonderlinge van de ghene die het minst betaemde / en sy upt een verdwaelde Godtsdienst / om / (soo sy meynden) de Goden te versoenen. Dies sonden sy Fabius Pictor naer Delphos / om 't gheheymenis te vraghen / met wat Godtsdienst men de gramschap der Goden teghen de Romeynen soude stillen. Daer gingh dat droevige schouspel aen voor de gene die het ten deele viel / en een grouwelijcke daet / te meer gedaen by de eerste / want doorsoeckende de boecken van sekere Vrouwe / die sy voor wijs hielden / die sy in Grieckenlant Sybillen noemden / ende by de Romeynen seer groot geacht waren / gingen offerhanden doen om de Goden te versoenen; ende begroeven een Gaulisch man en sijn Vrouw / en een Griecks man en sijn Vrouw levendigh

digh op de Ossemarckt / naer dat sy te vooren de placts met menschen bloedt hadden besproeyt/ zijnde oock een offerhande ghedaen aen de Goden / om haer gramschap te stillen. Wie en siet niet dat dat boosheden zijn/ van Priesters en Priesterinnen versiert/ om de luyden te blinthocken / en in haer devotie gaende te houden.

Tymon.

113. Wat zijn dat ghevaerlijcke tijden in onwetenheyt geweest / en hoe qualijck isser de Gemeynte aen / als daer boose Priesters en onwijse Overheden zijn ?

Eusebius.

114. Dat is waer Tymon. Silla Veldthooftman der Romeynen gelt ghebreeck hebbende/ liet het gelt uyt de Tempelen van Epidaure en Olimpus (de twee vermaertste in Grieckenlandt) berooven. Hy sondt oock Caphis, een Grieck van gebooꝛte/na Delphos: met bevel aen de gene die aldaer het bewint hadden / dat sy hem al het goudt ende silver gelt / dat in den Tempel van Apollo (die noch veel vermaerder dan de twee andere was) souden senden/want desen God/ so de Priesters en de Priesterinnen seyden/ wisten de dingen/ die noch te gheschieden stonden. Caphis seer onnoosel zijnde/betuyghde dat hy desen last van sijn meester niet geern / maer teghen sijn wil aennam / schreyde seer deerlijck / uyt oorsaeck dat hy vreesde dat Apollo hem daerom straffen soude: Die het bewint in den Tempel hadden/brachten (om sijn vreese te vermeerderen) getuygen by / die hem verseker den dat sy Apollos lier in den Tempel ghehoort hadden/'t welck desen waengeloovigen Caphis aen Silla schreef/ om Silla oock in die daedt verbaert te maken / maer Silla met dese dinghen spottende / schreef Caphis wederom / dat op de lier te speelen een teycken van blijtschap/en niet van gramschap was/ belaste

laſte hem de ſchatten vaerdigh te ſenden / dewijle Apollo daer door betuyghde dattet hem aengenaem was. Dit gheſchiede doen Silla Athenen overwan / doen Romen geſtaen hadde 667 Jaer.

Tymon.

115. Silla heeft wel doen blijcken/dat hy merckte dat den Godt Apollo gheen macht en hadde/ en dat de Prieſters bedriegers waren/en alſoo hy 't gewelt in ſijn handen hadde/verloſte hy den God Pecuniam uyt hare handen/daer hy beter van gedient was/als van der Heydenen Godt Apollo.

Euſebius.

116. Dat hebben de Heydenſche Prieſters ſoo wel gheweten als Silla, behalven dat/ maeckten ſy haer dagelijcx werck daer af / ende volgens dien Toovenaers / om dat ſy met de Goddelijcke dinghen ſpotteden / en de werelt ſoo bedriegen / ende vergaderden ſoo eenen ongheloofflijcken ſchat by malkanderen: want ſy veynſden haer door den Afgodt / den uytganck van toekomende ſaken te weten / hoewel het hier uyt deſe actie blijckt / dat ſy niet en wiſten: en in korten tijdt daer na / als de Chriſtelijcke Godtsdienſt door de Apoſtelen gepredickt wierdt / al haer bedrogh aen den dagh quam.

Tymon.

117. Dat geloof ick wel / want Apollo en ſprack niet door het beeldt van Apollo, maer de Duyvel / die de werelt / of de Princen en Potentaten der werelt ſoo bedroogh.

Euſebius.

118. Armen klap Tymon, de Autheurs van de tooveryen en waren ſoo ſlecht niet/ſy wiſten wel dat noch Apollo, noch Duyvel door Apollo en ſprack / maer haer eyghen booſheydt heeft het volck om haer profijt ſoo verleydt / ghelijck uyt meer diergghelijcke daden wel ghebleken heeft. Want te

tijden des Keysers Tiberii, doen leefde in onbehoor-lijcke liefde Decius Mundus, (een welgeboren uyt de Ridderschap tot Romen) tegen Paulina, seer godt-vruchtigh naer de Heydensche maniere / kuysch en seer eerbaer van ghemoedt / en by allen daer voor ghehouden en befaemt / gheboren uyt aensienlijcke geslachte rijck van goederen / en schoon van gestalte / in de fleur van haer leven / en bysonder met tucht en eerbaerheydt begaeft. Dese was met Saturnino ge-trouwt / een man die sulcken eerlijcke en deughde-lijcke Vrouw wel waerdigh was / maer Decius met vuyle liefde tot haer ontsteken zijnde / wel wetende dat sy niet licht te bekoren soude zijn / boodt haer aen tweemael hondert duysent dragmas / om eenen nacht met haer sijn onbehoorlijcke liefde te koelen / daer sy in geender manieren na hooren en wilde / en heeft hem in de qualite versmaet en van haer wech ghewesen. Sekere Vrouwe Ida ghenaemt / welcke in veele (doch gheen eerlijcke) stucken geleert was / pooghde hem een hert / tot sijn boos voornemen / in 't lijf te spreken / hem vertroostende dat sy wilde ma-ken dat hem Paulina noch soude te wille worden / en seyde voorder / dat sy maer vijftigh duysent drag-mas tot dien aenslagh en behoefde. Sy hadde waer-ghenomen dat Paulina tot den dienst der Godinne Isidis seer gheneyght was / soo heeft sy eenen wegh bedacht / om Decius in sijn onbehoorlijcke lusten voort te helpen; en is by de Priesteren Isidis gegaen / haer vertellende wat sy voor hadde / en haer bidden-de dat sy toch zwijgen souden / en ('t welck meest in die saeck hielp) haer aenbiedende vijf-en-twintigh duysent dragmas / en wanneer Decius sijn lust vol-bracht hadde / noch vijf-en-twintigh duysent drag-mas / ende heeft haer de Jongelinghs liefde tot Pau-lina vertelt / en met eenen ghebeden datse doch alle neerstigheyt doen wilden / op dat haren aenslagh en

ſijn luſten mochten voldaen werden. De Prieſters van de geltſucht overwonnen zijnde/ is een van haer oudtſte tot Paulina ghekomen / en met haer ſpreeckende/ heeft haer gheſeyt dat den Godt Anubis haer lief hadde ghekreghen/ en hem tot haer ghesonden / om haer te ſeggen dat ſy tot hem komen ſoude.

Tymon.

119. Dat was wel eenen duyvelſchen aenſlagh / om de oprechte en onnooſele te bedriegen.

Euſebius.

120. Dat ſy oprecht ende onnooſel was / dat is waerachtigh / noch het en was genen aenſlagh van Duyvelen gepracticeert / maer van een booſe Vrouwe / en door booſe Prieſters uytghewrocht.

Tymon.

121. Wel hoe liep de ſaeck af / gheraeckte Decius tot ſijn voornemen?

Euſebius.

122. Ja hy gewiſſelyck/ want ſy vertellende aen haren man en vrienden wat boodtſchap ſy door de Prieſters van Iſidis Tempel ontfangen hadde/ heeft haer beroemt dat ſy Anubidis lief de waerdigh gheacht was: Waer op dat ſy met kenniſſe en vryen wille van haren man en vrienden naer Iſidis Tempel is ghegaen/ en gheboodt een yeghelijck van haer te vertrecken / hopende van den Godt Anubis veel ſecreten te weten/ zijnde van der meyninghe / Godt ſoude haer in den ſlaep openbaren het ghene hy haar te ſegghen hadde. Doen ſy nu een wijle tijdts te bedde geweeſt was / en met ſlaep bevangen zijnde / ſoo komt Decius Mundus aenghe ſtreken / hebbende de perſonagie en manieren van Anubis aenghenomen / ende by haer te bedde gegaen zijnde/ heeft haer aenghevangen te kuſſen / daer van de Vrouwe wacker ghewozden is / heeft hy hem voor Anubim uytghegeven. Sy dit hoorende / hielt haer voor geluckigh

dat

dat sy van Godt besocht worde. Hy versoeckende sijn boose lusten te volbrenghen / maer sy vraeghde hem eerst / of de Goden haer met de Menschen vleesschelijck vermenghden / waer op hy haer geantwoordt heeft / dat Alcmena ende Leda, met noch meer andere Vrouwen op sulcke wijse met Jupiter gheconverseert hebben: ende maeckte haer wijs dat sy eenen Godt baren soude / ende besliep haer. Dat Wijf ginck met vreughde naer huys / ende beroemde haer teghen haren Man / dat den Godt Anubis haer beslapen / ende haer belooft heeft dat sy eenen Godt baren soude. Over dese versaminghe is sy ende haer Man seer blijde gheweest.

Tymon.

123. Wel hoe quam dat schendigh stuck noch aen den dagh?

Eusebius.

124. Doen dien Boef sijn lusten volbracht hadde / quam hy haer naer eenighe daghen in 't gemoet / ende seyde tot haer / Paulina, ghy zijt een gheluckighe Vrouwe / overmidts ghy van Godt zijt beslapen / groot is de Godt Anubis, der welckers secreten ghy vernomen hebt / maer leert dat ghy de menschen soo weynigh u liefde ontsegghen sult als de Goden / die de Menschen daer toe behulpelijck zijn die ghy afgheslaghen hebt. De Godt Anubis heeft Mundum tot sijnen Godts-dienst ghenoot / op dat ghy my te deele meught worden / ende hebt my met u onvriendelijckheydt wel twintigh duysent drag-mas bespaert / welcke ick u voor desen aengheboden hebbe. Volght dan de Goden naer / die veel milder als ghy / ende ons sonder gelt daer toe behulpelijck zijn / overmidts ghy een verdriet van de menschen hebt / soo hebbe ick my selven Anubim genoemt / ende met desen ghewenschten naem mijn begheeren verkreghen. Door dese redenen de Vrouwe merckende

kende dat sy bedrogen was / ende dat sy haer vrouwelijcke eere verloren hadde / openbaerde terstondt haren Man dit schendigh bedrogh ; die beklaeghde hem voor den Keyser Tiberius, die de Priesters van Isidis Tempel ondersocht heeft / ende de daedt ende boosen aenslagh waerachtigh bevonden / heeft de sententie des doodts over haer uytgesproken. Josephus Historyschrijver seyt / dat hy de schuldige Priesters met Ida heeft laten cruyssen / den Tempel verstoort / ende Isidis beeldt in den Tyber ghewòrpen / ende Mundum in ballinghschap gesonden. Siet daer een bedrogh ende rechte tooverye / van gheen Duyvelen uytgevoert / maer van menschen / die de boosheydt met de Duyvelen ghemeyn hebben / ende sullen oock ten jonghsten daghe met de Duyvelen haer loon ontfangen.

Tymon.

125. Ick ben in sulcke boosheydt ontstelt / ende sulck goddeloos bedrogh is onverdragelijck in een welghestelde regeeringhe. Sulcke ende diergelijcke menschen rechten veel grouwelen aen / ende zijn dickwils oorsaeck van droevige schouspeelen. Maer dat ghy my wilt segghen dat sulck bedrogh tooverye is / ick en wil dat niet ontkennen / maer daer is een tooverye / die uytghevoert wordt door personeel verbondt met den Duyvel / en dat sta ick u toe / dat dit bedrogh / van u ghemeldt / niet beter dan tooverye en is / ende mach wel in ghelijcke graed ghestelt worden.

Eusebius.

126. Onder het bedrogh Tymon, is de alderarghste soorte van bedrogh / in de heylige Schrifture tooverye ghenoemt / dat is een bedrogh daer men met de Goddelijcke dinghen spot / makende de luyden wijs dat men de dinghen die sy doen door

Godde-

Goddelijcke beweginge doen / of dat het Godt door ons werckt / en dat wy ten dien aensien lijdelijcke Instrumenten zijn. Welcke persoonen altijdt als sy sulcke tooveryen plegen / haer veynsen van haer selven te zijn / en dat sy dat van Godt passivo lijden. Of de tweede gelijck Simon Magnus van Samarien, die yet sonderlinghs doen dat de gemeyne man niet begrijpen en kan / en de omstanders wijs maken / dat sy het gene sy doen / door de kracht Godts doen / niet passivo maer als vrienden Godts / als een gratie en privilegie haer ghegeven / hoewel het niet anders als haer menschelijcke practijcke en is. En sulcke waren oock de wijse Pharaonis / om haer bedroghs wille oock in de heylige Schrifture Toovenaers ghenoemt. Ende in de oudtste en eerste tijden hebben de Waersseggers en Teyckenbedieders voor meer als ghemeyne Wijsen ghehouden geweest. En de ghene die op het vlieghen der voghelen / op het vloeyen van het bloedt der gheslachter offerhanden / met schijn meest wisten te segghen / dat waren by de Griecken Philosophen, by de Persianen en Chaldeen Magus, en in de heylige Schrifture voor Toovenaers gehouden / maer van de superstitieuse Heydenen als Heyligen ghe-eert.

Tymon.

127. Ick gheloof wel dat het in de werelt soo toegegaen heeft / en noch soo toegaet / maer daer is noch een Tooverye die noch erger is als ghy uytgedrucht hebt.

Eusebius.

128. Die dunckt my soo boos en goddeloos / en (konde ick het noemen) booser te zijn als in de heylige Schrifture ergens van de tooverye gemelt staet.

Tymon.

129. Wel / wat sal hier voor den dagh komen / wat is dat voor Tooverye?

Euse-

Eusebius.

130. Dat zijn die boose menschen / die ghesont leven / en een ghesont lichaem hebben dat sy van Godt den gever van alle volmaeckte gaven ontfangen / en soo goddeloos zijn dat sy dit by haren even mensche versaken / hoewel de gesontheydt een gratie is met gheen waerdye te betalen / en veynsen haer seer schrickelijcke passien te lijden. Gelijck ick sulcx in mijn tijdt veele ghesien hebbe / en in veele plaetsen ghebeuren. En dat is oock / mijns oordeels / Tooverye / dat sy haer ghesontheydt versaken / en het ghene sy veynsen te lijden / segghen dat het erghens een out wijf doet / ghedwongen ofte aenghehitst van den Duyvel / ofte van den Duyvel aenghedreven door een oudt wijf.

Tymon.

131. Wel Eusebius, meynt ghy dat dat niet en gheschiedt / daer hebbe ick bescheydt ghenoegh af.

Eusebius.

132. Wat bescheydt ghy hebt en weet ick niet / bewijst u bescheydt.

Tymon.

133. Ick en sal in gheen ghebreck blijven / maer alsoo ghy sulckx seght veele gesien te hebben / 't ghemeene spreeckwoordt is waerachtich / 't sien gaet voor 't segghen.

Eusebius.

134. Hoort dan toe Tymon, in 't jaer ons Heeren 1617. was binnen Haerlem in de Breesteegh / een dochter ghenaemt Dirrickjen Gerrits, soo sy haer veynsde van een onbesprooocken leven / vermidts sy Belijdenisse van 't Geloof ghedaen hadde / en hadde op de Belijdinghe van haer Gheloof het H. Doopsel ontsanghen. Maer daer naer veynsende met een sware passie beladen te zijn / soo van wringhen van haer handen en beenen / en groote ontstellinghe van

haer aenghesicht / waer door sy oock somtijdts door de pijnlijckheyt veynsde in swijn te vallen. In welcke beswijminghen / sy soo nu en dan eenighe woorden murmelden die men qualijck verstondt / maer naer eenighen tijdt stouter geworden zijnde / begonde te segghen dat sy betoovert was / noemende een oude vrouwe zijnde seer eerlijck en deughdelijck van leven / maer door hooghen ouderdom in krachten af-gheslooft / alsoo sy de tachtigh jaren al gepasseert was. Welcke vrouwe sy begonde te beklappen / en by de sommige te betichten met (in die tijdt gewaende) Tooverye. Waer door die onnosele by sommighe in achterdencken viel / dat sy een Tooveresse was. Desen klappernye achter rugghe haer naer gestropt zijnde / en sy nerghens van wetende / was oorsaeck dat ick voornam de saeck op het voorsichtighste te ondersoecken. De Tooverye van Dirrickjen van quaedt tot erger toenemende / soo met ontstellen van hare leden / soo seer als sy konde / somtijdts van de pijnlijckheden soo sy veynsde / swijmende / werpende haer lichaem om / waer door sy haer aenghesicht bedeckte / om soo op die maniere behendelijck haren adem te scheppen / die haer boose practijcke ontdeckte / ick liet dat eenighe dagen alsoo sijn ganck hebben / maer veel verbaerde en verschrickte menschen die haer daghelijckx quamen besoecken / spraken van de saeck buyten reden / die haer om haer onwetenheyt schrickelijck docht. Ander logender noch onder / en seyden dingen gesien / en gehoort te hebben / die in het een en het ander leughen waren / en noch in haer noch des Duyvels macht niet en was / hoewel veele meynden dat het gene datter geschiede / buyten den regel van vermoghen was. Haer Vader die hem oock veynsde een devoot man te zijn / hielt hem seer verlegen / en versochte by de Ghemeynte / daer sy een Lidtmaet was / dat sy met hulpe mochten versien

wor-

J

worden/ om des nachts by sijn Dochter te waken / 't welck by de opsienders van de Gemeynte geconsenteert wierdt. En alsoo nu en dan eenige Dochters by haer quamen waken/veynsde sy haer door kracht van Tooverye haer waeckers te overweldighen / en pooghde met haer voeten te willen in 't vyer gaen / en met haer handen te willen grijpen; dese slechthoofden die by haer waeckten wilden haer dat niet toelaten/dies hadden sy grooten Oorlogh/en waren daer geweldigh doende/of tegen de Tooveres/of tegen de Duyvelen door de Tooveres ghesonden/of tegen alle beyde soo sy meynden / maer alleene door Dirrickjen bedrogen/daer haer Vader louter sijn personagie onder speelde. En met sulcke bedriegherye dagelijcks omgaende/quam seecker persoon haer besoecken(die uyt de gheruchten hoorde dat daer groote boosheden onder liepen) daer toe noodende sijnen welbekenden vriendt/om hem tot een ghetuyghe te hebben op het ghene daer soude passeren. Komende dan eerst by de Vader/die klaeghde seer weemoedelijck dat het hem soo qualijck gingh sonderlinghe in sijn Dochter/die (soo hy seyde) dagheliicks met groote pijne en weedom te bedde lach / hebbende sonderlinghe zenutreckinghen en beweginghen / die buyten den regel der nature / en kennisse der Medicijns was soo hy seyde. Waer op den ontdecker van het bedrogh seyde (wel wetende hoe hy het hebben wilde) dat schijnt wel Tooverye te wesen / waer op den Vader antwoorde dat is 't oock/den ontdecker vraeghde wanneer sijn Dochter de passien aenquamen ? Hy seyde ghemeenelijck drie mael daeghs / en sonderlinghe als haer yemandt vreemts quam besoecken. De betooverde ons genoeghsaem hoorende maeckte eenigh gherucht. Den Vader loopt naer haer toe / en komt dadelijck wederom en seydt ons dat sijn Dochter de Passien op het lijf heeft / ende veyl-

de ons by haer te gaen. Wy by haer komende/vonden haer als in swijm legghende/waer op de Vader haer met eenighe woorden zegende / 't welck den ontdecker (soo de Vader meynde) seer verwonderde/ maer terstont de zenuw-treckinghen weder aengroepende / wierp haer handen onder-arms op haren rugge / voor-over buckende om behendigh haren adem te scheppen/en veynsende in swijm te zijn/ in welcke beswyminghe sy haer vingheren yselijck kromde/doende haer best naer haer vermoghen/ om betoovert te schijnen / den Vader zeghent haer met eenighe woorden/die hy seyde van sulcken kracht te wesen / dat sy sonder de selve niet en was te helpen. Maer dat een weynigh over zijnde / viel weder in sulcke zenuw-treckingen als de voorgaende/en so de Vader my wilde wijs maecken was de Tooveres of de Duyvel daer geweldich doende/ende alsoo sy door de pijnlijckheden weder veynsde te swijmen/ vraegde den ontdecker aen de Vader of 't al even-veel dede wie haer zegende? De Vader antwoordt ja het. Den ontdecker zeghent haer / in sulcken schijn en met sulcke woorden gelijck den Vader sprack/die hy nauwelijck self en verstondt/het hielp haer evenwel/dies hem den ontdecker hielt ghelijck of hy hem daer over seer verwonderde. Maer de zenutreckinghen dadelijk weder komende/ voorquam den ontdecker dadelijck haer pijnlijckheden/en zegende haer met sulcke woorden gelijck sy meynde te hooren / 't welck haer dadelijk hielp. Maer sy de boeverye terstont hervattende/was den ontdecker/soo sy meynde/met zeghenen daer dadelijck by / ghenootsaeckt zijnde alle de Latijnsche woorden te ghebruycken/ en van wegen sijn armoede in die tael / self eenighe deelen uyt het Pater noster ghebruyckende: sy niet verstaende wat hy seyde / liet haer in haer Tooverye helpen / sonder welcke woorden de Vader seyde dat sy niet te helpen

en

en was. Welcke waren / stelt u leden recht in Godts naem, of gaet recht in Godts naem. Sy alsoo doende zijnde met de betooverde te speelen/en den ontdecker zeghende haer / soo sy haer imagineerde / en liet haer alsoo reys op reys helpen/want sy dat genoegh in hare wille hadde. Ten laetsten als het langhe ghenoegh gheduurt hadde/veynsde sy tot haer selven te komen / liet de betooveringhe varen / en eyschte te drincken / efter met sulcke mijnen ghelijck of sy de vallende sieckte gehadt hadde. Den ontdecker haer vraghende ende troostende / seyde dat het wel overgaen soude/sy soude goeden moedt hebben/ten soude niet langhe duren.

Tymon.

135. Wel wat wist ghy daer af hoe lange dat het duren soude/met sulck segghen soudt ghy u wel verdacht maken/en als het door eenighe middelen ghebetert hadde / soudt ghy u selven in quaedt bedencken brenghen.

Eusebius.

136. Ja Tymon, ick sach aen de mijnen wel dat het niet dan bedrogh en was / en sy en haer Vader waren al beset eer sy het wisten / want ick ginck in een van de ghebuuren huysen daer de Vader ontbooden wierdt. Daer komende vraeghde ick hem / hoe hy soo stout was dat hy met sijn Dochter sulcke bedriegherye aen stelde/en soo veel menschen bedroogh/ en eerlijke luyden soo schandelijck injurieerde/en het soude hier blijcken dat sijn Dochter self de Tooveres was / en dat sy en hy de boeverye t'samen stonden. Waer op hy Vader hem seer verontschuldighde/den ontdecker gheliet hem/of hy de Vader en sijn Dochter aen den Heer Officier wilde beklaghen/daer over hy seer verbaest wierdt/ en begon schoon te spreken / en vraeghde den ontdecker of sijn conscientie dat wel soude vermoghen / waer op dat den ontdecker ant-

woorde / dat hy een ander conscientie in 't lijf hadde als hy Vader hadde / en die gheen swarigheydt en maeckte om hem en sijn Dochter publijckelijck te sien straffen / of indien hy hem ongheliјck dede self ghestraft te worden. Ten lesten naer veele woorden seyde en begheerde de Vader aen den ontdecker / was hy niet ghekomen om hem bate te doen / dat hy hem toch gheen schade doen en soude. Waer op den ontdecker antwoorde / dat hy voor al de werelt soude doen blijcken / dat sijn Dochter niet betoovert en was / maer alle man self betooverde / hy siende dat den ontdecker niet te beweghen en was. Vraeghde wat hy dan in dees gheleghenheydt doen soude / den ontdecker antwoort hem dat hy sijn Dochter niet en soude zeghenen / en als haer die betooveringhen aenquamen dat hy dan soude nemen een Talhoutjen / en legghen dat kruyselinghs langhs en dwers over haren rugghe / en verseker de hem dat dat was daer toe de rechte remedie. De Vader nam dat qualijck / en seyde dat hy en sy professie van religie ghedaen hadden / ende stont hem derhalven niet vry. Den ontdecker vraeghde hem of het hem wel vrystondt / soo schandelijck de luyden te bedrieghen / ende oude eerlijcke vrouwen soo schandelijck en leughenachtigh te be-achter-klappen / sluytelijck de Vader nam aen om sijn Dochter met reden te onderwijsen / en haer te segghen / wat hy ontdecker van haer Tooverye seyde. Den ontdecker hem belastende dat hy de Tooverye soude doen ophouden / ofte verseekerde haer gheen ruste met hem te hebben / affirmeerende het selve den Heer Officier aen te gheven / soo sy in haer Tooverye niet op en hiel.

Tymon.

137. Wel dat was wel van u Eusebius een groote stou-

te stoutigheydt / wat was de oorsaeck / dat ghy u selven soo stijf versseckerdet?

Eusebius.

138. Door dien dat ick merckte dat sy in die beswijmingen altijdt haer verstant behielt/en het ghebruyck van haer vijf sinnen wel machtigh was / en by haer selven met practijcke dede het ghene sy uytvoerde. Want het ghehoor dat sy hadde was ghesont en scherp / waer uyt volghde de uyt-werckinghen van haer verstant/ tot sulcken eynde om uyt te drucken een rechte Tooverye / daer sy in haer meyninghe gantschelijck verdwaelt was / en nochtans uyt-wrochte naer haer verdwaelde meyninghe het ghene dat sy meynde tot de Tooverye te behooren / en volghens dien was haer sinnen / memorie / en wetenschap / met een vast bestier wel machtigh. Al wercken die geen menschen en doen / die van haer selven en in swijn zijn door pijnlijckheden die haer de Tooveressen aendoen door de Duyvelen / ghelijck my die leughenachtighe bedrieghster en Toovers wilde wijs maken.

Tymon.

139. Ghy moet wel gaeuw op haer doen acht ghenomen hebben. Maer bleef dat daer by en liet sy haer bedriegherye varen?

Eusebius.

140. Wat sal ick segghen / want de gheene die soo met Godt en met de menschen spotten / en den zeghen der ghesondtheydt die sy van Godt ontfanghen hebben / versaken/ en maken de mijnen gelijck of sy van de Duyvelen soo ghequelt wierden / dat zijn onder de boose de alderbooste / sonder eenigh ghevoelen van conscientie. Want sy hielt haer ontrent acht daghen stilder als te vooren / maer niet gheheel ghebetert zijnde / soo sy veynsde / versierde

een nieuwe practijcke / en veynsde haer beseten te zijn.

Tymon.

141. Wel dat was een onghemeene booshepdt / sepde sy / dat sy den Duyvel in 't lijf hadde / en de wercken die sy dede / dat dat niet sy maer den Duyvel dede.

Eusebius.

142. Ja sy / hoort toe ick sal u in oprechtigheydt verhalen wat ick selfs ghehoort en gesien hebbe / en van gheloofwaerdighe ghetuygen ghehoort hebbe / waer van veele noch in het leven zijn. Ghelijck ick ghesepdt hebbe / soo hielt sy haer ontrent de acht daghen stilder / maer niet soo of het waken der jonghe Dochters continueerde / ende naer eenighe daghen de swijminghe seer vergrootende / begonde eenighe woorden met een veranderde fijne stemme te laten hooren / in schijne van een ander als sy was. Dreyghende dat hy haer wilde wech voeren / en sy sulcken gheweldt doende ghelijck of sy de waecksters wilde ontloopen. Waer uyt gevolght is / dat ten minsten een of twee jonghmans / of ander naer haer ghelegenthepdt de vrouwluyden quamen in desen noodt helpen / sy Dirrikjen siende datmen haer bedriegherye begonde in achtinghe te nemen / wierdt hoe langher hoe stouter. Haer met een stoute resolutie veynsende en segghende van den Duyvel by vlaghen beseten te zijn / en om de bedriegheljjke booshepdt een schijn te gheven / behielp haer met de heylighe Schrifture / ghebruyckende de selve gelijck of het waerlijck eenen Duyvel gheweest hadde die door haer sprack / en doende alderley actien om het gemeyne volck wijs te maken / dat sy passivo beseten was / en de vermaenders of Predicanten van haer religie oock bedriegende / versochte als haer lijden over was / dat sy de Gemeynte / daer sy een Lidtmaet

was /

was / souden voor haer recommanderen te bidden / 't welck oock met aendacht ghedaen wierdt / onder dese werken begonde sy toekomende dingen te voorseggen / van Huwelijcken en Byvagien / en andere dinghen die onder jonghe luyden in swanck gaen. Want als sy haer des nachts wel uytgeslooft hadde onder decksel van besetenheydt / en dat over zijnde / veynsde haer te slapen. Hare wakers dan rust hebbende haelden dan sulcken praet voort ghelijck jonghe luyden pleghen / sy Dirrickjen dat hoorende / speelde daer mede over dagh haer Duyvelsche Personagie. Onder alle dese bedriegherye en Tooverye die sy soo 's nachts als daeghs pleeghde / werdt den last grooter / dies werdt op kosten der Ghemeente / daer sy een Lidtmaet was / ghehuurt eenen Lieven van Wanbeecke, een man soo hy meende van ongemeene stoutigheyt / maer in dese saeck schendigh bedrogen. Sy al voort den besetenen speelende / quam soo verre dat haren Duyvel boose menschen prees en goede menschen laechte / willende daer in naer haer meeninghe den Duyvel ter deghen uytbeelden / ende alsoo den snappaert voerende van sommighe luyden / onder andere oock den ontdecker van haer voorgaende bedriegheryen / 't welk de luyden die het haer hadden hooren segghen / hem quamen aenseghen / die het sijn mede-ghesel weer aenseyde dat Dirrickjen onder decksel van eenen Duyvel met haer persoonen speelde / waerom sy besloten den aenstaenden Sondagh naer de Predicatie haer te gaen besoecken / in welcke Predicatie / voor haer wel ernstigh was ghebeden. Nu daer komende / vonden het huys soo vol volckx dat de Vader nauwelijck meester van de deur en was / en den ontdecker quam met sijn medeghesel in huys / (sonder dat het de Vader wiste /) tot voor de Bedtstede daer Dirrickjen met haren Duyvel lach. Sekere devote vrouwe /

(zijnde een Diaconisse van de Ghemeynte daer Dirrickjen een Lidtmaet was) seyde teghen de besetene (meynende eenvuldigh dat sy met den Duyvel te doen hadde) dat sy hem in 't Doopsel versaeckt hadde/ en volghens dien over haer gheen macht en hadde/ waer op dat sy Dirrickjen met een veranderde stemme riep/ dat hy haer soude wech voeren/ want 't en scheelde niet veel of sy was soo goedt als sijne/ en seyde daer by/ dat hy den selven Duyvel was die in de Verckens voer. Een ontdecker van de bedriegherye hier by staende/ trock sijn medeghesel by de mantel/ 't welck was de loose dat hy medeghesel soude spreecken. Die seyde tot Dirrickjen in Fransche Tale. Die my hier ontbooden heeft/ laet hem nu segghen wat hy te segghen heeft en swijghe hier naer. Dirrickjen die met haren rugge naer het volck sat/ liet haer Duyvel-spel varen/ en leyde haer te bedde/ en wat den Franschen spreecker seyde/ Dirrickjen en verstont het niet/ en daerom en antwoorde sy niet/doch sy hadde voorspraeck ghenoegh. De eene tot pure boosheydt en den ander door onwetenheydt. In dese stribbelinghen komt de Vader gheloopen/en hiet den ontdecker van sijn boevestuck uyt sijn huys gaen. Die hem verontschuldighde/en seyde van sijn Dochter daer ontbooden te zijn/om hem op 't voorgaende bedrogh te verantwoorden. Want Vrydaeghs te vooren hadde sy door den Duyvel/ (soo sy veynsde) den ontdecker gedaeght/en maeckte soo den Duyvel in die qualite tot een beschermer van haer eere. Alle dese propoosten versaeckt de Vader gheschiedt te zijn/waer op den ontdecker den Vadrr aenseyde/ hem 't selve met wettelijcke Attestatien te overtuygen/maer het was heel onnoodigh/ want seecker persoon riep over luydt voor al de ghene die 't hooren wilde/ dat hy het met veel persoonen oock ghehoort hadde. Waer op hem den ontdecker tot de

bedriegh-

bedrieghsters keerde/haer op die stoffe haer bedriegelijckheydt voorhoudende. Op alle welcke redenen sy niet een woordt en sprack / en speelden ghenoeghsaem den stommen/en wie haer yet vraegde en wilde niet spreecken noch antwoorden. Den ontdecker voor die tijdt so hem dochte ghenoegh ghedaen te hebben / vermaende de omstanders / die seer veele waren / dat elck op het gepasseerde soude letten / en overlegghen het gepasseerde met het ghene sy nu saghen en hoorden.

Tymon.

143. Wat godtlooser dinghen zijn dat/en wat onbevreesder conscientien moeten die menschen hebben die sulcke dinghen uytwercken / ick hebbe van dat Dirrickjen in de Bree-steegh veele hooren segghen / onder ander een jonghman / die hem selven toevertrouwde een onghemeyne kloeckheydt te hebben / beroemde hem dat hy de oorsaeck was dat sy met haer naeckte voeten niet in 't vyer en liep. En stont bekent dat hy het quaedt ghenoegh hadde eer hy 't met sijn gheselschap haer konde beletten.

Eusebius.

144. Dat komt daer van dat sy met vreese inghenomen zijn / en die met sulcke bedriegerye omgaen die legghen al haer kracht onbeschroomt in 't werck / en dan meynen sulcke slecht-hoofden / datter meer als menschelijcke macht in haer lichaem is/en de kracht die sy hebben meynen dat den Duyvel door haer werckt.

Tymon.

145. Ick geloove dat sy menigh mensch bedrogen heeft / maer alsoo sy onder seecker soorte van Menisten was / hoe maeckten sy het met haer?

Eusebius.

146. Doen sy hoorden watter ghepasseert was quamen de opsienders van haer Ghemeynte/ op al-

les

les wat haer ter materie dochte ondersoecken/en op diversche actien ondervragende/ en door dien middel is dien Duyvel ontdeckt. Waer op in korte daghen ghevolght is/dat sy uyt haer Vaders huys vluchte/ en ginck heymelijck op een ander woonen / haer uyt het ghesicht van haer bekende verberghende / ende alsoo hadde dese besetenheydt een eynde.

Tymon.

147. Het gedenckt my wel datter veel van te segghen was / en ontrent die tijdt was 'er sulcke besetenheydt t' Wtrecht van seeckere vrouwe die wel twee besetene kinders hadde / die men aen ysere ketens moeste binden.

Eusebius.

148. Ja Tymon, ick bekenne wel en weet oock wel / dat Godt met veel besoeckingen de menschen besoecht / maer dat is te beklaghen dat de menschen soo boos zijn dat sy de gratie die Godt haer doet versaken / en betooveren alsoo het ghemoedt des menschen / soo dat sy met schreyende ooghen aenghesien worden over de ellenden / die sy haer veynsen te gheschieden / ghelijck de vrouwe daer U L. van meldt. Hoewel sy niet en seyde dat sy van yemant in haer kinders betoovert was/ soo betooverde sy ghenoegh het ghesicht/en het ghemoedt van veel eerlijcke burgers / en oock haer ghebuuren en bekende. Want sy drie kinders hebbende/waer van het oudtste was 10 jaren/ het ander ontrent 8 jaren/ en het jongste 6 jaren/waer van sy de twee jonghste heeft onderwesen/ en tot dien eynde haer dwinghende sulcke mijnen en manieren te doen/ waer door sy haer gebuuren wijs maeckte / dat haer kinderen van den Duyvel beseten waren / versoeckende aen de Magistraet dat sy haer kinderen in sulcke gheleghentheydt met zeelen mochte binden. Sy veynsende dat haer quellingh altijdt quader wierdt / vermidts sy seer ysselijck den

Bulle-

Bulleman speelden / en gheliet haer noodtsakelijck dat sy haer aen ysere ketenen moste sluyten. Hier door is van alle kanten veel volcks ghekomen / om de ellende van dese kinders te sien / en by ghevolgh de ellende van de moeder / die haer daer over seer beklaeghde. En in sulcke manieren oock de Predicanten bedrieghende / waer door ghescchiedt is / dat de goede luyden haer veel aelmoessen gaven / daer het de moeder om te doen was. Ten laetsten haer oudtste dochterken in die neeringh oock onderwijsende / ende haer dwinghende sulcke actien te doen / in allen schijne of sy beseten hadde gheweest. Hier door is seker burgher in achterdencken ghevallen / die sijn bedunken aen een van de Heeren Magistraten te kennen gaf. Waer op ghevolght is / dat sy haren Officier / Jonck-heer Johan van Suylen, last gaven op de saeck te letten / die 't selve met neerstigheydt achtervolght heeft / tot dien eynde de kinderen van de moeder halende / hebben haer ondervraeght / ende op alles ondersocht / soo heeftmen bevonden / dat de moeder de kinderen tot dien eynde geinstrueert ende ghedwonghen heeft. Waer uyt ghevolght is / naer dat de Magistraet op alles rijpelijck ghelet hebbende / hebben de moeder ghedoemt strengelijck ghegeesselt te worden in 't aensien van haren man / ende voorts gebannen uyt de Provintie ende ghebiet der stadt Utrecht / en soo hadde de besetenheydt een eynde.

Tymon.

149. Wel de man quam daer gracelijck af / hadde hy van een goedt en oprecht ghemoet gheweest / hy en behoordet de vrouw niet toegelaten te hebben.

Eusebius.

150. Wat consideratien dat de E. Heeren Magistraten ghehadt hebben / en weet ick niet. Haer bedrogh en ghenoeghsame Tooverye quam publijckelijck

lijck aen den dagh / en alsoo sy d'oorsaeck van alles was / werdt sy oock ghevoelijck ghestraft / ghelijck oock ontrent dien tijdt (namentlijck in 't jaer 1618.) woonde binnen de stadt Utrecht / sekere vrouw die haer geliet met een zware vallende sieckte beladen te zijn. In welcke sieckte sy uyt-beelde wonderlijcke mijnen / van krabbinghen / soo van haer selven als ander persoonen / waer door de omstanders oordeelden / dat sy beseten was. En door desen middel de caritative menschen tot haer treckende / veynsde haer daghelijcks met de passie ghequelt te zijn / seer ysselijck grimmende en krabbende naer de luyden die haer sochten te houden / dat sy haer selven niet en beseerde. 't Gheveurde dat sy by sint Jacobs kerck / in 't voorschreven ghebreck lach / daer over komen by gheval Domine Speenhovius, en Domine Carolus Rijckewaert. De omstanders haer ghewaer werdende / komen by haer en begheren haer hulpe / soo om haer te houden / dat sy haer niet en beseerde / als een goede reden van vertroostinghe tot haer ellendighe te spreecken. Speenhovius en Carolus daer by komende / wierden beyde te werck ghestelt / ende elck een handt houdende / was Carolus eenighsins bevreest / Speenhovius op haer mijnen lettende / bespeurde dat haren wille daer onder speelde / en dat sy met verstandelijckheydt de saeck alsoo uytwrochte / waer uyt hy Speenhovius oorsaeck nam / siende Carolus ghenoegh bedroghen en gheblindthockt / seyde haer tot twee mael in het oor / Duyvel krabt Carel wat, Duyvel krabt Carel wat. Carel die meynde dat hy het quaedt ghenoegh hadde / nam onwaerdigh dat hy Speenhovius de quellingh van de vrouw niet meer en achte / ende en hadde oock door bestier des Duyvels van de vrouw niet gheeren ghekrabt gheweest. Maer dien Duyvel was wel soo wijs dat hy Carel niet en krabde. De quellingh overgaende / berispte

berispte Carel Speenhovius, dies hy Speenhovius Carel de reden van sijn suspitie vertelde. Daeghs daer naer komt de vrouw by Speenhovius, en bidt hem / dat hy toch aen niemandt vertellen en soude / 't ghene hy aen haer ghemerckt hadde / dies ginghen Speenhovius en de vrouw / Carel onder-rechten / en wierdt op die maniere de vrouw van haren krabbenden Duyvel verlost/ ende droegh haer daer naer eerlijck en wel/ en heeft met arbeyden ten huyse van Carel en Speenhovius, ende andere eerlijcke Burgheren huysen / den noodtdruft met arbeyden verdient / en heeft alsoo haer bedriegherye laten varen.

Tymon.

151. Ick weet wel datter groot bedrogh onder sommige menschen schuylt / maer het was wonder dat de vrouw terstont soo tot bekenningh quam aen Speenhovius.

Eusebius.

152. Dat en was sulck wonder niet/want sy was wel soo wijs dat sy uyt dat woort wel merckte dat Speenhovius kennisse van haer bedrogh hadde / en seeckerlijck gheraden hadde wat Duyvel dat Carel dreyghde te krabben / dies Speenhovius besloot en sekerlijck merckte uyt hare mijnen/ dat sy het hert en de couragie niet en hadde Carel te krabben/ghelijck uyt de daet bleeck. En daer in zijn Speenhovius en Carel te prijsen/ doen sy haer bedrogh en groote sonden teghen haer beleedt / dat sy de goede handt aen haer ghehouden hebben/ haer vermanende ende onderwijsende haer leven te beteren / ghelijck sy oock gedaen heeft. Latende haer bedrogh varen / en begaf haer tot eerlijcken arbeydt.

Tymon.

153. 't Was haer van Godt groote gratie gedaen/ dat hy haer sulcke goede en oprechte Biecht-vaders sondt /

sondt / de saeck soude soo hebben konnen afloopen / dat sy licht meester Gerrit tot haren penitencier soude ghehadt hebben. Het is wel te mercken / dat sy in haer conscientie geraeckt was / en dat uyt haer mijnen Speenhovius wel oordeelde dat haer quaedt ghelaet uyt haren wille voortquam / bedeckt met bedroch / en van haer met verstandelijckheydt uytghevoert. Maer dat ghy my wilt wijs maken dat al uw verhaelde dinghen Tooverye is / en datter geen ander Tooverye en is dan sulcke en diergelijcke / soo en laet ick my van u niet abuseren / men hoort alle daghe wel van ander Tooverye / soo in Arthoys en Henegouwe / als Lotringen / Trier / Gelderlandt / Ceulen / Gulick / West-phalen / ende meer ander plaetsen / ja by naest door geheel Duytslandt. Daer alle jaren veel Tooveressen verbrandt worden / of met meerder of met minder straffe / naer grootheydt van haer misdaet / soo van de werelt wech geholpen werden.

Eusebius.

154. Maer Tymon, is 't daerom gheen Tooverye / om dat ghy het voor gheen Tooverye en houdt / noemt de heylighe Schrifture niet de wijse Pharaonis Toovenaers / nergens om anders / dan dat sy wel wetende den Koningh bedroghen met valsche miraculen. Den Koningh wijs makende dat sy dat deden door kracht van hare Goden / en niet ghelijck als ghy wilt segghen door de Duyvelen / maer deden 't door haer eyghen wel-wetende quaedtheydt. Sulcke boose menschen heeft de werelt altijdt ghehadt / soodanigh is oock de Waersegghster tot Endor gheweest / die de luyden wijs maeckte dat sy konde van den dooden op wecken die sy wilde / blijckende uyt hare snorckinghen tegen den (in die qualite) sotten Koningh / als sy tegen hem seyde / wien sal ick op-wecken? hy als eenen niet wijs / sprack / brenght

brenght my Samuel op. Sy hier uyt wel mercken-de hoe den Koningh op het padt van dwalinge was/ heeft hem ter degen de kap met ydelheydt ghevult / ende de Koningh niettemin sonde begaen hebbende/ is sy een Tooveres geweest / om dat sy met de Godde-lijcke wercken speelde/ende genoeghsaem den Ko-ningh bespotte / wel wetende dat sy noch Duyvel noch Samuel en konde verwecken / ende wat sy dede was uyt haer eyghen practijcke/en seyde ghelijck of sy Samuel verweckt hadde / willende voorsegghen dingen die Samuel niet en konde voorseggen uyt hem selven/dan alleene door ingevinge Godts/ gelijck de Schrifture door den mont Petri ghetuyght/seggen-de / want daer en is noyt prophecye uyt mensche-lijcke wille voortghebracht / maer de heylighe men-schen Godts hebben ghesproken / ghedreven zijnde van den H. Geest/2 Petr. 1. 20. Ten is niet te twijf-felen of de Priesters der Amoreen / ende ander om-liggende volcken hebben wel beter gheweten/als sy het ghemeen volck wijs maeckten / dat sy / om de Goden te versoenen / haer kinderen lieten door het vyer gaen / ende haren Moloch opofferden / daer Godt de Heere een grouwel af hadde. Welcke boos-heden den Koningh Manassus naer ghevolght heeft/ daer by oock stellende de Heydensche leugenen / af-gebeelt in den Tempel te Jerusalem. En wat wil ick meer segghen / zijn niet al de Godtsdiensten der Heydenen valscheden/ en by sommighe van haer by haer selven wel bekende valscheden/ en volgens dien Toovenaers en Tooveressen/al de gene die haer met sulcke neeringe gemoeyt hebben?

Tymon.

155. Dat de Priesters en Priesterinnen te Del-phos/met bedrogh omgegaen hebben/ dat is kenne-lijck. Want de Goden der Heydenen die en waren niet anders dan doode lijcken / gefigureert meest na

boose menschen / of dat ergher is / naer onredelijcke dieren / of naer eenighe schepselen. Van Sonne en Mane / die wy wel weten / dat gheen antwoorde geven en konnen / op het ghene haer gevraeght wierdt. Maer alsoo veele onder haer Toovenaers gheweest zijn / soo hebben sy die antwoorden ontfanghen van den Duyvel.

Eusebius.

156. Armen klap Tymon, die opinie van dat de Duyvel soude gheantwoort hebben / dat is gantsch onwaerachtigh / sy en hadden tot sulcken bedriegherye geen Duyvel van doen / sy konden dat alleen genoegh uyt wercken / self de vrouwe / siende dat Alexander met ghewelt antwoorde wilde hebben / seyde om uytvlucht te soecken / dat de daghen ongheluckigh waren / zijnde haer eyghen versieringhen / om den Koningh te versetten. Op vat haer by het lijf / en track en sleepte haer in eyghener persoone / naer den Tempel. Sy gheen uytvlucht siende / seyde / (naer dat ick sien kan) ghy zijt onoverwinnelijck / mijn Sone. Een antwoorde / passende op de drift van sijn persoon teghen haer / of als het op sijn reyse teghen Persien wel uytviel: een voor-segginghe van sijn geluckigh voornemen / teghen sijn vyanden. Wat meyndt ghy / met wat onbermhertigher Toovenaer dat Themistocles te doen hadde / doen hy oorsaeck en aenleggher was / dat hy Themistocles dwangh / door het ghemeyne volck / de drie jongbelinghen (zijnde Soonen van de Suster van Xerxes, Koningh van Persen) om het leven te brenghen / segghende dat hy om de gramschap der Goden te stillen / haer moeste offeren / aen den Afgodt Bacchus. Leughenen by hem versiert / met een stantvastighe quaedtheydt. De gruwelijcke offerhanden / die de Romeynen deden / door last der Delphische Sybillen, ghetuyghen ghenoeghsaem

den

den haet van dat volck/ teghen ander natien. Want de Goden en hadden gheen lust in het vleesch der Romeynen / maer in het vleesch der Duytschen en Griecken. De stoutheydt van Silla, bracht ghenoech aen den dagh / uyt wat hoeck de antwoorden van Apollo quamen / doen sy soo schellemachtigh loghen / en seyden dat sy Apollo op sijn Lier hadden hooren speelen / welcke leughen haer niet wel en bequam / want sy d'oorsaeck was / dat sy eenen onwaerdeerlijcken schat verloren / waer mede dat de Romeynen haer Soldaten betaelden. Was het de Duyvel Tymon, die den aenslagh maeckte / om Paulina de Huysvrouwe van Saturninus te onteeren? waren het niet de schellemachtighe Priesters met Ida, die de Godtvruchtighe met haren Godtsdienst bedrooghen? persoonelijck en was daer gheenen Duyvel in't spel / maer de begheerte van het gelt / dat Decius hadde / bracht de Priesters tot Decius voornemen om sijn vuyle lusten te boeten / dat waren de oorsaecken van het bedroch in de H. Schrifture Tooverye ghenoemt.

Tymon.

157. Ick en wil daer niet teghen seggen / maer daer is noch meer quaedtheydt dat Tooverye is/als ghy nu verhaelt hebt/ die ghy / met een woordt / niet aen en roert / gelijck of ghy heel onwetende waert / en niet en wist datter sulck een kunst in de Werelt was.

Eusebius.

158. Is't een kunst die gheleert wordt / ghelijck de jonghelinghen of dochters een ambacht leeren?

Tymon.

159. Ja / naer het schrijven van die Autheuren / die van die materie geschreven hebben / soo is 't een kunst / maer den Meester die leert is de Duyvel.

Eusebius.

160. Wel Tymon, laet ons voor dees tijdt besluyten. Ick sie en hoore wel dat ghy heel in-ghenomen zijt / en hebt op die materie al vry wat ondersocht / ick verklare u oprechtelijck / ick hebbe die materie wel dertigh jaer overwoghen / en aen d'een en d'ander zijde overleydt / en bevonden valscheydt te wesen / in sulcken maniere als de Executeurs en Tooverrechters segghen. Maer voor dees tijdt sullen wy besluyten / en korten onse t'samen-spreeckinghe tot naerder ghelegentheydt.

Tymon.

161. Eusebius, ten dede het verloop van tijdt ick soude segghen / ick en kan niet langer wachten / versoecke / stelt derhalven tijdt om onse materie voort af te handelen.

Eusebius.

162. Dees aenkomende kermis-daghen sullen wy daer in besteden / brenght dan by al de Autheuren die ghy weet / om u ghevoelen vast te stellen. Ick sal naer de wetenschap die ick hebbe / op de reden letten / die ick my altijdt onderwerpe: Dat is / op de mogheliickheydt en onmogelijckheydt der menschelijcker natuure / op de almachtigheydt Godts / en op de liefde die hy tot het menschelijcke gheslachte heeft / op de nietigheydt en onvermoghen en persoonlijckheydt des boosen geests / en op de authoriteyt der H. Schriftuure / die in desen ons rechtsnoer behoort te wesen.

Tymon.

163. Wy sullen dan besluyten / verstaen hebbende u meyninghe wat dat Tooverye is.

Eusebius.

164. Die sal hem noch klaerder open doen / als wy tot het tweede deel komen. Wil u in de bewaringhe

ghe Godts bevelen / tot toekomende Dinghſdagh acht daghen / zynde den 26 Juny.

Tymon.

165. Vaert langhe wel Euſebius, de Godt des vredes zy met u lieden / en met al de ghene die u lief zyn.

Eynde van het eerſte deel.

Tweede t' Samen-ſpraeck,

tuſſchen *Euſebius* en *Tymon*.

Euſebius.

1. GOdt gheve u goeden dagh Tymon, en een goedt jaer. Ghy paſt wel op u tijdt / wat hebt ghy al overleydt van ons laetſte t' ſamenſpraecke.

Tymon.

2. 't En is ſoo vreemt niet / ghelijck als ghy het voorgheſtelt hebt / en ick moet bekennen / dat het is het alderquaetſte bedrogh / of hoe ick het noemen ſal / bedrogh in bedrogh / 't welck ghy uytlegghen wilt Tooverye te weſen.

Euſebius.

3. Dat is waer Tymon, want noch in de heylighe Schriftuure noch in de natuure der menſchen / noch in de macht der Duyvelen / noch in de geſonde reden / en kan ſulcke Tooverye niet ghevonden worden / gelijck ſommighe beſchreven hebben. En al de ghene die haer met de hedendaeghſche opinie van Tooverye hebben willen bemoepen / of vaſt ſtellen / zyn oock bedroghen / door licht-geloovigheydt ſonder reden / en hebben haer ſelven bevonden / beſchuldighers van ontſchuldighe / tyrannen en miſhandelaers

laers van onnosele / op-pronckers van de macht der Duyvelen / lasteraers van de Majesteyt en Godtheydt Godes: en veele in een sinneloose verwerringhe/als sy te laet gesien hebben/ haer groote onverstandigheydt / of dat ick beter segghe / haer opiniate boosheydt.

Tymon.

4. Wel Eusebius, hoe vaert ghy soo uyt. Het is meest altijdt vast ghestelt van soodanighe lieden die de tytel van geestelijckheydt voerden. En mannen van groote gheleertheydt / alsoo sy haer onderwonden ondersoeckers van de conscientien der menschen te wesen / en in der qualite yverden voor de eere Godes / en verstooringhe van het rijcke des Duyvels.

Eusebius.

5. Ick en wil daer niet teghen segghen/dat sommighe gheyvert hebben. Maer mijns oordeels onverstandigh teghen reden / en moghelijckheydt der menschelijcke nature.

Tymon.

6. Tot noch toe en kan ick niet anders ghevoelen/ of daer is een kunst van Tooverye die geleert wordt/ of die van de Duyvel ghedaen wordt / door menschen / als instrumenten des Duyvels.

Eusebius.

7. Ick en kan / in de heylighe Schriftuure / die ons van alles waerschout en onderrecht/ gheen ander Tooverye vinden als in ons eerste ghesprech gemelt is. Versoecke derhalven/ brenght u reden by / waer mede dat ghy u meyninghe van Tooverye bevestight.

Tymon.

8. Ten 1. om dat veel eerwaerdighe mannen van groote gheleertheydt / in haer boecken naer ghelaten hebben / en de Tooverye uyt-ghedruckt. Wat sy is /

sy is / ende hoe sy gheleert wordt / ende hoe dat toe gaet.

Ten 2. De bekentenissen van de gene die het gheleert hebben / en de wercken die sy ghedaen hebben.

Ten 3. De straffen/die sy daerom geleden hebben/ en de sententien en executien die over haer uyt-ghevoert zijn.

Ten 4. De over-een-kominghen van de belijdenissen van de patienten die daer aen vast zijn. Dese redenen doen my gelooven datter Tooverye is. En een ander Tooverye als ghy Eusebius voor-ghestelt hebt.

Eusebius.

9. Stelt dan de reden van uw eerwaerdige mannen / wat uw ghevoelen is / dat Tooverye is / en soo ghy wilt hebben/wat de Duyvel aen sijn zijde doet / en wat sy Toovenaers en Tooveressen aen haer zijde doen.

Tymon.

10. Hoort dan toe Eusebius: Tooverye is een verbondt maken met den Duyvel / al waer hy persoonelyck verschijnt in de een of ander ghedaente/waer door een onderlinghe verdrach gemaeckt werdt met den Duyvel. En voorwaer die macht om soodanige dingen uyt te voeren/en is niet ghelegen in de konst/ noch sy en komt niet uyt ervarentheydt des Toovenaers of der Tooveressen/ maer sy komt gantsch en geheel van den Duyvel/en werdt volbracht van wegen het samen-gemaeckt verbondt/tusschen den Sathan en de Tooveres. Dit seyt Perkinsius in sijn tractaet van de Tooverkunst. En Bodijn seydt in sijn 2 boeck Demonomania cap. 4. Dat de verbonden niet altijdt op ghelijcke wijse gemaeckt en worden/want sommighe vertrout hy met woorden sonder schrift / maer als hy hem beter wil verseeckeren / soo vermach hy van de ghene die schrijven konnen / eer

sy van hem yet verkrijghen konnen/ moeten sy hem een gheschreven gheteyckent handtschrift gheven / 't welck sommighe met haer eyghen bloedt moeten onderteyckenen. En te Parijs is eenen blinden Toovenaer ghehanghen / (seydt Bodijn) die hadde eenen Advocaet aenghegheven / (die Bodijn niet noemen en wil) die hadde met een ordentlijck Handtschrift / sich den Duyvel overghegheven / in welck Handschrift hy Godt verloochent hadde/ ende het selve met sijn bloedt bevestight.

Eusebius.

11. Tymon, ghy seght dat Tooverye is een verbondt maken met den Duyvel / waer in aen weerzijden belofte ghedaen werdt / met seeckere voorwaerden te onderhouden / het gheene aen weerzijden belooft is. Daer van sal naer desen te ghelegener tijdt gesproken worden. Perkinsius seydt in sijn Tractaet folio 22 / en voorwaer de macht om soodanighe en wonderlijcke dingen uyt te voeren / en voort te brenghen / dat en is niet ghelegen in de konst / noch sy en komt niet voort uyt de ervarentheydt des Toovenaers of der Tooveressen / maer sy komt gantsch en gheheel van den Duyvel / en werdt volbracht van weghen het verbondt/tusschen den Sathan en de Tooveres ghemaeckt.

Ten eersten / ick antwoorde. Is de quaedtheydt die uyt-ghevoert wordt gantsch en geheel een actueliteyt des Duyvels/ waerom werden dan daer mede dees oude wijven beschuldight? Seydt men dat hy Sathan / de sinnen van dese vrouwen soo verblindt heeft/ dat sy meynen dat sy dat doen. Ick ontkenne het/dat dat in des Sathans vermoghen is/ maer is een straffe Godes tot onsen exempel / of eene kastijdinghe over hare persoonen/ om seeckere oorsaecken hem bekent. Want indien de Duyvel daer in yet vermach/ wie soude sijn sinnen behouden/ is hy niet

een verderver van het ghene dat goedt is? En alle de ghene die op eenighe wijse veranderen of vermaken willen / in die hoedanigheydt soo het Godt geordonneert heeft / die bederven het selve. Alsoo de heylige Schriftuure seydt / dat al wat Godt gemaeckt hadde / seer goedt was / en derhalven en kan de Duyvel in die qualite niet veranderen. Maer het is seer belacchelijck / dat Bodijn tot bewijs van de verbontenis met den Duyvel / in brenght / de ghetuyghenis van eenen blinden man / over een materie daer het sien soo wel van noode is. Want den blinde man ghetuyght teghen den Advocaet / dat hy de Duyvel een ordentlijck Handtschrift ghegheven hadde / met sijn bloedt geteykent / is het niet een mager en slecht bewijs / datmen wil bewijsen met de ghetuygenisse van een blindt man / daer alleen het sien in die qualiteyt placts heeft. Want hoe kan een blindt mensche ghetuygenisse gheven / van een Contract / soo singulier met sijn bloedt ghetepckent?

Tymon.

12. Ten komt niet alleen op den blinden man aen Eusebius, want in de Historie van Atrecht, beschreven door Jaques de Clercq, Heere van Beauvoir in Ternoys. Vindtmen in Proces van Pierre Ducarieul, dat hy de Duyvel een sedelken heeft ghegheven / en dat hy 't selve met sijn eyghen bloedt geteykent hadde. Maer den Heere van Beaufort en gaf hem maer vier hayren van sijn hooft / en belofte van hem ghehoorsaem te zijn. Ende eenen Jan Buboes, gevraeght zijnde van den Inquisiteur van Atrecht, of het niet waer en was / dat hy den Duyvel sijn nagel van sijn duym ghegheven hadde / als sy hem eerden / die daer openbaerlijck seyde voor al het volck ja het: en toonde sijn duym die geen naghel en hadde.

Eusebius.

13. Laet ons by onse reden van de personele verbonden blijven. Het is waer de Inquisiteurs van Utrecht/hebben door ghewelt van pijnigen/ dingen doen seggen die tot sijner tijdt verhandelt sullen werden/en men sal dan sien hare valscheyt en tyrannye/ mitsgaders begeerlijckheydt/ om aen de vermogende Burgers goedt te geraken. Dat gheseydt wordt/ dat Pierre du Carieul in 't verbondt de Duyvel een zedulle heeft ghegheven/ sal op sijn plaets blijcken valsch te zijn. Dat Jan du Bos bekent heeft/ dat hy tot pandt den Duyvel sijn naghel ghegheven hadde/ is ghescheidt om de Inquisiteurs te behaghen/ als ghedreven zijnde om reden/ 't welck sijner tijdt ende op sijn plaets niet en sal vergheten worden.

Tymon.

14. Ick sal't u wel doen gedencken. Onder ander seydt Bodijn in sijn 2 boeck Demonomania cap. 4. dat Johanna Herwelerijn, geboren van Verberigh by Compienne / dat sy Godt verloochent hadde: En meester Glaude Defay (Procureur tot Rijpemont) vertelt aen Bodijn van Johanna voorschreven / dat hy haer teycken ghesien hadde / maer daeghs daer naer was 't versmonden. En Eusebius meynt ghy datter de Duyvel soo lichtelijck af scheydt? want met het voorgaende en is hy noch niet te vreden / want al heeft hy een ghetepckende ende ghezeghelde Obligatie (dickwils met haer bloedt ghetepckent) soo en laet hy Duyvel daer niet by blijven / maer hy maeckt noch een teycken aen haer lichaem / op haer heymelijcke plaetsen / en dat soo behendigh dat sy qualijck te vinden zijn. Gelijck in dit Contract de Duyvel sich verbindt / dat hy haer de Tantpijn leert verdrijven / of de vierdendaeghsche

sche Coorts / of eenighe andere quellinghe / doch met dat bedingh / soo sy den eenen helpen den anderen dooden.

Ende wat het teycken belanght / dat is ongetwijffelt gewis / seydt Bodijn, by reden / om dat de Rechters die gemeynlijck ghewaer worden aen verborgen plaetsen. Als onder haer rechter Oxsel in haer Liesschen / en ghelijck Daneus schrijft / onder haer heymelijckste plaetsen / uyt sorghe sy mochten openbaer worden. En daer door komt het / dat dat teycken van de Tooveressen meest ghedragen wordt / onder haer billen / by hare Schamelheydt. En hier aen en behoeftmen niet te twijffelen seydt Bodijn, want hy heeft het selve aen een persoon van Adel bevonden.

En Heer Anbert van Pointiers, een Advocaet in het Parlement/ heeft Bodijn vertelt/dat hy een Instructie van eenen beklaaghden Toovenaer hadde / zijnde eenen Smit van Chasteau Thierre gheweest/ die was het teycken / van den Duyvel personeel in de rechter Oxsel gheteyckent/maer de Duyvel hadde hem den volghenden dagh afghenomen: 4. cap. 2. boeck. Maer Bodijn is seer verwondert ghelijck ick oock ben / dat de meestendeel van de Toovenaers en Tooveressen / naer dat sy Godt verloochent hebben / haer in Duyvels name laten doopen / en krijghen dan nieuwe namen / het welcke de oorsaeck is dat sy dickwils twee namen hebben. Sy hebben oock een orden onder malkander / want de ghene die sy Meester noemen/ zijn sy sonderlingh onderdanig en die is wel machtig vijf hondert Tooveressen te maken/ want als sy den Duyvel sonderlingen dienst willen doen / soo brenghen sy hem veel ghehoorsame onderdanen toe/en hier uyt komt het/ dat de vrouw de man daer dickwils toe brenght / of de Moeder de Dochter/ja somtijts wel het gantsche

sche

sche huysghesin / ja erven soo gheslacht tot geslacht de kunst aen malkanderen. 't Welck door veel rechtelijcke professen is kenbaer geworden seydt Bodijn. En wat wilt ghy hier tegen segghen / de oude boecken melden / dat in Africa en Italien menschen geweest zijn / die met haer gesicht andere konden dooden. En dat ghy te vooren geseyt hebt / dat de Duyvel niet en kan veranderen / het ghene Godt ghemaeckt heeft / dat is waerachtigh / maer als sy Godt versaecken / en treden met den Duyvel in 't verbont / soo gheschiedt sulcks met en door Godts toelatinghe.

Eusebius.

15. Dit is het decksel / daer Bodijn en sijns ghelijcke Wyve-branders / haer mede behelpen. Want om een saeck uyt te wercken / ghelijck Bodijn seydt dat de Duyvelen doen / is meer van noode als simpelijck toe-laten / maer een miraculeuse macht / ver boven de eyghenschap der Duyvelen ende der menschen. Wat de menschen aengaet / die en konnen niet een hayr wit ofte swart maken aengaende de macht der Duyvelen. Bodijn ende alle Tooverrechters segghen / waer de Duyvelen eenige mirakulen doen / het en is maer schijn en bedrogh / ick segghe dan / die botterick moet wel hovaerdigh zijn / dat hy miraculeus wilt zijn / by een deel weynighe oude suffende / en in haer sinnen versleten wijven. Maer het en is dat niet / het is het onverstant van Bodijn, die de zwackheydt der hersenen / of de toe-vallen der selver de actueliteyt der Duyvelen toe schrijft: een gebreck niet door menschen of Duyvelen veroorsaeckt / maer van Godt tot straffe / als vooren gheseydt is. Dit ghetuyght de H. Schriftuure door Moses Deut. 28 vers 28. De Heere sal u slaen met ontsinnigheden / blindtheden / ende raserpen des herten. Als hy te vooren geseydt hadde / hoe sy haer voor

den Heere haren Godt draghen souden/en by aldien sy hem niet ghehoorsaem en waren dreyght haer met veele straffinghen. Die menschen doen dan qualijck die het ghene dat Godt doet/(om goeder oorsaken / namentlijck om de menschen te bekeeren / of tot straffe van voorgaende sonden) den Duyvel toeschrijven / niet om de mensche te bekeeren / maer tot sijner verdoemenisse / welcke opinie heel valsch en verwerpelick is.

Tymon.

16. Dat ghy meynt Eusebius, dat de Duyvel soo krachteloos is/ ghy zijt verdwaelt / hoort wat dien geleerden meester Willem Perkinsius seydt. De Duyvel kan wonderlijcke dinghen uyt-rechten. Als voor exempel / wanneer hy de instrumenten der sinnen (verstaet de vochtigheydt der ooghen) verderft / of de lucht verscheydelijck besmet/want hy is een goet of quaedt Medecijn / door dien dat hy de oorsaeck van alle siecktten seecker ende ghewis weet/ende seer wel verstaet / door wat middel en weghen de vochtigheden komen te verrotten / of welcke humeuren die of die kranckheydt sullen voortbrenghen / als mede door wat middelen de lucht selve mach besmet worden/hy sijn stoffe bereydende/en oorsake tot oorsaecke passende. En hy kan een lichaem aen-nemen/ in menschelijcke forma en ghedaente verschijnen/en een yeder ghedaente of persoon aentrecken/ende vertoonen. Ende dat niet alleen/ maer oock de sinnen bedrieghen / ende een waerachtigh lichaem aen-nemen. Want alsoo hy een scherpsinnigh verstandt heeft in natuurlijcke oorsaecken / en bequame stoffe ghereedt heeft/ soo kan hy lidt aen lidt voegen/ ende een waerachtigh lichaem fatsoeneren/naer gelijckenisse eens menschen / ofte eenighe andere creature / en dat ghedaen zijnde / kan hy daer in gaen / en het selve herwaerts en derwaerts beweghen / en in het

selve

selve van de menschen waerachtelijk gesien worden.

Eusebius.

17. Tymon wat raest ghy al / dat ick u soo wel niet en kende ick soude meynen dat ghy kranckhoofdigh waert.

Tymon.

18. Kranckhoofdigh Eusebius, het zijn aenteyckeningen van dien welgeleerden Mr. Willem Perkinsius, in sijn Tractaet van de Tooverkonst naergheláten / meynende wel ghefondeert te zijn / en dat ghy meynt dat het aen Autheuren gebreeckt / ick sal u stoffe genoegh by brenghen / dit is maer tot inleydinghe van de saeck / ghy sult wel ghewaer worden wat een groote menighte getuygen dat ick aen mijn zijde hebbe.

Eusebius.

19. Ghy seght dat het eerste begin der Tooverye is een persoonelijck verbondt maken met den Duyvel / ghy haelt veel Autheuren op die dat segghen / maer al van hooren segghen / en stijve affirmatien / sonder reden / naer den aert en natuure van kranckhoofdighe menschen / en van Tymon en Bodijn en sijns ghelijcke gelooft. Bodijn heeft sijn Boeck met de kranckhoofdighe Johanne Herwelerijn op veel plaetsen vervult. Een vrouwe die waerlijck kranckhoofdigh gheweest is / gelijck uyt haer raserpen blijckt. Van welcke sieckte haer Moeder niet vry en heeft geweest / en veel licht door inwendigh ghebreck op haer Dochter is ghe-erft. Bodijns bewijs dat sy Tooveres was / is dit / dat sy van veel luyden daer voor ghehouden wierdt / daer haer raserpen en verdwaelde inbeeldinghen oorsaecke van waren / principael onder een deel Boeren / die de oorsaeck van haer inwendigh gebreck niet en kenden / haren sotten klap was dat sy veel menschen en beesten ghedoodt hadde / met sulcke dinghen die gheen doodelijck-

lijckheydt aen haer en hadde. En seyde (als te pas quam) dat sy by den Duyvel persoonelijck sliep; uyt oorsaeck dat haer Moeder doen sy twaelf jaer oudt was / haer den Duyvel overghegeven hadde / en soo sy seyde/haer somtijdts quam besoecken/in de gedaente van een jonghman van 30 jaren / rijdende op eenen braven Ros / geleerst en gespoort / met het geweer aen sijn zijde. In welcke personagie sy grote gheneghentheyt hadde / en hy komende haer somtijdts besoecken/maeckte het Paerdt aen haer huysdeure vast / en ginck by Johanne te bedde / die oock tot sijnen wille haer over gaf / in bywesen van haren ghetrouwden man (soo sy seyde) sonder dat hy dien vreemden gast konde gewaer werden / noch niet des weghen ghemerckt en hadde.

Dit zijn de raseryen / rakende haer persoon en den Duyvel/soo sy raesde/van de Boeren en de Tooverrechters op-ghenomen voor ware geschiedenissen: Wie sal segghen / wat al sotternyen dat hem dat rasende hooft inghebeelt heeft. Haer selven imaginerende / dat alle onghevallen in die quartieren tot haer believen geschieden moesten / en alle teghenspoeden van sieckten / onder menschen en beesten door haer bedrijf toe quam.

Soo sot is oock haer segghen / dat haer Moeder haer den Duyvel gegeven hadde. Want haer Moeder daer geen geven in en hadde. Aenghesien wy alle Godt toebehooren/en niemandt en wordt van menschen den Duyvel overghegheven als eyghen/want hy geen eygendom en heeft. Het is wel waer/dat de ghene die met goet verstant boos zijn / haer selven met de Duyvelen strafbaer maecken. Maer dat en komt niet uyt de Duyvelen / maer uyt Godt / ende en is by ende aen hem selven niet quaedt / maer een werck Godts ende een uytvoeringhe van sijn rechtvaerdigheydt / daer de Duyvelen voor schricken.

schrijcken.'t Is dan heel valsch/dat de Moeder haer Dochter den Duyvel ghegeven heeft/en uyt kracht van die gifte/de dochter den Duyvel moeste te wille zijn. Ten zijn niet dan sotte imaginatien ghe-weest dat haer den Duyvel quam besoecken / hebbende aenghenomen de ghedaente van een man van 30 jaren / en hem alsoo de tijdt van 38 jaren ghebruyckt hebbende/(te weten van haer 12 jaren af) ick soude dese gheleerde Inquisiteurs wel willen vraghen / van wat stoffe het lichaem van den eenen Duyvel die te paerde reedt/ ghemaeckt was / ende den anderen Duyvel / die het paerdt presenteerde (in de ooghen van Johanna) en van niemandt ghesien dan van haer alleene? Ick antwoorde / verdorven verstandt verdorven sinnen / en daer door ghesien dat andere niet en saghen. Want indien daer man en paert geweest waren/een yegelijck die ghesondt ghesicht heeft/soude die wel moeten sien / of hy wilde of niet en wilde / of ten ware dat hy sijn ooghen toe sloot: want Godt die de ooghen der menschen gheschapen heeft / die heeft die soo gheschapen / dat hy kan oordeelen het gheen hy siet / of ten ware by toeval van inwendigh ghebreck / 't welck niet de Duyvelen moet toe-gheschreven worden / maer ghelijck te vooren bewesen is / door Godts beschickinghe / het zy tot onser leeringe / of tot straffe die het overkomt.

Ten is niet min fabuleus/ dat den eenen Duyvel hier op den anderen rijdt: den eenen in menschen gestalte en den anderen in de ghedaente van een Paert. Wil Bodijn hier vast stellen uyt het segghen van een sotte vrouw / dat de Duyvel een Paerdemaker of een Paerde-dief is / ick late hem dat bewijsen; ick weet wel dat Perkinsius gherammelt heeft / dat hy een menschelijck lichaem kan aen-nemen. En dat hy lidt aen lidt kan voegen / het zy van menschen of eenighe andere creature. Rechte klap van rasende

hoofden/

hoofden / want indien dat waer is / wie soude hem konnen verseeckeren of hy Duyvel of mensche sagh. Perkinsius en Bodijn, moghen dat de kinderen wijs maecken / die by avont / of in eensame plaetsen / erghens een swart Schaep of Vercken sien / haer selver te verstaen gheven / dat het de Duyvel is. Maer hoe komt dit over een met den aert en eyghenschap der Duyvelen / die soo vol hovaerdye is / dat hy Godt niet en heeft willen ghehoorsaem zijn / en met sijnen staet niet en heeft willen te vreden zijn: Dat hier den eenen Duyvel op den anderen rijdt; namentlijck een in Paerts ghestalte / die den anderen draeght / eenen luxurieusen Schellem / die een ghetrouwde Vrouw schent in teghenwoordigheydt van den Man / en den anderen moet staen wachten / tot dat sijn Heer ghedaen heeft / rechte raserpen van kranckhoofdighe / en t'samen onkuysche menschen uyt-geraest. So is het oock geen geloove waerdigh / dat sy seght dat sy een poederken van de duyvel heeft ontfanghen / het welck van sulck een kracht was / dat waer sy het stroyde / den eerst daer over gaende / van moeste sterven / Godt gheve wie het oock ware. Indien dit waerachtigh is / wie sal sijn ghesondtheydt behouden / want konden de Duyvelen dat te weghe brenghen / ons ghesondtheydt ('t welck den grootsten schat is die een mensche magh hebben) soude geheel aen den duyvel en aen een out wijf hangen. Dit rasende hooft sulcken klap uyt-stroyende / worť haer man eens schielijck sieck / sy willen van het sotte hooft den man ghenesen hebben: de frenetijcke die niet dan van den Duyvel en raesde / en wist in die qualite gheen raet / seyde dat sy de Duyvel voor hem bidden souden. Tymon, waren sy doen niet op het sotte padt / doen een sot wijf den Duyvel voor een sieck man badt. Ick en weet niet wat ick van dese raserpen sal segghen. Indien Democritus daer ghe-

weest hadde / hy soude des volcks dwaesheydt belacht hebben. Maer het is te bewenen / dat onder Christenen de dwaesheydt soo toe-ghenomen heeft / en de redelijckheydt die in het Christelijck gheloove is / geen meer plaets en heeft. Dese dwase menschen perssen en dwinghen de kranckhoofdige den siecken te ghenesen / sy en weet gheenen raet / sy en konde den Duyvel niet dwinghen / sy valt aen het bidden / en om dat haer gebedt aen den duyvel geen mirakel doen en konde, sy wordt gram teghen den Duyvel / daer valt groot geschil tusschen den Duyvel en haer / want so sy raesde den Duyvel en wildet niet doen: en so sy en het volck wijs geweest hadden / sy souden wel geweten hebben dat hy het niet en konde doen / dies geraeckte de malle vrouwe in den haet by haer gebu-ren / en wierdt gevangen / van het domms volck aen-geklaeght / en van sotte Rechters ten viere verdoemt.

Tymon.

20. Ick en kan niet sien of daer is een boose conscientie in die Johanna gheweest / ten minsten gheneyght om door den Duyvel yemandt quaet te doen / en om die geneyghtheydt tot quaedt doen / is sy strafbaer / al wast dat sy het niet en dede / maer de Duyvel door haer versoeck en 't verbondt dat sy met hem gemaeckt hadde.

Eusebius.

21. Soo qualijck als de Duyvel kan schaden / soo qualijck kan hy geneesen. Want noch gesondtheydt noch sieckte en komen van den Duyvel / maer van den Gever alles goets / 't welck Godt is. Want al en is de sieckte soo aenghenaem niet / als de gesondtheyt / soo zijn het beyde gaven die van Godt komen / en noch in het eene / noch het andere / van de Duyvelen veroorsaekt worden. En daerom is het raserye dat ghy seght / door haer verbondt / dat sy met hem gemaeckt hadde; want het verbont is onbewijslijck / de hey-

de heylighe Schriftuure / die in haer begrijpt meer dan vier duysent jaren/en ghetuyght nerghens van sulck verbondt. Noyt man geloove waerdigh / liet schrift sien van sulck verbondt/ghelijck Bodijn seydt dat tusschen den Toovenaers en den Duyvel ghemaeckt worden. Maer hy Bodijn, seydt dat de verbonden niet altijdt op eenderley wijse en geschieden. Ick geve hem dat toe / tusschen menschen en menschen/maer alsoo sy op andere plaetsen segghen/dat de Duyvel toekomende dinghen weet / wat behoeft hy soo sorghvuldigh te zijn/wat en hoe de verbondtzedulle geschreven is. Ten is oock niet waerschijnelijck / dat hy den eenen soo veel vertrouwt door den anderen / en dat hy hem aen den eene beter wil verseeckeren als den anderen/ sonderlinghe van de ghene die schrijven konnen / eer sy wat van hem verkrijgen. Ick soude wel willen vragen/alsoo de Tooverrechters segghen dat veele aen het Tooveren geraken door gierigheydt/ of'er niemandt soo wijs en is van al dees gierighe menschen/die de Duyvel een handtschrift eyscht? alsoo ick noyt en hoorde dat yemandt de Duyvel een handt-schrift eyschte / nochtans en heeftmen nerghens proeven van sijn ghetrouwigheydt. Bodijn sal licht seggen gelijck hy doet/ hy teyckent sijn Leer-jongers/dat en is niet tot contentement van dese nieuwe aenkomelingen / maer tot verseeckeringe van den Duyvel / en als het hem goet dunkt soo neemt hy het wegh/wat seeckerheydt sullen sy dan hebben? 't Zijn rechte raserypen / eerst van kranckhoofdige menschen / en in dees raseryen andere beticht/en die weder op de pijnbank doen segghen al wat men haer wil doen segghen. Hoe leugenachtigh luydt oock des Duyvels teyckening/die (seyt Bodijn) hy meest stelt op heymelijke plaetsen/op dat sy niet ligt gebonden worden. Eerlijke gemoeden souden haer schamen sulcke dinghen voor te gheven;

hoe veel menschen zijnder die een teycken min of meer aen haer lichaem draghen / de eene by gheboorte d'ander by toeval. Het is seker dat veel menschen een teycken hebben / de een meer d'ander min / het zy van vlecken / uytwasschinghen / teyckenen van verschricken van de Moeders / welcke toevallen de menschelijcke natuure seer onderworpen is. En dese leughenaers schrijven dat den Duyvel toe. Wat verwoeder menschen / als sy gheen teyckenen op het gros van het lichaem en vinden / dan gaen soecken op de heymelijcke plaetsen. En haer leughenen achterhaelt zijnde / seggen (om dat sy booslijck niet swijghen en willen) dat het de Duyvel wech ghenomen heeft. Bodijn seydt dat hy daer aen niet en twijffelt / want hy heeft oock sulck een teycken aen een persoon van Adel bevonden. Ick gheloove wel dat hy menschen met litteyckens ghesien heeft / en Koepen met hoorens: maer waer mede sal hy bewijsen dat de Duyvel die ghemaeckt heeft. Het teycken van den Smit 't welck Bodijn Heer Anbert heeft hooren segghen / en is gheen antwoordt waerdigh / want Bodijn heeft sijn bewijs veel van hooren seggen / of van menschen van ghebroken sinnen / die naer de rechte reden gheen gheloof waerdigh en zijn.

Tymon.

22. Wel gelooft en houdt ghy gantsch onwaerachtigh / dat de Duyvel met de menschen een personeel verbondt maeckt?

Eusebius.

23. Ja ick Tymon, by reden / om dat de Duyvel niet lichamelijck en is / noch dat hem Godt gheen lichaem gheschapen en heeft / noch hy self hem selven gheen lichaem scheppen en kan / alsoo het heylige artijckel seydt / datter eenen Schepper is van Hemel en Aerde (namentlijck Godt onsen Hemelschen Vader) en volgens dien en kan de Duyvel niet personeel

soneel met de menschen een verbondt maecken. En Godt en maeckt den Duyvel te geval hem gheen lichaem / om sulcke boose daden uyt te voeren / gelijck Bodijn aenteyckent dat de Toovenaers en Toovenaressen ghedaen hebben. Maer soo sulcks van eenige bekent is / en is anders niet dan raserye van frenetijcke kranckhoofdighe menschen / ende door haer in haer raserye andere beticht / als in haer frenetijcke raserye sulcke persoonen ghesien te hebben / 't welcke door onkunde van de Rechters gheloofst is: en uyt die oorsaeck (de gemelde) op de Pijnbanck doen legghen / en door de pijne van de onnosele (in die qualite) doen segghen al watmen gewilt heeft dat sy segghen souden.

Tymon.

24. Eusebius, daer zijn al te veel bewijsen van goetwillighe bekenteníssen / van de gene die personeelijck met den Duyvel een verbondt ghemaeckt hebben / en hebben weten te segghen wat ghedaente / en wat kleederen dat hy aen hadde / wat t' samenspraké dat sy met hem hadden. Uyt welcke t' samenspraké gevloept is het verbondt / dat sy met hem Duyvel gemaeckt hebben. En gelijck Bodijn aenteyckent / verwerpen sommighe haer Doopsel / 't welck sy in den name Jesu ontfangen hebben / en laten haer in Duyvels name Doopen.

Eusebius.

25. Dat ghy seght dat Bodijn seydt / dat sy haer in Duyvels name laten Doopen / is tastelijck leughen. Want indien dit waer is / dat eenighe met sulcke ceremonien in het verbondt treden / ick en sie gheen reden / waerom niet alle. Ten tweeden dese leughenaers en komen niet over een in de plaetse / noch in den tijdt / de eene seydt dat het gheschiedt in eensame plaetsen / de ander seydt het gheschiedt in de Kercken / des Sondaeghs eer het Wy-water ghemaeckt

maeckt of ghezeghent wordt. Indien dit geen leu-
ghen en was / sy souden t'eenigher tijdt van de
Pastoors / of die de Kercken bedienen / ghesien
worden. Indien het ten platte lande gheschiede /
de reysende lieden / of de naest daer aen woonende /
souden dat ghewaer worden. De onmenschelijcke
proeven / soo sommighe segghen / die de Duyvel
haer voor leght dat sy moeten doen eer hy haer aen-
neemt / zijn soo leughenachtigh / dat sy gheen we-
derlegginghe en behoeven. Want tot een proeve van
ghehoorsaemheydt / soo moeten sy / (soo Pater
Paulus Leyman schrijft) de heylighe Sacramenten
misbruycken / onschuldighe en ongheDoopte kin-
deren braden en koken / en het smeer en pulver by
sich draghen / en in eten. Ja sommighe gheeft hy
Duyvel tot een begin / om haer ghehoorsaemheydt
te proeven / wel Hersenen van Katten te eten / ghe-
lijck Delrio schrijft / by Leyman aen-geteyckent.
Tymon, zijn dat niet dulle dingen die in haer selven
niet en zijn / en soo onmenschelijck dat het te ver-
wonderen is / dat dese geestelijke Vaders dat in
den sin komt / om dese arme vrouwe soo miserabel
uyt het lijf te perssen / ende te doen bekennen dat sy
willen?

Tymon.

26. Het schijnt Eusebius, dat ghy wilt segghen /
dat het begin der executien altijdt aen menschen met
ghebreckighe sinnen is gheschiedt / ende die hebben
door hare raserye dan weer andere ghenoemt / ende
die op de pijnbanck dan weer doen seggen al 't ghe-
ne men haer wil doen segghen: Maer Eusebius, daer
is meer aen vast / als sy van den Duyvel aengheno-
men zijn (soo de Inquisiteurs van Atrecht seg-
ghen) kussen sy den Duyvel voor sijn achterste / die
hem verschept in sulcken ghedaente als hy wil / het
zy in eenen Bock ofte Hondt / oock wel in de ghe-
daente

daente van een Aep / en somtijdts in de ghedaente van een Mensch; die hem daer doet aenbidden / ende sijn achterste kussen / ende die dat niet doen en wil / smijt hy soo gheweldigh met een Bullepees / datse verplettert zijn. Ende daerom of sy achterwaerts gaen wilden / sy en konnen niet; want sy mochten vreesen dat sy dat dachten / ick laet staen van doen. Ende als sy dan by hem Duyvel aenghenomen zijn / soo zijn sy gheoorloft in de vergaderinghe te komen / als Lidtmaten van dat gheselschap / daer sy vrolijck met malkanderen zijn / soo met eten ende drincken en wellustigh leven / soo van hoerderyen als boeleringhen met de boose geesten / en ander onbehoorlijcke en onnatuurlijcke dinghen.

Eusebius.

27. Onder deckſel van Tooveryen te straffen / heeft dickwils de alderbooste Tooverye bedeckt gheweest / ghelijck noch sal blijcken dat tot Atrecht ende elders gheschiedt is. Het zijn onbeschaemde leughenen / dat de Duyvel sulcke ghedaente van Menschen ende Beesten kan aennemen als hy wil. Soo is het oock ghelogen / dat hy de ghene die hem niet ghehoorsamen en willen / met een Bullepees slaet datse verplettert zijn: want het strijdt teghen de Goddelijcke goedtheydt / dat de Duyvel met sulcke dadelijckheydt / de mensche soude dwinghen tot sulcken onbehoorlijckheydt. Want als den wille niet bedorven of gheneyght en is tot sondighen / soo en sondight den ghedwongenen niet / maer den ghenen die dwinght / 't welck Godt den Duyvel niet en sal toelaten. Soo schandelijck is oock ghelogen de boeleringe met den Duyvel in hare vyeenkomsten: de ghedachten zijn afkeerlijck. Ick geloof wel dat veel mannen ende vrouwen een onkuysch

lichaem draghen. Maer dat sy haer van sulcke ghedrochten souden laten ghebruycken/en ghebruycken sulcke monsters/ is de menschelijckheydt contrarie/ en gheen voorder antwoorde waerdigh / by reden / om dat het teghen de mogelijckheydt strijt / soo wel aen de een als aen d' ander zijde / en dat de eerbaerheydt niet toe en laet / te wederlegghen de vuyligheyt die dese vuyle gemoeders (aengestreken met de naem van geestelijckheydt) versiert hebben. Soo leugenachtigh is oock hare vergaderinghe / in sulcken ghedaente als sy segghen te gheschieden / soo in hare by-een-komsten / huyscraet / kleedinghe / als anders / gelijck uyt ons ghesprek sal blijcken.

Tymon.

28. Eusebius, in u wederlegh van het verbondt maecken / meynt ghy dat dat genoegh is / dat ghy ontkent dat de Duyvelen sulcke gedaente van lichamen konnen aen-nemen als sy willen / daer ick niet teghen segghen en wil / maer om een verbondt met de boose geesten te maecken / is ghenoegh een toeknicken / en oogh-wincken / ja een stilswijghend toe-stemmen / al is 't dat daer gheen hant-tastingh noch woordt noch schrift en is: de toestemminghe des ghemoedts is genoegh om het verbondt te bevestighen.

Eusebius.

29. Ick antwoorde / dat de toe-stemmingh tusschen menschen en menschen genoegh is / maer hier is het gheschil / of tusschen menschen en Duyvelen ('t welck boose geesten zijn) een lichamelijk verbont ghemaeckt wordt/ in sulcken ghedaente/als in aep/ hont/ezel/ of mensch/ effen soo de duyvel wil/gelijck Bodijn en de Inquisiteurs tot Utrecht / met meer andere Mensche-moorders en Wijve-branders segghen. Het is bewesen / dat de Duyvel niet scheppen en kan / veel min kan hy in sulcken gedaente de ghemoeden

moeden der menschen / tot sulcke monstreuse ghedaente in onkuysche liefde dwinghen/en met slagen daer toe persuaderen / om hem in die vuylighevdt ghehoorsaem te zijn / ende hem dan in dat lichaem naer dat hy aenneemt / naer den lust die die beesten hebben/ of mensch moeten dienen. Ick bekenne wel datter sommighe genegentheden in de menschen uyt een verdorven temperament zijn / en dat door die ontsteltheden op alle maniere wonderlijcke uytwerckinghen konnen veroorsaeckt worden / ende in onkuysche ghemoeden seltsame fantasien/waer door de sinnen verruckt werden / tot dinghen te sien / te hooren/ja te gevoelen die niet en zijn: gelijck ick selve in mans en vrous persoonen ervaren hebbe/ in veelderley manieren van imaginatien en fantasien die sy met geenderley reden haer en lieten ontnemen: maer dat de oorsaeck de Duyvel in haer soude wercken / 't welck ick ontkenne. Laet dat Bodijn, Leyman, en Guerlandus met sijns gelijcke Tooverrechters bewijsen. En daerom besluyte ick vastelijck dat al het hooren seggen van Bodijn, al de leughenen van Remingius, al de onwaerheden van Guerlandus, niet dan coppen van geimagineerde en rasende menschen en zijn / die in haer frenetijcke raserye andere segghen ghesien te hebben / en die weer op de pijnbanck doen segghen al wat sy (om haer boose aenslaghen uyt te voeren) begeerden.

Tymon.

30. Sal het niet waer zijn Eusebius, dat sulck lichamelijck verbondt met de boose geesten gemaeckt wort / soo sal men licht twijffelen dat hare Vergaderinghen en by-een-komsten / oock imaginatien van ontstelde hersenen / en volgens dien / gebreckige sinnen zijn.

Eusebius.

31. Ghelijck als het een is / soo is het ander / en dat

en dat het quaetste is / soo en zijn 't niet dan een deel versieringhen / gepractiseert van boose menschen / te rechte Toovenaers genoemt / om dat sy veynsden het gene sy deden / dat sy dat uyt Gods-dienst deden / en was by haer niet anders dan om aen de vermogende Burgers goedt te geraken / gelijk tot Utrecht wel gebleecken is / en worden nu veel dingen vertelt om kinderen / suffende wijven / en redenloose mannen verbaert te maken / en by sommige voor onnutte tijdtkortingen op de bierbancken vertelt.

Tymon.

32. Eusebius, voor de tijdtkorting / hoort wat Bodijn dien geleerden man seyt in sijn 2. Boeck cap. 4. Daer was een man die naer sijn vrouw langhe ghewacht hadde / en haer ettelijcke uren des nachts verloor en uytbleef / derhalven sprack hy haer ernstelijcken aen / maer sy en wilde hem het rechte bescheydt niet doen / en socht hem met reden te ontlegghen: Want sy seyde sy moest gaen daer sy niemant senden en konde. Ten anderen seyde sy / sy gingh by haer gebuuren de kleeren wasschen. Maer de man niet gelovende haer woorden / dreyghde haer te verworgen / by aldien sy hem niet grondelijck de waerheydt en seyde / waer sy des nachts gheweest hadde. Doen sy sagh dat sy dat merckelijck gevaer niet ontgaen en konde / bekende sy hem waer sy des nachts henen gingh / ende sprack tot hem / wanneer ghy het versoecken wilt / soo kondt ghy wel komen daer ick gheweest hebbe. Ende met een reyckte sy de Bosse met Smeer-salve / ende besmeerden haer beyde daer mede / ende naer ettelijcke ghesproken woorden / voerde haer den Duyvel van Lochus, op het landt by Bordeaux: Doen de man daer quam sagh hy ontelbaer veel Toovenaers en Tooveressen die hy niet en kende: oock schrickelijcke Duyvels in menschen ghedaente / die dicht by hem heen en weder

der ginghen; soo seyde hy met verwonderinghe/ O mijn Godt! waer zijn wy hier? Soo ras en was de reden niet ghesproken/ of al het ghesellschap van Menschen en Duyvels verswonden en verdweenen uyt sijnen ooghen. Ende doen sagh hy dat hy gantsch naeckt en bloot daer stondt/ ende dat hy daer niet blijven en konde/ soo gingh hy den gantschen nacht tot 's morghens in 't velt/ tot dat hy ettelijcke Boeren ghemoete/ die hem seyden waer hy was/ ende hebben hem den rechten wegh aengewesen. Als hy nu weder t' huys qnam/ gingh hy dadelijck naer den pijnlijcken Rechter/ die liet dat wijf ghevanghen nemen/ die bekendet van stick tot stick alle het ghene ick u hier vertelt hebbe.

Eusebius.

33. Wel Tymon, is dat u bewijs/ en bewijs genoegh van dien geleerden man? Het en soude niet bewijs genoegh geweest hebben indien het sijn persoon geraeckt hadde/gelijck het die onnoosele vrouw geraeckt heeft. Wat blijckt hier anders uyt/ dan een naerstige arbeytsame en nacht-werckende vrou/ en een onvernoegende man (die met geen reden en is te vreden te stellen/ tot dat sy seyde het ghene hy begheerde ghesepdt te hebben: 't welck soo hooghe liep (soo Bodijn selve seydt) dat hy haer dreyghde te verworgen/soo sy niet de waerheydt en seyde. Laet ons nu het gesegh van Bodijns waerheydt ondersoecken: Die is voor eerst/ om het perijckel van haer leven te ontgaen/ seyde sy teghen den boosaerdigen man (soo Bodijn beschrijft) waer sy des nachts gheweest hadde/seggende dat hy daer oock wel konde komen/ ende met dien reyckende een Bos met Salve/ daer sy haer en den man mede besmeerde/ waer door sy uyt kracht van de aensmeering der Salve/ te samen vloghen van Loches tot ontrent Bordeaux in 't gesel-schap van veel menschen die hy niet en kende/ die hy

voor Tovenaers taxeert/ en in dat geselschap schric-kelijcke Duyvels in menschen gedaente. Ick soude hem wel willen vragen/also hy haer in menschen ge-stalte sagh / hoe en waer door hy wist dat het Duy-vels waren. Maer sijn eyghen segghen soo sagh hy menschen die by hem heen en weder ginghen / waer uyt weet hy dan dat het Duyvels zijn? Maer desen boosen mensche / die sijn vrouw dreyght te verwor-ghen / naer sijn eyghen segghen / is soo Godtvruch-tigh / dat hy seyt: O mijn Godt! waer zijn wy hier? En uyt kracht van dat woort (seyt hy) verswonden al de menschen die hy sagh die hy seyt ten deele duy-vels geweest te zijn. Wie en siet niet dat dit leughen is? Want een man die sijn vrouw dreyght te ver-worghen/daer van en behoeven de Duyvels soo ver-vaert niet te zijn. Want hy en soude in die qualite haer niet seer ongelijck zijn/aengesien de duyvel een Moordenaer van aenbeginne is gheweest. Dat hy geen Duyvels en sagh is geloovelijck: Want hem Godt gheen Duyvel siende ooghen gheschapen en hadde / maer dat hy menschen siende ooghen heeft ghehadt/dat heeft hy met Bodijn van Godes wegen gemeyn. Hoe leugenachtigh luydt dat/ dat de men-schen verswonden voor de woorden van sulck eenen wreeden dreyger aen sijn vrou. En dan of sijn oogen de hoedanigheydt die haer Godt gegeven heeft/ ver-liesen/ of dat de duyvelen of duyvel (want daer wa-ren ontelbaer veel menschen) haer wech voerden. Ick en kan niet sien waerom dat de duyvelen soo vervaert souden zijn van eenen boosen mensche die haer soo naer ghelijck is / daer hy Petrus sochte te siften als tarwe/ende onsen Salighmaker temteer-de. Ist geloofelijck dat hy desen boosen mensche ont-sagh? Maer dat hy seydt dat de menschen verswon-den. Menschen gelijck een yegelijck weet / en kon-nen haer selven niet onsienbaer maken: Maer desen

drieygher en leugenaer wil ons hier wijs maken/dat de duyvel al de menschen in een oogenblick wech gevoert heeft/en heeft hem daer alleen gelaten. Maer wie sal ons verseeckeren/ dat de duyvel sulck een dienaer van Bodijns gheimagineerde Tooveressen is/ aenghesien hy soo hoovaerdigh is dat hy Godt niet en wilde ghehoorsaem zijn/ en heeft sijn waerde hoedanigheyt door onghehoorsaemheyt verloren. Maer dese Vrouwen-dreygher (soo Bodijn vertelt) de duyvels lieten hem daer naeckt leggen/ en de boeren ontrent Bourdeaux, die wesen hem den rechten wegh/ die eyntlijck naer langhen tijdt/thuys quam: Doen ginck den boosen mensche/en beklaeghde sijn vrouw aen den Rechter die haer liet ghevanghen nemen. Het is wel te ghelooven dat den Rechter soo onwijs gheweest heeft als den Dreygher boos was/ en derhalven sulcke middelen ghebruyckt heeft/dat sy voor haer selven en voor de duyvelen onmoghelijcke dinghen bekent heeft/door ghewelt van pijnigen en andere boose middelen/ die de dwase en boose Rechters in die landen gebruycken; 't welck op sijn plaetse sal ghedacht werden.

Tymon.

34. Ick dacht wel dat ghy het niet ghelooven en souot/ en op sulcke en dierghelijcke acten zijn haer sententien ghebouwt/ ghelijck oock Bodijn aenteyckent van een vrouwe van Laton, dewelcke by nacht op stondt/ en licht ontstack/ en nam een bos met salf daer sy haer mede smeerde/ ende als sy eenighe woorden gheseydt hadde/ daer voer sy henen voor duysent duyvelen. Eenen die met haer onrechtelijck huys hielt/ als hy by haer gelegen hadde/ ende dese rancken gesien hadde/stondt hy op en ontstack licht/ en socht over al/ maer en vondtse nerghens: dan onverhoets vondt hy de bos met salve. Hy wilde besoecken wat kracht de selve hadde/ heeft sich ghesmeert/

smeert / en op alle manieren aengestelt gelijck hy de vrou hadde sien doen: en in een omsien is hy gevoert van Lion in 't Lant te Lotteringen by het geselschap der Toovenaers en Toovercssen: als dit hem een ongewoonte was / en derhalven Godt om hulpe aenriep / is dat geselschap ofte dat gespuys verzwonden / ende vondt sich naeckt daer alleen. En naer tijts gelegentheydt is hy weder tot Lion gekomen / en heeft de Vrou beklaeght / gelijck sy het bekent heeft / en Bodijn seyt / dat sy daerom oock is verbrant geworden.

Eusebius.

35. 't Verwondert my Tymon, dat Bodijn en alle Tooverrechters haer niet en schamen / van sulcke onredelijcke redenen voort te stellen. Indien wy op de persoonen letten / hier wordt een Hoer van een Boef beklaeght / niet in 't stuck van haer hoerdom / 't welck de Overheydt hadde behooren te straffen / maer om een saeck die met de nature der menschen noch met de eyghenschap der Duyvelen over een komt. Desen Hoereerder seydt / dat hy de Vrouw haer hadde sien smeeren met seker salf / en dat ghedaen zijnde / sy eenighe woorden sprack / ghelijck hy oock dede. Ick segge wat bewijs is daer in ? want dien boef was mans ghenoegh om heymelijck of openbaer van Lion te verreysen / en naer eenigen tijt weder te komen / dat en konde geen bewijs zijn dat hy uyt oorsake van het aensmeeren in Lotringen geweest hadde. Dat de Vrouwe haer soude met de salve gesmeert hebben / en uyt kracht van het smeeren heen gevlogen zijn tot in 't Lant te Lotteringen / gelijck oock deser aenklager / is tastelijck leugen. Want de salve hadde / naer het seggen van dese leugenaers / haer werck gedaen / want sy van Lion tot Lottringen gevlogen was / en hadde de salf t'huys gelaten / met wat kracht is sy ende al 't ghesel schap (behalven haer boelschap) in een oogenblick t'huys gekomen / aen-

aengesien den aenklager soo wel gesmeert hadde als sy dede/en dat hy daer alleen moeste blijven. Gy sult licht seggen uyt kracht van de salf/ of de woorden daer by gesproken. Ik antwoorde geen van beyden: of dien boef daer geweest heeft staet te bewijsen: naer sijn eygen seggen en hadde de salf sulken kracht niet om hem thuys te brengen / waer mee bewijst hy dat de vrouw daer geweest heeft / is sijn bewijs meer als seggen: sien wy op den persoon / dien is geen geloofwaerdig / om dat hy niet eerlijck onder de menschen en is/ en hem voor Godt niet en ontsiet soo schandelijck te leven: en de Duyvelen en behoeven hem so niet te ontsien/ want hy Godt so ongehoorsaem is als de duyvelen selve/en al ist dat hy Godt noemt/ten is niet te geloven/dat Godt hem ter liefde de duyvelen doet vluchten/ noch de Duyvelen en behoeven so beroert niet te zijn / om dat sy eenen boosen mensche Godt hooren noemen / konde dat in die qualite yet helpen/ den Apostel Petrus soude te vergeefs geschreven hebben / dat hy rontom ons gaet / als een grimmende Leeu/ als men hem met een woort sprekens/ van Lotringen tot Lion konde jagen: tastelijcke leugenen / die geen verder antwoorde waerdig en zijn. En met sulcke grollen is Bodijns boeck vervult / die seydt dat de vrou daerom verbrant is/ 't is dan een grote dwaesheyt der Rechteren/sulck een boose conscientie geloof te geven in saecken van oordeel / daer het leven of de doodt aen hanght; wy sullen den verstandigen laten oordeelen. Tymon, hebt gy meer van u geleerde Autheuren / soo brengt uyt haer geleertheydt voort de vastigheyt van u opinie/ en sullen die aen de reden oordeelen. Tymon.

36. Wel Eusebius, Bodijn in sijn Boeck Demonolatria daer hy handelt van de Reysvaert der Toovereßen/ seydt dat sommighe soo prachtigh en hoovaerdigh in hare vergaderinghe komen / dat

sy ee-

sy eenen hemel over haer laten dragen/en silveren en koperen huysraet mede brenghen. En Bodijn seydt in 't selve Boeck/dat een Metzelaer gaende by nacht door een bosch/eenigh gherucht van danssen hoorde/ daer hy terstont op het gherucht na toeginck / ende komende ter plaetse / vondt hy daer diversche silvere drinck-vaten en beeckers / die hy op nam en voor de Overheydt bracht/ die uyt die mercken/die daer op-stonden/ ghewaer wierden waer sy t'huys hoorden/ die haer ontboden hebben / die hebben oock andere beklaeght:en uyt die oorsaeck isser veele ter doot ge-richt ghewoorden. Wat sult ghy hier teghen segghen Eusebius? dat is een saeck die blijckelijck is.

Eusebius.

37. Wat blijckt hier anders in/dan dat de Metze-laer een dief is geweest / en het goet gestolen hadde: en de mercken of teykens daer op vindende/het goet niet en konde verkoopen sonder achterhaelt te zijn in sijn dievery:en daerom heeft hy versiert/ dat hy het in een bosch by nacht ghevonden heeft. Ter oorsake om dat hy het singen en danssen hoorde/ soo is hy op het gerucht daer naer toegegaen/komende ter plaet-se (soo hy seydt) heeft hy het silverwerck gevonden: Willende segghen / dat het Tooveressen silverwerck is. Ten is niet waerschijnelijck / by reden / alsoo dit by nacht was/en in een bosch daer het ghemeynlijck donckerder is als op andere plaetsen. Hy moet wel scherpsiende ooghen by nacht gehadt hebben/dat hy in het bosch sulcke dinghen by nacht konde vinden. Ick gheloove oock wel dat hy die ghevonden heeft/ maer eer dat het een ander verloren hadde. Dat Bo-dijn seydt / dat eenighe vrouwen op de mercken voor de Overheydt ontboden zijn / en dat sy andere be-klapt hebben / en zijn daer over ter doodt verwesen ende gherecht ghewoorden. Bodijn noemt geen plaetse van alleen een bosch: Indien dit waer is dat op het

aen-

aenbrenghen van desen Metselaer / yemandt heeft moeten lijden / het is beklaghelijck: Hier in Hollant en laten de Overheydt haer soo niet bedriegen / noch met sulcke onredelijcke redenen te vreden stellen / Tymon, ghy most ander reden by brenghen / want hier in Hollandt en soude men sulck een Metselaer niet glooven; by reden / om dat sy al te samen voor eenen metselaer niet en behoeven te vluchten / en haer silverwerck achter laten / en daerom ghelijckt het niet soo wel als een leughen / of van een dief ge-practiseert / om sijn dieverye te bedecken.

Tymon.

38. Het en sal my niet aen Autheuren gebrecken / Want om dit te bewaerheden / soo heeft Bodijn ghelesen by den ervaren Paulo Grillando, een Rechts-geleerde uyt Italien / die oock veel hondert Toovenaers en Tooveressen heeft helpen veroordeelen. Welcke Paulus schrijft / datter by Roomen eenen Boer was / die sagh dat sijn Vrouw haer gantsch naeckt uyt-trock / en dat sy haer salfde en streeck / en naer dat sy dat ghedaen hadde / en was sy in het huys niet meer te vinden. Daeghs daer aen greep hy haer by 't lijf en sloegh haer met eenen Hant-vol-lighen stock soo langhe dat sy hem de waerheydt heeft bekent / en dat sy hem om vergiffenis en genade heeft ghebeden / die de man haer ghegeven heeft / doch met dat bescheydt / dat sy hem moste op de versamelinghen brenghen / daer sy van gheseydt hadde. Sy en wachte niet langhe / want den naast-komenden dagh beschickte sy / dat sy en haer man / even met de salf sich bestreecken / daer sy haer te vooren mede bestreecken hadde / ten was soo ras niet ghedaen / seydt Bodijn, dat Grillandus schrijft / of sy voeren beyde met eenen Bock seer snellick tot de Dansspeelen der Tooveressen; maer sy hadde hem wel ernstigh ghewaerschouwt / dat hy hem wel wachten

soude van Godt te noemen / of ten ware met intentie om Godt te bespotten / of op die maniere te lasteren : en Bodijn seydt / dat sy daer in over een stemmen / want soo sy in de henevaert Godt noemden / de Duyvel soude haer laten vallen / ende dat waer om hals en beenen te breecken. Eusebius, hier uyt is te mercken / dat de Duyvel haer soo snel henen voert als een Pijl uyt een Boogh vlieghen kan: Als sy nu met haer man tot de Versamelinghe der Toovereessen quam / soo hiet sijn Wijf hem een weynigh ter zijden staen / dat hy de verborghentheydt oversien konde : Daer sach hy dat sijn Wijf de eerste eerbiedingh den Duyvel dede / die seer eerlijck als een Vorst bekleet was / ende tot sijn dienst een groote menighte volcks hadde van Mannen ende Vrouwen / die hem alle Eedt ende belofte deden. Ende naer dat een yegelijck aen den Duyvel behoorlijcke eer en reverentie gedaen hadde / soo gingh dat Dans-spel aen / ende dansten in een Ringh / met de rugghe naer malkanderen / ende keerden hare aengheslichten uyt den Ringh / (Bodijn meynt) om dat sy malkander te minder souden leeren kennen / om by aldien sy van de Overheydt ghevanghen ende inghehaelt wierden / malkander niet en souden beklappen. Als het nu ghenoegh ghedanst was / soo wierdt de Tafel ghedeckt / ende den voorghemelden Boer / wierdt van sijn Wijf by den Groot-Meester den Duyvel ghebracht / om hem eere te doen : Hier door is hy met andere ter Tafel ghezeten / ende siende dat den kost te weynigh ghezouten was / noch gheen zout over Tafel en was / riep ende schreeuwde soo langhe tot dat men hem zout bracht / doen hy nu het zout ghekreghen hadde / seyde hy / Godt zy ghelooft dat my ten lesten zout ghebracht is / soo ras en was dat woordt niet ghesepdt (Godt zy ghelooft) soo is alles verswonden /

swonden/ de Tafelen/ de Spijse / de Menschen / de Duyvelen / en het Zout; alsoo dat den Boer daer naeckt bleef sitten of staen soo 't hem beliefde / ende leedt daer groote koude / noch en wiste niet in wat hoeck der Werelt dat hy was. Des morghens quamen hem eenighe Herders in 't ghemoedt / die vraeghde hy in wat landt dat hy was / die seyden tot hem hy was in het Graefschap Benevent, 't welck des Paus schoonste Heerschappye is / onder eenen grooten Noteboom / ontrent hondert mijlen van Roomen; daer moeste den armen Stumpert (seght Bodijn) Broodt en kleederen bidden: Ende naer dat hy acht dagen gherepst hadde / soo quam hy gantsch naeckt mager en verarmt t'huys / en beklaegde terstondt sijn wijf; de welcke ghevanghen wierdt / die veel andere beklapte / die al levendigh verbrandt wierden. En den voor-ghemelden Grillandus, vertelt oock een ander geschiedenis / in 't jaer 1535. gheheurt in 't Hertoghdom van Spoleten, van een oude Tooveresse / dat sy een Dochterken van dertien jaren mede nam op hare Tooverfeesten: Als nu dat Dochterken / het seltsaem ghesel schap sagh / was sy seer verwondert / ende voer met woorden uyt en seyde op sijn Italiaans / Godt behoede ons / wat is dit? Soo ras en was dat woordt niet uyt / terstont verswonden al de Duyvelen / ende dat goede Dochterken (seydt Bodijn) vondt haer alleen; die quam by eenen Bouwman / die vertelde den gantschen handel / die dede soo wel by haer ende schickte haer weder naer huys; de selve heeft haer verVoerster beklaeght / en is deselve als een Tooveres levendigh verbrant geworden. En Bodijn vertelt / dat den President Saliwert, en oock Daventon, Presidenten tot Pointiers, met noch andere Rechters / daer toe beroepen geweest zijn / en hebben drie Toovenaers en een Tooveres verwesen levendigh verbrandt te worden /

naer dien sy bekent hadden dat sy veel menschen en vee ghedoodt hadden / door middel des Duyvels / die haer dat Vergif en seecker Poederken ghegeven hadde / het welcke sy onder den Drempel der Stallen en Huys-deuren begraven hadden: Ende dat sy drye-mael 's jaers tot hare Dans-feesten quamen / gemeynelijck by de plaetsen daer kruyssen stonden / 't welck het teycken was / waer mede sy malkander beschreven hadden: Bekenden oock als sy by malkanderen waren / dat de Duyvel onder haer quam / in de gedaente van eenen Bock / ende hadde met haer als een mensch gesproken / en vrolijck zijnde / dansten rontom hem / met een brandende kaers in de hant / en hebben den Duyvel in de gedaente (zijnde een Bock) voor sijn achterste ghekust / en dat ghedaen zijnde / heeft den Bock sich selven in een vyer verbrandt: Doen namen de Toovenaers en Tooveressen van de Asschen / en hebben daer mede haer vyanden Koeyen / en Kalvers / Schapen / en Paerden / of al dat sy aenquamen / ghedoodt; daer mede sy dese luyden in uytteeringh brachten en quijnende maeckten ende ghedoodt hebben. Ende in die vergaderingh riep de Duyvel met schrickelijcker stemme: Wreeckt U Lieden! En als dit alles volbracht is / soo werdt een yeghelijck ghebracht door den Duyvel daer hy van daen is ghekomen.

Eusebius.

39. Wel Tymon, hebt ghy meer getuyghenissen van sulcke natuure / vertelt voort ick sal met lijdtsaemheydt en neerstigheydt aen-hooren.

Tymon.

40. Ick hebbe ghelesen by Bodijn, dat Adriaen de Fer, Luytenant tot Lion, aen Bodijn een Extract heeft toeghesonden / welck inhoudt is / dat seecker Tooveres bekent heeft / dat sy door kracht van ettelijcke

lijcke woorden (die Bodijn niet noemen en wil) by Longni op eenen Meulen / met eenen Besem ende Kleer-borstel in de handt zijn wech ghevloghen. En in het selve extract werdt oock vertelt / de eer die sy den Duyvel deden / en hem in menschelijcke gestalte (maer seer grouwelijck om aen te sien) aenghebeden hebben / en met de Besemen in de lucht houdende / her om ghedanst hebben / naer welcke vrolijckheden / het Vrouw volck / haer met den Duyvel vermenght hebben / en dat ghedaen zijnde / van hem vergift begeert hebben / om het vee te dooden: Ende naer acht daghen weder te samen komende / welcke t'samenkomste drie uren gheduurt heeft / en naer dien tijdt zijn in snelligheydt naer huys gekeert. En Eusebius, en laet u dat niet vreemt duncken / dat de Duyvel groote dominatie over haer heeft / want Bodijn seydt / dat de Tooveressen wel moeten onderdanigh zijn / en dat op sijn Duyvels / want als sy niet quaet ghenoegh en doen / soo worden sy van den Duyvel wel yselijck geslagen. En den Heer Bovijn, Amptman / tot Chasteau Roux, vertelt aen Bodijn, dat hy een Tooveres heeft laten verbranden die van haer Dochter beklaeght is / dat haer Moeder haer tot de versamelinghen der Tooveressen ghevoert hadde / ende heeft haer Dochter den Duyvel tot onderrechtinghe overghegheven / en onder ander schelmeryen (seght Bodijn) heeft sy oock bekent / dat sy om den Bock hadde ghedanst: Ende lest eer sy van malkander scheyden / aen den Duyvel in Bocks ghestalte / voor yeder rekeningh ghedaen / wat sy sint de leste versamelingh al quaedts aen-gherecht hadden / en waer toe sy des Bocks Vergif poeder gebesicht hadden: En in dat gheselschap seght de een dat hy een kindt gedoodt heeft / een ander dat hy een Paert vergeven heeft / de derde dat hy eenen vruchtbaren Boom verdorven heeft: En in dit selve ghe-

selschap (seght Bodijn) was een Tooveres / die sint de leste versamelingh niet veel quaedts ghedaen en hadde / de selve wierdt van den Duyvel onder haer voet-solen geslagen / waer door sy van de andere / die daer om stonden / bespot / en uytghelacht werdt / ende Bodijn heeft een sententie gelesen van een Tooveres / die bekende dat sy nimmermeer rust en hadde / wanneer sy niet alle daghen wat quaets en dede / al was 't maer dat sy eenighen huysraet brack: 't geschiede op eenen dagh / dat haer vrouw / daer sy diende / sach dat sy met opset eenen aerden Pot of Schotel brack / doen bekende sy openbaerlijck de waerheydt / en seyde / dat sy gheen rust en hadde / ten ware dat sy yemandt doode / of eengh ander quaedt dede: Soo wiert sy aen het leven gestraft / seght Bodijn. Als dese Huysraet-schentster haer oordeel gesproken wiert / en wilde sy daer van niet appelleren / maer seyde / sy wilde liever sterven / dan meer van den Duyvel gequelt zijn / alsoo hy haer gheen rust en liet.

En den ervaren Guirlandus in Toversaken / seyt ook in sijne boecken: Want sy niet en verschijnen op de vergaderingen en geen welgefondeerde oorsaek en hebben / so werden sy van den Duyvel des nachts so geplaecht / dat sy noch slapen noch rusten en konnen.

En den Hoogh-gheleerden Pater Paulus Leyman, in sijn Boeck Contra sagas, vertelt uyt Nicolaus Remingius, in sijn Demonolatria cap. 13. hoe dat Anna Bonno met veel ghetuyghen overvallen was / en met de Pijnbanck gedreyght / hare Tooverstucken bekent / en by den Rechter / die haer de woorden voorsprack / de Satan in eeuwigheydt af-ghesepdt heeft. Doen hadde den Duyvel een weynigh daer naer / als hy haer in den Kercker alleen hadde / uyttermaten ghegeesselt / dat sy meynde den selven dagh daer van te sterven / maer den Cypier hoorende watter gaens was / belette des Duyvels tyrannye / ende tot

teycken

teycken der waerheydt / soo was haer rugghe vol striemen als sy voor den Rechter quam.

En meer diergelijcke exempelen / vertelt den selven Remingius, dat de Tooveressen moeten lijden / van de boose geesten in de ghevangthenis; dat sy met grooten vlijt ghebeden hebben datmen haer welverdiende straffe soude gheven / ende niet langher laten leven / op dat sy van des Duyvels dienst ontslagen / haer zielen bevryen / ende door Christus verdiensten hare salighevdt ontfanghen mochten. En in de sententien van de ge-executeerde tot Atrecht vindt men / dat / als yemandt in verbondt ghetreden was met den Duyvel / ende hy wilde achterwaert gaen / of liet het hem berouwen / soo wierdt hy soo geweldigh van den Duyvel gheslagen met een Bullepees / dat sijn lichaem verplettert was. En tot Atrecht / in de sententie van Jan Taquet, die hadde elf mael geweest in de Toover-feesten / daer hy den Duyvel eerde / en sijn ziel gegeven hadde / maer alsoo hy wilde achterwaerts gaen / en liet het hem berouwen / soo sloegh hem de Duyvel met een Bullepees. Eusebius, ghy meught dencken hoe hem dat bequam.

En Bodijn vertelt in sijn Demonomania, dat de Tooveres tot Valerigh bekent heeft / en door Confrontasion teghen een ander bevonden / hoe sy by malkander komen / met lijflijcker welvaert alleen op eenen stock / ongesmeert / en van verzweering Gods / van aenroepingh des Duyvels / van danssen / en gasteryen / en kussen des Sathans / in de ghedaente eens Bocks aen sijn achterste. Maer Eusebius, ghy moet weten (ghelijck Bodijn schrijft) dat de Duyvel niet altijdt en verschijnt in de ghedaente van een beest / maer somtijdts in de ghedaente van een mensch / swart ende schrickelijck om aen te sien: En dat ghy dat soudt ontkennen Eusebius, siet daer Paulus Guirlandus, in sijn Boeck van de wercken

der Tooveressen. Item eenen Silvester Prior in sijn Tractaet van de Tooveressen en Duyvelen. Ende Jacobus Sprengerius, in maleo maleficarum, die getuygen 't eenstemmigh met malkanderen.

En wilt gy daer aen twijffelen / den Griecksehen Autheur Philostrato, melt dat Appolonius Thianus, welcke ettelijcke Heydensche Philosophen voor een heyligh Man ghehouden hebben / in weynigh uren uyt Moorenlant (van daer den Nylus begint) tot Romen gevoert is: Welcke wegh naer de rechte Linie gerekent is ontrent 2500 mijlen: En den selven is oock van Romen tot Corinthen / en van Smirna tot Ephesien gevoert ghewozden.

Ende in 't jaer 1271 / is eenen Priester van Halberstadt Johannes Teutonicus ghenaemt / die in sijn tijdt voor eenen grooten Toovenaer beruchtight is gheweest / die heeft in eenen nacht drie Missen ghesonghen eene tot Halberstadt/de andere tot Ments/ en de derde tot Colen. Wel Eusebius, wilt ghy het niet ghelooven / hoe kondt ghy dan de Euangelische Historie ghelooven / als ghy twijffelt of de Duyvel de Tooveressen wech voert / nademael in 't Euangely staet/ dat de Sathan/ onsen Heer ende Salighmaecker Jesum Christum, uyt de Woestijne op de Tinnen des Tempels / ende daer naer op eenen seer hooghen Bergh ghevoert heeft.

En oock den Apostel Philippus, in de wercken der Apostelen / is die niet met Lijf en Ziel / op den wegh tot den Kamerlingh / uyt Moorenlandt ghedraghen?

En ten tijden des Keysers Sigismundus, (dat een voortreffelijck Prins was) is eenen Doctor Ulrick de Meulenaer gheweest / die heeft met Statelijcke Argumenten bewesen/ dat het mogelijck is / dat de Duyvel de Toovenaers en Tooveressen tot haren believen met Lijf en Ziele wech voert. Uyt alle welcke exem-

ke exempelen die weynighe ick hier voort-gebracht hebbe / om te bewijsen de eenstemmigheydt van hare belydenissen / waer uyt gevolght zijn hare executien. En ick moet u noch eene verhalen van den Spaenschen History-schrijver / Anthony Turkemeda, die schrijft dat een Toovenaer sijnen vriendt ende goede bekende / overredent heeft / dat hy de geluckighste mensche soude wesen / want hy hem strooven wilde / en met hem op de Toover-feesten gaen / ten lesten heeft hy hem daer toe overgegeven / den naest-komenden nacht met hem de reyse te aenvaerden: Doen nam hem den Toovenaer by der handt / en dadelijk werden sy beyde in de lucht opgeheven / en seer verre in een ghesel schap wech ghevoert / daer veel mannen en vrouwen vergadert waren / ende in 't midden stont eenen Throon / en daer eenen grooten Bock op / welcke een yeder gingh kussen / aen de plaets / en la parte ma susia que tenia, de ghene die Spaens verstaen konnen (seght Bodijn) die weten wel aen wat eynde dat dat is: als desen ghesellc dese ongheewoone reverentie sach / seyde hy teghen den Toovenaer / ick en kan dit niet langher verdraghen / en wierdt Godt in Spaensche tale aen te roepen; Waer uyt ontstont eenen ongestuymen Draeywint / ende onweder / ende verdween alles wat hy daer gesien hadde / ende vandt hem daer alleen / ende most wel drie jaer reysen / eer hy t'huys quam / en soo veel (op dat ick het niet al te langh en make) tot bewijs van de Tooverye / soo van ouden tijden als nu in dese eeuwe / die ghy en uwes ghelijcke niet gelooven en wilt.

Eusebius.

41. Dat heeft sijn reden / om datter noch waerheyt / noch waerschijnlijckheydt in en is: en ick mach seggen met leugenen begonnen en met leugenen geeyndigt. Is 't daerom waerachtigh / om dat het den

Inquisiteur Guirlandus beschrijft / ende dat hy veel honderd menschen / door sijn beleydt om het leven gebracht heeft. De Geestelyckheydt is oorsaeck van dese nieuwe Tooverye / de welcke in de gantsche heylighe Schriftuure niet bekent en is / en hoewel in de heylige Schriftuure Tooverye ghenoegh bekent is / soo en is dees Tooverye daer Agricola, Paulus Leyman, Guirlandus, Remingius, Jacobus Sprenger, Cumanus, en andere van schrijven / noch in't geheel noch in 't deel niet bekent / maer door lanckheydt des tijts gepractiseert / gevoedt door lichtgeloovigheydt / van het gemeyne en simpel volck / door de Geestelijkheyt verleydt zijnde / en versterckt door Landt-loopers ende boose menschen: ghelijck desen Boer booslijck waer-ghenomen heeft / versierende dat sijn vrouw haer met seecker Salf heeft bestreecken / 't welck hy oock seyde ghedaen te hebben / en uyt kracht van de Salf / vloogh met sijn vrouw / acht daghen reysens verre / soo hy seydt / van sijn vrouw onderwesen zijnde / dat hy Godt niet en soude noemen: want dit woordt (versieren de Inquisiteurs) en kan de Duyvel niet verdragen: Hoewel Bodijn op andere plaetsen seydt / dat seeckere Priester die voor een Toovenaer beruchtight is / van Halverstadt tot Ceulen / en van Ceulen tot Ments in eenen nacht gedragen is / om in die verscheyden plaetsen Misse te singhen. Zijn dat gheen tastelijcke leughenen! hoe lieght dit tegen malkanderen? want op eenighe plaetsen seggen sy / als de Duyvel met de Tooveressen henen vliegt / by aldien sy God noemden / hy soude haer laten vallen / en als het haer dienen kan / soo voert de Duyvel de Priester om het officie der Misse van d'een stadt in d'ander uyt te voeren.

Guirlandus seyt / dat sy beyde met eenen Bock voeren: Het en is niet wel gestoffeert of van Guirlandus of den Boer / dat eenen Boer / en een Boerinne / op

op eenen Bock rijden / met de selfde kosten hadden sy door haer leugenachtige tonghe daer een Paert af konnen maecken: Desen Boer komende in de vergaderinghe gingh / soo hy seydt / door onderrechtinghe van sijn Vrouw een weynigh ter zijden staen / daer sagh hy den Duyvel als een Vorst ghekleedt / die een groote menighte volcks tot sijn dienst hadde / van mannen en vrouwen: Wil hy ons wijs maken dat de Duyvels als Vorsten gekleet zijn; en wat soude eenen Bock een Princen kleet passen? maer dese leughenaers zijn wel kort van memory / want desen Boer staet en loert en gaept al watter in 't gheselschap om gaet / ende desen Duyvel is soo bot / dat hy niet en weet waer sijn bespieders zijn / daer dese leughenaers op sommighe plaetsen segghen / dat hy de vreese ende de hoedanigheydt des ghemoedts kent.

Maer siet / hier wordt den Boer door sijn Wijf / by den Duyvel ghebrocht / om den Duyvel eere te doen / en hier door is hy als andere gasten aen de Tafel gheraeckt.

Ten was gheen wonder dat Guirlandus eenen Bock van den Duyvel maeckte / om dat hy eenen / die in sijn orden van Tooveressen niet en was / mede aen sijn Tafel sette / is hier niet de een leughen teghen de ander ghelogen? Nu desen Boer is aen de Tafel geset / seydt Guirlandus, die als een Boer begint de pijpe te stellen / de spijse is hem te weynigh ghezouten / en de Duyvels (seght Bodijn) en meugen gheen zout verdragen / daer begint den Boer te roepen en te schreeuwen / dat hy zout wil hebben: Hier zwichten de hovaerdige en machtige Duyvels / naer het seggen van dese leugenaers voor eenen Boer / en hem wert zout gebracht. Wat dunckt u Tymon, hoe luyt dit een tegen het ander? De Inquisiteurs van Atrecht / Bodijn, en veel andere seggen / als daer yemandt

mandt is / die haer niet ghehoorsaem en is / noch zijn en wil / soo gaet 'er de Duyvel met een Bullepees op te smijten / dat haer lichaem verplettert is / en hier wordt de Duyvel van eenen Boer geregeert dat hy hem zout moet brenghen.

Tymon.

42. Het luyt wonderlijck / ick en weet niet wat ick sal seggen / het was misschien dat hy in haer orden niet en was aenghenomen.

Eusebius.

43. Dees wetende Duyvels / wisten die niet wat den Boer voor eenen quidam was / de duyvel brengt zout / den Boer al grauwende / seydt Godt zy gelooft / dat ick zout gekregen hebbe; en naer de versieringhe van Guilandus (by Bodijn bevestight) een oorsaecke dat al het spel bedorven was / want seydt hy / sy verswonden alle / soo ras als sy dat woordt hoorden: De Tafelen / de Spijse / de Duyvelen / en het zout / en daer wort versiert dat hy daer naeckt bleef sitten / en niet en wiste in wat hoeck der werelt dat hy was. Hoe menigh Godtvruchtigh mensche isser die de boose geesten soo van haer niet jagen en konnen? en desen boose mensche / die sijn wijf met eenen Handt-vollighen stock slaet / tot dat sy seydt 't ghene hy begeerde gheseydt te hebben; te weten sulcke dinghen / die de boose / of dwase Inquisiteurs segghen / dat de Tooveressen doen: een oorsaeck waer door haer boosheydt / en in sommige hare dwalinge gevoedt wordt / en in den Boer een middel om hem van sijn Vrouw te scheyden; blijckt daer in / dat hy haer voor den Rechter gingh beklaghen / die licht niet wijser en was / als den Boer boos was.

Tymon.

44. Wel wat behoefde sy te bekennen / dat het waer was / het ghene den Boer haren man seyde.

Eusebius.

45. In die landen / zijn de luyden / soo van de Geestelijckheydt onderwesen / als yemandt in 't gherucht valt / dat hy Toovenaer of Tooveres is / dat wordt lichtelick ghelooft. Ja daer zijnder die vast ghestelt hebben / als yemandt in 't gheruchte valt dat sy Tooveres is / soo ghebeurt het selden of sy is eene. En met sulcke dwase meyninghe gheraken sy dickwils op de Pijnbanck / hoewel sy ten laetsten op sommighe plaetsen de proeve op het water ghebruyckt hebben / een rechte middel om veel ontschuldige tot de Pijnbanck te verwijsen. Wat meynt ghy Tymon, in wat een ellendighe ghestalte dat dese vrouw was als haer man haer sulcke dinghen aenseyde ? en haer met eenen stock soo langhe sloegh / tot dat sy seyde / het ghene hy geseydt wilde hebben ? Veel licht met practijcke / om op die maniere van sijn vrouw ontslaghen te worden.

Tymon.

46. Dat waer een groote boosheydt.

Eusebius.

47. Ja het gewisselijck / daer zijn wijser en deughdelijcker gheballen als dien Boer was. Heeft niet David Urias doen dootslaen / om met schijndeught Bersεba te verkrijghen ? Daer en is oock niet aen te twijffelen / of dese vrouw heeft eerst door gestadighe stock-slaghen / haren boosen mans wille moeten doen. Wat en heeft een dwase overheydt niet konnen doen met haer ondiscrete beuls / en onredelijcke Pijnbancken: Welcke torturen / in sommighe lichamen sulcken werckinghen heeft / dat sy haer doen segghen al wat sy begeeren geseydt te hebben : waer toe oock seer geholpen heeft haer dwase meyninghe / dat sy op die maniere / het Rijck des Duyvels wilden afbreuck doen / 't welck op sijn plaetse sal te passe komen / als van de Pijnbanck sal gehandelt worden.

Tymon.

Tymon.

48. Ick mercke wel dat den Boer een heel ondiscreet man is gheweest / ende dat de Rechters al te licht ghelooft hebben / het ghene den Boer seyde. Maer Bodijn vertelt van een Dochter van derthien jaren/ wie sal sulcke jonckheydt sulcke leugenen toe vertrouwen?

Eusebius.

49. Het is al van de selfde nature / en ten is niet te ghelooven dat de Duyvelen de oude wijven soo subject souden willen zijn/en het en zijn niet anders dan coppen van leughenen by yemandt versiert/om oude vrouwen verdacht te maecken. Is het niet een sotheydt te ghelooven / dat oude vrouwen / die door den ouderdom versleten en van tijdts weghen kreupel en lam zijn/in een ooghenblick over Bergh ende Dal vlieghen / en met een woordt spreeckens de Duyvelen al haer kracht doen verliesen? Ten zijn niet dan leughenen van het dochterken versiert/ om reden / dat de Duyvelen door haer aenghenomen hovaerdye/ indien sy sulk een proye hadden soo licht daer niet af scheyden en souden/ en niet om het segghen van het Dochterken haer wellust laten varen.

Indien dese historie waerachtigh was / 't souden wel murrewe en verbaerde duyvelen zijn / daer sy in voortijden niet wijcken en wilden dan door vasten ende bidden: Derhalven beslupte ick / dat het goede dochterken (soo Bodijn haer noemt) dat sy door haren leughenachtighen geest/ de oude vrouwe valschelijck beticht heeft / by een deel sonder reden-ghelooveude menschen / die door hare fantasyen / ende satte inbeeldinghe / de oude Vrouwe mishandelt hebben.

Dierghelijcke Historie is oock tot Haerlem / in Hollandt gheschiedt/ van een Dochter van ontrent

seschien

sesthien jaren/die gebeden was om het huys van een Distelateur te bewaren / welcke Distelateur met haer Meester te gast ghebeden was / op seeckere plaetse / my wel bekent / als sy nu het huys alleen hadde / proefde sy van de Gedistileerde wateren / soo van de een en andere partye / soo verre dat sy de hooghte kreegh / den Brandewijn haer in 't hooft loopende / begonden haer beenen zwack te worden / onderwijlen den Distelateur t'huys komende / ging sy naer huys; nu in de lucht komende / begonden de Gedistileerde wateren haer krachten te toonen / en t'huys zijnde / vraeghde haer Vrouw wat haer lette / sy met een verminckte tonghe / antwoorde / dat seeckere Vrouw / die sy wel wiste dat by haer Meester in 't gheruchte en achterdancken was / een Tooveres te wesen / dat de selfde haer op haren rugghe hadde gheslaghen / den Meester en sijn Vrouw seer daer over beroert zijnde/ontbieden haren vrient/ (by my seer wel bekent) sy vertellen hem met groote instantie en verbaestheydt / hoe het met haer Engeltjen (soo was haer naem) ghestelt was: De stoffe die sy ingenomen hadde / en haer leden hoe langer hoe meer haer kracht toonende / begonde men in overlegh te nemen / om dit Engeltje van het oude wijf te doen zegenen / daer den ghenen die sy in desen noot gehaelt hadden hem tegensette/seggende dattet onbehoorlijk was / datmen de oude vrouwe daer mede in haer naem en faem soude te kort doen: En by aldien het waer was / dat de Dochter soo van haer aengeraeckt was / was eer haer malle imaginatie / als het aenraken van de Vrouw te wijten: In dit overleg met malkander zijnde / begint den Brandewijn haer het hert en de mage om te roeren/sy aen 't braken komende wort uyt te werpen sulke stoffe / dat niet alleen haer ooghen wel sagen wat Toverye dat haer meyt hinderde/maer haer neuse was een levendighe

dighe ghetuyge wat de oorsaeck van haer Tooverye was: waer door sy by haer selven beschaemt zijnde; waren wel blijde dat de Tooverye ontdeckt was/ het welck licht tot groot nadeel van de Meyt / of tot nadeel van de Meester soude afgheloopen hebben / ende hier mede hadde dees Tooverye een eynde.

Wat onderscheydt isser Tymon, in beyde dese actien / dat by boose menschen niet en is uyt te voeren / by menschen die sonder reden en overlegh ghelooven al wat sy hooren? gelijck Bodijn geweest is / die al in-ghenomen heeft / wat hem in die materie voor quam?

Tymon.

50. Ick en ben soo onverstandigh niet / of ick sie wel dat in eenighe boose practijcke onder gheloopen heeft / en in andere lichtgheloovigheydt sonder reden.

Eusebius.

51. Hoe gantsch onredelijck is 't/dat de Presidenten Saliwert, en Daventon, en andere Rechters van Pointiers vertellen; dat sy drie Toovenaers en een Toovers verwesen hebben/ levendigh verbrandt te worden / ter oorsaecke dat sy bekent hebben / dat sy seecker Poederken van den Duyvel ontfangen hadden / 't welck sy onder den Drempel en Stallen der Huys-deuren hadden begraven / waer door sy veel menschen en vee haden ghedoodt. Ick en wil niet voorstaen of beschermen eenighe die met vergift om gaen / of menschen of beesten beschadighen / dat zy verre van my/ en verfoeye sulck doen grootelijcks/ en sta derhalven toe / dat de Overheydt sulcke niet en behoort te laten leven / als een soorte der Toovenaers in de heylighe Schrifture ghemelt: Hier is hare confessie / dat sy van den Duyvel vergift ontfanghen hebben/ en hebben dat onder den Drempel der Stallen begraven. Is 't waerachtigh / dat de

Duyvel

Duyvel haer in de ghedaente van eenen Bock verschenen is / gelijck sy segghen/ met wat Bocks hoedanigheydt heeft hy ghesproken? aengesien Bodijn, noch gheen mensche/de Bocken oyt en heeft hooren spreecken/ want Godt heeft in den beginne alle dieren gheschapen/ den mensche alleen heeft hy de sprake ghegheven: Is 't gheloofl ijck dat de boose geesten haer selven een Bocks lichaem scheppen? ende soodanig een lichaem/dat in Bocks gestalte spreken kan? Wie dit voorkomende sal dat ghelooven / ten ware ergheus eenen rasenden mensche / die sijn verstandt verloren heeft: Ende dit soude den persoon zijn / die haer het vergif heeft ghegeven; laet den boosten Apotheecker komen die wil / laet hem al de mengh elinghen toe maecken die hy kan / de vuylste ende krachtighste diemen (om te verderven) soude konnen noemen / wat soude dat yemandt schaden / als hy die eenen voet onder de aerde graeft? Indien dit waerachtigh is / den Apotheecker soude self een doodt man zijn/als hy sijn werck ghemaeckt hadde/ wat soude het vergif schade doen als het yemandt by hem droegh? en ick mocht vraghen/ hoe sal 't onder den Drempel gheraecken/als het sulcken kracht van hem gheeft / als het onder den Drempel begraven leydt? wie weet hoe veel menschen en beesten dat het soude dooden eer het begraven is? Ick en sie geen reden hoe het eenen voet onder de aerde soude konnen geraecken/en wie het daer soude willen delven? besluyte derhalven dat het leugenen of raseryen zijn / van kranckhoofdighe of boose menschen / niet waerdigh dat men die ghelooft. Bodijn schijnt selve hier aen te twijffelen/(want seydt hy) hoewel dat de Tooveressen veel met Padden omgaen/'t welck wel vergiftighe dieren zijn / maer als sy gepulveriseert zijn / soo is haer Pulver gantsch krachteloos / veel minder kan het de doodt van menschen en beesten

veroorsaken / al waer 't schoon datmen het met bloote voeten en handen aenroerde: maer de Duyvel beeldet de menschen in ? (seydt Bodijn) Ick antwoorde / dat het niet waer en is: Het kan wel zijn dat erghens eenigh licht-gheloovigh mensche / dat hem inbeeldt / daer en behoeven gheen Duyvelen toe / dat konnen landtloopers / Scheucken / en dierghelijcke Vaghebonden wel doen: En al waer 't dat erghens een oudt wijf haer dat liet wijs maken / soo en souden de ghedolven specien sulcken kracht niet verkrijgen / maer wel eer verliesen; want Bodijn seydt selve / datmen die wel op-gegraven heeft / ende verrot gevonden. 't Gebeurt wel / dat onder het vee / door al te groote droochte ofte vochtigheydt / Godt belieft de beesten sieckten toe te senden / en alsulcke sieckten / die sy schijnen van malkander te krijghen / dat dan dese dwase of boose Inquisiteurs / dat eenighe oude wijven te laste legghen / is of te onverstandigh of te boosliјck ghedaen.

Tymon.

52. Dat de ghepulferiseerde Padden sulcken kracht niet en hebben / dat is te gelooven: Maer door tusschen-komende dinghen beelden haer dese Toovenaers in / dat sy veel vermogen en heymelijcke krachten aen haer hebben. Want tot Soissons was eenen Pastoor / die hem aen sijn vyanden wreecken wilde / den selven gingh by een Tooveres om raet / die beval hem een padde te doopen / die hy in het Doopsel een naem gaf / en dat gedaen zijnde / gaf door raet van de vrou / de Padde een geconsacreerde Hostie in / welcke den voorschreven Pastoor bekende ghedaen te hebben: Ende sulcke actien meer / seydt Bodijn (die hy om reden niet melden en wil) om welcke actien / den Pastoor sijn geest in roock en vlam heeft moeten boeten.

Eusebius.

53. Ick houde dat tot Soissons, van wijser Schapen en Gansen is ghegheten / als daer Rechters zijn geweest. Wie en siet niet dat den Pastoor is kranckhoofdigh ghewozden / ende dat sijn raserpen zijn / naer dat de man is / want sijn imaginatien zijn van Doopen en Consacreren / ghelijck eenen rasenden Timmerman van Huyse-breecken raest / ende sal licht bekennen dat hy dat en dat huys afgebroken heeft / hoewel men het voor sijn ooghen siet staen: Ende soo onredelijck en onwaerachtigh is't / dat den Pastoor seydt / dat hy niet en is te ghelooven / dat het in sulcke wijse ghescheidt is ghelijck als hy seydt: En ghenomen het waer ghescheidt / ghelijck hy seyde / wat macht en uytwerckingh soude dat konnen te weghe brenghen om hem over sijn vyanden te wreecken: Het sotte volck / heeft eenen sotten Pastoor ghehadt / en hebben aen desen ellendighen mensche / oock haer sotternye in 't werck ghestelt: Dese Tooverghecken zijn oock onder malkander niet eenigh / want Lambertus Daneus, wil dat de gepulveriseerde Padden / in die qualite groote kracht hebben / 't welck Bodijn hem niet toe geven en wil / want seydt hy / indien het vergif soo krachtigh is / soo soude de Tooveres daer eerst van sterven / als sy het in haren dieghsack droegh.

Tymon.

54. Maer wat valt hier toe te segghen Eusebius, soo siet men oock dat het vee / als het over den drempel der stallen gaet / daer onder de Toovenaers haer pulver doodts-beenen en Slanghen begraven hebben / met hoopen wech sterven: En ick houdet met Bodijn, dat niet de Slanghen / noch het poer van gepulveriseerde Padden / noch de doodts-beenen / de oorsaeck van haer doot is / maer de Satan / die door

bidden van de Tooveres/ en toelatingh Godts verrecht wordt.

Eusebius.

55. Tymon, hoe zijt ghy bedroghen? En het is in u en Bodijn een groote dwalinghe/ dat ghy den Duyvel/ en erghens een oudt wijf wilt op legghen/ 't gene alleen Godt toe komt/geoorsaeckt door onse sonden/tot straffe en beteeringe van onse misdaden/ gelijck het H. Boeck ghenoegh te kennen geeft; seggende/Deuterno. 28. vers 19. vermaledijdt sal zijn de vrucht van uw Ossen/ en Schapen/ vermaledijt sult ghy zijn als ghy ingaet/ ende vermaledijt als ghy uyt gaet/ de Heere sal over u senden ongheval/ onraet/ ende ongheluck. Siet ghy wel Tymon, waer het ons van daen komt? ende niet ghelijck ghy en Bodijn meynt.

Tymon.

56. Nochtans heeftmen sulcke dinghen van onder de Stal-deuren wech gehaelt/ en daer na is de plaghe op-ghehouden.

Eusebius.

57. Tymon, dat is rechte Tooverye/ want een deel Landtloopers die ten naesten by weten watter in de Dorpen omgaet/en door den ghemeynen man gewaer worden/wie dat in 't gheruchte van Bodijns Tooverye is/begraven dan sulcke lompe dinghen/ en stroyen onder het volck datter in 't dorp Tooveressen zijn/ want hier en daer worden dan sulcke dinghen ghevonden/ die sy het domme volck wijs maken dat Tooveryen zijn/ende dan gaet Jan Sulleman henen/ en klaeght aen de Overheydt dat sijn beesten betoovert zijn/ daer hem de plage van Godt komt: Niet uyt wraecke van de Tooveresse soo sy het noemen/ maer tot beeteringhe van sijn quaet leven/ gelijck de heylighe Schriftuure op veel plaetsen te kennen geeft.

Tymon.

58. Jck moet dat toestaen/dat het ghedolven vergif/ al waer het oock van de Duyvel ghebrouwen/ gheen kracht en heeft om yemandt te beschadigen.

Eusebius.

59. Dat is waer Tymon, veel minder sulcke dinghen/ die in haer selven sonder krachten zijn/ ghelijck als zijn doode beenen/ ghedolven Slanghen/ want die en sullen niet bijten; noch stof van Padden/ veel minder de imaginatien van een oudt wijf/ die en konnen niet beseeren/ al waer 't dat hare imaginatien/ en haer rasende/ en woedende dul maeckten.

Tymon.

60. Jck hebbe nochtans de gene wel ghekent/ die door schichtigh aenraken van een oude vrouwe/ (die de naem hadde van een Toovers) terstont in onmacht viel/ welcke ellende haer wel een half jaer soo nu en dan volghde.

Eusebius.

61. Dat en quam niet door de imaginatie die de vrouw hadde van haer aenraken/maer door de imaginatie en vreese die de Dochter hadde/ die aengheraeckt wierdt/ welcke imaginatie en vreese dagheljcks ghevoedt wierdt van de luyden daer sy diende/ welcke sottenklap sy gheloofde/ meynende dat het waer was/ en van haer aengeraeckt zijnde/ kreegh door vreese en verschricktheydt de vallende sieckte op het lijf.

Tymon.

62. Wel Eusebius, mach men dat glooven?

Eusebius.

63. Ja Tymon, dat mach men wel ghelooven/ en dat heeft groote kracht in jonghe Dochters/ende verbaerde kinderen/ die haer imagineren dat eenighe vrouwen sulcke krachten van aenrakinghe hebben/

ven / sonderlinghe als sy de wille hebben / om yemandt te betooveren.

Tymon.

64. Dat en kan niet waer zijn / want dat is een Goddelijcke kracht / met aenraken te genesen / of met aenraken te schaden / of met vloecken te schaden / of met zegenen te heelen / naer dat haer de wille drijft. Ende soo souden de Vrouwen wel Mirakel-doensters zijn.

Eusebius.

65. Wy gheraecken van ons propoost: Ten besluyte van de leugenen die Bodijn vertelt / dat het lichaem dat de Duyvel aenghenomen hadde / in een vyer verbrandt heeft; ick antwoorde / het ghene dat yemandt aenneemt / als wordende een persoon / met de levende hoedanigheydt / die geest is / is een Goddelijcke mogentheydt / verre boven het vermoghen der boose geesten: En by aldien dit kracht hadde in de Duyvelen / wie sal hem verseeckeren / of hy menschen / of beesten of duyvelen siet. Maer ey lieve! wat volght hier / dat de ghene die in de vergaderinge waren / met een brandende Kaersse / den Duyvel zijnde in Bocks ghestalte / voor sijn achterste ghekust hebben? Ick antwoorde / indien den blinden Toovenaer / die te Parijs ghehangen is / in het gheselschap gheweest is / ten quam soo qualijck niet dat hy blindt was; want om eenen Bock voor sijn achterste te kussen / die Duyvel is / dat konde hy soo wel blindelingh als siende doen. Ick en mach teghen dese redenstrijdighe leughenen niet meer antwoorden. Overleght by u selven Tymon, 't zijn niet dan raseryen en sotten klap: en met sulcke gheckheden / zijn de onverstandighe / of boose Geestelijckheyt doende / waer door ons soo veel verdriets en in sommige herten-leet komt.

Tymon.

Tymon.

66. Eusebius, ten volght niet altijdt/ dat de Duyvel haer in Bocken ghestalte verschijnt/ want hy neemt somtijdts de ghedaente van een mensch aen/ maer misinaeckt/ ghelijck Adriaen de Fer, Luytenant tot Lion, aen Bodijn een extract gesonden heeft/ daer in hy seydt/ dat de Duyvel verschenen is in 't geselschap der Tooveressen/ als een mensche/ doch in een mismaeckt lichaem.

Eusebius.

67. Tymon, dit zijn al van de selfde raseryen/ dese Duyvelen/ wil Bodijn segghen/ zijn seer onkuysche hoedanigheden/ en in haer wesen seer machtigh/ alsoo dat sy haer selven sulcke lichamen maken/ als sy willen/ en om haer selven daer in te voldoen/ soo nemen sy veeltijdts de ghedaente van Bocken aen/ om dat de Bocken geyle en onkuysche dieren zijn (seght Bodijn) maer hier maken sy haer selven lichamen van menschen/ doch schrickelijck om aen te sien. Wat gheválligheydt is hier in om sijn partye te dienen! Indien het waerachtigh is gelijck als het niet en is/ 't is eer te ghelooven dat sy haer selven souden in ghedaente van behaghelijcke menschen maecken. Ick besluyte/ dat de leughen niet wel gestoffeert en is/ en is in die Inquisiteurs een loutere boosheydt/ of in de vrouwen ontstelde herssenen/ door inwendigh ghebreck/ gheoorsaeckt door verdorven toevallen/ 't welck wonderlijcke fantasyen en vreemde imaginatien werckt/ waer uyt ontstaet sotten klap/ die uyt sulcke lichamen komende/ niet en is te achten.

Tymon.

68. Eusebius, meynt ghy dat Godt toelaet de Duyvel te doen dat hy wil/ dat is/ dat hy hem selven kan scheppen behagelijcke ghedaente/ om de men-

schen te verleyden tot sijne vuyligheydt / naer de genegentheydt der lichamen die hy aenneemt.

Eusebius.

69. Tymon, ten is niet geloofltijck ten aensien van Godt / die hem gheen macht gheven en sal / om sulcke acten uyt te voeren; by reden / om dat hy geen bekoorder is tot quade dinghen / noch ten aensien der Duyvelen / dat gheene scheppers en zijn van lichamen / noch voor haer selven / noch voor andere. Maer Tymon, dat ghy seght dat de Duyvel groot ghewelt over haer heeft / want de Tooveressen seyt Bodijn, moeten wel onderdanigh zijn / op pene van ysselijck ghestaghen te worden: Dat is de een leughen op de andere gehoopt / wie sal Godt toe vertrouwen / dat hy dese arme vrouwen soo sal laten mishandelen tot een quaedt eynde / ghy snorckt altijdt van Godts toelatinghe in de Duyvelen / indien de Duyvelen dese arme vrouwen soo slaet / door Godts toelatinge / want sonder Godts toelatingh seggen alle Inquisiteurs / en vermagh de Duyvel niet / maer de Duyvel slaet de vrouwen door Godts toelatingh / om haer te dwingen tot quaedt-doen; Ergo, Godt laet toe / dat de vrouwen door de Duyvelen gheslaghen worden / op dat sy souden quaedt doen / 't welck puur valsch is / want al de straffen of plaghen die Godt over de menschen laet komen / is altijdt tot haerder beteringe / gelijck het oock naer sijn goedtheydt en rechtvaerdigheydt niet anders wesen en kan / en daerom besluyte ick / dat het in sommige Inquisiteurs boosheydt gheweest is / niet beter als Toeverye / en in sommighe onverstant; en in sommighe / soo Mannen als Vrouwen ydelheydt van sinnen.

Tymon.

70. Ick kan wel verstaen dat daer dwalinghe in is / en dat het naer de goedtheydt ende rechtvaerdigheydt

heydt Godts niet zijn en kan / ick en hebbe de saeck soo diep niet naer gedacht; indien de Duyvel soo met de menschen omgingh / wie soude konnen staende blijven / sonderlinge / als de Duyvel de toelatingh Godts gevoelde in quaedt-doen / 't welck ick niet en kan noch en behoorde te gelooven.

Eusebius.

71. Dat is waer Tymon, maer hoe beklaghelijck en onverstandigh is 't / dat den Heer Bovijn, Amptman tot Chasteau Roux aen Bodijn vertelt / dat hy een oude vrouw (aenghestreecken met de naem van Tooveres) heeft laten verbranden die bekent heeft / dat sy voor den Duyvel om rekeninghe te gheven van haer quaedt-doen / heeft moeten biechten / en dat in 't selve gheselschap een Tooveres was / die niet veel quaets ghedaen en hadde / en uyt die oorsaeck / wierdt sy van den Duyvel onder haer voetsoolen gheslaghen / waer door sy van de andere bespot ende uytgelacht wierdt: wat dunckt u Tymon, van sulcke leughenen / is 't te ghelooven / dat Godt toelaten soude aen de Duyvelen de arme vrouwen soo te mishandelen? dat hy aen de gevoelighste partyen / haer soo soude fexeren om haer te dwinghen tot quaet-doen? maer laet ons naer de reden en het Christelijck gheloof af-meten / de Duyvelen dwinghen de vrouwen tot quaedt-doen / wat souden de Duyvelen hier mede uytrechten / dan toonen dat sy boos zijn / en van weghen hare boosheydt by Godt strafbaer; wat souden die Duyvelen hier mede ghewonnen hebben / anders dan haer straffe vermeerdert. Ick besluyte / dat het is een leugen van Bovijn versiert / of met practycke en pijnighen af-ghedwonghen.

Tymon.

72. Ick en kan / als ick alle omstanden sie en bedencke / niet ghelooven dat het Godt toelaten soude /

noch ick en kan niet ghelooven dat hem Godt die macht geeft / dat hy andere of hem selven eenigh lichaem geven of scheppen kan / om op die maniere quaedt te doen / (of andere met slaghen dwingen tot quaedt doen) maer hier ben ick in verwondert / hoe ende waerom dat sy sulcke dinghen bekent hebben / die soo onredelijck / onnatuurlijck / ende onmoghelijck zijn.

Eusebius.

73. De oorsaken van hare bekenteni ssen sal op andere tijdt verhandelt worden / om dat wy het niet al door malkander mengen en souden. Hier volgt nu een oprechte kranckhoofdighe / en die uyt de beschrijvinge van Bodijn een dienstmaeght is gheweest / die haer veroordeelingh heeft ontfangen als Tooveres / haer bekenteni sse was / dat sy nergens gheen rust en hadde / ten waer dat sy met opset alle dage wat quaets dede / en om dese fantasye uyt te voeren / en rust te krijgen / soo brack sy alle dagen eenigen Huysraet aen sticken / haer vrouw daer over verstoort zijnde / wilde weten waerom sy dat dede / sy gaf doen tot antwoorde / dat sy gheen rust en hadde / of hebben en soude / ten ware dat sy yemandt doode / of om het leven brachte: Hier maeckt Bodijn oock een Tooveres af / en seydt dat haer oordeel ghevelt wierdt / aen het leven ghestraft te worden / het welck door haer / indien sy wijs gheweest hadde / te beklaghen is gheweest / want haer geraden zijnde te appelleren / gaf voor antwoorde / dat sy liever wilde sterven / dan alle daghen van den Duyvel soo ghequelt zijn. Tymon, dit en moet u gheen wonder gheven in sulcke gebreckige verstanden / want de bangigheden / waer uyt volghen de ontsteltheden des gemoedts (oorsaecken van het verdorven verstant) gaen dickwils verder tot verdorven sinnen: Dat is / dat sy door inwendigh ghebreck hooren en sien / dat

andere niet en horen noch en sien / noch niet gesien en kan werden / en door dese bangigheydt en vreese (hoewel ydel) soecken sy ('t welck Godt ghelieve te verhoeden) haren troost tot den strick / het welcke dickwils van verstandige beklaeght wordt / wat zijn dese dwase Rechters / anders dan Beuls en martyriseerders van sulcke onnoosele menschen / menschen / daer een yegelijck mede-lijden mede behoort te hebben; ghy citeert Guirlandus, Inquisiteur in Italien (Moordenaer van veel onnosele Vrouwen) dat hy seydt / als de Toovercssen niet en verschijnen op de vergaderinghen / ende gheen wel gefondeerde oorsaecken en hebben / soo werden sy van den Duyvel soo yselijck gheslaghen / dat sy niet slapen noch rusten en konnen. Indien dit waer is / dat eenighe vrouwen hem dat bekent / ende gheklaeght hebben / dat komt uyt gebreckigh verstandt en verdorven sinnen.

Tymon.

74. Ghy seght dat Eusebius, soudt ghy exempel konnen toonen van sulcks / of dierghelijcke?

Eusebius.

75. Ja Tymon, het is my selven ervaren / dat eenen Willem Buys, anders Willem in de Pluym ghenaemt: die / ten tijden als hy om de ontsteltheyt sijner sinnen in vaster hoede gestelt was / ick hem gingh besoecken / een man van ongemeyne groote / daer by seer sterck van lichaem / en glorieux op sijne sterckte / die hy / by-sinnigh zijnde / met een ydele glorie uytvoerde: In sijn voornemen was hy soo practicabel / soo dat men soude geseydt hebben / al het gene hy dede / dat hy dat dede met een scherpsinnig verstant / waer door veel menschen seyden (die hem in sijn gebreck niet en kenden) dat hy den Duyvel in hadde / vermidts hem gene ghemeyne noch publijcke sloten houden en konden: En naer den gemeynen loop ook

onder

onder stercke menschen onmoghelijcke dinghen uytvoerde / dies was de Magistraet / ende die de hoede over hem bevolen was / ghenootsaeckt hem beter te bewaren / want hy alle sloten en kelders opbrack: dies sy hem ten lesten met eenen yseren bandt vast maeckten / met een yseren keten / van seer groote dickte / op sijn rugghe vast gheklonken / en wel geladen aen sijn handen met dertig pont yser of meer; soo sat hy hier tot Haerlem in 't Werckhuys / want hy in 't Dolhuys uytgebroken was / die hem niet houden en konden: Hy hadde sulcke korselighe sinnen / dat hy de minste teghensprack niet en konde lijden sonder hem als een brullenden Leeuw te verstooren: In dese gheleghentheydt was my toegelaten / soo nu en dan / hem te komen besoecken: Op seheren tijdt / hem in dese ellende aenspreeckende / gaf ick hem de schoonste woorden die ick gheleert hadde / en bedanckte hem dat my de eer gheschiedt was dat ick hem mochte komen besoecken: Ick hielt my seer verwondert / dat sy hem soo uyttermaten verseeckert hadden / hy gaf tot antwoorde / dat sy hem groot ongelijck deden / en dat hy om gheen goedt ter Werelt daer en wilde blijven / klaghende dat sy hem ghewelt aen deden; ick seyde / dat ick het wel sagh / ende ick hoopte dat men hem in de winter beter tractement doen soude / beloofde hem daerom te soliciteren / vraghende vorder wat de oorsaeck was / (alsoo hy seyde) dat hy om gheen goedt ter Werelt daer en wilde blijven? Waer op hy antwoorde / dat hy daer in een plaetse was / daer de Duyvelen in diversche ghedaente by hem quamen: Ick in alle hoecken omsiende / seyde dat ick dat niet ghelooven en konde; waer op hy hem alsoo verstoorde / dat / indien hy 't vermoghen gehadt hadde / hem hielt ghelijck of hy my wilde in stucken trecken. Die furie terstont over zijnde / vraeghde hem / waerom

waerom hy dat seyde/ om dat sy (antwoorde hy) in de ghedaente van sulcken man/ (die hy my noemde) hem quamen besoecken / en daer voor hem verschenen met een oog soo groot als een tinnen Tafelbort. Ick badt hem / dat hy dat teghen niemant segghen en soude / want hy dien vromen en eerlijcken man ('t welck een der gequalificeerste burghers van de stadt was) daer mede injurieerde. Segghende voorder/ dat ick niet geeren hebben en soude dat hy seyde / dat de Duyvel met mijn ghedaente speelde / en dat het hem missen konde / vermidts hy seyde dat de Duyvel sijn een ooghe soo groot was: Hy by sijn meyninghe blijvende/ vraeghde hem/ wat de Duyvel seyde? Hy gaf voor antwoorde / dat de Duyvel gheseydt hadde / soo ghy op dat sekreet gaet / ick sal u dadelijck den hals af snijden. Ick seyde dat hy dat niet en behoefde te achten / de Duyvel en hadde dat hert niet dat hy dat dede; dat is waer / antwoorde hy / want ten spijte gingh ick wel veertigh mael op het Sekreet / ende soo hadde Willem Buys, al den nacht den Duyvel te spijte ghewrocht: Ick seyde dat hy den Duyvel wel ter deghe beschaemt ghemaeckt hadde: Dat is waer / antwoorde hy / want hy droop deur / en seyde dat hy den Duyvel sint dien tijdt niet meer ghesien en hadde. En ghelijck hy in sijn ghesicht verdorven was / soo was hy in sijn ghehoor ontstelt: Want sijn ghehoor was hem dickwils oock een oorsaeck van vreese / klaeghde dickwils / dat hy hoorde / dat andere niet en hoorden / en hier door was sijn verstant ontstelt / sijn memori was hem soo vast / dat al het ghene daermen hem naer vraeghde / daer hy kennisse af ghehadt hadde / was of 't voor hem geschreven hadde geweest: Hy was so gantsch sonder schaemte en eere aen hem selven / en soo ras als men ghewaer wierdt / dat hy des weghen van oordeel en reden was / het was een ghewis teycken

teyckken dat sijn rasende sieckte overgingh / die hem ontstont uyt inwendigh ghebreck/het zy dat het uyt verderflijckheydt die in 't bloedt was/of uyt gebreckelijckheydt van eenighe inwendighe edel partye/ en niet soo Bodijn waent / dat het de menschen van den Duyvel komt / gedreven door oude wijven / die Bodijn Tooveressen noemt / of door de Tooveressen gedreven zijnde van den Duyvel: 't welck in hem een groote dwalinge is.

Tymon.

76. Ick ben verschrickt als ick aen dien man gedencke/hy lach in 't Dulhuys en brack in de kortste nachten daer uyt/komende in de stadt/vont/om dat het so vroeg was / alle deuren toe / by hem selven imagineerde/ dat hy den slaenden Enghel was / die in Egipten alle eerst-geboren versloegh; en liep heele straten op en neer/ met eenen onghemeynen grooten stock / en sloegh alle glasen uyt.

Eusebius.

77. Indien Bodijn, of de Boeren van Verberigh daer geweest hadden / die Johanne van Herwelen beklaeght hadden/ sy souden gemeynt hebben/ dat het gene hy dede/ door den Duyvel dede/ maer dat en is 't niet; want also sy kranckhoofdig zijn / soo en zwichten sy haer selven niet / en voeren met eenen domnen yver uyt / het gene sy voor hebben / al souden sy wercken dat haer de benen breecken: En daer door komt het / dat sulcke luyden / als sy niet wel bewaert en worden/of doodt vallen/of verdrincken/ of op andere maniere haer selven te kort doen: Waer uyt dan de onverstandighe oordeelen/dat de Duyvel haer aen haer eynde gheholpen heeft.

Tymon.

78. Ick gheloof wel dat het soo is / en bevinde het nu anders / als ick het in mijn jonckheydt ghemeynt hadde.

Euse-

79. Tymon, overdenckt hoe qualijck datter sulck volck aen zijn/die sulcke Rechters hebben: En daer uyt komt het dat sy niet en willen appelleren/al is't dat sy het vonnis des doodts over haer hooren uytspreecken / want uyt de vreese en angsten die sy hebben / willen sy liever sterven dan leven.

Tymon.

80. Wel meynt ghy dat het oock ydelheydt van sinnen is dat Anna Banno bekent heeft ?

Eusebius.

81. Ja ick Tymon, in haer persoon ydelheydt van sinnen / ende in den Cipier boosheydt / die dat uytgewrocht heeft/ tegen die onnosele : dat Pater Leyman citeert uyt Remingius in sijn Demonolatria, doen Anna Banno met veel ghetuygen overvallen/en beswaert was/en met de Pijnbanck gedreygt wiert/ heeft sy hare Tooverstucken bekent: En naer de bekentenisse van de daedt berou toonende, heeft sy door den rechter (die haer de woorden voorsprack) den Duyvel in eeuwigheydt versaeckt: Uyt welcke oorsaeck de Sathan by haer gekomen is/ seght Remingius (den Inquisiteur) en heeft haer uyttermaten ghegeesselt / dat sy den selven dagh daer van meynde te sterven: Maer den Cipier dat belettende/toonde sy de Rechters de stramen op haren rugghe.

Tymon.

82. Wel Eusebius, wat valt hier toe te segghen : Siet daer de teycken van de waerheydt.

Eusebius.

83. Siet daer Tymon , de teycken van de leugen/ en blijckt soo klaer als den dagh dat het een Schelmstuck is van den Cipier gedaen: Wat sullen dees boeven ons willen wijs maken dat de duyvel in sijn boose genegentheyt van den Cipier kan gestupt worden: Het is tegen alle reden in de heylige Schrifture uytghe-

uytgedruckt / dat Godt den mensche soo sal laten tracteren van den Duyvel / die den Duyvel versaecken. Godt die soo minnelijck is / soo lief-hebbende tot het menschelijck gheslachte/die in 't heylige Boeck heeft doen inschrijven / al waer 't dat een moeder haer kint verliete / soo en sal ick u niet verlaten: Die tot behoudinghe van het menschelijcke gheslachte sijnen eenighen Soon niet ghespaert en heeft/ maer heeft hem voor ons in de doot overgegeven: Sal dien / die sulcken liefde tot het menschelijck gheslacht heeft / een arme vrouw / die met soo veel ghetuygen overvallen was/en soo met de Pijnbanck ghedreyght is/soo van de Duyvel laten tracteren? Hoe leughenachtigh is dat / is in de Cyppier meer macht als in Godt / die over-al-teghenwoordigh is?

Tymon.

84. Maer de stramen zijn oogh-getuyghen op haren rugghe.

Eusebius.

85. Maer de stramen en segghen niet / dat het de Duyvel ghedaen heeft: 't is ghelooflijcker / dat het de Cyppier selve ghedaen heeft / en de onnoosele wijs ghemaeckt heeft dat het van de Duyvel ghedaen is: Sulcke boosheydt is van boose Inquisiteurs/ ende hare dienaers meer geschiedt/'t welck op sijn plaets sal te passe komen.

Tymon.

86. Dat waer een gruwelijcke boosheydt/ onnosele menschen soo te mishandelen.

Eusebius.

87. Maer Leyman moet wel kort van memory zijn / want dese Historp vertelt hebbende folio 76 / heeft vergeten / dat hy te vooren folio 33. ghesepdt hadde / van Rechters die de Tooveressen gheen geloof gheven en wilden / ten was dat sy het saghen.

Ende

ende Leyman seydt / dat den beroemden Schrijvent Cumanus, in sijne schriften nagelaten heeft / geschiedt zijnde in Italien / in de vlecke Mendrisio, in voortijden voor 50 jaren / seydt hy / procedeerde Bartholomeus van Homat, Inquisiteur / en Doctor Laurens van Concorret, en Johannes Fossat, een Notaris / teghen de Tooveressen / maer sy wilden door de daet ervaren / en weten / of het waer was / dat de Tooveressen bekenden datse lijflijck met den Duyvel tot de Tooverdanssen quamen. Soo zijn sy gegaen op eenen Donderdagh avondt (welcke tijdt haer de Tooveres bekent hadde) daer zijnde / saghen sy in der nacht dat daer veel luyden te samen quamen / waer onder waren seer groote Heeren / welcke daer saten / ende by haer was eenen Duyvel in Bocks gestalte / ende siet / terstont zijn uyt den hoop der vergaderinghe / uyt bevel des Duyvels / eenighe tot haer geloopen / en hebben haer met stocken uytermaten gheslaghen / ende ghesmeten / dat den Officiael / den Amptman / en de Notaris / in vijftien daghen ghestorven zijn.

En dit vertelt Leyman, om de Rechters te bewegen tot het gheloof der vergaderinghe der Tooveressen.

Dit was wel eenen stouten Duyvel / en gehoorsame gasten: De H. Schrifture seydt / dat Godt niemandt en laet bekooren boven sijn vermoghen / en Cumanus of Leyman, segghen dat uyt ghebiedt des Duyvels / dese persoonen soo gheslaghen zijn / dat sy alle drie in vijftien daghen ghestorven zijn. Tymon, wilt ghy het ghelooven dat het waer is / dat dese drie haer leven hebben moeten laten / om het ondersoeck der waerheydt / in een saeck daer wel informaty van behoefde: Ick verseeckere u / ghy sult u van dees leughenaers bedrogen vinden / of dat ick beter segge / boose practijcken / om de Rechters ver-

vaert te maken: Salmen Godt toevertrouwen/ dat als de Rechters willen informatien nemen / dat hy de Duyvelen sal toelaten sulcke Rechters doodt te slaen; hoe accordeert dit met het ghene als eenen seydt/ Godt zy gheloofst dat ick eens zout ghekregen hebbe/ terstont al de Duyvels met den Huysraet/ en het gheheele gheselschap wech vliegen? Dese Duyvelen mosten wel stoute gasten gheweest zijn / by de Duyvelen die Bodijn melt / daer den stouten Boer in de Vergaderinghe quam / en stelde daer die pijpe tot dat sy hem zout brachten: Cumanus Duyvelen sittender anders op te kijcken. Boose leughenen/ versiert om Boeren / Kinderen / ende oude Wijven vervaert te maken. Sluyten derhalven/ dat de personele verbonden met de Duyvelen / leughen zijn/ dat haer Handtschriften versieringhen zijn / ende de beginselen ontstaen zijn uyt kranckhoofdighe menschen / die gheen gheloove waerdigh en zijn / hoe sterck dat sy het affirmeren / of bevestighen: Hoe gantsch strijdigh is dit teghen malkanderen / want Leyman in 't selve Boeck seydt / dat de Duyvel de Tooveressen ongevoelijck maeckt / oock alsoo dat men een naelde gantsch diep in haer lichaem kan steecken sonder de minste teyckenen van weedom te geven: Ick antwoorde/ dat het lichaem/ 't welck wy draghen/ dat wy van Godt door de natuure ontfanghen hebben / dat de Duyvel daer gheen ander hoedanigheden in geven en kan/ als God in de nature gegeven heeft. Maer hier staet op te letten/ dat de duyvel de vrouwen in de Kercker geesselt; wat soude dat beduyden als de vrouwen ongevoelijck zijn / meynt Leyman, dat hy ons sal wijs maecken dat de Duyvel de menschelijcke lichamen kan disponeren naer sijne leugenen. Ick bidde u/ Tymon, en laet u niet bedriegen van dese onredelijcke leugenaers hoe sterck dat sy affirmeren/ of bevestigen. Bodijn heeft

hier en daer veel extracten ghesien/ de vonnissen zijn hem toegesonden/ hy heeft hoorē vertellen/ het schiet hem in den sin/ wat hy die en die heeft hooren seggen/ en het loopt al daer op uyt / sy hebben eenen Bock voor sijn achterste gekust / dat een Duyvel was / en die redenloose dinghen vertellen veel sotte menschen malkanderen. En Guirlandus hevet in sijne boecken naergelaten / en Silvestor Prior in sijn Tractaet van de Tooveressen/ en Duyvelen / en Jacobus Sprenger, die ghetuygen 't al te samen. Ick antwoorde/ al het ghene sy brenghen tot bewijs van hare moordadige opinie / en zijn niet dan verouderde leughenen van Heydenen/ op onwijse en boose Christenen overghevlogen/ en datter altijt sulcke menschen geweest zijn/ die sulcke grillen gesustineert hebben / dat is bewesen / ende bewijst de daghelijcksche ervarentheydt valschheydt te zijn / soo ten aensien van het Christelijcke gheloove / als de rechte reden / die onder de menschen plaetse behoort te hebben. Maer hier op is te letten / dat een deel naer de Weerelt gheleerde menschen / die met practijcke teghen onnooselе (meest Boeren en Boerinnen) ende onder die de slechtste ende de onverstandighste gheprocedeert wordt / van waer het over gaet dickwils naer de Rijcke / wiens goederen dan veeltijdts verbeurt zijn / en dat soo verre dat sy het beschaemt laten steken/ komende daer uyt/ dat de rijcke haer naer den stijl van procederen ende macht beter konnen verantwoorden / ende haer valschheydt aen den dagh brenghen. Wat de History van Antony Turckemeda belanght/ het zy dat hy 't door lichtgeloovigheydt heeft/ van hooren seggen/ immers hy seyt/ dat sy met haer beyde seer verre gevlogen zijn/ te weten den Tovenaer en sijnen vrient/ so verre dat sy drie jaer moessten reysen eer hy t'huys quam/ mach men niet twijfelen/ die 3 jaerreysens van Hispanien woont/ of hy

Spaens soude konnen spreecken: Altijdt dit gaet vast/ waer hy t'huys was/ hy kende het achterste van de Bocken wel. Ghy meynt dat ick al u citatien moet ghelooven/ of dat ick niet en kan het Euangelio ghelooven. Wel Tymon, wilt ghy seggen dat onsen Salighmaecker een verbondt met den Duyvel gemaeckt heeft / ghelijck als ghy uyt Bodijn en andere leughenaers en fabel-dichters geciteert hebt ! dat waer te Godtlasterlijck ghelogen. Onsen Salighmaecker is door den gheest in de Woestijne gheleydt/ te weten/ sijn eyghen gheest/ die hem vrywilligh leyde tot een sober leven/ ons allen tot een exempelaer / Hoe wy alle deughdelijcke wercken sullen beginnen met opmercken/ om ter eere Godts/ ende onsen naesten tot stichtinghe: Maer desen bekoorder siet hem aen als een ander mensche / hy siet onsen Salighmaker met een buytenghemeyne heylighêyt met een exempelare devotie / en uyt die opmerckinghe/ werdt hy ghewaer dat hy veertigh daghen ghevast hebbende / heeft gehongert ; uyt desen hongher / heeft hy oorsaeck ghesocht hem te tenteren en tot overdaet te brenghen/ een genegentheydt waer door veel menschen vallen. Den bekoorder hier ghestut zijnde / voert hem tot in de heylighe stadt. Hier is nu de questie / de maniere hoe hy gevoert is / diversche gheleerde en aendachtige mannen hebben willen haer ghevoelen daer van segghen / doch alsoo sy daer in niet en accorderen / soo laet ick het by de text blijven / ende gheloove het om dat de heylighe Schriftuure seydt / daer zijn meer mirakulen aengeteyckent / die naer 't menschelijck begrijp / niet met het menschelijck verstant begrepen worden. Dat Bodijn en de Tooverrechters daer mede willen bewijsen / de vervoeringhe van de ghene die sy Toovenaers noemen/ is een dwalinghe of een leughen/ en volghens dien niet aennemelijck. Ten is niet onwaer-

waerschijnelijck / dat Godt hem in dese extraordinare daet / extraordinare macht heeft gegeven / soo ten aensien van sijn wesen / als ten aensien over den persoon onses Salighmaeckers: en ghelijck dat is van sijn macht / soo kan 't zijn van sijn gedaente; wat ghemeynschap heeft dit / met de bekentenissen van de onnosele / die Bodijn ende Leyman Tooveressen noemen / welcke bekentenissen hier en daer met de Pijnbancken uytghetrocken zijn.

Tymon.

88. Het is te ghelooven Eusebius, dat de Sathan een lichaem gehadt heeft / daer hy onsen Salighmaker mede heeft konnen vatten.

Eusebius.

89. Laet het soo zijn Tymon, volght daer uyt dat de Duyvel hem selven dat lichaem gemaeckt heeft? Sal niet veel eer volgen / dat Godt die ons ten exempel dat wilde uytvoeren door den Duyvel / den Duyvel in die daet een lichaem gegeven heeft / en soodanigh een lichaem / die een menschelijck lichaem konde vatten / alsoo hy Godt almachtigh is / 't welck de Duyvel niet en is? En dat is meer geschiedt / soo in de Engelen die Abraham herbergde / en den vromen Loth waerschoude voor den ondergangh der Sodomijten. Dat Bodijn seydt / dat Philippus met lijf en ziel tot den Moorman is gedragen: Ick antwoorde / den text en vermagh dat niet / maer wel dat een Engel tot hem seyde gaet henen zuydwaerts / ende hy opstaende gingh henen / ende den Moorman in het Christelijck gheloove onderwesen hebbende / werde van Philippus ghedoopt / en dat gheschiedt zijnde / heeft den Gheest des Heeren hem wech ghenomen. Wat ghemeynschap heeft dit met Bodijns Tooveressen / het verschilt in de daet / in de onmoghelijckheydt der persoonen / ende in de onmacht der Duyvelen.

Tymon.

90. Maer Eusebius, al is 't dat de Toovereſſen met den Duyvel niet persoonelijk en contracteren / soo kan 't wel zijn dat sy met het gemoedt den Duyvel byvallen / en hem alsoo onderdanigh zijn / ende uytvoeren het gene hy wil gedaen hebben.

Eusebius.

91. Godt betert Tymon, sulck volck isser soo veel in de Werelt / en die en zijn daerom gheen Toovenaers of Toovereſſen / die worden in 't gemeyn sondaers ghenoemt / om dat sy het hooft der sondaers / dat is / den Duyvel / naervolghen. Daer en zijn geen menschen / die openbaer ende lichamelijck met den Duyvel een verbondt maken / en indien sulcke vrouwen ghevonden werden die dat segghen ghedaen te hebben / die komt het door onverstandt / en verruckingh des ghemoedts; door zwackheydt des verstandts / en verdorven sinnen / uyt diversche oorsaecken.

Tymon.

92. Wat zijn d' oorsaecken?

Eusebius.

93. Die sijn onnutte bekommeringhen / dickwils dinghen die belacchelijck zijn / gheoorsaeckt door ontsteltheydt der edeler partyen des lichaems / of toevallen der selver / of gebreckelijckheydt in de natuure / of door aenervinge van gheslachte / door ghebreckelijckheydt des zaedts / in het vrouwlijck of in het mannelijck geslachte / waer uyt volgen dan de affecten ende ghenegentheden die in sulcke lichamen ghegenereert worden / welcke wederom verscheyden zijn / de eene in begeerlijckheydt des tijdelijcken goets sonder reden / of mate / soo verre dat sy de redelijckheydt vergeten / ende memoryloos worden; de andere in onkuysheydt ende genegentheydt tot concubinaetschap / en wellusten des lichaems / en

en meer andere toevallen / naer het humeur daer de lichamen mede belast zijn / waer uyt volghen seer groote raseryen / soo dat sy haer selven imagineren wonderlycke fantasyen / soo van gesicht / ghehoor / en ghevoelen / 't welck de bystaenders / die sulcke fantasyen hooren / seer dickwils doet qualijck oordeelen / 't welck ooch gheen wonder en is / want haer meyninghen zijn dickwils soo onredelijck / dat sy niet te raden en zijn. Dit ghebreck is by naest soo verscheyden / als daer persoonen zijn / of dat ick beter segghe / de fantasyen daer sy mede beladen zijn / alle welcke uytwerckinghen van actien die sy segghen gedaen te hebben / gheen Tooveryen en zijn / maer ghebreckelijckheydt in hare lichamen; niet door Duyvelen ghewrocht / maer door Godts beleydt / of misbruycken van het gheene hy haer ten goeden ghegeven hadde / tot straffe over hare persoonen / of tot exempelaer voor my / u ende andere menschen. Dit gebreck heeft meest sijn uytwerckinge in mans ende vrouws persoonen / die onbequaem zijn tot den staet der onthoudinghe / by de Roomsche kercke reynigheydt ghenoemt / welcke reynigheydt sy belooven in kloosters te onderhouden.

Tymon.

94. Waerom noemt ghy het onthoudinghe?

Eusebius.

95. Tymon, om dat de ghene die de gabe van onthoudinghe niet en hebben / niet wel reynelijck en konnen leven / ende haer lichamen in die qualiteyt al te grooten ghewelt doen / vervallen dickwils in sieckten / sonderlinghe in het Vrouwvolck / die in die maniere van leven haer lichamen niet bequaem en zijn / om in besloten Kloosters haer te onthouden / 't welck de eyghenschap van hare lichamen niet verdraghen en kan / om dat sy de Vaten der Kinder-teelingh zijn / ende

haer lichaem en geest tot het voeden en draghen der kinderen geneyght is / als in de natuyre van den Schepper der natuyre geordineert.

Tymon.

96. Soo is 't dan seer onwijsselijck van de ouders gedaen / dat sy haer kinderen met beloften ofte eenighe persuasien het Kloosterlijck leven recommandeeren.

Eusebius.

97. Dit is wel te mercken aen seeckere Jonghe Dochter/die op eenen jonghen Geselle verlieft was/ de welcke hare Ouderen niet toe-laten en wilden dat sy met hem soude trouwen / waer door dat sy in uytnemende droefheydt ende zwaermoedigheydt verviel. Hier quam by / dat den ghenen die sy soo besint hadde / haer riedt (alsoo hy haer aen haer Ouders niet ghewinnen en konde) dat sy in 't Klooster te Maryen-Boom, soude gaen / van de orden Sancte Bragitta , leggende by Santen in 't Landt te Kleef / 't welck sy oock dede. Als sy nu in het Klooster beslooten was / wierdt sy als een woedende ende ontsinnigh mensche / ende viel in allerley raserye / somtijdts grouwelijck ende seldtsaem: waer door dat sommighe besloten / dat sy van den Sathan beseten was / eenighe Nonnen dit met verschricktheydt aensiende / vervielen in de selfde elende: te meer / alsoo die alle gheloofden / dat het haer aengedaen wierdt/ 't welck sy oock self seyde/ uyt welcke bekentenisse sy in de ghevanckenisse ghevoert wierdt/aldaer sy twee mael bezwangert wordt/ van de ghene die haer souden bewaren. Ende doen sagh men oogenschijnelijck van wat gheest dat sy beseten was / ende is door veranderinghe des tijdts los ghelaten/ en heeft langhe gheleeft/ oock sonder beschuldinghen van Bodijns Tooverye / hoewel de Nonnen in 't Klooster haer selven dat imagineerde.

Tymon.

Tymon.

98. Dese sieckten/ die men Tooversieckten plach te noemen / hebben haer meest in de Kloosters geopenbaert / ende by onervaren Medicijns / ende onverstandige Geestelijckheydt/ door besetenheydt gehouden: als haer Medicijnen gheen ghenoeghsame kracht en hadden / om het quaedt te keeren / door gebreck van inwendighe oorsaecken/ alsoo veele niet en kennen dat dat Volck in sulck een gasthuys sieck was.

Eusebius.

99. Tymon, geen van beyden / maer is een toeval door eenighe ontsteltheydt in de natuure der Vrouwen / die haer licht laten wijs maecken / dat sy beseten zijn: naer welcke fantasie sy dan uytwercken/ (als sy dat gebreck hebben) de maniere die sy meynen dat besetenen/als besetenen doen. Ten tweeden/ door de begeerte die sy tot den Man hebben/ daer de sinnen altijdt naer toe willen/werden sy te segghen/ dat sy 't gebruyck van sulck gevoelen hebben / 't welck sy om haer van de sonde te ontlasten/teghen hare Biechtvaders biechten. In sulcke raserye is gevallen / Magdalena van den Kruyse, Abdisse / ghebooren van Corduba in Hispanien / die door haer raserye in bedunckken quam / by dē Susteren van haer orden dat sy een Tooveres was; heeft aen de Paus aflaet versocht te verkrijgen / van de vermenginge / die sy seyde met den Duyvel ghehadt te hebben / die sy van Paus Paulus de derde van dien Name verkregen heeft/ alsoo sy hem verklaerde groot berouw van die sonde te hebben. Dese raserye by haer wel dertigh Jaer gheduyrt hebbende / begonde by haer te slyten / doen de Jaren der gheneghentheydt ende vruchtbaerheydt gepasseert waren.

De selve sieckte hebben oock gehadt / de Jonckvrouwen in't beslotenKlooster te Naseret by Keulen/

met imaginatie van beseetenheydt/door het schielijck nedervallen/die sy seyden dat de boose geesten deden: en in dat nedervallen haer verstant verliesende/ende grooten arbeydt doende met beweginghe des lichaems: dit overgaende deden haer ooghen open met suchten/ghelijck of sy uyt grooten arbeydt quamen: Eenighe opmerckende ende verresiende luyden/ gaben niet sonder reden/ de oorsaeck/ dat een Kaetsspel neven het Klooster stont/ daer de jonghe gheselen quamen kaetsen/ en met ettelijke Nonnen haer vriendtschap maeckten/ en klommen ter ontijt in het Klooster/ende acten van oneerbaerheydt haer voorleyden: Door dese inbeeldinge der nature gaende gemaeckt zijnde/ ende niet tot de daet komende/ zijn in sulcke miserie ghevallen/ sonderlinghe de ghene die hare lusten niet en konden dooden. Dese raseryen liepen soo hoog dat eenige Jonckvrouwen begonden te seggen/ dat sy de vriendtschap ontfingh ende ghevoelen hadde van seecker gheest die haer quam besoecken/ welcke gheest niet anders en was dan haer sterck imaginatie/ die sy tot de lust der Kinder-teelingh hadde/ ende hoewel haer geraden was/ dat sy met een gewijde Stoole den gheest om sijn ooren soude smijten; soo was den gheest soo behendigh dat sy hem niet en konde raken/ by reden/ om dat den gheest den oorspronck hadde uyt ghenegenheydt/ vooren ghemelt. Dit most oock al den naem van beseetenheydt hebben: De Overheydt deden het Kaetsspel van daer doen: Eenighe seyden dat de vrouw van de ghene die de Kaetsbaen toebehoorde/ een Tooveres was/ ende met Tooverye sulcks in 't werck geleydt hadde/ 't welck onwaerachtigh was/blijckende daer in/dat de Nonnen vryheydt is gegeven/ hare ouderen en vrienden te gaen besoecken/ en door sulcke middel en andere waerneminghen/ oock door onderrechtingen van Godt-

vruch-

vruchtighe mannen / van dese ellende (of hoe ickse noemen sal) ontslagen zijn ghewozden.

Uyt de selfde aert ende ghenegentheydt gheraeckten in miserie de Nonnen in 't besloten Klooster tot Kendozp / in 't landt vander Marck by den Ham / met sonderlinghe maniere van zenuwtreckinghen / komende dooz vzouwen siechte. Van dese quellinge was eerst bevanghen Anna van Lemgou, en alsoo de passie eerst in haer slincker zijde aenquam / meynden eenighe dat sy de vallende siechte hadde / en om daer vooz hulpe te krijgen / ging sy in Pelgrimagie tot de Relequien van S^t. Corneles, alwaer sy uyt sijn Beckeneel dzanck / met imaginatie van de Nonnen in het Klooster / dat het haer in hare siekte groote baet dede / hoewel het niet waer en was. Maer de andere Nonnen somtijdts teghenwoozdigh zijnde als Anna de zenuwtreckinghen kreegh / het zy dooz ontsteltheydt van het ghene sy aen Anna Lemgou saghen / of dooz verschzicktheydt / kregen de quellingh die Anna hadde; doen begonde men quaet bedencken van Tooverye te krijgen / en men gingh te rade met eenen die hem vooz eenen Waersegger uyt gaf / dooz welcks uytspzaeke sy haer vastelijck inbeelden / dat seeckere Elsken Kamen, de Tooveres was. Dese inbeeldinghe by de Nonnen stant grijpende / vermeerderde haer lijden: Want volghens de waen die sy dooz den Waerseggher ontfinghen / vermeerderde haer lijden / naer de meyninghe die sy van de Tooverye hadden / het welck niet alleene stant en grijpt aen de ghene die sulcke siekte hebben / maer oock aen sommighe die het sien ende oock geimagineert zijn.

Tymon.

100. Ick hebbe de Historie van de Nonnen tot Kendozp wel gelesen / wie sal twijffelen of een van tween is gewecst / dat is beseten of betoovert.

Euse-

Eusebius.

101. Gheen van beyden / in sulcken ghestalte ghelijck als Bodijn, Perkinsius, Guirlandus, ende de Inquisiteurs meynen. Maer en zijn evenwel niet op gheweest door den bedrieghelijcken Waersegger / die door sijn bedrogh ende leughenachtighe tongh de oorsaeck was / dat sy haer imagineerden beroovert te zijn / door welcke imaginatie sy haer miserie verdubbelde.

Tymon.

102. Soude de menschelijcke natuure soo zwack zijn / dat uyt een verkeerde meyninghe / een mensche hem selven door imaginatie soude konnen sieck maken / of in die sinnen gekrenckt worden.

Eusebius.

103. Ja Tymon, dat is gewis / ende de boecken der Medicijnen ende de dagelijcksche ervarentheydt getuygen 't / die wy om lanckheydts wille sullen achterlaten. Alleen sal ick eene verhalen: Een Dienstmaeght diende by een adelijcke Jonckvrouwe / welke Dienstmaeght / door een stercke liefde / die sy tot een Bouwmans knecht hadde / haer echtelijck verbondt. Den knecht sijne liefde op een ander persoon stellende / wierdt dese Dienstmaeght daer over soo bedroeft / en zwaermoedigh / dat haer verstandt op schroeven raeckte: hier over by haer selven seer bekommert gaende / begonde haer selven allerleye fantasyen wijs te maecken: 't geschiede dat sy alleen ghesonden wierdt ontrent een half uure gaens om oly te halen: daer door de gedachten die sy tot haer liefste hadde / ende de bekommeringe des gemoedts dies aengaende / viel sy in raserye / ende haer dochte dat seeckere Jonghman by haer quam / die haer seyde wat redenen (dat den ghenen die sy besint hadde) seyde / tegen de ander Dochter daer hy nu by verkeerde en omginck. Alle welcke imaginatien in haer

jalou-

jalousye wrochten/ende volgens dien een woedende kranckfinnigheyt: en viel in sulcke onwijsheyt en raserye/dat haer Vrouwe/daer sy diende/haer met een karre moeste doen t'huys halen / blijvende gantsch verstoort van sinnen/en door de ontsteltheyt van haere hersenen/ moeste bewaert worden / want door de verdrietelijckheyt daer sy haer selven in vont / soude door de ontsteltheydt van haer verstant / licht haer selven verkort hebben. Dese raserye eenen geruymen tijdt gheduurt hebbende / kreegh sy ten lesten den ghenen ten Echt / die sy soo bemindt hadde / en door Godts genade aen haer bewesen/is sy van haer sieckte heel ontslaghen. Tymon, ick hebbe tegenwoordigh gheweest/ daer een onghetrouwde Dochter haer imagineerde dat sy de Bruydt was / met eenen Marten Jansz. Klock, by my in sijn leven seer wel bekent/ en speelde by haer selven de heele Bruyloft / en songh op haer Bruylofs-feest seecker veerskén / 't welck ick gehoort en ghesien hebbe.

Faunen en Silvanen
Hebben wilde vreught,
Ersa koele tranen
Lieflijck en vol deught;
d' Aldersoetste Flora
Des Morghens ontfanghen „ doet;
Als de schoon Aurora
Komt met roode wanghen „ soet.

Ja dat meer is / de Bruyloft over zijnde / en den tydt ghenomen/ dat sy met den Bruydegom te bedde was gegaen/ imagineerde sy seker gheboelen te hebben van haren Bruydegom / hoewel hy doen ter tijdt al ettelijcke jaren doodt geweest hadde haer selven wijs maeckende / dat hy doen noch leefde en hem omarmde. Indien Bodijn, en sijns ghelijcke

daer

daer tegenwoordigh geweest waren/souden licht gesepdt hebben dat sp met de Duyvel te doen hadde. Met deselve sieckte is de voorverhaelde Johanna van Herwelen en haer moeder bevangen gheweest/ daer van seydt Bodijn, om dat de moeder een Tooveres was/ soo sluyt hy dat de dochter oock een Tooveres gheweest is; te meer/ alsoo de moeder seyde dat sy de dochter den Duyvel ghegeven hadde. Maer den Poëet hadde beter ghevoelen als hy van seeckere sotte vrouwe seyde.

Als de Moeder is half geck,
Wilt, en woest, en onbescheyen,
De Dochters krijgen dat gebreck,
En de Soonen dat zijn keyen.

Tymon.

104. Het wil wel ghebeuren/ dat als de moeder sot is/ dat de dochter de wijste niet en is/ en dat eenige van de soonen key zijn/ maer op onse voorighe reden: Ick wil u dat toeghеven/ dat de Duyvel de lichamen der Toovenaers en Tooveressen niet en vervoert met lijf en ziele/ maer dat hy het lichaem laet ligghen/ maer dat hy den gheest/ of het leven daer uyt neemt/ende voert het over hondert mijlen/ en als dat ettelijcke uren gheduert heeft/ soo komen sy weder tot haer selven. Dit getuyght den Historyschrijver Olous Magnus Bisschop van Upsalen, Vader in 't Concilium van Trenten, dat dit gheest verdragen seer ghemeyn is in de noordtsche landen. En haer vrienden van de ghenen die soo verruckt zijn/ draghen wel sorge voor hare lichamen/ tot dat haren gheest weder komt/ ende brenghen dan eenen ring/ of een mes/ of brief tot een waerteycken/ dat sy soo verre gheweest hebben. Ende als ick my wel bedencke/ den Propheet Abakuc is met lijf en

ziele ghevoert by den Propheet Daniel in den Kuyl der Leeuwen.

Eusebius.

105. Tymon, soo leughenachtigh als het verdraghen des lichaems is door de Duyvelen/soo leugenachtigh is ooch het verrucken van de ziele / uyt het lichaem / door de Duyvelen; veel min als de ziele van het lichaem ghescheyden is / kan hy daer het leven weder doen in gaen. De bedrieghers in de noordtsche landen/ die staen de bedriegerye t'samen. Dat ghy seght dat haer vrienden sorghe draghen voor hare lichamen / ende segghen dat sy die wel bewaren terwijlen dat haren gheest op de reys is / en brenghen dan teycken dat sy soo verre gheweest zijn/ uyt kracht ende werckinghe van de Duyvelen/welcke leughenen rechte Tooveryen zijn/om dat het niet dan bedrogh en is / soo wel van den ghenen die hem veynst dat lichaem te bewaren / als den ghenen die bewaert wordt / om dat sy de bedriegerye t'samen staen/ en niet wel in een persoon kan uytghewrocht worden. Men behoeft naer Sweden niet te gaen om sulcke Toovenaers te vinden / hier tot Haerlem is gheweest eenen Andries Knudde, gaf van hem dat hy door seecker kunst dat ooch konde doen/ maer hy was wel soo wijs / dat hy dat aen niemandt en betroude als aen sijn wijf / om sijn lichaem te bewaren / als sijnen gheest uyt reysen was. Die ooch de luyden wijs maeckte / als hy drie uuren gingh legghen op sijnen oppersten Solder / dat sijnen geest naer Vlaenderen was. Ick verseeckere u Tymon, indien my toeghelaten gheweest hadde / ick soude hem wel sonder Duyvel / maer met eenen Oost-Indischen Rottingh / ofte eenen Vlaemschen Voozen/met lijf ende ziele wel van den Solder ghekreghen hebben. Wat den Propheet Abakuc aengaet / Godt kan sijn Dienaers wel sulcke hoedanighe-

nigheden geven / als haer van noode is / tot uytvoe-
ringh van het ghene hy begheert ghedaen te hebben;
alsoo de Goddelijckheydt almachtigh is / 't welck
ick in de Duyvelen ontkenne. En soo onmachtigh
als de Duyvel in die qualiteyt is / soo onmachtigh
is den mensche / en daerom besluyte ick dat het leu-
ghen is.

Tymon.

106. Wel is 't niet waerachtigh dat men verbont
met de Duyvel maeckt? En is 't versiert / dat sy
door hulpe des Duyvels over bergh en dal ghevoert
worden? Soo sal men licht twyffelen / of by haer
sulcke zalf gemaeckt wordt / gelijck de Inquisiteurs
en Tooverrechters segghen.

Eusebius.

107. Tymon, wilt ghy de zalf leeren maecken / ick
weet u daer aen te helpen. Te weten / hoe dese salf
gemaeckt wordt naer het segghen van dese Inqui-
siteurs of Tooverrechters.

Tymon.

108. Ick en begeer de salf niet in huys te hebben /
want als men die gemaeckt hadde / daer mocht ye-
mant komen die hem daer mede smeerde / en de
Duyvel soude met hem wech vlieghen.

Eusebius.

109. Soeten Tymon, soo leughenachtigh als het
verbondt is / soo leughenachtigh is de kracht van
de zalf oock. Al waer 't alsoo dat yemant de sub-
stantie en deelen mengheldé en ghebruyckte / ghe-
lijck de Tooverrechters seggen dat sy ghedaen heb-
ben / men sal het bevinden een nietigh ende krach-
teloos dingh te zijn.

Tymon.

110. Ick weet wel datmen naer u wetenschap
die ghy hebt u mach betrouwen; ick worde nieuws-
gierigh /

gierigh / versoecke aen u dat ghy my wilt segghen / hoe die zalf gemaeckt wordt.

Eusebius.

111. Voor eerst / om de zalf te maecken / wordt ghenomen het bloedt van onghedoopte kinderen. Ten 2. het heyligh Sacrament des Autaers ghedaen in eenen pot vol Padden / 't welck sy met de Padden in eenen pot besluyten / en laten de gheconsacreerde Hostien soo van de Padden verteeren. Ten 3. de beenen van ghehanghen Christenen ghepulveriseert / die sy onder de Galghen en elders gaen rapen. Van de Padden die het heyligh Sacrament verteert hebben / ghedoodt / en dese stoffen alsoo t'samen ghedaen / met het vleesch van onghedoopte kinderen / welck sy soo langhe koken / tot dat het vleesch van de beenen valt / ende al t'samen soo weeck als was werdt. Van het dicke maecken sy het zalfken om haer mede te smeeren / als sy op hare dansvaerden gaen / soo dese leughenaers seggen. Het dunne sop bewaren sy in een Vleskken: En de nieuw aenkomelinghen die daer uyt drincken / die werden terstont de kunst deelachtigh / ende een Meesteres in de kunst / als sy het teycken op hare voorhooft ontfangen. Doch en zijn de Duytsche met de Walsche hier niet eendrachtigh in / want de Duytsche eten tot een inleydinghe katten-herssenen / soo dese leughenaers segghen / eer sy volmaeckte Toovenaers en Tooveressen konnen werden.

Tymon.

112. Eusebius, hoewel ick u altijdt ghelooft hebbe / soo wilde ick u bewijs wel hooren: Want dese dinghen zijn soo tastelijck leugen / dat men wel mach twijffelen of onder den naem van Catholijcken sulcke dinghen versiert zijn.

Eusebius.

113. Jaques de Klerck, Heere van Beauvoir, heeft in sijn Historie van de Vaudoysen naerghelaten / in de sententie van Jan Labbit, met sijn Complicen / dat de Duyvel haer een zalf ghegheven hadde / met de welcke sy eenen stock besmeerden / en de palmen van haer handen; ende doen namen sy den stock tusschen haer beenen / ende terstont vloghen sy daer sy wesen wilde; over groote Steden / Bosschen en Boomen. In welcke Sententie / den Inquisiteur seyde / dat in hare bekentenissen / waren de maniere ende menghelinghe van de voorschreven zalf / en dat Jan Labbit de voorschreven zalf dickwils ghemaeckt hadde / ende dat seeckere vrouw ghenaemt Collette, aen den voorschreven Jan Labbit, ten verscheyden reysen ghelevert hadde de gheconsacreerde Hostie / (ofte 't kostelijck lichaem ons Heeren Jesu Christi) om de smeerzalve daer af te maecken. In de Sententie van Perotijn du Carieul, las den Inquisiteur / dat hy tot drie reysen toe / als hy te Paeschen het kostelijck lichaem ons Heeren ontfanghen hadde / dat ghelevert heeft aen Jan Labbit, om de Padden te eten te gheven; ende dat hy Perotijn selve / de beenen onder de galghe van Atrecht hadde wesen rapen / ende oock gelevert hadde het bloedt van jonghe kinderen / die hy ter dier oorsaeck selver ghedoot hadde.

Tymon.

114. Dese dinghen / oock naer de leere der Roomsche Kercke zijn heel onwaerachtigh. Want / by aldien de Duyvel soo verbaert is van een goedt woordt / of eenighe Ceremoniale dinghen / is 't te ghelooven / dat de Toovenaers het lichaem ons Heeren handelen / tot sulcken eynde als boven van u ghedacht is. Sal ick niet veel eer gelooven / dat hy veel meer van

het

het wesen self verbaert is / dan van de schaduwe der selver?

Eusebius.

115. Hier uyt is te mercken/dat dese rasende Inquisiteurs gantsch ende geheel teghen haer selven zijn. Hier brenghen (soo sy segghen) de Toovereſſen het geconsacreerde Broodt aen een Toovenaer/ende daer in haer vergaderinghe verblieghen de Duyvels voor een woordt spreeckens / met al 't gheselschap / en den Huysraet / soo Bodijn seydt / ende soo Ernestus, Ceurvorst tot Ceulen / vertelt; ghelijck Carolus Bilsius sijnen Secretarius uyt sijnen mondt ghetuyght gehoort te hebben/dat de Duyvel wijckt van den ghenen die meynen wijn te drincken / ende daer is Wy-water in gemengt/ door behendigheydt van eenen Beul / terstont moet'er den Duyvel uyt. Ende hier en wil den Duyvel noch de Toovereſſen niet wijcken/ voor het lichaem ende bloedt ons Heeren en Salighmakers Jesu Christi. Laet die leugenaers dat effen maecken / ick sal het zwijghen daer toe doen/by reden/ dat een baerblijckelijcke leugen / gheen antwoorde waerdigh en is.

Tymon.

116. Dese stoffen die ghy in 't menghelen van de zalf verhaelt hebt/en hebben geen kracht/noch reden in haer om sulcke uytwerckingh te doen/en daerom nietig en fabuleus. Maer op ons voorgaende reden/ soo seyt Bodijn, dat eenen rijcken Boer/Claes Nobler genaemt/hem vertelt heeft/dat hy/jongman zijnde/ dickwils van de Nachtmerry bereden was/tichtende de oorsaeck daer van te zijn een oude vrouwe die hy Tooveres noemt. En in Schotlandt is eenen geweest / die alle nachten van een Tooveres is gheplaegt geworden/en dickwils als hy een half ure geslapen hadde / soo quam hem die hoer op het lijf vallen/soo dat hy niet roepen noch schreeuwen en konde.

Ende ick hebbe luyden ghekent die my gheklaeght hebben / dat sy van de Nacht-merrye soo ghequelt waren / dat sy schrickten des avondts te gaen slapen ; en seyden daer by / dat sy saghen en voelden de ghene op haer ligghen / die het haer dede : Met sulcke benauwtheydt / dat sy door vreese en schrick van bangigheydt zweeten.

Eusebius.

117. De menschen die sulcke quellinghen hebben / die loopen perijckel van de vallende sieckte te krijgen / welcke de onwijse de Nachmerry noemen / een overval die de menschen aenkomt al slapende : Voornemelijck die de Mage met Phlegmatijcke stoffe / of met harde swaere onverdouwelijcke spijse beladen hebben / ende daer op gheen arbeydt en doen. Dese quellinghe placht meest te volghen jonghe luyden / en van tamelijcken ouderdom. Hier onder die met dese sieckte beladen zijn / is gheweest groot misverstant / hebben dickwils haer laten voorstaen / dat het eenen neerdruckenden Duyvel geweest is / die haer sochte (ick en weet niet wat dinghen te doen) die sy imagineerden van de Tooveressen gesonden / of van haer self aenghedaen wierdt. Hier van daen komt het woordt Incubus, dat is / dat de ghene die daer mede beladen zijn / haer dunckt dat eenen zwaren last op haer druckt : Met geneyghtheydt is 't mogelijck haer best doende te ontlasten / doch te vergeefs / met wechnemingh der spraeck hoewel sy meynen / die daer mede beladen zijn / dat sy groot gerucht maken / nochtans de ghene die by haer zijn / haer niet en hooren. Dese sieckte heeft haer natuurlijcke oorsaken ; en soo de Doctooren in de Medecijne segghen / dat de natuurlijcke warmte inwendigh niet krachtigh ghenoegh en is / en de gemoedelijcke gheesten of krachten der herssenen ghezwackt / ende bezwaert worden van de dampen der Phlegmatijcke en Melanco-

lancolijcke materye / die uyt de Mage op stijghen / ende alsoo de werckende krachten onderdrucht worden / en schijnt met groote beswaerlijckheydt aen te komen. Dese quellingh werdt seer ghevordert met op den rugghe te legghen slapen / of op de slincker zijde: En als eenighe vrouwen daer eertijdts mede gequelt waren / hebben haer licht ingebeelt dat yemandt / wie het oock was / yet oneerlijcks aen haer wilde versoecken. Door welcke inbeeldingh sy haer selven onnuttelijck beswaerden. Ten besluyte / dese sieckte en is anders niet dan een natuurlijk gebreck / hervloepende uyt eenig inwendigh humeur / welcks oorsaecken vermeerderende / scheelt weynigh of niet van de vallende sieckte / waer van dit wel somtijdts in sommighe persoonen de voorbode is gheweest.

Tymon.

118. Wat wilt ghy al segghen / en bewijsen dese dinghen uyt natuurlijcke oorsaken voort te komen. Bodijn seydt / dat het van de gheleerde is bedisputeert voor den Keyser Sigismundus, of het moghelijck zy / dat van sulcke versamelinghen yet wat konde gegenereert worden / en dat Tomas van Aquinen de meynigh van ja toegheſtaen heeft / daer hy seydt / dat de ghene die daer uyt gheboren worden of voortkomen / een andere natuure hebben dan die natuurlijck gheteelt worden.

Eusebius.

119. Bodijn heeft veel dinghen in sijn Demonomania ghe schreven dat niet dan raseryen en zijn / niet waerdigh daer op te antwoorden. En Thomas van Aquines seggen in die qualite en is gheen Euangely / en om dat Bodijns grollen en leughenen een voorspraeck souden hebben / soo haelt hy den grooten Inquisiteur Sprenger voor den dagh / een man die sijn party over al een ooghe uytsteeckt / seydt Bodijn, die veel vrouwen in Duytslandt heeft veroordeelt / verbrandt

brandt te worden. Ende om dat te bewijsen (seydt hy) dat de Duytschen / die altijdt veel Toovenaers ende Toovereßen ghehadt hebben / die houden het daer voor / dat van sulcke vermengingh somtijdts kinderen ontstaen die sy Wisselbalghen noemen / en veel swaerder dan ander kinderen zijn / hoewel sy altijdt magher blijven / ende wel drie Minnemoers doodt suyghen eer sy wat vet worden. Ja sommighe zijn Duyvelen / seydt Bodijn, in de ghedaente der kinderen / welcke met de Minnemoers haer wellust bedrijven; want men en weet niet waer sy van daen komen. Wat dunckt u Tymon, is dat niet een gheleert bewijs van eenen gheleerden man / ende wilt ghy het niet gelooven / den Inquisiteur Sprenger seydt het / en sulcke Autheurs teykent Bodijn aen / om sijn gepractiseerde Tooverye vast te maecken? En om dit te bewaerheden / haelt hy een merckelijck exempel voor den dagh / soo hy seydt / eertijdts by menschen gedencken in Saxen gheschiedt / by Halverstadt / daer hadde een man oock eenen Wisselbalg / welcke sy by haer Kilkrop noemen / die sijn Moeder en vijf Minnemoers uytghesoghen hadde / en at soo veel als ergens eenen Boer of Dorscher eten mochte: Als nu den Saex over al raet sochte / gaven hem de luyden raet / hy soude met den Wisselbalgh in Pelgrimagie gaen tot Hockelstadt tot onser lieve vrouwe Maria, en doen daer eenighe belofte / en laten den Kilkrop, of Wisselbalgh wiegen. Desen raet volghde den Saex / seydt Bodijn, en draeght den Kilkrop daer henen in eenen korf; doen hy nu by een water quam ende over een brugghe gingh / soo riep eenen Duyvel uyt het water (seydt Bodijn) Kilkrop waer henen? Daer antwoorde dat Monster (seydt Bodijn) dat in den korf sat (hoewel hy te vooren niet een woordt ghesproken en hadde) ha ho ha / dit was den Saex ongewoon en verschrickte: Terstont riep de Duy-

de Duyvel noch eens en vraeghde Kilkrop waer he-
nen? Kilkrop antwoorde in goedt Sacx / ick wil
naer Hockelstadt naer onse lieve vrouwen / en my al-
daer laten wieghen / dat ick wat mach wassen en
groot worden. Als den Boer dat hoorde wierdt hy
seer gram / en nam kort beraet / en wierp den korf
met den Wisselbalgh in 't water: Daer voeren de
twee Duyvelen te samen (seght Bodijn) ende riepen
ha ho ha / en tuymelden en overwierpen malkander
met water / en verzwonden alsoo. Wat dunckt u
Tymon, is dat niet een schoon bewijs / om te too-
nen dat de Nachtmerry oock genereren kan. Ende
wilt ghy het niet gelooven om Bodijns wille / Spren-
ger seydt / dat de Duytschen ervaren zijn in alle soor-
ten van Tooverye: Dat is waer / dat hy als een
geestelijck man oock een Toovenaer is. Ende op die
maniere in lieghen en bedrieghen ghenoeghsaem ee-
nen Heexen-meester is: Wat den gheleerden Bo-
dijn beweeght heeft / om met sulke leughenen sijn
Tooverye te bevestighen / ick late een yghelijk en
u Tymon oordeelen.

Tymon.

120. 't Zijn ongheloofllijcke dinghen / ende het is
ghelijck ghy geseydt hebt / als de Duyvelen sulcke
ghedaenten oock van kinderen konden aennemen /
hoe sal een mensche hem verseeckeren / of hy Duy-
vel of mensche siet? ja of hy beest of Duyvel siet? En
derhalven / ick en kan niet ghelooven dat de Duyvel
hem selven een lichaem scheppen kan / het zy in ghe-
daente van redelijcke of onredelijcke schepselen: Ja
het is gheloofllijcker / en heeft meer schijn van waer-
heydt ende moghelijckheydt in een boose conscien-
tie / dat den Sacx hem soo van sijn quijnende kindt
ghelost heeft / en met sulcken leughen de sotte Duyt-
schen gepapt / ende licht moordenaer van sijn quij-
nende kindt gheweest is.

Euſebius.

121. Het is teghen alle reden / dat de gheeſten die gheen lichaem hebben van vleeſch ende bloedt / ſouden met vleeſchelijcke luſt ontſteecken worden tot het vrouwlijck geſlacht / en uyt haer kinderen winnen. Want ſulcke onredelijke luſt / heeft ſijnen oorſpronck ſtoffe / en leden: En is dat deſe dinghen gebreecken / ſoo en kan daer gheen voortteelingh geſchieden. De geeſten en eten noch en drincken niet / de ghene die niet en eten noch en drincken / daer en is gheen bloedt noch innerlijck natuurlijck leven / die uyt het gebruyck en der ſpijſe ghevoedt ende gheholpen wordt. En daer den appetijt of het gebruyck der ſpijſe niet en is / en is gheen zaet / noch begheerte / noch luſt tot dit ſchaemtelijck werck / daer oock ſchaemachtighe leden gebreecken / daer en kan dat werck niet uytgevoert worden / en daer en kan men gheen geſlacht of afkomſt vinden: Uyt welcke redenen de nietigheydt blijckt / van al dat deſe raſebollen voorſtellen.

Tymon.

122. Den waerdighen ende heylighen Auguſtinus; in ſijn 15 Boeck van de ſtadt Godts cap. 23. ſeydt / datter een ghemeyn gherucht is / en dat veele hebben durven ſegghen / datſe het ſelf bevonden hebben / of datſe het van anderen gehoort hebben / hoe dat de Silvanen en Faunen, dat is Boſchgoden ende Veldtgoden / haer met malkander vermenghden / ende datſe de vrouwen laſtigh vielen en der ſelver byſlapen begheert en volbracht hebben.

Euſebius.

123. Wel Tymon, dat en is ſoo vreemt niet / alſoo de Werelt in de eerſte tijden / niet bewoont en is geweeſt / en is met Boſſchen en Boomen beſet ghevonden. Dat de eerſte menſchen bewooners van de Boſſchen / den eyghendom aen haer genomen hebben /

den / en volghens dien Boschmeesters / (naer sekere hooftael) Silvanen of overste der Bosschen / of naer een wijse van Flateren haer Bosch-goden ghenoemt hebben / als oppermacht hebbende over de Bosschen daer sy meesters waren. Nu in dese jonger jaren zijn de overste Foreestiers genaemt / nae de macht die sy over de Foreesten hadden; hier uyt dese Foreestiers zijn de Graven van Vlaenderen ghesproten / en hier in Hollandt daer uyt de voornaemste Edelen. De Houtvesters, is dat te verwonderen / dat de selfde Silvanen Boschmeesters zijnde / op vrouwen verliefden / en der selfder byslapen begheert hebben! Wat en hebben de Poëten niet al gedicht en ghesonghen van groote Heeren en Princen / onder deckfel van Herders en Herderinnen / dese swarigheydt en soude niet seer groot zijn gheweest / indien sy maer met de redelijckheydt bepaelt gheweest hadde / dat is met behoudinghe der Wet Godts / die Godt in den beginne voor de menschen gheordineert heeft / dat is / dat een man een vrouw sal hebben / en die twee sullen een vleesch zijn. Maer dat wy nu van die Silvanen en Faunen willen Nachtgeesten maken / die de vrouwen quellen en aen haer eerbaerheydt viese dinghen versoecken / zijn Evangelien uyt de Spinrocken ghesoghen; passen beter van doore / satte / en niet wyse wyven vertelt te worden / als van mannen die Inquisiteurs en onderwijsers van anders gemoeden willen zijn. Overleght Tymon, hoe beklaghelijck dat het is voor sulcke vrouwen / van sulcke dwase of boose Inquisiteurs overvallen te zijn / en dat in de ghene die een gebrecklijck lichaem draghen / en volghens dien ghebreckighe sinnen krijghen uyt gebreckigheydt des lichaems.

Tymon.

124. Eusebius, ick hoore nieuw toe / hoe hebbe ick bedroghen gheweest / en hoe is het ghemeyne

volck met leughenen onderwesen / selfs oock in dinghen / als men de saeck wel insiet die teghen het Christelijck ende waerachtigh gheloof strijden. Wat hebbe ick Mantus al dinghen hooren segghen / die ick gheloofst hebbe/ende ick ben alreede in bedencken dat het niet dan leugenen en sullen zijn.

Eusebius.

125. Wat heeft hy u vertelt?

Tymon.

126. Dat de Tooveressen als sy van den Duyvel aengenomen zijn / haer konnen veranderen in Katten / ende de mans in Wolven ende andere beesten / en dat sy het weer konnen ontstellen / en oorsaecken zijn van Donder en Blixem / Haghel ende ongheval op de vruchten / en sieckten onder de beesten causeren / en meer ongheballen tot schade en verderf der menschen.

Eusebius.

127. Heeft hy dat ghesepdt/hy mach wel Mantus, of Menteur heeten; 't en komt met sijn naem niet qualijck te pas / want dat groote leughenen zijn.

Tymon.

128. Eusebius, het is een ghemeyn gherucht in Duytschlandt / dat het wel geschiedt / maer ick en wil het niet staende houden / by reden / om dat ick het niet gheloouen en kan / maer Mantus gaet daer soo sterck en vast in / dat hy gheen teghenspraeck en wil lijden. Ende seydt dat in Duytslandt / ende Vranckrijck/sulcke menschen by vlaghen/door haer bedrijf / Wolven gheweest zijn ; ende als menschen verbrandt zijn / met meldingh in hare sententien / wat sy als Wolven ghedaen hebben. Ick soude u met hem wel willen in mijn presentie hooren. Hy seydt naer dat my dunckt in de menschen onmoghelijcke dinghen / met sulcken drift dat hy self schijnt te meynen dat het de waerheydt is.

Euse-

Eusebius.

129. Wel Tymon, u te gheval ick ben te vreden / komt morghen den 27 Junij des naer middaghs ten 2 uuren / en brenght Mantus u buurman mede / ende seght hem / dat hy al sijn bewijs op soeckt ende mede brenght; ick hebbe aen hem eenighe kennisse / ende ick weet sijn misdrijf in dese Stadt wel.

Tymon.

130. Wy sullen voor dees tijdt scheyden / ende ick wensche u een gesont lichaem / en langhe wel te varen.

Eusebius.

131. Vaert oock langhe wel Tymon, dat wenscht u Eusebius, u oude kennis ende gunstige vrient.

Eynde van het tweede Deel.

Derde

Derde t' samenspraeck, tusschen *Tymon*, *Eusebius*, en *Mantus*.

Tymon.

1\. GOeden dagh Eusebius, ick hebbe overleydt het ghene wy lest verhandelt hebben. Ick sie hoe langher hoe meer de abuysen en valscheden van de Ketter-meesters en Inquisiteurs der suffende oude wijven. Maer Mantus wil het staende houden / dat / als sy het verbondt aenghenomen hebben / dat de Toovenaers haer konnen veranderen in Wolven / ende de Vrouwen in Katten / en andere onredelijcke beesten / en haelt tot sijn voorspraeck veel Autheuren op / daer mede hy wil bewijsen / sijn segghen waerachtigh te wesen.

Eusebius.

2\. Het is teghen alle reden Tymon, datmen sulcke grillen verhandelen soude / maer alsoo de onwetenheydt soo toe genomen heeft datmen oock strenghe Justitien ghedaen heeft / over sekere menschen die sy daer mede belast hebben / te weten / dat sy haer selven verschept hebben / of hebben haer de Duyvel overghegeven om haer te verscheppen / welcke beyde opinien heel valsch zijn. Soo sal ick tot onderrechtinghe / de valscheydt van Mantus met reden bewijsen / laet hem al sijn Autheuren by brenghen die hy wil / wy sullen uyt de reden / die by de menschen plaets behoort te hebben / andere ende u laten oordeelen.

Tymon.

3\. Wil ick Mantus halen / hy is hier by der hant? Hy heeft my ghesepdt hy wil met u wel spreecken van die materie.

Eusebius.

4. Doet dat / het is my lief / wy sullen desen tijdt daer aen besteden.

Mantus.

5. Goeden dagh Eusebius, ick kome u besoecken/ te meer om dat Tymon my ghesepdt heeft / dat ick hem een deel leughenen wijs ghemaeckt hebbe / om dat ick hem ghesepdt hebbe/ dat de Toovenaers en Tooveressen / haer door des Duyvels hulpe veranderen in Wolven/ Katten/ en andere beesten.

Eusebius.

6. Daer doet ghy seer qualijck aen Mantus, want de scheppinghe des menschen is een actuelitept Godes, die door de nature / van Godt den mensche ingestort / voort gheteelt wordt / met bepalinghe van sekere ordre. Dat ghy nu dat Godt ghemaeckt ende gheordineert heeft / de Duyvelen toeschrijft / is dat niet Tooverp / ende schendingh van de Majestept Godts? En hoewel Symon Magus een Toovenaer was / soo en soude hy niet hebben willen segghen / dat de daden/ daer hy de Samaritanen mede betooverde / dat hy dat door den Duyvel dede.

Mantus.

7. Ick en hebbe daer aen niet missept / dat sy het ghene sy doen door den Duyvel doen.

Eusebius.

8. Ghy hebt daer grootelijcks aen missept/ want de Toovenaers / voor soo veele sy Toovenaers zijn / doen hare boose wercken door haer selven / uyt begeerte van gewin/ om eenen grooten naem daer door te krijghen: Maer sy volghen den Duyvel in bedrogh ende leughenen naer: En daerom magh wel ghesepdt worden / dat sy met den Duyvel eenigh zijn/ om dat sy hem in booshepdt naervolghen; niet om dat tusschen haer een personeel contract ghemaeckt wordt / 't welck de boose Inquisiteurs de

lieden

lieden wijs maecken / en de onnosele daer mede be-
tichten / ende daerom zijt ghy ende Symon Magus
beyde Toovenaers / om dat ghy de lieden wijs
maeckt/ dat de Toovenaers/ het ghene sy doen door
Godt of door de Duyvel doen / daer sy het wercke-
lijck door haren wille doen / sonder van yemandt
daer toe ghedreven te zijn / als haer eyghen boos
voornemen.

Mantus.

9. Wel is het door de Duyvel niet / soo moet het
uyt Godt zijn die haer dat toelaet.

Eusebius.

10. Mantus, ghen van beyden / daer is dobbel-
sinnigheydt in u woorden. Godt heeft den mensche
ghescHapen met verstandt / wille / ende memorie /
met vijf sinnen: Waer door hy kan sien / hooren /
ghevoelen / ruycken / en smaken het ghene hem voor
komt. Ende alsoo hy dese edele gaven van Godt
heeft / ghebruycktse ten goeden of ten quaden. Den
wille nu door de begeerlijckheyt verdorven zijnde om
het ghewin / gelijck Symon Magus was / doet eenige
dinghen die wonderlijck schijnen voor de menschen /
om hem selven groot te maken / soo segghen sy die te
doen / alleene mirakuleus / door kracht Godts / daer
sy die uytvoeren door haren wille en verstandt / hoe-
wel haer van Godt ghegeven / maer niet tot sulcken
bedriegheliick eynde. Ende al de ghene die met sulc-
ke bedriegherye om gaen / dat zijn Toovenaers of
Tooveressen. Ick sta dan toe in sulcken aensien / dat
sy die gaven / vooren ghedacht / van Godt ontfan-
ghen hebben / maer niet tot sulcken eynde als sy die
ghebruycken / en daerom zijn sy Toovenaers / om
dat sy bedriegheliick met de Goddelijcke dinghen
spelen. Nu sult ghy licht konnen begrijpen / dat de
gene die haer gesontheydt versaken / haer veynsen ten
aensien van de menschen / wonderlijcke bewegingen
te lij-

te lijden/die sy alleene uyt hare wille en verstant ten boosen doen/en my en andere soecken wijs te maken/ dat de bewegingen werckelijck alleene door den Duyvel geschieden. Ick houde staende/ dat dat erger Toovenaers ende Toovercssen zijn/als Symon Magus was/ hoewel sy beyde niet en deughen.

Mantus.

11. Wel Eusebius, ick en hebbe noyt in mijn persoon met sulcke boeverye omghegaen.

Eusebius.

12. Dat en segghe ick niet Mantus, maer ghy droeght u seer qualijck/ doen ghy Albertgen N. Dochter uytschreeuwde dat sy een Tooveres was: En hitste het onwijse volck op dat sy haer in 't water soude werpen/ want sy en soude niet sincken/ en dat uyt kracht van het verbondt dat sy met den Duyvel ghemaeckt hadde. Sulcke en diergheliicke leughenen maeckte ghy het ghemeyne volck wijs/ waer in ghy u grootelijck hebt misdragen/ en zijt oorsake gheweest/dat de onnosele mishandelt wierdt/ eer de Magistraet wetenschap hadde/ en ordre stelde/ om haer te beschermen. Maer soo ras als den Heer Officier quam/ Mantus en sijns gelijcke gingen deur en namen de vlucht.

Mantus.

13. Wel wat is daer aen gheleghen/ sy hadde de Butter betoovert dat sy onbruyckbaer was/ want de Butter was vol Verckens-borstels ghetoovert/ en ick hebse sien groeyen daer sy in de butter stonden.

Eusebius.

14. Mantus de Butter stont in de Sonne/ en uyt die oorsaeck smolt de Butter/en uyt u onverstant ofte ongenegentheydt tot de oude vrouwe/ seydt gy en uws gelijcke dat de borstels in de Butter groeyden/ daer sy van eenen quidam (niet buyten vermoeden van seker persoon) daer in waren ghesteken/die wel blijde

blijde was dat hy niet ghemelt en wierdt. En alsoo die onnosele daer by ghevalle voor by quam / soo maeckte ghy ende uws ghelijcke sulck gheschreeuw/ dat ghy Jan Alleman gaende maeckte.

Mantus.

15. Wel sy was al voor die tijdt in dat gheruchte/ en was sy het niet / sy weet het wel. En men weet wel datter Toovenaers ende Tooveressen zijn/ ende dat sy wonderlijcke dinghen konnen doen / soo buyten haer als aen haer selven: want sy konnen haer veranderen in eenighe andere forma. En dat niet alleen/ maer in Wolven en ander ongheditert/ ghelijck veel Autheuren daer van gheschreven hebben / als Johannes Bodijn, Nicolaus Remingius, Petrus Bensveldius, Guirlandus, en Pater Paulus Leyman, ende meer andere in hare boecken melden.

Eusebius.

16. Konnen menschen haer selven / of de Duyvel haer veranderen / dat en is niet te ghelooven / om dat het niet waer en is?

Mantus.

17. Meynt ghy dat ick gheen bewijs en hebbe / siet daer wat Bodijn seydt in sijn 2. Boeck cap. 6. van een Proces tot Bysancen ghehouden door Johan Boim Inquisiteur aldaer/ in de maent van Decemb. ber 't jaer 1521 / welcke over al in Vranckrijck door den druck versprept is. Die beklaeghde waren Pieter Burgodt, ende Michiel Verdungh, de welcke bekenden dat sy Godt verloochent hadden / ende den Duyvel te dienen / ghezworen hebben. En Michiel Verdungh hadde Pieter Burgodt by een Bosch / dicht by Chastel Charlon, ghevoert / aldaer een yghelijck een keerse van groenen was ontsteken zijnde/welcks vlamme blaeuw was / in de handt ghegheven ende gehouden hebben/ende rontom ghedanst/ ende alsoo den Duyvel Offer ghedaen. Wat dunckt u/zijn dat gheen

gheen aenmerckelijcke ſtucken? Ten tweeden / daer naer als ſy haer gheſmeert hadden / ſoo zijn ſy in Wolven verandert / ende met een ongheloofelijcke gheſwindigheydt daer van gheloopen. Ten derden / dat ſy / als ſy wilden / haer in Wolven verkeert hebben / ende met den Wolvinnen met ghelijcken / en ſoo grooten luſt vermenght hebben / ghelijck met hare wijven. Pieter Burgodt bekende / dat hy met ſijn Wolfs-pooten en Wolfs-tanden / een knechtken van ſeven jaren omghebracht hadde; ende hadde voorgenomen dat te eten / wanneer hem dat de Boeren niet ontjaeght ende ghenomen hadden. En Michiel Verdung, bekende dat hy een jonck Dochterken / dat Erten in eenen Hof vergadert hadde / vermoort heeft / en dat ſy beyde van den Heer van Cuvee verjaeght waren. Item / dat ſy beyde met malkander vier meyſkens ghegheten hadden / ende ſonderlingh daer by den tijdt / de plaetſe / ende den ouderdom der kinderen ghedacht. Item / dat wanneer ſy een Poederken aengheroert hadden / daer mede die luyden dooden konden.

Ende Johannes Bodijn, vertelt folio 334 vervolgens / dat Heer Bourdijn generael Procurateur des Koninghs / een gheſchiedenis die hem uyt Nederlandt toegheſchickt is / zijnde een gantſch proces / met de Rechters en den Secretarius namen onderteyckent; inhoudende hoe dat eenen Weerwolf met eenen pijl uyt eenen Flitſboogh / in ſijn achterſte is gheſchoten geworden / waer van hy moeſte te bedde legghen / en doen is den pijl met gheweldt daer uyt getrocken / ende ſiet den pijl is bekent / van den ghenen die hem gheſchoten hadde / op die tijdt / en die plaetſe / ſoo is den beſchuldighden gherecht gheworden.

Euſebius.

18. Mantus, wat hebt ghy daer Hiſtorien vertelt / die

die noch waer noch waerschijnelijck en zijn / en die noch in de heylige Schriftuure noch in de menschelijcke reden nergens gedacht / noch in des menschen noch in des Duyvels macht en konnen gheschieden. Ick antwoorde voor eerst / dat noyt gheswoorde ende gheloofwaerdigh mensche en was die seyde teghenwoordigh gheweest te zijn / daer sulcke veranderinghe gheschiede. 't Kan wel zijn dat Mantus Wolven ende menschen ghesien heeft; maer indien Mantus seyde dat hy eenen Wolf hadde sien mensche worden / of eenen mensche hadde sien Wolf worden / al de ghene die 't hoorden souden met recht dat niet ghelooven / en met die en sulcke Historien wil Mantus en Bodijn bewijsen / datter Toovenaers zijn die sulcks doen konnen. Het is waer de heylige Schrifttuure seydt dat Symon Magus wonderlijcke dinghen dede / waer mede dat hy het volck van Samarien bedroogh en betooverde hoewel hy boos was, soo en wilde hy niet segghen / dat het ghene hy behendigh uytvoerde, dat hy dat door den Duyvel dede / maer Mantus en Bodijn vertellen leugenen ghelijck Symon Magus dede / en segghen dat het door de Duyvel of door den mensche ghedaen wordt / en volghens dien / argher als Symon Magus was; dat sy leugenen vertellen / blijckt daer in / dat onsen Salighmaker seydt / Matt. 6. als een onmoghelijcke sake / wie isser onder u / die sorghvuldigh denckende / tot sijnder lengde / een elle toe doen kan? En op een ander plaetse / want ghy en meugt niet een hayr wit of swart maken. Indien Bodijn en Mantus daer tegenwoordigh geweest hadden souden licht by haer selven gemurmureert hebben / datter menschen zijn / die van haer selven eenen Wolf maecken konnen / en dat is meer dan een hayr wit of swart maken 't welck onmoghelijck is: Soo is 't dan ooch onmogelijck van eenen mensche eenen Wolf te maken / en dat door eenen mensche.

Wat de scheppinghe des menschen aengaet / in 't eerste boeck Mose cap. 1. sprack Godt / komt laet ons menschen maecken een Beelt dat ons gelijck zy / ende hy schiep eenen man ende een wijf; ende sprack zijt vruchtbaer ende vermeerdert u / ende vervult de aerde. Ende den Apostel Paulus 1 Cor. 15. vers 38. Godt gheeft hem een lichaem ghelijck hy wil / ende een yeghelijck van den zade sijn eygen lichaem / ende alle vleesch en is niet eenderley vleesch / maer een ander vleesch is der menschen / ende een ander der beesten. Ende de selve Paulus 1 Cor. 11. want hy is Godts Beeldt en Heerlijckheydt. Van dit ghevoelen is oock Syrach cap. 17. verss. 1. 2. Godt heeft den mensche gheschapen van de aerde / en schiepse alle beyde / een yeghelijck tot sijnen aert / ende maecktese naer sijn Beeldt. Maer het is aenmerckens waerdigh dat Bodijn seydt / dat Michiel Verdung en Pieter Burgodt, als sy haer in Wolven verandert hadden / dat sy dinghen deden met de Wolvinnen: (om reden hier niet genoemt) doen Bodijn dese dingen op het Papier stelde / doen en kende hy de nature der Wolven niet / en daerom zijn Mantus en Bodijn in hare leughenen gevangen / hoewel sy daer een articel van hare misdaet van maken. Men seydt / dat de Wolven in 't werck der generatien knoopen ghelijck de Honden / ende dat altijdt den Wolf / welcke met de Wolvinne vermenght is / van de andere Wolven / sulcx siende / verscheurt wort: waer uyt dat spreeckwoordt ontstaen is / dat noyt Wolf sijn Vader en kende: Ende het gheveurt selden / dat onder een heel nest / die nochtans veel jonghen t'eender dracht hebben / niet een Wolvinne en is: En uyt dier oorsake / als het in December en Januarius is / dat is den tijdt als sy loopen en jachtigh zijn / dan verscheuren sy malkander om eerst by de Wolvinne te zijn: En het gebeurt dickwils / dat de wolf en de wolvinne

in dien Oorlogh t'samen doodt blijven/waer op dat ick dit segghe / dat Pieter Burgodt, en Michiel Verdung, wel miserabele gasten mosten zijn / als sy om sulcken Wolven lust te boeten/sulcken vreesselijcken oorlogh moesten aengaen/ en perijckel loopen als sy Wolf zijn / van de Wolven verscheurt te worden. Wat sullen dese raesmeulens hier toe segghen / dat de Duyvel oock mirakel in de natuure der Wolven doet / ende dat door des Duyvels mirakel / de Wolven haer Wolvinnen ten besten gheven / aen dese Weerwolven. Siet ghy wel Mantus, wat raserpen dat dit zijn? Rechte coppen van rasende en kranckhoofdighe menschen/ of leughenen versiert/ om hare tyrannighe en onmenschelijcke proceduren staende te houden.

Wat de malle vertellinghe van den Heer Bourdijn ghedaen aen Bodijn, dat hem uyt Nederlandt is gheschreven / dat sy daer eenen Wolf hebben gheschoten in sijn achterste / die met de pijl wech liep/ maer was soo ghequetst dat hy te bedde moste legghen: Maer den ghequetsten Wolf hem selven weder in mensche veranderende/doen trockmen de pijl/die in eenen Wolf gheschoten was/ weder uyt eenen mensche/ende den Schutter bekende den pijl/waer over/ of de Wolf / of de mensch is ghejusticeert geworden. Met sulcke en diergelijcke leugenen is Bodijns boeck vervult. Meynt Bodijn niet / datmen soo wel in Nederlandt lieghen kan als in Vranckrijck? is het gheloofbaer dat Godt eenen mensche gheschapen hebbende door den reghel der nature / van de mensche selve soude konnen herschept worden in de ghedaente ende natuure van eenen Wolf? En waerom in eenen Wolf? is de natuure der Wolven de menschen soo gevalligh? Ick late dat andere oordeelen. Altijdt dat is seecker/men sal eer met eenen pijl naer eenen Wolf schieten/ dan naer eenen mensche. Ten

kuyt niet wel / indien Bodijn gheseydt hadde van eenen boer in eenen Edelman/of van eenen Scherprechter in eenen Zee-roover / het mocht wel waer gheweest zijn/ maer nu is 't redelijcker datmen ghelooft dat het leughen is / en laet den Heer Bourdijn sulcke quacken aen andere vertellen / soo en sal Bodijns boeck met sulcke leughenen niet verbult worden. Maer op dat de leughen volmaeckter soude schijnen / soo seydt Bodijn, dat de Sententie van de Rechters en den Secretarius onderteyckent was. Ick antwoorde/die ghene die de fabels versiert hebben / konden licht de Rechters en den Secretarius noemen. Ende Bodijn vertelt ten naesten by sulcke quacken in Vranckrijck gheschiedt te zijn / dat van de Rechters in 't Parlement van Dole, in 't Jaer 1574. den 18 Januarij / een oordeel is ghehouden / over eenen Toovenaer / ghenaemt Gillis Garnier van Lion, ende de Sententie is tot Orleans, door Eloy Gibier, en te Parijs / by Pieter van Hayes, en noch tot Sens ghedruckt gheworden. Ey hoort / waer mede dat sy hem beschuldight en verwesen hebben.

Ten eersten / dat hy op S. Michiels dagh / als hy in eenen nacht Wolf verandert is geweest/een jongh Dochterken van ontrent 12 jaren / by het Bosch van der Serte, in eenen Wijngaert by den Rebbergh van Castenoy, een vierendeel mijls van Dole, heeft opghenomen/ ende dat selve ghedoodt / ende dat selve vermoort met sijne handen / dat Wolfs pooten schenen te zijn: En oock dat vleesch met sijn tanden van haer achterste heeft ghegeten/en de rest sijn wijf ghebracht heeft. Ick en weet niet wat Bodijn hier mede segghen wil/is dat sulck een wonder/dat eenen Wolf een kindt verscheurt/ ende dat hy niet op eten en kan / sijn Wolvinne brenght? Maer dat eenen mensche eenen Wolf wordt/ door beschickinghe van

eenen mensche / dat is onmoghelijck / ghelijck voor bewesen is: Aengesien / hy niet en hayr wit of swart maecken en kan. Bodijn is te lichtgheloovigh / ende sy hebben hem sproockjens vertelt / en den Wolf Gillis Garnier genoemt / en Mantus als Menteur heeft hem de kap met Hop ghevult.

Mantus.

19. Ghy en wilt dat niet ghelooven / en soudt licht segghen / dat Gillis Garnier eenen Wolf ghe-weest is. Maer hoort wat al ghetuyghen dat ick hebbe die het selve met my segghen.

Eusebius.

20. Het en ghebreeckt de Werelt noyt aen sulck volck / die een saeck hoe boos en verkeert die is / sy die niet en sullen schijn gheven / en noch opsmucken met schijn van waerheydt / en als haer de redelijck-heydt ghebreeckt / dan stijf affirmeeren van hooren segghen / en soo helpt den eenen onverstandighen of boosen den anderen voort.

Mantus.

21. Hoe naer soudt ghy oock twijffelen aen de waerheydt / van het ghene dat Bodijn aenteyckent. Dat in de stadt Vernon, in een oudt gebou of Ca-steel / veele katten plachten by malkander te ko-men: Aldaer dan op eenen tijdt vier of vijf man haer lieten in sluyten / om over nacht in het Kasteel te vol-herden: Maer haer voornemen brack haer suur op / want sy wierden overmaten met eenen hoop katten overvallen / dat eenen onder haer wiert omgebracht / en die andere seer ysselijck gheteyckent / niet te min sy verwonden veel katten: En nademael sy weder tot wijven wierden / soo hebben sy haer grosselijck gewondt ghevonden: En die vijf Kettermeesters (in dierghelijcke saken ervaren) hebben in hare schriften naergelaten / dat by Straetsburgh drie Tooveres-sen zijn gheweest / welcke in ghedaente van drie kat-ten

ten eenen Boer hebben aengheballen / maer als hy hem treffelijck gheweert hadde, soo heeft hy haer seer gewondt en verdreven / daer over zijn in de stadt/ de Tooveressen in de gedaente der wijven te bedde moeten legghen / en als sy van haer wonden / hoe sy die gekregen hadden/mosten reden geven hebben sy den genen/ die haer soo geslagen hadde beklaeght: Den selven hadde de Rechters daer ter plaetse / daer hy van de katten aengheballen is/wel bericht/ontkennende de vrouwen gheslagen te hebben / maer hadde sijn lijf verweert tegen drie katten.

Eusebius.

22. Datter katten in leeghstaende huysen verkeeren/naer de natuure dier beesten/is geloofbaer: En datter eenige by malkander gevonden worden/daer en behoortmen niet aen te twijfelen/ maer dat eenen hoop katten (gelijk Bodijn vertelt) haer souden versetten om tegen vijf mannen te oorlogen luyt te leugenachtigh: Of de Vernonsche katten mosten van heel ander nature zijn als ick opt gesien hebbe. Bodijn seyt vijf mannen, ick bieder hem vijf ratten voor: ick en wil de vijf mannen niet hoogher aennemen als voor vijf katten/en soo hy het daer voor niet doen en wil / die Vernonsche mannen die tegen de katten gevochten hebben / en zijn my niet meer waert. Ten besluyte van de vertellinghe / als de katten wederom tot Wijven wierden / soo vonden sy haer heel verwondt / maer Bodijn seydt / dat het heel onmogheltjck schijnt: Daer en seydt hy niet qualijck aen/ en met sulcke grollen vervult den hooghgheleerden Bodijn sijn boeck. En al is 't dat dit leughen is / soo hebben de vijf Kettermeesters dierghelijcke Historie naergehelaten: Namentlijck / dat eenen Boer drie vrouwen ellendigh gheslaghen heeft / maer als hy daer over beklaeght is gheworden / onthende hy de Vrouwen gheslaghen te hebben / maer hieldt

staende dat hy drie katten gheslaghen hadde / en desen Rechtgeleerden man met sulcke vertellinghe besigh zijnde / seydt dat den Boer seyde / dat hy hem verweert hadde / om sijn lijf te beschermen. Ick antwoorde / het is te beklaghen voor de ondersaten / daer de Overheydt soo dwaes of boos is / dat sy sulcke straetschenders niet en straffen / tot bescherminge der goede. En hoe kan 't in een landt wel gaen / daer sulcke booshepdt de overhandt heeft / ende daer de Overheydt sulcke straetschenderye niet en straft / die noch met sulcke leughenen ghedefendeert wordt / wat en sullen de boose ondersaten niet bestaen / tegen onnosele en rijcke vrouwen / als sy sien dat de Overheydt sulcke booshepdt niet en straft ; en als de onderwijsers des ghemoedts / hare boecken met sulcke leughenen opsettelijck vervullen. Mantus, zijn dat gheen Toovenaers die sulcke dinghen in hare boecken schrijven / en seer wel weten dat het leughenen zijn / soo en kenne ick gheen Toovenaers? Symon Magus, heeft met valsche mirakulen en leughenen de Samaritanen betoovert / desgelijcks de valsche Apostelen of Joden die van Galaten / ende de wijse (soo sy haer uytgaven) den Koning Pharao ; welcke alle Toovenaers ghenoemt worden in de heylighe Schrifture / om dat sy hare wonderwercken veynsden door Godt te gheschieden / 't welck niet dan haer eyghen practijcken waren. Waerom en sullen dese doordreven menschen in booshepdt niet voor Toovenaers ghehouden worden / die sulcke valschepdt bestaen / en menschen sulck ghewelt op Heeren straten doen / en ontkennen dat sy menschen ghe slagen hebben maer katten? Versaken alsoo de scheppinghe Godes in hare persoonen / willende segghen dat het Tooveressen zijn / om dat sy haer voor katten gheslaghen hebben / en nu menschen zijn.

Mantus.

23. Zijn dat Toovenaers? dat zijn leughenaers/ om dat sy wel weten dat het niet waer en is / het gene sy segghen.

Eusebius.

24. Dat en zijn niet alleen leughenaers / maer oock Toovenaers / om dat sy (by haer selven) wel bekende daden doen/die sy wel weten dat valscheydt is/en de menschen wijs maken/dat sy dat door Godt doen / of lijden ; en dat erger is / door eenighe oude vrouwen lijden / aenghedreven van den Duyvel.

Mantus.

25. Al seght ghy dat Eusebius, ick en wil daer door niet bekent zijn. Ghy hebt gheseydt / dat ick noyt man met eeren ghesien en hebbe/die sulcke veranderinghe ghesien heeft: En Bodijn, in Demonomania 2. Boeck cap. 6. citeert eenen Job Fincelius, die seydt dat tot Padua, sulck eenen mensch Wolf is ghesien. En Petrus Marmor, in sijn Tractaetjen van Tooverye seydt / dat hy sulcke verwandelinghe in Savoyen ghesien heeft / ende Doctor Ulrick de Meulenaer in een kleen Boeckshen/ dat hy den Keyser Sigismundus dediceert: Bewijst door statelycke argumenten / dat het moghelijck zy ; ende seght dat hy te Constans, sulck eenen Wolf mensch ofte eenen mensch Wolf ghesien heeft.

Eusebius.

26. Sulcke wesentlijcke veranderinghe/geschiedt altijdt in verre en ander landen / en niet ter plaetsen daer sy vertelt worden. Ghy doet naer u conditie / ghy seght dat tot Padua, eenen Wolf mensch is gesien. Wat sal ick hier uyt verstaen / eenen mensch ofte eenen Wolf? is daer eenen mensch ghesien / wat is daer aen gheleghen? Is daer eenen Wolf ghesien? het en was niet veel besonders: Maer saeght ghy eenen mensche die eenen Wolf in gedaen-

te en forma wierdt / dat soude wat nieuws zijn / gelijck ghy seght dat tot Padua ghesch‍iedt is. Hier leydt de questie tusschen de Tooverrechters en haer partye: Sy hebben altijdt hooren segghen / 't ghesch‍iede altijdt in ander landen / die en die heeft het gheschreven / haer Bestemoer haddet ghesien, ende die heeft het vertelt: Maer noyt en seyde achtbaer man ick hebbe de veranderinghe ghesien. 't Dingh op sulcken maniere toe. Kan een Wolf hem selven tot mensche maecken / dat en is niet waerschijnelijck: Even soo qualijck kan een mensch hem selven tot eenen Wolf maecken / aenghesien de mondt der waerheydt seydt / dat hy niet een hayr wit of swart maken kan. Ende of 't ghesch‍iede / 't welck niet zijn en sal: Soude de redelijckheydt eenen mensche toelaten / dat de ghene die hem mensche bevindt / en de gheluckighste creature is die Godt onder alle schepselen met reden begaeft heeft / hem selven sal veranderen? Ende aennemen de woederyen / wreetheden (en ten aensien van de menschen) de armoede / en den gestadigen honger van eenen Wolf? dat verachtste dier / daer Godt den mensche mede dreyght / dat hy met sulcke dieren haer straffen sal / als sy het tegen hem verdient hebben.

Mantus.

27. Hoort wat Bodijn in sijn boeck aenteykent / dat in de stadt Constantinopolen ghesch‍iedt is / in 't jaer 1542. doen Soliman regeerde. Dat eenen hoop Weerwolven wel 150 in 't ghetal waren / soo dat den Keyser met sijn garde gheweert en ghewapent haer beset hadden / maer doen het daer op aen quam / zijn sy in het ghesicht des gantschen volcks verswonden. En wilt ghy weten wat onderscheydt dat daer in is / de natuurlijcke Wolven die soecken haer aes meest by en

ontrent

ontrent het Vee / en dees Mensch-wolven / dooden en eten meestentijdt menschen / waer uyt sy den naem van Weerwolf / of Waerwolf hebben ghekreghen / op datmen hem voor gevaer soude bewaren.

Eusebius.

28. Ick luysterde gaeu toe doen ghy begondet te segghen van wel 150 in 't ghetal / hier most (dacht ick) de veranderinghe aen den dagh komen / maer die fabeldichters wetender raet toe. Want seydt Bodijn, sy zijn in 't gesicht des gantschen volcks verswonden. Hebben de Wolven die practijcken / dat sy haer wesen in een ooghwincken voor sulck een menighte volcks doen te niet maecken / wie mach dat met reden gelooven? Maer laet het zijn dat de Wolven menschen wierden / gelijck Bodijn seggen wil dat sy ghe-weest hebben / waer sullen dan de menschen met haer selven blijven / in 't ghesichte van soo veel volcks / en op een Wolve-jacht in een stadt ghelijck Constantinopolen is? konde niet een van 150 betrapt worden? Met sulcke staeltghens is Bodijns boeck vervult / en hy meynt dat hy hem wel uytgesloofe heeft / dat hy sulcke Autheuren met hoopen ophaelt. Ey wat schoonder uytlegginghe doet hy op de woorden Weerwolf / Waerwolf / Wandelwolf / ende Vaerwolf: Het draeyt ten lesten op gaer ons. Hy meynt oock groot bewijs te hebben / uyt de Metamorphosis Ovidij, met dat de knechten van Ulysses tot Circe komende / in Verckens zijn verandert. Mantus ende Bodijn en behoeven soo veer niet te gaen / veel Duytschen veranderen met die manieren in Verckens / met het Bruynwijcksche ende Paterbornsche Bier / uyt den Beker gaer ons te drincken / door dien sy daer soo goeden smaeck in hebben / dat sy op den banck niet en konnen blijven sitten / noch op haer voeten niet staen / maer

maer moeten noodtsakelijck leggen/gelijck de Verc-
kens. Maer Mantus, ghy schijnt wel kort van me-
mory te zijn/want op de eene plaetse houdt gy staen-
de, dat de Toovenaers haer wesentlijck veranderen
in Wolven / maer dat sy by haer selven de mensche-
lijcke eygenschappen behouden. Hoe haest hebt gy 't
vergeten / want hier verslinden de Wolven die men-
schen geweest hebben menschen. Ende op een ander
plaetse / dat sy geeren het achterste van eenen men-
sche eten; dit en accordeert met de menschelijcke na-
tuure niet. Mantus, ten slupt niet/ ghy soudt my eer
wijs maken dat de kuyckens Hoy eten.

Mantus.

29. Ick en wil niet staende houden / dat de men-
sche dat kan doen / maer dat het gheschiedt door
bedrogh des Duyvels / ende sijn verblindingh / dat
hy een dingh anders doet schijnen als 't by hem sel-
ven in der daet is / ghelijck Bodijn seydt.

Eusebius.

30. Dese raserye en is niet min fabuleus als de
voorgaende: Ick neme en sta dat toe / dat de Duy-
vel de Toovere ssen en Toovenaers dat wijs maeck-
te/ dat sy Katten en Wolven waren/ houdende haer
ghestalte en forma die haer Godt ghegeven hadde/
soo soude dat een gebreck zijn / haer passivo aenghe-
daen van den Duyvel: Waerom worden sy dan soo
ghetyranniseert/ naerdemael dat sy de oorsaeck niet
en zijn/ maer den Duyvel / en dat sy het lijden moe-
ten? En soo andere segghen / van Godt toeghela-
ten wordt? Ten tweeden/ Bodijn seydt/dat hy Duy-
vel een dingh anders doet schijnen als 't by hem sel-
ven is. Ten is noch waerachtigh noch gheloofslijck/
want Godt heeft in de mensche gheschapen het ghe-
hoor en 't ghesicht / 't welck wy als edele ende vol-
maeckte gaven / van den Vader der lichten ontfan-
ghen hebben. Wat wil ons Bodijn wijs maecken /

dat

dat als wy een Koe met onse (van Godt ghegheven) ooghen sien/dat dan de Duyvel sal komen ende veranderen mijn ghesicht / alsoo dat ick eenen Windtmeulen sie / of dat ick by sijn woorden blijve / eenen mensch voor eenen Wolf aensie? En in wat ghestalte geschiedt het mirakel? En of ick seyde dat de Koe een Windt-meulen was / souden ander luyden oogen niet soo wel gelden als de mijne? Maer Mantus, Godt dreyght het volck Israels / als sy in sijn weghen niet en wandelen/noch op sijne gheboden acht en slaen / dat hyse straffen sal / met sieckten en raseryen: Godt seydt door Moses dat hy dat doen sal. Zijt ghy soo dwaes en onverstandigh/dat ghy durft segghen dat dat de Duyvel doet / ick hope dat ghy ons hier tot Haerlem niet en sult betooveren/en ons soo verre van het rechte verstandt en de waerheydt afleyden.

Mantus.

31. Alhoewel ghy het niet ghelooven en wilt/soo betuyghen veel Kooplieden die uyt ander landen komen / ende dat gheloof waerdighe persoonen zijn / welcke in Lijflant veele handelen/en de saecken voor gewis en oock vernomen hebben / dat daer over al veele aengheklaegt/overtuyght/ ende eyntlijck door haer eyghen bekentenisse schuldigh en ter doodt veroordeelt zijn. Ende beschrijven oock de maniere hoe de Wolfwordinghe in Lijflandt toe gaet.

Namentlijck / dat in de maendt van December (welcke oock ettelijcke de Wolf-maent noemen) eenen looser boef sich vertoont / die alle Toovenaers waerschout aen seeckere plaetse te samen te komen/ en wie dan versuymelijck is / die dwinght de Duyvel met een yseren roede soo scherp en heftigh daer henen / dat haer de stramen op veel plaetsen in haer lijf staen blijven: Als dan/ wanneer sy te samen zijn ghekomen/dan gaet haer hooftman de Duyvel voor haer /

haer / ende ettelijcke duysent volghen hem naer door een Riviere: Soo ras sy daer door zijn ghekomen / veranderen sy haer ghestalte in Wolven / vallen daer op menschen en beesten aen / ende doen duysentderley schaden / over twaelf dagen daer naer keeren sy wederom door de selve Riviere / ende dan veranderen sy weder van Wolven in menschen. Ende dat ghy meynen soudt dat het niet waer en is / een Duytsman heeft het Bodijn toeghheschreven / daer in hy hem te verstaen doet / dat als de Grootvorst van Moscovien Lijflandt ingenomen hadde / dat hy die woorden seyde; dit is het landt van welcke Herodotus schrijft / by het welcke het ghebruyckelijck is / dat de menschen Wolven werden / ghelijck noch hedendaeghs in Lijflandt ghebruyckelijck is / hoewel het veele niet ghelooven en willen.

Eusebius.

32. Al het ghene ghy vertelt hebt / en wil noch en kan ick niet ghelooven / om dat het sonder reden of schijn van reden is. Ick hebbe dickwils hooren segghen / van de maniere van Wolf-wordinghe / waerinne de Tooverrechters accorderen / hier in en accorderen sy niet. De Westphaelsche Toovenaers die worden van menschen Wolven / met het aendoen van eenen riem. De Fransche / met haer te strijcken met eenighe zalf die sy daer toe weten te bereyden / of van den Duyvel ghegheven wordt. Maer hier de Lijflandtsche Toovenaers / met het swemmen of baden door een Riviere. Ick soude wel willen vraghen / of de Riviere die eyghenschap heeft van dat uyt te wercken? Ende wat Riviere dat het is? Want Mantus en noemt die niet: Hy doet wel / soo en kan hy niet achterhaelt worden / dat

dat sijn bewijs rechte menterie is: Maer overdenckt eens de wordinghe van menschen in Wolven / Mantus seydt dat het ghescheidt met het gaen door de riviere / ende dat sy ghedreven worden van den Duyvel met eenen yseren roede door de Riviere / het welcke dese Lijflanders moeten lijden. Maer Mantus, alsoo Lyflandt een heel koudt landt is / sonderlinghe in de Maendt van December ende meyne dat dan de Rivieren van Lyflandt meest of al van het Ys ghesloten legghen: Waer blijven dan al de kleederen van dese Lyflanders? Want te segghen / dat de kleederen met de Wolfwordinghe verandert / naer het fatsoen der Wolven? Ten sluyt niet: Of draeght elcken Wolf sijn packen met hem teghen dat hy mensch wordt? Dat en sluyt oock niet wel: Of bewaert de Duyvel de kleederen teghen over twaelf daghen dat sy weder komen? Of veranderen de kleederen in het vel der Wolven? 'k Verwondere my / dat Bodijn ende Mantus haer niet en schamen / met sulcke grollen te vertellen / hoewel eenighe die de beschrijvinghe over Lyflandt ghedaen hebben / (om den Leser te verlustighen) dese Historie oock ten naesten by soo vertellen. Maer het ghene te beklaghen is / dat eenighe menschen in raserye door inwendigh ghebreeck vervallen / 't welck Bodijn ende sijns ghelijcke den Duyvel toeschrijven / uyt kracht van seecker verbondt met hem ghemaeckt / en daer door soo mening mensche schandelijck aen sijn eynde helpen. 't Is oock aenmerckens waerdigh / dat de Duyvel dat in het koudtste van de winter wil ghedaen hebben. Sal ans Bodijn wijs maecken / dat de Lyflanders de koude niet en ontsien / want naeckt dan door een Riviere te moeten gaen / en 12 daghen naeckt sijn aes als Wolf mensch zijnde te moeten soecken, is onverdragelijck in sulcken landt als Lijflandt

landt in de maent December is. Want Bodijn en Mantus op eenen ander plaetse segghen / dat sy wel Wolf in de schijn van menschen / maer by haer selven de menschelijcke eyghenschappen behouden / het welcke bewesen is niet waer te zijn. Want de Wolf sucht / die eenighe / hoewel weynighe menschen bevanght / is een raserye die by haer selven bestaet / waer door sy in gebreckelijkheydt des verstandts / haer selven wijs maken dat sy Wolven zijn / hoewel de ghene die haer aensien / gheen veranderlijckheydt in ghedaente aen haer en konnen mercken.

Mantus.

33. Meynt ghy dat ick gheen reden en hebbe om dat staende te houden / hoort wat Augustinus seydt in sijn 18 Boeck cap. 17. dat de vermaerde Toovevesse Circe, de knechten van Ulysses in Verckens heeft verandert / ende dat die van Arcadien door een stilstaende water swemmende Wolven zijnde / soo sy haer onthielden van menschen vleesch te eten / dat sy naer negen jaren weder menschen wierden / nits dat sy weder door dat stilstaende water swommen. En voorder cap. 18. als hy in Italien was / dat hy hoorde segghen van een seecker landtschap / daer de Waerdinnen besmet zijnde met boose kunsten / de reysende lieden die sy wilden of konden / in de kaes sulcks gewent waren te geven / waer door sy stracks in last draghende beesten verandert wierden / ende oock alle noodtsaeckelijkheden droeghen / ende daer naer als sy haer werck afghedaen hadden / dat sy dan wederom tot haer selven quamen / en evenwel dat in hem geen beestelijck verstant en quam / maer dat by henlieden het vernuftelijck ende menschelijck verstandt behouden wierdt. Wat sult ghy hier toe segghen? sult ghy dien Godtsalighen en welgheleerden man teghenspreecken?

Euse-

Eusebius.

Ten behoeft niet Mantus, maer ghy citeert hem qualyck / Augustinus in sijn 18 Boeck cap. 17. seydt/ dat Varro veel Heydensche dinghen verhaelt die ongeloofl ijck zijn / gelijck als van de aldervermaertste Tooveresse Circe. Als oock van de Arcadische die in Wolven souden verandert zijn / en dierghelijcke fabulen meer / die de Heydenen versiert hebben / om onder bedeckte woorden / yet wat stichtelijcks uyt te beelden / 't welck Bodijn ende sijns ghelijcke qualijck aentrecken / en vertellen fabulen ghescheidt te zijn als waerachtighe Historien/welcke fabulen niet dan leughenen en Heydensche raserpen gheweest en zijn. Soo leughenachtigh is oock de vertellinghe van Varro, raeckende den persoon van Demenetii, dat hy in eenen Wolf verandert is / om dat hy ghegheten hadde de offerhanden die sy hare Afgoden ghedaen hadden. En cap. 18. merckt men wel / dat het aen gheen mensch en ghebreeckt/ die wel stoutelijck durven lieghen. Waer van Augustinus de Christenen waerschouwt/dat sy haer niet en sullen laten beguychelen / maer by aldien wy daer niet door en sien / uyt Babilon vluchten. Alsoo oock in dese saeck die niet dan verwerpinghe en is (en met reverentie ghesepdt) heeft den heylighen man al te licht gheloofst / de dinghen die hem vertelt zijn / van luyden die hy al te veel vertrouwde/gelijck hy seydt. Want indien wy segghen / dat het soodanighe dinghen zijn die wy niet en hebben te ghelooven / soo is dat oock selfs gheen menschen en sullen ontbreecken/de welcke daer vastelijck voor de waerheydt sullen durven segghen / dat sy soodanighe dinghen als alderseeckerst zijnde / self of ghehoort hebben / of bevonden hebben. Wat is daer aengheleghen Mantus? Ick gelooye wel dat ten tijden Augustinus soo wel leugenachtighe menschen gheweest zijn als nu. Ick hebbe een

de een oudt grijs man ghekent / diens grijse hayzen en breeden baert het niet en betaemde leughenen te vertellen / welcke ten respecte van sijnen ouderdom niet bestraft en wierdt / maer wierdt van sommighe met verwonderinghe ghehoort / van andere met ghenoeghte aenghenomen en staende ghehouden / segghende dat sy 't wel gheloofden / hoewel het promtelijck leughen was. Hy vertelde / dat hy in een laen of dreve boomen by nachte quam ghegaen / ontrent het Casteel van Ingelmunster in Vlaenderen / daer zijnde / komt hem een groote bonte Katte te gemoet gheloopen strijckende aen sijn beenen / hy haer ghewaer werdende / seyde teghen de Katte / schoone bonte Katte / van waer komt ghy? Terstont (seyde den ouden man) quamen een groote menighte Katten rontom hem geloopen en songhen ghelijcker handt / J D W, vraeghde my schoone bonte Katte / van waer komt ghy? Het is versiert / en leughenen die men malkander wijs maeckt. Ick segghe dan met Augustinus, datse zijn of valsche / of soodanighe dinghen datse met recht niet ghelooft en worden / ende over sulcks en kan ick in gheenderley wijse niet gheloovcn / niet alleen aengaende de ziele / maer oock aengaende het lichaem / dat het selve door der Duyvelen konst ofte macht / waerlijck soude konnen verandert worden / in beestelijcke leden of aftrecksellen van ghedaenten / seydt Augustinus.

Mantus.

35. Laet dat soo wesen / dat de Tooveressen ende Toovenaers / aen haer selven / en in haer selven niet en veranderen / maer dat sy haer forma en wesen behouden / soo houde ick evenwel staende / dat ten aensien van haer wetenschap / ende ten aensien van haer ghesicht / sy niet beter en weten of sy zijn Wolven: Oock ten aensien van de ghene die haer sien / ghelijck veele ghetuyghen ghesien te hebben.

Euse-

Eusebius.

36. Dat houde ick heel waerachtigh / dat noyt mensche hem selven veranderde in de natuure en gedaente van eenen Wolf / noch dat noyt Duyvel de macht en heeft ghehadt noch en sal hebben. En ten aensien van de Duyvelen/waer toe soude dat nodigh wesen? Ten Jonghsten daghe sullen de menschen ende de Duyvelen gheoordeelt worden / om haer onbekeerlijcke quaedtheydt: Maer van de Wolven en hebbe ick noyt gelesen/noch en is van geen Christen ghelooft gheweest/dat sy ten jonghsten dage sullen moeten lijden / om dat sy Schapen of menschen gedoodt hebben. Indien nu de Duyvelen van menschen Wolven maecken / soo soude volghen / dat de Wolven/ die de Duyvelen van menschen maecken / oock in die natuure der Wolven soude ghestraft worden. Dat ghy seght/dat sy ten aensien van haer wetenschap of ghesichte / niet beter en weten of sy zijn Wolven/ sta ick toe; maer onckenne wel sekerlijck / dat de Duyvelen daer de oorsaeck van zijn / maer den ghenen die dat ghebeurt/dat het gheschiedt door Godts beschickinge/het zy tot straffe in die persoon/ of tot exempel voor andere / of door inwendigh ghebreck in de natuure/waer door het verstant en de sinnen bedorven zijn / imagineeren haer dinghen die niet en zijn. Maer sullen Bodijn en sijns gelijcke die ellendighe daerom soo ellendigh tyranniseren? Dat moet Godt en alle menschen gheklaeght zijn. Dat ghy seght Mantus, dat sy ten aensien van de gene die haer sien/oock meynen dat sy Wolven zijn/dat is begrijpelijck niet waer / of ten ware ergens van eenen kranckSinnighen mensche die bequaem was om in een huysken ghesloten te legghen/ als om te oordeelen en ghetuygenisse te geven tegen yemant/die men als mensche siet/en seyt dat hy eenen Wolf is/en ick versekere u soo daer ergens een mensche is/die eenen men-

mensche siende / meynt dat hy eenen Wolf siet / hy sal hem soo aenstellen / dat ghy aen sijn ghelaet wel sult sien dat hy het in sijn sinnen niet vast en heeft: Ende den mensche die voor eenen Wolf aenghesien wort / en soude daerom by gesonde oordeelaers geen Wolfs ghedaente hebben / derhalven is al u voorstel niet dan leughenen: En Bodijns schrijven / niet dan Coppen van kranckhoofdighe menschen / ofleugenaers die het versiert hebben.

Tymon.

37. My dunckt Eusebius, dat ghy met Mantus niet wel en sult konnen accorderen.

Eusebius.

38. Sal ick konnen accordeeren en toestemmen / met yemandt die niet een reden en doet / of het is met leughenen en onverstant ghemenght en onderstut / met een domme quaedtheydt teghen onnosele persoonen / die haer verstant verloren hebben / ende haer ghehoor en ghesichte verdorven is / en volgens dien in haer oordeel heel mis slaen?

Tymon.

39. Waer uyt ontstaet sulcks dan / dat de menschen sulcks van haer selven segghen / ende met een stijve affirmatie haer selven soo belasten?

Eusebius.

40. Dat heeft sijn oorsaeck uyt verdorven bloedt/ 't welck door inwendigh ghebreck van de edele partyen / die haer werck niet behoorlijck en doen / ende oock dickwils gheoorsaeckt wordt/door ghebreck in de herssenen selve/waer door dat het gesicht dwaelt/ en sien een dingh heel anders aen als ander menschen/ende hooren het ghene andere niet en hooren / door dit ghebreck worden de herssenen soo ontstelt ende geturbeert/dat het verstant heel onverstandigh is / en nootsakelijck dat sy in vaster hoede bewaert worden / en naer de humeuren weynigh of veel be-

dorven zijn/ daer naer zijn de imaginatien stercker / naer het bedorven humeur daer hare lichamen mede bezwaert zijn. Hier uyt ontstaet stouthеyt en vreese/ blijdtschap ende droefheydt/ gramschap ende lanckmoedigheydt / sonder reden te geven van het gene sy meynen en staende houden / 't welck in haer soo vast geplaetst is / dat ghy sonder haer vyant te zijn/ daer niet en meught tegen seggen / doch indien sy eenige reden geven/sal men terstont gewaer worden/ (voor de ghene die met opmercken by sulck volck verkeert hebben) waer op dat haer raserye steunt / 't welck altijdt ydelheydt is. Dese menschen zijn de miserabelste onder alle sieckten / doch de eene meer of min / naer de kracht van de driften en imaginatien die sy voor hebben. Hier uyt komt het / dat sy huysen sien branden/ bloote Sabels haer sien dreygen/ dat sy in de Lucht gevoert worden / dat sy van Toorens vallen: Hier door ontsien sy niemandt / maer met een onbeschroomde resolutie sullen dingen bestaen / daer een wel bezadight gemoet een afkeer van heeft. Andere zijn wederom soo verheught / dat sy haer imagineren de geluckighste/de rijckste/de voorspoedighste / en de weeldighste menschen ter werelt te wesen/ waer door sy altijdt den mondt vol lacchens hebben/ en beroemen haer van dingen die niet en zijn. Andere en doen niet dan gestadigh schreyen/ende als men haer vraeght/ ende antwoorden niet dan klagelijcke dingen/ende maken haer selven soo benauwt/ dat sy haer vleesch en bloedt verteeren: en daer Godt alle menschen voor wil bewaren haer troost tot den strik soecken / ende duysentderley dingen / die het Papier niet en soude konnen bevatten. Maeckt dan eens rekeninge en overlegh/ hoe qualijck datter sulck volck aen is / die met sulcken gebreck beladen zijn / en als daer dan noch by komt sulcke ondiscrete Rechters / die dese miserabele dingen haer tot booshеyt rekenen/

als by contract met den Duyvel ghemaeckt en uyt-ghevoert. Ende in die landen daer men op sulcke gebreecken soo naeuw gheen acht en slaet / daer sietmen van sulcke dinghen de meeste dwalinghen. Sluytelijck / ick segge dan ghelijck Augustinus van Varro seyde / dat hy veel Heydensche dinghen ghe-schreven hadde / die men niet en heeft te ghelooven / alsoo oock / Bodijn heeft veel dinghen ghe-schreven / die noch in der Duyvelen / noch in der Menschen macht niet en zijn / derhalven onwaerachtigh / ende onbehoorlijck datmen die ghelooft. En houde voor seecker / is 't dat yemandt die ghelooft / den ghenen diese ghelooven / seer schadelijck zijn / sonderlinghe die zwack en gebreckelijck van hooft zijn.

Tymon.

41. Wel laet het soo zijn / 't welck ick hertlijck toe-sta / en houde my aen den regel der heyliger Schrif-tuure / aen de woorden onses Salighmaeckers Jesu Christi, in wiens mondt gheen bedrogh en is ghe-vonden / die ons naergelaten heeft / dat een men-sche niet een hayr wit of zwart maecken en kan / noch tot sijn lenghde yet wat af of toe doen kan. Soo dat de mensche in die hoedanigheydt moet blij-ven / daer hem den Schepper der natuure in gescha-pen heeft; en volghens dien / eenen man gheen Wolf worden en kan / noch ghe en vrouw gheen Katte worden en kan. Houde my ten vollen voldaen / en niet waerdigh datmen sulcke fabulen / of dat ick beter segghe / volmaeckte leughenen ghelooft.

Eusebius.

42. Ja Tymon, laet u dat vry ghesepdt zijn / dat een mensche moet blijven in die hoedanigheydt / daer hy van Godt in gheschapen is / en niemandt hem noch in gedaente / noch in ghemoedt / noch in de sinnen en kan veranderen / dan Godt alleen. En al het ghene dat Bodijn, ende andere Tooverrechters / dies

dies aengaende geschreven hebben / en is niet waerdigh te beantwoorden ten ware dat haer booshepdt of onverstant / soo veel menschen soo onmenschelijck niet om het leven gebracht en hadde. En soo veel tot onderrechtinghe by-gebracht / om u bevreest gemoedt te versterckes / en u teghen de onwaerheden van Mantus en Bodijn te onderrechten.

Tymon.

43. Wel Mantus, hebt ghy niet meer in te brenghen tot waermaeckinge van u verkeert ghevoelen / soo meught ghy hier naer wel swijgen / en stropen sulcke abusive dwalinghen niet onder het onverstandighe volck / die daer door bedrooghen en niet veel min als betoovert worden / sonderlinghe van die die men officijs halven gheleerthepdt / Godtvruchtighepdt / en een gheestelijck leven toe betrouwt / gelijck eertijdts de Burgerpe van Atrecht / seer leelijck bedroghen en betoovert is gheweest.

Mantus.

44. Wel Bodijn citeert dat hy gelesen heeft / in een boeck van den Peripotetischen Philosooph Animonio, datter ordentelijck alle daghen eenen Ezel sijn lessen ginck hooren.

Eusebius.

45. Wel Mantus, dat en bewijst niet dat een mensche een Ezel wordt / en is meer ghescheidt / dat een Schoolmeester naer seeckere maniere van spreken / meer als eenen Ezel sijn lessen hoorde.

Mantus.

46. Petrus Belonius in sijne Observationes, ende in seecker Boeck dat tot Parijs gedruckt is / vertelt dat hy tot Cairo in Egypten gesien heeft eenen Ezel die verstaen konde wat men teghen hem seyde / blijckende daer by / dat / als den meester seyde / men soude hem gerste geven / doen dede hy teeckenen van blijdtschap.

Eusebius.

47. Petrus Belonius en sept niet / dat dien Ezel een Mensch van Godt in natuure gheschapen gheweest hadde: en van de Duyvelen door het willen van een oudt Wijf / of van een oudt Wijf door de kunst van den Duyvel geleert / in een Ezel verandert was / en soo hy dat geseydt heeft / het is rechte Menterie. En daerom zijn sulcke bewijsen ydel ende onmoghelijck in alle Schepselen.

Mantus.

48. Ghy seght dat het onmogelijck is in alle schepselen / hoort van Petrus Damianus, een van de aensienlijckste Geleerde in sijnen tijt: In 't Jaer 1060. seght Bodijn in een boeck van de Wonderen die voor sijnen tydt geschiedt zijn / en seydt / dat hy den Meester ende sijnen Ezel gantsch vlijtigh naergevraegt heeft / oock de Tooveres die hem de waerheyt seyde / oock alle de gene die den Ezel in Menschelijcke ghestalte hebben komen sien / ja dat meer is / hy heeft het den Paus Leo den Sevenden vertelt / ende als sy dese sake voor den Paus bedisputeerden / en overwogen of dese veranderingh wel mogelijck zy / soo is onder haer besloten / dat dese veranderingh wel mogelijck zy / en hier by komt noch Thomas van Aquin, over dat tweede Boeck der Sententien / daer hy seydt / alle boose ende goede Engelen hebben door haer natuurlijcke kracht / de macht die Lichamen te veranderen ende transfformeren.

Eusebius.

49. Dat Thomas van Aquin seydt / dat alle boose en goede Engelen door hare kracht de macht hebben / de lichamen der Menschen in Beesten te veranderen ende transfformeren. Ick antwoorde met reverentie / ten is geen Euangely al wat Thomas van Aquinen seydt / soo hy dat geseydt heeft / het soude hem swaerlijck vallen te bewijsen / en ten soude geen sonde zijn /

de zijn / al waer 't dat yemant seyde dat hy gheloofde dat het leugen was. Van sulcken slagh is oock het gene Petrus Damianus vertelt / in sijn Boeck van de Wonderen / en seydt / dat hy den Meester en sijnen Ezelshalven vlijtigh naerghevraeght heeft; mitsgaders die hem sijn Ezels wesen hebben sien uytschudden / ende wederom tot menschen gestalte ghesien hebben. Ick antwoorde / is dit een gheleert Man geweest / hy en is daerom te voorsichtiger niet / ende om dat hy in 't geselschap der Toovenaers en Tooveressen geweest heeft / hebben hem ook betoovert / niet dat sy sijn gedaente of wesen hebben verandert / maer in 't verstant bedorven door lichtvaerdigh gelooven / jae dat meer is / hy geleerden Man soo Bodijn seydt / heeft met een onbeschaemt voorhooft / den Paus Leo den Sevenden betoovert / die oock besloot dat het wel moghelijck zy. Ick antwoorde met onsen Salighmaker / dat een Mensche niet een hayr wit of zwart maken en kan / ende sal derhalven niet geloofs hebben als Petrus Damianus, die hem niet ghescheamt en heeft den Paus te abuseren.

Manius.

50. Wilt ghy oock niet gelooven het gene Vincentius schrijft / dat in Duytslandt twee Waerdinnen waren / welcke met haer Tooveryen de Gasten / die daer quamen logeren / in Dieren veranderen / en alsoo sy op eenen tijdt eenen Guychelaers Jonghen in een Ezelken betooverden / soo en hadden sy sijn verstandt niet konnen berooven / soo heeft hy / Ezel zijnde / den voor-by-gaenden Man / die wonderlijckste kluchten ende tijdtverdrijf aengherecht / dat haer Naebuyren eenen lust tot dat Ezelken kreghen / die het Dier van haer kochten / ende alsoo sy tot den Kooper seyden / sy en droeghen gheen kennis van de waer / sy leverden den Ezel soo hy ginck ende stondt. 't Gheschiede daer naer / dat den Ezel haer ontliep / ende viel

in eenen put/ doen hy daer wel in ghedupckt hadde/ quam hy wederom in menschelijcke ghestalte.

Eusebius.

51. Het is te verwonderen/ dat Vincentius in speculi in sijn derde Boeck cap. 9. en Fulgos. in sijn achtste Boeck cap. 11. vertelt van twee duytsche Waerdinnen dat Tooveressen waren/ welcke het ghebruyckt hadden de Gasten in beesten te veranderen: Indien dit waerheydt gheweest hadde/ Vincentius liep perijckel van een Ezel te worden/ maer segghen sy/ haer verstandt bleef onverlet: hem en schoot niet veel wijsheydt over/ dat hy sulcke toowersche Boecken naer-ghelaten heeft/ die segghen dat boose Vrouwen Mannen in Wolven en Ezels ghedaenten konnen veranderen/ teghen den Text der heylighe Schrifture. Wat dunckt u/ Tymon, is dat niet wel ghestoffeert van Mantus, ende eenighe met den naem van geestelijcke Vaders aengheftreecken/ menschen die als Leeraers der onwijse behooren gereeckent te worden; en als Bodijn met sulcke leughenen sijn Boeck ghemengelt heeft: soo seydt hy op een ander plaetse/ het kan wel zijn dat eenighe haer Historien met verlustigingh en kortswijl haer schriften verbult en versiert hebben/ maer alsoo het vreemt ende verwonderlijck is/ soo en behoort men het niet in de windt te slaen/ seyt Bodijn, te meer/ alsoo men Vrouwen (als sy tot hare manbare Jaren quamen) bevonden heeft oock Mannen te zijn. Ick antwoorde/ dat en is de questie niet/ maer of de Duyvel van Mannen Vrouwen maeckt/ en laet hem ghebruycken van de Mannen in de ghedaente van een Vrouw/ ghelijck de Inquisiteurs van Utrecht segghen/ al professie doende van reynigheydt. Maer Bodijn is verwondert dat sy haer spijse soo konnen veranderen. Het is waer/ hy mach wel verwondert zijn/ want alsoo sy in het verstandt

onver-

onverlet blijven / ende moeten nu ghevoedt worden (Ezel zijnde) met hoy ende ander Ezels voeder: het is te bedencken dat den Ezel wel een stuck butter en broodt soude willen hebben.

Mantus.

52. Eusebius, al schijnt ghy daer mede te spotten/ seydt de heylige Schrifture niet dat Nebucadnezar in eenen Os verandert is / ghelijck Bodijn seydt/ het welck seven Jaer gheduurt heeft / ende is daer nae weder tot sijn voorighe gestalte gekomen.

Eusebius.

53. Qualijck verstaen doet qualijck naeseggen/de heylige Schrift en seyt niet dat het wesen / de gedaente ofte forma van den Koningh Nebucadnezar verandert is / in het wesen / ghedaente / ofte forma van eenen Os: noch het geschil en is niet / of Godt van eenen Mensche eenen Os maken kan: maer of de Menschen haer selven / door hulpe des Duyvels of de Toovenaers of Tooveressen (door macht van de Duyvel ontfanghen) of andere konnen veranderen in Wolven ofte Ezels / ghelijck Bodijn seyt. De heylighe Schrifture en seyt niet van Nebucadnezar, dat Bodijn ende de Tooverrechters segghen: maer dat den Koningh met een over-groote raserye der hoovaerdigheydt is gheplaeght geweest / waer door hy doode die hy wilde / ende soo wien hy wilde die sloegh hy / ghelijck dat woordt te kennen gheeft / doen begost hy, segghende / dit is de groote Babel / die ick gesticht hebbe tot een Konincklijck huys door mijn groote macht / Dan. 4. vers 27. welcke woorden konnen dien sin hebben. Doen begonde hy door hoovaerdye in raserye te vallen / dat hy de menschelijcke reden verloren heeft / waer door hy het ghesagh van alle sijn Edelen ende Hofgesin als Koningh gantsch quijt gheworden is: ende is soo vervallen/dat hy de manieren der beesten aenghenomen heeft /

heeft / ghelijck de Ossen gras en hoy etende / gelijck hem de Goddelijckheydt dat te vooren heeft laten aensegghen: Soo ras en was hem de Goddelijcke bootschap niet aengheseydt / de straffe was daer / (en seydt de heylighe Schriftuure) hy at gras ghelijck de Ossen / en sijn naghelen wiessen als vogels-klaeuwen / dat en is niet als schoenen van eenen Os. Ten besluyte / de heylige Schriftuure en seydt niet dat hy weder de ghestalte van een Os verloor / ende Mensche wierdt / maer dat hy weder tot vernuft quam / 't welck den Koninck / Godt den Heere den Schepper en Onderhouder van alle dinghen toeschrijft. Nu tot vernuft ghekomen zijnde / komt weder tot Koninckliјcke eere / waer uyt met reden kan besloten worden / dat hy noyt de ghedaente van een Os en heeft ghehadt / maer dat hem van Godt de menschelijcke reden en het vernuft ontnomen is. Dat de Heydensche batament-en sotte klupt-spelders / by Bodijn en sijns ghelijcke gheciteert / voor waerachtighe Historien vertelt worden / dat is seecker / want met sulcke kortswijlen / heeftmen het volck hier en daer vermaeckelijcke tijdtverdrijvinghe aenghedaen / 't welck in dese leste tijden / Bodijn voor waerachtighe Historien aenteyckent. Op het besluyt van dese materie / soo wil Bodijn, dat de Koninck Nebucadnesar noch eenen Os gheworden is / ghelijck in de Prophecie des Propheten Daniels cap 4. en 5. gheseydt wordt / daer ick den Leser toe wijse / maer den text en vermach dat niet / ende dat en is ons questie niet wat Godt doen kan. Ick gheloove soo wel als Bodijn, dat Godt almachtigh is. Maer dat hy van Nebucadnesar soude een Os ghemaeckt hebben / dat en behoeft niemandt te ghelooven. Dat Lots Huysvrouwe in een Zout-kalomne is verandert / dat is Godts werck gheweest. Maer of de Duyvelen de menschen konnen veranderen / of dat

dat de menschen door de Duyvelen haer selven of anderen konnen veranderen / dat ick beyde ontkenne. Teghen dese ondiscrete Beuls / en vyanden van het vrouwlijcke gheslachte / die op soo veel plaetsen / soo wreedelijck en soo onmenschelijck met het menschelijck gheslachte omgaen / en dan noch met die / die de voesters en opqueeckslers zijn / van de menschelijcke swacke natuure / en dan noch meest altijdt met sulcke / die niet een A voor een B en kennen.

Tymon.

54. Het is waerschijnelijck / dat Nebucadnesar in sijn sinnen door hovaerdye is kranckhoofdigh geworden / en daer door by de menschen seer onverduldigh is gheweest / en derhalven door onverduldigheydt een yeghelijck sloegh / ja sommighe ghedoodt heeft / gelijck den heyligen Text seydt: En dat om die oorsaeck / sijn Koninghlijcke persoon / in een Koninghlijcke warande / in groote ruymte is bewaert geworden / en tot sulcke ontsinnigheydt is vervallen / dat hy gras ghegheten heeft / gelijck de Ossen. Ick hebbe een kranckhoofdigh mensch ghesien en ghekent / die onaenghenamer dingh at als gras is: En daerom en was hy gheen Vercken / om dat hy sulck voer at ghelijck de Verckens eten. Derhalven besluyt Bodijn qualijck / Nebucadnesar heeft gras ghegheten ghelijck de Ossen / daerom heeft Nebucadnesar eenen Os gheweest / 't welck ick niet en kan noch en behoeve te ghelooven. Ghelijck ick oock onwaerachtigh houde / dat hy schrijft / dat Toovenaers Wolven worden als sy willen / ende Tooveressen Katten.

Eusebius.

55. Tymon, ghy meught het in overlegh nemen / en soo Mantus met reden te onderwijsen is / meught het beste by hem doen / en naer tijdt ende gheleghentheydt ondergaen: Misschien sal hy tot beter kennisse

nisse komen/en wat voorsichtiger zijn/ in 't beschuldigen van onnoosele mannen en vrouwen.

Tymon.

56. Eusebius, Mantus en is niet licht te versetten: hy houdt oock staende / dat de gene die hy Tooveressen noemt/ met vergift om gaen / en dat sulcke oock Toovenaers en Tooveressen zijn.

Eusebius.

57. Tymon, daer heeft hy gelijck toe: Want onder dat woort Tooverye is meer als een quaedt begrepen: Want een die met vergif omgaet/ en onder schijn van deught soeckt sijnen naesten te verkorten/ mach wel een Toovenaer genoemt worden.

Tymon.

58. Neen Eusebius, hy meynt dat niet/ maer dat sy door den Duyvel de menschen haer leven verkorten door Tooverye / dat is door dienst die haer den Duyvel doet / herbloepende uyt het verbondt dat sy met hem gemaeckt hebben/ waer door hy tot sulcke booshepdt haer te wille is/ of door kunst/ waer door hy Duyvel werckt dat de specien en stoffen die sy gebruycken sulcke krachten verkrijghen/om haer over hare vyanden te wreeken/en yegelijck daer sy gram op zijn / mede bederven.

Eusebius.

59. Dat is pure valschepdt/en quade aentichtinghen die geen schijn van waerheyt en heeft/ en noch in der Duyvelen/ noch in der menschen macht en is de krachten en hoedanigheden te veranderen/ die in de deelen en stoffen van Godt zijn ingeschapen/die sy seggen dat sy gebruycken/en daer uyt te mercken is dat de gene die sy ter executie brengen/van het quaet der vergifting niet en weten/en pure valscheden zijn/ als in haer niet begrijpende sulcke krachten om dat uyt te voeren. Godt weet met wat tormenten dat sy de bekentenissen van haer verkreghen hebben. Ick

weet

weet wel dat sy de ghene die sy als Toovenaers en Toovereſſen beſchuldighen met de vuyle daedt van fenijn-maeckers aentichten. Ick en wil haer in die qualite/ als ſulcke niet verſchoonen/ hy zy wie hy is/ als hy met fenijn en vergif om gaet; want indien dit waerachtigh is / ſoo is het het alderbooſte dat men ſoude mogen bedencken/ en ſoo boos/ dat oock de redelijckheyt niet toe en laet haer in die qualite eenige voorſpraeck te bewijſen: Want / alſoo de Overheyt van Godt gheordineert is naer inhoudt der heyligher Schriftuure tot beſcherminghe der goede / ſoo behooren ſulcke geſtraft te worden andere ten exempel: en ick wil gheenſins voorſpreecken of beſchermen ſulcke/ die daer aen ſchuldigh en met waerheyt overtuyght zijn: en derhalven houde ick ſtaende en vaſt of dit is een gedeelte der Tooverye in de heylige Schrifture uytgedruckt/ maer laet de wet en rechtgeleerde daer van oordeelen/ alſoo alle Tooverye niet van een natuure en is: maer alſoo dit woort Tooverye / hem uytſtreckt tot meer als tot een aert van booſheydt: dat is/ tot opſettelijcke quaedtheydt/ ſoo houde ick dat dit is een ghedeelte van de Tooverye daer de heylige Schriftuure op ſiet/ als hy ſeydt: De Tooveresſe en ſult ghy niet laten leven: Jae ſelf de Spraeck-verſtandige hebben dit woort Toovenaer/ uytgeſtreckt/ tot verſcheyden quaedtheden van verſcheyden natuure in bedrieghelijckheden/ gelijck als daer is vergif-bereydingh om yemant leedt te doen/ het zy in quijningh of in onvruchtbaerheydt te doen vervallen/ of door ſulcke menghelinge yemant in ſijn leven te verkorten / of in ſijn ſinnen en verſtandt te bederven/ om door ſulcke practijcke tot ſijn voornemen te komen/ die ſulcke booſheyt uytwercken/ moghen wel naer rijckheydt van een Tael / vergifters en oock Toovenaers genoemt worden. Toovenaers en bedriegers die onder ſchijn van vrientſchap / het

leven

leven van de gene verkorten die haer in de wech zijn. Ja naer het segghen van Bodijn selve / seker griecks woordt/bedupt eenen Apotheecker/ eenen aenstrijcker of Verwer/ eenen kruythandelaer of kenner der kruyden/ende te ghelijck eenen Toovenaer. Eenen Toovenaer die hem als vriendt houdt / die dese kennisse heeft en wetens qualijck ghebruyckt (dat is om andere te verkorten) daer sijn vocatie is (naer stijl van vertrouwen/en gheleerthepdt) te helpen. Maer wat schijn heeft dit met Bodijns Tooveressen. Ja met de menghelinghen die hy seydt dat dese vrouwen ghebruycken/die in haer selven soo krachteloos zijn / dat sy oock gheen schijn van sulcke krachten en hebben / waerom sy oock voor fabelen te houden zijn.

Tymon.

60. Dat en sal Mantus niet segghen / maer staende houden dat sy groote kracht hebben/ende sonderlinghe dinghen uytvoeren en uytghevoert hebben: Wel Mantus, wat seght ghy daer toe? Eusebius seght dat het fabulen zijn / en de menghelinghen die Bodijn seydt dat de Tooveressen ghebruycken / nietige en krachteloose dinghen zijn.

Mantus.

61. Als sy yemandt willen betooveren / soo ontfanghen sy een Poederken van den Duyvel / of sy maken het self van diversche specien. Waer het de Duyvel of maeckt / dat en weet ick niet / maer de vijf Inquisiteurs over de Tooveressen / die het Boeck / dat den Tooverhamer ghenoemt is / gheschreven hebben / vertellen dat onder andere Tooveressen eene gheweest is / die beleden heeft dat sy de gheconsacreerde Hostie / die haer ghegheven was te nutten / in haren nachtdoeck gheberght heeft / en de selve/in een vat/ daer sy een Padde in voedde/ gedaen heeft / met het Poeder dat haer de Duyvel gaf/

gaf / en 't selve onder den drempel eens schaepstals delvende / dienende tot vergiftingh ende doodinghe van het Vee / met spreeckingh van eenighe besondere woorden / waer over sy oock levendigh is verbrandt geworden. Ende dat ghy meynt dat sy geen kracht en hebben / den Inquisiteur en broeder Nijder, die een groote menighte en ontallijcke veel Tooveressen uyt het leven gheholpen heeft / heeft in sijne schriften naghelaten / dat hy een Toovores ghesien heeft / die alleen de luyden met een woordt spreeckens / konde dooden.

Eusebius.

62. Daer en is gheen questie of 'er Toovenaers ende Tooveressen zijn / maer wat een Toovenaer of Tooveres vermagh en doen kan. In 't voorgaende deel van de veranderinghe die de Tooveressen aen haer selven of aen andere doen / ende is bewesen valsch en nietigh te zijn; dit is van de selfde natuure. De vijf Inquisiteurs / die hebben wel veel menschen uyt oorsaeck / soo sy voorgaven / om het leven ghebracht: Maer het staet te besien ende te overdencken / of sy self gheen Toovenaers gheweest en zijn. Sy hebben een vrouw doen bekennen / dat sy de geconsacreerde Hostie / of het Sacrament des Lichaems Christi, van een Padde heeft doen verteeren / ende heeft daer naer de voorschreven Padde / onder de Drempel eens Schaepstals begraven / met spreeckingh van eenighe bysondere woorden / om welcke daet de vrouw levendigh is verbrant gheworden. Ick bekenne / indien dit waerachtigh is / dat daer grootelijck aen mis daen is / dat sy het gene haer tot een Sacrament Christi ghegheven is / tot een ander eynde ghebruyckt heeft. Maer het is seecher / dat de menghelinghen van de Padde / die het Sacrament verteert hadde / niet en konde den

doodt der Schapen veroorsaken/ sonderlinghe doen sy het lichaem der Padde onder den Drempel des Schaepstals begraven hadde. Ten is niet te gelooven / datter eenigh vergif in de Werelt is / dat ghedolven onder eenen drempel / den overgaenden soude sieckte en doodt veroorsaken/ en singulierlijck alleen de Schapen/ en dat van een ghedolven Padde / die het teycken van gratie ghenut hadde. Alle vergiften hebben hare namen ende krachten / welcke krachten ende eyghenschappen die sy hebben / die en hebben sy niet door wille van menschen of eenighe menschelijcke belesinge van woorden / het zy verstandighe of onverstandige / maer door een ingewrochte kracht Godts. Maer in dese menghelinge schijnen woorden van menschen noodigh om uyt te voeren / het ghene den delver wil uytgevoert hebben: Welcke woorden Bodijn over al niet noemen en wil. Eenen deckmantel om dese leughenaers uytvlucht te soecken. Ick soude dees Inquisiteurs en Mantus wel willen vraghen / indien de ghedolven Padden sulcke kracht hebben / als sy onder eenen drempel ghedolven zijn? Wat kracht moeten sy hebben eer sy daer komen? Hoe souden sy daer gheraecken? En wie soude die daer willen gaen delven? Dat een ghedolven Padde sulcke krachten niet en heeft / dat is seecker uyt ervarentheydt. Soo soude sy dan de kracht moeten verkrijghen door het nutten van de gheconsacreerde Hostie / of door de ghesproken woorden / 't welck ick beyde ontkenne. Laet het de Kettermeesters bewijsen / haer segghen is / de vrouw heeft het beleden / ick antwoorde / sy hebben mannen ende vrouwen door fortse van de Pijnbanck en andere torturen ondoenlijcke dingen doen belijden/ 't welck op sijn plaetse sal verhandelt worden. Dat den Inquisiteur Nijder, veel ende ontallijcke vrouwen om het leven ghebracht heeft/ en een schroo-

schroomelijcke doodt doen sterven/dat is sulck volck ghelijck boose Inquisiteurs zijn wel ghewoon / die met niemandt gheen medelijden en hebben. Dat hy in sijn schriften naergheláten heeft/dat hy een Tooveres ghesien heeft / die alleen de luyden met een woordt sprekens konde dooden. Ick antwoorde/hy most wel in haer gratie staen/ of was wel geluckigh dat sy niet en sprack doen sy hem sagh/want indien dese leughen waer gheweest hadde / den Inquisiteur souder licht sijn leven ghelaten hebben. Laet ons dit by de reden verder ondersoecken; al wat de Tooveressen doen / dat doensy door den Duyvel / (naer het segghen van de Inquisiteurs en Toover-rechters) de Tooveressen ontfanghen de macht van den Duyvel/om yemandt met een woordt sprekens te dooden / seght Nijder: Soo hanght dan ons leven aen den Duyvel/door een woordt van een Tooveres ghesproken. Maer ick ontkenne dat de Duyvelen sulcke macht hebben / noch door quaedtheydt van haer wesen / noch door werckelijckheydt in menschen: Want indien dit waerachtigh was / soo soude ons leven en doodt aen de Duyvelen / en door de Duyvelen aen den wille van de menschen hanghen/ welcks ghevoelen en segghen heel valsch is.

Mantus.

63. Ghy soeckt de Heeren Inquisiteurs in haer doen te verstricken / en ghy en wilt niet ghelooven ten zy dat ghy het met ooghen siet / en ick en weet u daer niet aen te helpen / wilt ghy het niet ghelooven ghy meught het laten. Ghy wilt my wijs maken / dat de Duyvel de hoedanigheden ende krachten der stoffen niet en kan veranderen: Hoort wat Bodijn aenteyckent / hem van den Heer van Pipemont toegesonden / dat en is niet alleen van krachten/ van stoffen/ en mengheling hen van diese dinghen / maer van woorden. Want als sy Tooveressen ghewor den

zijn/ en haer Contract persoonelijck met den Duyvel gemaeckt hebben/ soo veranderen sy of de Duyvel niet alleen haer persoonen/ maer oock de kruyden/mineralen en stoffen/en krijghen andere krachten; jae selfs oock hare woorden als sy willen: En konnen met de woorden den eenen beschermen en de andere de moort steecken/ ghelijck aen Barber Dorea ghebleecken is/ die met een papier of peperhuyskken daer sy een poeder of stof ingedaen heeft/en heeft dat op de wegh ghelepdt/ daer haer vyanden over gaen moesten/ door welcks doen sy vijf menschen om den hals gebrocht heeft/ volgens haer eygen bekentenis seydt Bodijn, seggende in Godt en alder Duyvelen naem/en seyde ook daer by/dat de gene die sy beschermen wilde ook met dese woorden plachte te zegenen.

In de naem des Vaders/ des Soons/ ende heylighen Geests.

Want ghy daer selfs over gaet.
Dat u gheen boos dingh en schaet.

Eusebius.

64. Dit bewijs luyt soo leugenachtigh als het andere. Laet het soo zijn/ en dat kan wel zijn dat een sotte vrouw haer dinghen geimagineert heeft/ die niet en zijn/of dat het in der daet niet en is/ ghelijck den Heer van Piepemont, Bodijn, en de vrouw seydt/ blijckt hier uyt: Hier is een vrouw die een Peperhuyskken met Poer of stof van eenighe specien ghemaeckt/ wech werpt. Ick mocht vraghen/ of het Poer alleene vergif is/ of dat de wegh oock door het Poer vergiftight is? Ick antwoorde/ ten kan geen van beyden zijn/want naer het segghen van dese leughenaers/ op ghelijcke tijdt vatten de woorden/ den daer voor-by-gaenden mensche by het lijf/want door woorden werden sy ghedoodt/ ende andere door de woorden gheholpen: Soo en komt het niet door het

Pe-

peperhuyskken met het stof / dat sy op den wegh werpt / maer door de woorden die sy spreeckt. Laet ons de woorden die sy spreeckt met de persoon aensien / men sal de valschheyt terstont ghewaer worden. Wat de persoon aengaet / is een vrouw by Bodijn Tooveres ghenoemt: In wat qualiteyt sy een Tooveres is / of nae den stijl der heyliger Schriftuere / of naer de stijl der hedendaeghsche Tooverrechters / soo is sy Godt niet aengenaem / nochtans beschermt sy haer vrienden met dien zeghen boven ghemelt. Wat kan hier anders uyt volghen als dat Godt een dienaer der Tooveressen is? Welcke Tooveressen aenghenomen hebben den Duyvel te dienen / (naer het seggen van al de Tooverrechters) ende soo soude Godt wel een Dienaer van de Duyvelen zijn. Wat dunckt u Tymon, is Mantus, Bodijn, ende Sprengerus, niet wel in haer eygen leughenen gevangen? Godt bewaer ons van sulck ghevoelen / op dat wy niet door onverstant in sulcke moorderye en vervallen ghelijck sy op veel plaetsen aengerecht hebben.

Mantus.

65. Ick laet haer dat verantwoorden die daer aen schuldigh zijn; het zijn gheleerde mannen gheweest / die 't in haer schriften en ghedruckte boecken naerghelaten hebben / het ghene ick u aengewesen hebbe. Soude men niet ghelooven wat gheleerde luyden in hare boecken schryven? Ende mannen die professie doen van uytsteeckende Godtvruchtigheydt? Hoort wat Sprenger by Bodijn aengeteyckent heeft / die seydt / dat hy by Basel een Tooveres heeft laten verbranden / welcke bekent heeft / dat sy van eenen Landtsman is ghescholden en versmaet gheweest / waer door sy teghen hem is verbittert ghewoorden? Uyt dese oorsaeck heeft sy den Duyvel ghevraeght wat sy hem doen soude / ende seyde daer by / sy macht lijden / dat hy sijn leven langh een geswollen

aengesicht droegh: terstont is den Landtsman met een mismaeckt en onheelsaem aenghesicht ghessagen ghewoorden / ende sy seyde oock / dat haer meyningh niet en was dat de Duyvel hem soo onsichtelijck soude maecken. Hier uyt siet ghy wel wat de Duyvelen vermogen door de Tooveressen.

Eusebius.

66. Dat de Vrouw sulcks bekent heeft Mantus, dat is wel te ghelooven / vermits de Inquisiteurs dat Volck doen bekennen / door de Pijnbanck / dat sy willen. Desen Boer en is den civilsten niet gheweest: Wat reden hadde hy om de Vrouw soo te schelden? 't Kan zijn dat sy na de maniere der Duytschen / met schelden hem wel betaelt heeft / en aen weerzijdts een ghetrapte ton vol Duyvelen in 't lijf ghewenscht hebben: welcke vermaledijdinghen die ondiscrete / met lacchende monde / wel zijn gewoon te doen: ende indien de barmhertigheydt ende lanckmoedigheydt Godts / haer quade gewoonte niet en verdroeg tot den dagh des Oordeels / meest al de Duytschen souden (alst naer wenschen ginck) tot de Pastoors (weynigh uytgenomen) de Duyvelen in 't lijf hebben. Maer hoe kan dit met de Christelijcke reden accorderen: Godts gherechtigheydt is een eyghenschap in Godt / by hem selven bestaende / ende is een uytwerckinghe van sijn Goddelijcke eyghenschappen: van welcke deughden de Duyvelen zijn afgheballen. Wat wil Sprenger ons hier wijs maken / dat de Duyvel de scheldende Boeren sal kastyen? wat gevoelen ick daer van hebbe / het dunckt my een leughen te zijn / ende dat de Duyvelen van sulcken aert niet en zijn / maer sy sullen licht seggen / Godt heeft het den Duyvel toeghelaten / ick antwoorde / hy is van sulcken aert dat hy het met simpelijck toelaten niet en soude willen doen / om dat hy de vloeckende Boeren in Duytslandt

standt in het vloecken en evelen niet en sal teghenstaen. Ende wat my belanght Mantus, ick wil eerst ghelooven / dat den scheldenden Boer door Godts wille / met een leelijck aenghesicht gheslagen is gheweest / als door de Duyvelen by wille van een Tooveres: Het soude hem goedt gheweest zijn dat hy sijn woedende tonge bedwonghen hadde / ende dat de straffe die hy leedt / hem van Godt quam tot sijnder beteringhe / en dat hy niet en hadde gaen klaghen aen de Inquisiteurs / die niet veel wijser gheweest en zijn dan den scheldenden Boer / die hem terstont liet voorstaen / dat de tegenspoeden en de straffen die hy hadde / uytwerckingen van den Duyvel zijn / aengedreven door de Tooveressen: welck gevoelen in hem geen schijn van waerheydt en heeft.

Mantus.

67. De Duyvel en wil het werck niet alleen doen / maer hy wil dat de Menschen daer deelsaem aen zijn / om hare sonden te vergrootten / (gelijck de Inquisiteurs gheschreven hebben) ende de Duyvel die eens 23 Paerden wilde doen sterven / ghebruyckte (naer het seggen van Sprenger, by Bodijn aengetekent) tot dat werck een Tooveres / die den selven Sprenger oock heeft laten Justicieren. Want alsoo de Duyvel yet wat onder de Staldeur begraven wilde / soo liet hy de oude Vrouw het hol maecken / daer de Duyvel wat poeyer in stroyde / en naer dat hy het weder toegestopt hadde / zijn de 23 Paerden gestorven.

Eusebius.

68. Als Godt yemandt straffen wil om sijn sonden / daer en gebruyckt hy geen Duyvelen toe / want dat is het wesen der Duyvelen contrarie / en sy zijn Godts wederpartye in 't straffen der sondaren / ende sullen selve haer straffe moeten subject zijn / om haer hardtneckighe ende volstandighe hoovaerdye / ende

daerom en ghebruyckt hy sulcke boose monsters niet om de booshepdt der boose Menschen te straffen: want alsoo Godt Almachtigh is/soo volght dat sijn willen sijn werck versterckt. Indien de Duyvelen daer in yet te doen hadden/ al de dingen souden over hoop vallen/want alle dingen houdt sijn wesen door het Goddelijck bestier; en noch in het leven der Menschen noch der Beesten/ ende heeft de Duyvel yet te seggen of te doen: heeft ergens een oudt Wijf met een sotte imaginatie een hol gegraven/ laet de Duyvel daer in delven dat hy wil/ wie sal dat hinder doen. Dat den Koopman van Ravensbergh 23. Paerden af ghestorven zijn / dat en komt noch en is geen oorsaecke van het graven van het hol onder den drempel/maer zijn de raserpen van de Inquisiteurs/ de Vrouw aenghesept ende afgeperst/ daer mede dat sy te kennen gheven / dat sy blindt/ ende leyders der blinde / gheweest zijn. Indien wy oorsaeck van plaghen en straffen willen weten/hoort wat Godt door Moses seydt Deut. 28. Maer ist dat ghy de stemme des Heeren uwes Godts niet en hoort/ soo sullen alle dese vermaledijdinghen op u komen / vermaledijt sal zijn de vrucht uwes Lichaems / de vrucht uwer Ossen / ende Schapen; vermaledijt sal zijn uwen uytganck ende inganck/in alle dat ghy voor de hant neemt/ tot dat ghy verniclt wordt / ende haest onder gaet / om u boosen doens wille: De Heere sal u de Pestilentie aenhanghen / tot dat hy u verdoe. Ten komt ons niet van oude Wijven die wy Toovenaersters noemen / maer het komt uyt ons selven / door dien dat wy niet en doen soo wy behooren te doen: ende dat is noch de grootste dwalinghe (soo't uyt gheen booshepdt en komt) dat het ghene ons Godt tot onser beteringhe doet / den Duyvel toe schrijven door oude Wijven aengedreven/ die wy Tooveressen noemen: welcke weder tegen de hoovaerdige eygenschap

schap der Duyvelen is: Want den genen die Godt niet ghehoorsaem zijn en wil / sal die nu een subject van een Vrouwe zyn / gelijck men seyt dat de Duyvelen de Tooveressen zyn? 't is belacchelijck.

Mantus.

69. Gelooft ghy al Eusebius, datter Toovenaers en Tooveressen zyn? Wat ick u segghe van Geleerde Mannen / gelijck daer is / Franciscus Agricola, Pastoor tot Sittert / Jacobus Sprenger, Petrus Bensveldius, Paulus Guirlandus, Pater Paulus Leyman, ende meer andere geleerde Autheuren / ghy seght al daer tegen / ende en wilt niet gelooven / dat ghy niet en kondt begrijpen.

Eusebius.

70. In dese saeck en mach ick niet ghelooven / om dat het is tegen het Christelijck ende Catholijck gheloof / ende in dese laetste Eeuwen / in sommige plaetsen ingevoert by sommige dwalende Menschen / die niet genoegh ghelet en hebben op de waerheyt der Christelijcke Religie / en soo zijn de dwalinghen der Heydenen door lanckheydt des tijdts / in de herten der Menschen weder ingekropen.

Mantus.

71. De dwalingen der heydenen Eusebius, dat en is niet waer / maer de uytvoeringhen van de processen / de vervolgingen van dat gespuys / het uytvoeren van de executien over hare persoonen / hare bekentenissen meldende hare quade wercken / die sy beleden hebben en schuldigh daer aen geweest zijn / geven genoegh te kennen wat volck dat het geweest is / ende om haer boose feyten aen den dagh te brengen / en de saken te vervolgen / zijn meest altijt Mannen van groote eerwaerdigheyt geweest / voorstanders van de Christelijcke Religie / geleert in beyde Rechten / en dat ghy daer tegen wilt seggen is onverdragelijck / dat ick u te Trier hadde / ick soude u wel doen u mont snoeren.

 Eusebius.

Eusebius.

72. Hebt patientie Mantus, uw gheleerde mannen hebben sommighe upt onwetenheydt / en sommighe upt boosheydt aen haer eynde gheholpen: De valscheden / de ghewelden in sommighe / hebben genoeghsaem hare boosheydt aen den dagh gebracht / en in sommighe hare onwetenheydt / en dat heeft dickwils oorsaeck van droeve executien geweest: Ick segghe droeve executien / sonderlinghe die de selve hebben moeten lijden / waer door sy en hare gheslachten genoegh gheschandaliseert zijn gheweest.

Mantus.

73. Ghy spreeckt soo / om dat ghy niet en gheloofc datter Toovenaers zijn.

Eusebius.

74. Mantus, en seght dat niet / ick weet wel datter Toovenaers zijn / ende gheloove datter Toovenaers zijn / meer als eenderley soorte. Ende om dat ghy weten soudt dat ick geloove datter Toovenaers zijn / ick hebbe teghenwoordigh gheweest daer ick eenen Toovenaer sagh Tooveren / die my met sijn konst oock meynde te betooveren.

Mantus.

75. Laet ons malkander wel verstaen / hebt ghy sien Tooveren? Wasser de Duyvel niet by doen ghy saeght tooveren?

Eusebius.

76. Ick en sagh daer geen Duyvel / maer eenen boosen mensche / die tooverde; want hy veynsde hem wonderlijcke zenutreckinghen te lijden / in armen en beenen / met een snelle bewegginghe in alle sijn leden / met inhoudinghe van sijn adem / ende door den grooten arbeydt die hy dede / werdt hy datelijck te sweeten / waer door hy de omstanders wijs maeckte groote bangigheydt des herten te lijden / daer hy seer over klaeghde. Waer door veel luyden met hem

groot

groot medelijden hadden / en hem / eer hy het begeerde / de caritative handt leenden / alsoo sy oordeelden het seer grootelijcks aen hem besteedt te zyn / alsoo hy wijf en kinderen te voeden hadde / segghende daer by / dat seeckere bedaeghde vrouw / de oorsaeck van het lijden was dat hy te lyden hadde.

Mantus.

77. Wat sult ghy my wijs maken / is dat Tooverye? De Toovenaers en Tooveressen / als sy hare Tooveryen willen in 't werck stellen / soo roepen sy den Duyvel aen / die haer in alles behulpelijck is. Ende door seecker konst die haer de Duyvel leert / soo maken sy Poppen van was / welcke Poppen representeren den persoon die sy tormenteren willen / en als sy dien persoon willen lijden aendoen / dan steken sy de Poppe die den man presenteert met naelden of spelden / ja somtijdts houden sy de Poppen soo naer aen het vyer dat het was begint te smelten / waer door dan de persoon / die sy betooveren willen / begint te sweeten / ende van bangigheyt uytdroogen / en alsoo miserabel sterven.

Eusebius.

78. Dat is al weer een leughen die ghevlogen is. Desen voorgedachten Toovenaer die wist hem daer mede oock te behelpen / als hy gheen lust in 't weven en hadde / want wat hy at of dronck daer en kreegh hy geen smaeck in. 't Geschiede eens dat hy de man van de ghene / die hy Tooveres noemde / sagh uyt gaen / soo seyde hy teghen sijn huysghenooten / daer gaet Jacob weer uyt / nu sy het huys alleen heeft / (noterende de vrouw) nu sal 't my / 't is te besorgen / weer gelden. Een weynigh daer naer als 't hem in sijn sin schoot / liet hy sijn werck staen / en veynsde hem de voorseyde zenutreckinghen te krijghen / met sulcke stampinghen en gewelt met sijn lichaem doende / dat een man van ghemeyne sterckte hem niet en

konde

konde houden / en soo dien schelm / de omstanders wijs maeckte door de Tooverye van die eerbare vrouw die hy seyde dat een Tooveres was. En soo nu en dan dat onder sijn vrienden eerst openbaerde: 't Geschiede dat een van sijn Neven heel sieck werdt/ van welcke sieckte hy oock overleden is / by welcke Neef hy des nachts ginck waken / doen hy nu by den patient alleen was / veynsde hem de voorschreven zenuwtreckinghen te krijgen / waer door den krancken man soo van verschricktheyt/ als uyt noot voor sijnen waker / soo hy meynde/ riep en schreeude om hulp om sijnen waecker te assisteren / die van alle kanten quamen: hem vragende en ondersoeckende hoe lange sijn miserie geduurt hadde / waer op hy haer eenen hoop leugenen wijs maeckte / seggende onder andere redenen / dat seeckere vrouwe/ die hy met naem en toenaem noemde/hem betoovert hadde/met een glas biers te drincken te gheven: sijn Neef dat hoorende / was met groot medelijden over hem ontsteecken / recommandeerde onwetende den Boeswicht / dat sy hem in sijnen noodt souden willen behulpigh zijn / waerschouwende sijn bloedtverwanten voor de voorschreven eerbare vrouw / die dien boef Tooveres noemde / en met die verdwaelde meyninge is den patient sijnen Neef overleden.

Mantus.

79. Is dat Tooveren Eusebius, dat is bedriegen.

Eusebius.

80. Dat is bedrieghen en oock Tooveren/ Tooveren om dat hy de volmaeckte gave der ghesontheydt van God ontfangen hadde en de selve versaeckte/ en de ongesontheyt en miserabele pijne / die hy veynsde te hebben / hem van den Duyvel passivo aengedaen wiert door kunst van de onnoosele / die hy seyde Tooveres te wesen / daer het geensins lijdelijck in hem en was maer werckelijck/ in hem het selfde uytvoerende door

de door een by hem practicabele boosheyt: en dat en is niet alleen bedriegen / maer oock Tooveren.

Tymon.

81. Mantus, wat seght ghy daer toe? Ghy hebt my soo veel dinghen vertelt die ick meynde dat waer waren. Onder ander / dat de Coninck van Schotlant Duffus ghenaemt / van een Tooveres uyt Morabien betoovert was / en dat de Tooveressen op die maniere konden plagen en quellen die sy wilden: en alsoo de menschen hare ghesontheydt benemen.

Mantus.

82. Ick heb u dat vertelt Tymon, om dat het Bodijn in sijn Demonomania aengeteykent heeft: Want daer quam een gherucht in Schotlant / dat de Tooveressen uyt Morabien de oorsaeck van des Koninckx sieckte waren: Wat wilt ghy daer teghen segghen / als het Godt toe laet soo kan 't wel geschieden / ghelijck Bodijn op veel plaetsen seydt.

Eusebius.

83. Bodijn en bewijst niet dat het Godt toegelaten heeft: gelijck hy oock niet toe en laet / al dat een sotte vrou haer imagineert / door haer sot bedrijf te konnen uytwercken: so en hebben oock hare sotte actien sulcke krachten niet / ende al was 't dat den Koninck hem sulcke sotternyen liet wijs maken van Toovenaers / (dat is van menschen) die wel beter weten / ende uyt boosheydt sulchs wijs maecken om haer voordeel of ander consideratien.

Mantus, ick hebbe een vrou gekent / die in haer gemeyne doen wel voor snedigh mocht gehouden worden. 't Geschiede dat een hoop Patters by malkanderen waren / die om de Vrouw te quellen / beslaten voor haer deur / in de stoep / haer ghevoegh te doen / maer van ettelijcke dat werck uyt voerden / des morghens vandt de Vrouw dat het voor haer deur soo bestelt was / waer over sy met qualijck spreken haer

sier

seer verstoorde/ met stijve woorden teghen haer ghebuyren seggende/dat sy door haer gat dat soude doen uytzweeren: waerom sommighe lachten / ende seyden dat het daer al uyt was/hoewel het propoost sot was/ soo scheen het de Vrouw al waer te meynen/ soo dat haer woorden en doen kracht hadde/want sy ginck in huys/ en leyde een groot vyer aen / en nam drie keyselen uyt haer straet / die sy gloeyende heet maeckte / ende leyde in elcken dreck eenen: seggende / dat sy in 24 uuren tijts wel gewaer soude worden wie haer dat ghedaen hadde; hier over waren oock sulcke sotte Ghebuyren / diens Kinderen daer schuldigh aen waren / meynende dat sy door sulck doen ongeoorloofde kunsten konde / en vreesden dat hier door haer kinderen ongemack soude geschieden/ ende door hare kunst in miserie vervallen: hoewel het waer wierdt dat de Vrouw geseydt hadde/want daer door wierdt ontdeckt wie al aen het feyt schuldigh was / ende soo wierdt de saeck met lacchen besloten / want daer en quam niet meer af / evenwel (mijns oordeels) Mantus wast voor de Vrouw sottelijck ghedaen / en niet sonder perijkel van in eenen quaden naem te vallen / want indien het ghschiedt hadde / dat eenighe van die Vaefkens in sieckte oft ander ongheval ghekomen hadde / sy soude perijkel geloopen hebben/ om de Jongens (niet als eerlijcke ende deughdelijcke Vrouw) maer als Tooveres te moeten zegenen.

Mantus.

84. Wilt ghy segghen dat den Schotten Koninck Duffus niet betoovert en is geweest?

Eusebius.

85. Neen Mantus, ick gheloove wel dat hy betoovert is gheweest. Maer niet van een Vrouw die in Morabien woonde / maer van eenen Bedriegher in Schotlandt / die den Koninck wijs maeckte dat de

sieckte die hem van Godt ghegheven was / door een oudt Wijf die in Morabien woonde / en door kunst van Tooverye uytgewrocht wierdt / het zy uyt haet die sy teghen den Koninck droegh / of uyt wille van den Duyvel die de Tooveressen dwinght / welcke opinien ende dwalingen ick beyde ontkenne: Want indien dit waerachtigh was / wat staten van Menschen souden hier ghesont leven tot de Koningen inclups / al haer ghesondtheydt / 't welck den grootsten schat is / soude of aen de Duyvelen / of aen Bodijns Tooveressen hangen / 't welck heel abusijvelijck is / en tegen de Heylige Schriftuure en alle reden.

Tymon.

86. Ick werde wel gewaer / dat het segghen van de Inquisiteurs / (indien ghy op de menschelijcke reden sien wilt) wy daer niet veel bescheydts en sullen vinden / maer al dinghen die boven de natuure gaen / of miraculeus zijn / jae soo verre / dat sy yet Goddelijcks in haer hebben.

Eusebius.

87. Daer en kan niet Goddelijcks in de kunst der Tooverye zijn / noch daer en kan door Tooverye niet boven de nature ende vermogen der Menschen gaen / noch in de Tooverye in de H. Schrifture uytghedruckt / noch in de hedendaeghsche Tooverye by de Inquisiteurs en Mantus versiert / en door booshe yt staende ghehouden.

Tymon.

88. Ick en wil dat niet segghen / want ick werde wel ghewaer dat men noch Mantus, noch Bodijn, noch Guirlandus, noch diversche die van die materie gheschreven hebben / en mach betrouwen: ghelijck Mantus my vertelt heeft / datter onder haer Weermaeckster s zijn / ende onder haer mannen zijn die de windt verkoopen / ende het weer na haer ghevallen konnen ontstellen.

Eusebius.

Eusebius.

89. Tymon, en gelooft dat niet/ by reden/ om dat het is teghen de heylige Schrifture / noch oock in der menschen macht niet en is. Want in den Euangelij vinden wy / dat onsen Salighmaecker met sijn Discipulen over Zee ghevaren is/ende hy slapende/ is daer eenen grooten storm-windt opgestaen/ alsoo dat haer Schip van de baren bedeckt wierdt / waer over dat de Discipulen hem weckten / ende seyden Heere bewaert ons/wy vergaen. Ende hy gebieden de de Windt ende de Zee / alsoo dat daer een groote stilte wierdt. Waer uyt dat ick besluyte / dat het weer niet van menschen geregeert en wordt door de Duyvelen / maer van Godt die de winden gebiedt. Ghelijck wy oock lesen Genesis 8. Godt liet eenen windt komen op der aerden / Exod. 10. De Heere liet eenen oosten windt komen / Numeri 11. Doe voer den windt uyt van den Heere / Psalm 35. Die de wolcken laet opgaen / die den Blixem maeckt met t'samen den reghen / die den windt laet komen uyt heymelijcke plaetsen. Amos 4. hy de Heere is die den windt schept / uyt alle welcke redenen blijckt wie den Autheur der winden is.

Tymon.

90. Ick hebbe Mantus hooren vertellen / dinghen die my dachten ongheloofslijck en onmogheliick te zijn. En als ick daer teghen seyde / soo behielp hy hem met het boeck Hiobs.

Eusebius.

91. Het Boeck Hiobs en kan hem niet helpen/ om te bewijsen dat de Tooveressen door de Duyvelen/ of de Duyvelen door de Tooveressen / het weer konnen veranderen/ of de Duyvelen uyt macht by haer selven bestaende het weer konnen ontstellen. Want uyt de Heylige Schrifture blijckt ghenoeghsaem dat het

het uyt Godt komt/ en van niemandt hervloept als van sijn Alvermogentheydt.

Tymon.

92. Mantus wil dat in het verbondt / dat tusschen de Tooveressen en den Duyvel gemaeckt wort/oock begrepen is/ het maken van het weer als sy willen / ja hy bewijst dat met exempelen.

Eusebius.

93. Dat en kan niet anders wesen als Tooversche exempelen / dat zijn daden en wercken die van Godt af komen / en boose Menschen haer selven of (met opset) andere toegeschreven hebben / of van ghebreeckige verstanden die door sotte imaginatie of eenighe andere oorsaecken / die de reden noch sal ontdecken / welcke leste onder de Tooverye niet en mach begrepen worden.

Tymon.

94. Wel houdt ghy het in de Duyvelen onmoghelijck te zijn / in het weer yet te doen / 't welck aenmerckelijck is / ende met dadelijckheydt is vermenght?

Eusebius.

95. Daer en hebben wy gheen exempel van / veel min dat hy de macht aen Menschen soude konnen deelachtigh maken. Ick weet wel dat den Sathan Godt temteerde / om Hiob arm te maecken / waer uyt dien Botterik meynde dat hy den goeden Man tot afval van Godt brenghen soude / ons allen tot exemplaer naergelaten. Hoe weynigh dat hy vermach teghen de ghene die haer op Godt betrouwen. Ick en kan niet sien in de eerste besoeckinghe / dat den Sathan yet werckelijck uytghrecht heeft om Hiob te beschadighen / want hy wist wel dat Hiob in sijnen voorspoedt/ Godt voor ooghen hadde/ derhalven versoecht hy / dat Godt hem in sijn goedt

ende voorspoet soude hinderlijck zijn/'t welck Godt hem toestaet. Doen nu de tweede Bode des onghevals quam / die en seyde niet dat vyer des Duyvels quam/maer dat vyer Godts quam van den Hemel: Ja 't gene dat hem meer als alle het andere ter herten ginck/ was den grooten windt die over de Woestijne quam / veel licht een Orcaen / die in die Oostersche Landen soo nu en dan groot ghewelt doen / die niet door uytwerckingh des Duyvels en komt / maer door de macht Godts.

Mantus.

96. Ghy stelt u teghen veel gheleerde Luyden/teghen de ervarentheydt van veel ghetuyghen / ende teghen het ghene dat wy met onse ooghen ghesien hebben.

Eusebius.

97. Wat hebt ghy met u oogen gesien Mantus?

Mantus.

98. 't Gedenckt my noch wel/dat het eens op eenen Sondagh morgen ontrent acht uuren / als het Volck naer de Kerck soude gaen / datter schielijck een Onweer op quam / met Donder ende Blixem. Onder andere aenmerckelijcke dinghen / soo was een Huys in de Koolstraet/ van den Duyvel wel deghelijck aenghetast: Want de stijl van de deur was ontrent ten halven een vierde-part uyt ghescheurt/ De houte Nagels daer het Hout-werck van de Huye aen malkander mede vast ghemaeckt is / ende met ghewelt ingheslaghen waren / (ick hebbe self door de gaten ghesien) die waren soo los uytghenomen / dat ick twijffele oft een Timmerman met sijn instrumenten soo soude hebben konnen doen: Een acht kante Arduyn-steen was van de Ghevel opghenomen/ ende heel op de Straet ghelept: welcke Steen daer naer weer op de Gevel geleyt is.

Eusebius.

99. Mantus, al wat u niet wel aen en staet / ende wat ghy niet en kondt begrijpen / waer uyt weet ghy dat dat de Duyvel dede?

Mantus.

100. De Duyvel hadde met sijn klaeuw / uyt de platte muyr een stuck steens ghevat / ende onder de uytwerckingh van het Rock-ancker teghen een ge-figureerde Ardupn-steen aenghegopt / dat men de roode steen / die hy uyt den Ghevel ghevat hadde / daer teghen aen geplettert sagh: En daer uyt bleeck het noch klaerder dat het de Duyvel dede / want hy schepde met eenen stanck / ghelijck de Duyvel altijdt plach te doen.

Eusebius.

101. Wel Mantus ick hebbe groote kennisse aen het Volck ghehadt / die daer doen in dat Huys woonden / ende hebbe haer selve ondervraeght / hoe sy in het Huys te moede waren: Seyden datse niet anders en hoorden dan den grooten Donderslagh / ende saghen den verbaerlijcken Blixem / ende in 't Huys was soo grooten hitte / ende sy meynden dat het al tseffens in brandt soude vlieghen: Ende den stanck die in Huys was / quam door de hitte van het Stroo / ende Lijnwaet / dat in het Huys was / oock het Wollen goet: Elck hadde een lucht ghe-lijck of het dadelijck in brandt gaen soude / alhoe-wel het door de gratie Godts Almachtigh niet en dede: hoewel ghy Mantus meynt dat het de Duy-vels goedtheydt was.

Mantus.

102. Godt heeft nochtans den Duyvel toeghela-ten dat hy dat daer soo uytghewrocht heeft / want daer en was in al die actie niet Goddelijcks aen te mercken.

Eusebius.

103. Waer uyt weet ghy dat Mantus? Ghy seght het gene u niet en behaeght dat dat de Duyvel doet/ dinghen die buyten des Duyvels vermoghen zijn / want al waer 't dat Godt het hem simpelyck toegelaten hadde / waer mede soudt ghy dan noch bewijsen dat de Duyvel dat doen konde? want met de selve reden soudt ghy wel segghen/ dat het hier of daer een oudt wijf doet.

Mantus.

104. Wel dat en soude soo nieuw niet zijn / en het is wel gheschiedt dat sulcke onweeren ghemaeckt zijn van Duyvelen of Menschen / maer ick geloove wel dat als het gheschiedt / dat wy het qualijck onderschepden konnen / of het eyghentlijck des Duyvels werck is/ of het werck van een Tooveres/ aengepoort van den Duyvel/ of gedreven om haer buurman schade te doen.

Eusebius.

105. Maer Mantus, hoe spreeckt ghy soo qualijck en soo onverstandigh/en tegen alle reden der heylige Schriftuure?

Mantus.

106. Wat weet ick van de heylighe Schriftuure/ ick sal 't u bewijsen met gheleerde luyden / die alle dagen behooren de Schrift te lesen / en daer laet ick het goet by zijn. Ghelijck als daer is Pater Paulus Leyman, Priester der Societeyt Jesu, ende noch andere die met my in mijn meyninghe accorderen.

Eusebius.

107. Segghen die / dat eenighe vrouwen door kracht van kunst/die haer de Duyvel leert/het weer konnen ontstellen? Donder en Blixem / Reghen en Windt konnen veroorsaecken?

Mantus.

Mantus.

108. Ja / dat seggen sy / Paulus Leymans woorden zijn dese / aengheteyckent by Guirlandus, Inquisiteur in Italien / en oock beschreven by Jannes Boysard: Het was in voortijden een seer beroemde Tooveres in een Italiaensche stadt ghevanghen ende voor hem Guirlandus gebracht: Desen Guirlandum, alsoo hy een verstandigh en sintijcker Heer was / (seght Boysard) hadde dese Tooveres / naer dien sy ontelbare veele daden ende boose stucken hadde begaen / ende voor hem Guirlandus hadde bekent / soo heeft hy haer met harde woorden daer over ghestraft / doch beloofde hy haer / sy soude vry en vranck ledigh ende ongheftraft uytgaen / met dat bedingh / dat sy van wegen hare booshեydt berouw en leedtschap hadde / ende deswegen van herten Godt om vergiffenis badt / oock de Overheydt een eedt dede / dat sy ghelijck te vooren / met des Duyvels dienst niet meer en wilde te doen hebben / en soude derhalven oock een proefstuck harer Tooverkonst / in teghenwoordigheydt der Magistraets ende der mede Rechters bewijsen. Dese Tooveresse en bedacht haer niet langhe / en zwoer haer met eede / dat sy het wilde doen / wat den Inquisiteur Guirlandus met sijn mede Rechters begeerde / derhalven zijn sy met de Tooveres ter stadt uyt ghegaen / welcke om oorlof badt / dat sy een weynigh alleen ter zijden tusschen de Bosschen gaen mochte. Daer alleen zijnde / maeckte sy met haer handen een groeve in der Aerden / ende murmelde veel Tooversche woorden daer onder / ende liet haer water (met eeren gesepdt) daer in de groeve loopen / ende met eenen opghesperreden mondt / verkeerde ooghen / ende haer grauwe hayr stont haer als Verckens-borstels op den kop opgherecht / ende sy was seer verschrickelijck aen te sien. Als sy nu van der groeve / die sy gemaeckt hadde /

hadde / een weynigh af stondt / dreef sy dat Water in de groeve om en herom / ende met ghewisse teeckenen ende beduytselen / roept sy de boose Geesten om hulp aen / ende sy sloegh met een roede de groeve om ende herom / daer door dat uyt de groeve terstont eenen dicken damp / als eenen roock op stondt / welcke sich aen alle oorden de Lucht doortrock / ende soo ver als men sien konde / een dicke Lucht veroorsaeckte / ende de Lucht met Wolcken overtrack / die seer schrickelijck ende gantsch zwart was / terstont hoorde men uyt de Wolcken een ghedommel / 't welck hem hoe langher hoe meer hooren liet / soo langhe dat ten lesten met grooter kraecken ende kretsen aen alle zijden uyt berstede: Daer sagh men terstont den rooden Blixem / ende schrickelijcke Donderslaghen bruysen ende kraecken / van boven hier op de Aerde af vallen / ghelijck of den Hemel ende Aerde sich open dede / ende de Werelt soude vergaen. Doen stonden de Heeren Inquisiteurs / by dit spectakel gantsch bevreest ende verschrickt / ende al hadde haer dit spel seer berouwen gheweest / wat wouden sy hier beginnen / sy konden in de Stadt sonder ghewisse ende voorstaende ghevaer niet komen / noch en dorfden haer Sententie ende Belofte niet veranderen / noch de Tooveres van haer voornemen af houden / voor welcke sy sich alle ontsetten ende vreesden hare machtighe gheweldt: Als sy nu in die uytterste vreese waren / ende niet en wisten wat sy doen of laten souden / wendt sich dat Wijf tot haer / ende spreeckt: Hebt eenen goeden moedt / ende zijt getroost / ghy en hebt u gheen ghevaer te bevreesen / U L. en sal geen leedt wedervaren / daer voor ick ghenoeghsaem sorgen wil. Ghy Rechters verordent my eenen oort / (seyde sy) waer ick dat Weder wenden sal / dan dese Wolcken moet noodtwendigh sijnen vasten last uytschieten? Doen

seyde

seyde Guirlandus teghen haer / alst immers soo zijn moet / soo sendt het in een Steen-achtigh/ wildt/ en ongheaenden Oordt / daer sal het de minste schade doen. Hy en hadde dat woort nauwelijck uytgespro-ken / siet daer herquamen schrickelijcke Stormwinden / donder / haghel en blixem / en vyer / met sulcken ongehoorden kraken / scheuren/ en plas-regen / die met sulcken gewelt aen den geseyden Oort vielen / dat de naeste Revieren wierden te zwellen en te zwemmen. Daer en was wederom gene onder dese Rechters / welcke niet sijn leven in twijffel en stelde / ende welcke niet en wenschte dat hy tot dit spel niet gekomen en was. Doch is deses Wolckens last sonder eenige schade uyt gebroken / ende hadde dat weer over al aen den genaemden Oort gantsch ghene schade gedaen / en Pater Paulus Leyman, seyt oock wel 't welck waer is / dat desen Inquisitoribus met voorweten / en sijn vermetenheydt genoegh be-taelt is geworden. Wat dunckt u daer af Eusebius? en is dat niet ghenoegh/ ick sal u noch eene vertellen by den selven Pater Paulus Leyman aengeteeckent?

Eusebius.

109. Ghy vraeght my wat my daer af dunckt / ick antwoorde / dat my dunckt / ende dat ick wel weet en vastelijck vertrouwe dat het een groote leu-ghen is / versiert om hare dwalinghe of hare boos-heydt staende te houden. Dat noch Duyvelen noch Menschen in het maecken van het weer yet konnen uytrechten / dat is waerachtigh/ want over al in de Heylige Schrifture is alleenlijck de macht/ en rege-ren van windt en weer Godt toegheschreven / en by alle verstandighe en Godt-dienende Christenen ghe-looft van Godt her te komen. Dese Inquisiteurs fabeleren/ een vrouwe die sy Tooveres noemen: Ende naer haer segghen eene / die door Guirlandus woorden hardt is bestraft gheweest / vermidts

sy veel boose stucken bekent heeft / Godt weet wat boose middelen dat sy daer toe ghebruyckt hebben / ende wat de boose stucken zijn en seggen sy oock niet. Dese Vrouw die sy Tooveres noemen / belooven sy vry ende vranck los te laten / soo sy maer berouw en hadde van haer tooverye. Wat haer tooverye is / en seggen sy niet / maer veynsen haer soodanigh te zijn / dat sy haer den eedt afgenomen hebben niet meer te Tooveren / ende naer haer eyghen seggen versoecken dat sy haer ter liefde noch eens wilde Tooveren / (dat is weer en windt maecken) dinghen die in haer Goddelijcke mirakelen ende macht behelsen. Ick soude dees Inquisiteurs wel willen vraghen ? doen sy eedt dede van des Duyvels dienst te verlaten : het onweer dat sy op de voorgedachte maniere maeckte / maeckte sy dat van wegen de Duyvelen / of maeckte sy dat uyt haer selven : te seggen dat sy het door de Duyvelen maeckte / diens dienst hadde sy verzwooren ende afgheseydt / dat mosten wel botte Duyvels zijn / dat sy niet en wisten dat de Vrouw haer vyandinne ghewoorden was / ende dat dien botten Duyvel / haer te geval ende ter liefde van de nieusgierigheydt van de Inquisiteurs / soo het ordinaris weer / 't welck Godt geeft / ginck ontstellen. Wat sal Mantus ende de Inquisiteurs ons meynen wijs te maecken / dat Godt daer gheen ghebieden en hadde / dat het weer soo ontstelt wierdt van sulck eenen botten Duyvel / die niet en wiste oft hy de Vrouw of Guirlandus diende / te seggen dat sy het weer door haer eyghen kracht ghemaeckt hadde / dat en sluyt oock niet wel / by reden / om dat de stoffe die sy segghen dat de Vrouw daer toe ghebruyckt heeft / dat en is selfs niet waerschijnelijck / soo moest het dan in de woorden bestaen / de woorden van een Tooveres en hebben geen kracht in het veranderen van het weer / alsoo / dat het een Goddelijcke eyghenschap is : ten

tweeden /

tweeden / ick roep al de Werelt tot ghetuyghe / ende een yeghelijck in 't particulier voor hem selven / hoe onmachtig ende nietigh dat wy Menschen zijn / in het veranderen van het weer / in het maken van Donder ende Blixem ende Stormwinden / die sulcken ghewelt doen / dat dees leughenaers segghen / dat den reghen ter oorsaecke vooren ghemelt / de Revieren deden zwellen / wat en soude hier op niet te segghen vallen / 't welck wy om lanckheydts wille achterlaten / ende of yemandt gevonden waerdt die hem dat beroemde / soude de geheele werelt hem niet voor sot / ende eenen rechten nietwijs achten? Overleght daer by de stoffen / die sy seggen dat de Vrouw ghebruyckt heeft om de Lucht te beroeren / hoe nietigh ende schandeleus dat die zijn / om sulck werck uyt te voeren / met sulcken ghewelt ende ghelupt dat selve stercke herssenen nauwelijck en konnen verdraghen / daer by de gepractiseerde leugenen van Guirlandus met sijn complicen / die segghen dat het haer berouwen was dat sy het begonnen hadden. Het is oock aenmerckelijck / dat sy in ghevaer ende vreese zijnde / de Tooveres haer komt troosten / segghende / ghy en behoeft niet te vreesen / u en sal gheen ghevaer gheschieden / ick heb daer voor sorghe ghedragen: daer en resteert nu anders niet dan order waer ick dit weer senden sal / waer mede dat sy te kennen gheven / dat de Vrouw een keuster des ghemoedts is / zijnde oock een hoedanigheydt die eyghentlijck Godt toekomt ende niemant anders. In dese vreese seydt Guirlandus, dat hy begeerde dat het in een Steen-achtig Landt vallen soude / daer het gheen schade en dede. Indien dit weer door den Duyvel ghemaeckt is / soo heeft de Duyvel Guirlandus gedient: Want naer haer eygen seggen / soo hadde sy de Duyvel versaeckt / ende Godt om vergiffenisse ghebeden / ende met eedt bevestight / ende soo soude

Guirlandus naer Bodijns meyninge self wel een Toovenaer worden. Maer dat is seecker / soo daer een onweer geweest is / noch de Duyvel / noch de vrouw en heeft het veroorsaeckt / maer Godt / 't welck dese boose menschen waergenomen hebben / die met een sotte vrouw geimagineert zijnde sulcke krachten te hebben / daer mede hare booshepdt ende valsche Proceduren bedeckt hebben.

En ghelijck als ick ghesepdt hebbe / de Boecken der heyligher Schrift en de Heylighen die door den Geest Godts gesproken hebben / getuygen: Onder andere den Koningh ende Propheet David in sijn 18 Psal. van het 11 tot het 16 vers, getuygt den man Godts / dat Godt den Autheur is van Donder / Blixem / ende Plasreghen. Moses in Exodi cap. 9. vers 24. schrijft den Haghel en Vyer-reghenen Godt toe / ghelijck het inder waerheydt is. Desgelijcks den Psalmist / hy de Heere / liet wayen den Oostenwindt onder den Hemel / ende roerde den Zuydenwindt; in sijnen 97 Psalm, sijnen Blixem licht op den Aerdtbodem / het aerdtrijck siet het ende verschrickt. In den 11 Psalm, hy de Heere / sal Reghenen laten over den Godtloosen / Blixem / Vyer / en Solpher / ende sal hem eenen onweder te loone gheven. Zijn dit gheen klare ghetuygenissen / waer het ons van daen komt? Wy en behooren het dan niet te soecken / noch in Menschen / noch in Duyvelen; ende al de ghene die dat willen staende houden / zijn verleydt (in die qualiteyt) van de waerheydt / en soo sy het met opset doen om eenighe consideratien / dat zijn Toovenaers / wiens quaedtheydt soo groot is / dat soo sy haer niet en bekeeren / niet en sullen in den Hemel komen.

Mantus.

110. Ick laet haer daer voor sorghen / alsoo het man-

mannen van groote geleertheydt zijn/en dat sy haer daer voor uytgheven/ ick en hebbe my daer niet mede bekommert. Ghy staet my toe/ datter Toovenaers en Tooveressen zijn. En dat is volck dat men weermaeckstets/ en besemrijdtsters noemt: Herkomende uyt wonderlijcke dinghen die sy door den Duyvel doen/ of dat hy haer wijs maeckt dat sy 't doen/ ghelijck Bodijn aenteyckent/ dat de oude Heydenen in hare Boecken naergelaten hebben/ dat sy een Goddelijcke/of verre boven menschelijcke macht hebben/ dat sy den Hemel op de Aerde trecken/ de wateren bevriesen/ de Berghen smelten/ de Zee beweghen/ de Sterren verdonckeren/ ende de Helle verlichten/ ende haer aen hare Vyanden wreecken. Ende de oude Boecken melden dat sy dat dickwils ghedaen hebben: Waer mede dat de Oude te kennen gaven/ dat sy seer groote macht hebben/ ghemeynschap hebbende met de Goddelijcke macht: Ghelijck te sien is in Lucano, van de Arcadische Tooveres/ Erichto, ende in Apuleio, van de Thessalische Tooveres Phaniphilia, die soo grooten ghewelt hebben gehadt/ dat sy hare Vyanden hebben ghedwonghen: Alsoo dat men in twee daghen gheen sloten en heeft konnen opdoen/ noch gheen Muuren en heeft konnen breecken/ tot dat hare Vyanden haer selven verbloeckt hebben/ by aldien sy de handen aen haer leyden/ waer door sy haer gratie verkreghen hebben/en de gantsche stadt van haer Tooverye ontslaghen. En Bodijn een seer gheleert man/die seydt dat de Tooveressen haer daer op verlaten/ en daerom haer den Duyvel overgheven/vermits de groote beloften die hy aen haer doet/ dat is/ dat hy haer overmachtigh groot maken wil/ en haer die Characters en Tooverschriften leeren/ daer door sy tot grooter eere/ rijckdom/ gunst/en allerley wellust mogen geraken/en aen hare Vyanden

naer

naer haren lust dwelen / ghelijck uyt hare bekentenissen ghenoegh gebleecken is. En de vijf Kettermeesters hebben in haer Boeck de Maleficis naerghelaten / dat in 't Jaer 1488 / in 't Bisdom van Constans een grouwsaem weer gheweest is / van Donder ende Blixem / dat vier mijlen in 't begryp / alle vruchten des lants zijn beschadight en verwoest ghewordden / al het landtvolck beklaeghde de Tooveressen; men vingh twee beschuldighde Wijven / eene Anna van Mindelen ghenaemt / de andere Angniet, die sy tot de Pijnbanck overghegheven hebben: Sy hebbent ten eersten gheloochent / maer als sy elck apart ondervraeght wierden / hebben sy bekent / dat sy beyde op eenen dagh met een weynigh water in 't velt waren / en als de eene van de ander niet gheweten en hadde / hebben sy elck eene groeve ghemaeckt / ende dat water daer in geroert tot op den middagh / ende ettelijcke woorden (die men niet en behoeft te weten) ghemurmelt/ende den Duyvel aengheroepen / en zijn daer op naer huys ghegaen / waer op dat onweer ghevolght is/ ende de ghemelde schade ghedaen heeft / dese twee weermaeckstes zijn daerom levendigh verbrandt ghewordden. En de selve Autheurs in 't boeck de Maleficis schrijven oock / dat sy een Tooveres hebben laten rechten / welcke bekende / dat sy waerghenomen hadden / dat als de Dorpluyden by malkander op een kermis waren / ende sich met danssen verlustighden / (alleen uyt nijdt ende een toornigh ghemoedt) by helderen dagh in 't aensien der Herders / op een kleyn berghsken dat by het Dorp lagh / is van den Duyvel verdragen gewordden / en als het haer aen water gebrak / soo heeft sy daer in gewatert / en dat in de groeve herom gheroert tot verkrijgingh eens onweders / ende naer dat sy ettelijcke woorden daer over ghesprohen hadde / is een weynigh daer naer / den Hemel die

klaer en helder was/ gantsch dick/ troebel / en duy-ster ghewordden / waer op terstont eenen ongheluy-men hagel is gevolght/en dat Dorp met al den gee-nen die by den dans waren / getroffen. Doen is de Toovères weder in dat Dorp gekeert/welcke als de Dorpluyden dat sagen/ vielen sy op haer / en seyden dat sy de weermaeckster zijn moeste / waer over sy ghevanckelijck is ghewordden / 't welck sy oock be-kent heeft / waer over sy levendigh is verbrandt ghewordden. En sulcke getuygenissen hebbe ick noch meer / 't welck maer een inleydinghe is tot de Too-verye van sulcke natuure.

Eusebius.

111. Indien het mannen van groote geleerthegdt zijn/ in die wetenschap en hebben sy haer wijsheydt niet wel te werck ghestelt. Al de ghene die den naem van gheleerthegdt hebben/machmen wel ondersoec-ken / en reden eysschen van het ghene sy vast stellen. Want de gheleerthegdt en behoort sonder reden niet te zijn/in het gene sy voorstellen; ghy en bekommert u niet hoe tyrannelijk en wreet sy met de luyden om-gegaen hebben / ick wenschte wel Mantus, dat ghy u op sommighe plaetsen wijser gedragen hadt. Hebt ghy het uyt onwetenheydt gedaen/ het is in sommi-ghe pure boosheydt gheweest: Wy en hebben gheen questie of'er Toovenaers zijn/ maer wat sy vermo-ghen door Tooverye. Ick weet wel dat het bedrogh veelderhande is / maer oock dat het bepaelt is / en dat het niet buyten den regel der natuure en gaet/en dat het uytghevoert wordt door menschen sonder eenige lichamelijcke werckelijckheydt des Duyvels/ maer simpelijck ende alleenlijck door de boosheydt van menschen die dat uytwercken / somtijdts door twee of drie persoonen naer dat de uytvoeringh van haer bedrogh vereyst. Maer daer in zijn sy met de boose geesten gheinieyn/ dat haer Tooverye niet dan bedrogh

bedrog en is/waer van sy van God sullen rechtveerdighe straffen ontfanghen met de Duyvelen/ elck in sijn wesen naer Godts rechtveerdigheydt. Maer dit is een oudt quaedt in de menschen / dat / als sy eenighe quade wercken ghedaen hebben / die voor Godt ende door Godt strafbaer zijn / of hier of ten Jonghsten daghe licht sullen segghen / ick en weet niet hoe ick daer toe gekomen ben / de Duyvel heeft my daer toe ghebrocht / daer het niet anders en is dan haer eyghen lust/ende begeerlijcke gheneghentheydt/'t welck in haer soo krachtigh is/dat het verstandt en de sinnen op schroeven raken. Ghy haelt Lacanus en Apulejus schrijven op; Autheurs die soo leughenachtigh zijn / dat sy by opmerckende Christenen gheen teghensprackk en behoeven / en sal derhalven onbeantwoordt laten (alsoo een baerblijckelijcke leughen gheen antwoordt waerdigh en is) ick moet dit noch hier toe segghen: Indien de Wijven sulcke Toovereessen zijn / ende door kunst van den Duyvel gheleert worden / sulcke krachten uytvoeren. Men seydt dat de Sweden ende Lijflanders/ midtsgaders de Noordtsche volcken groote Toovenaers zijn. Waerom maken de Sweden dan soo groote kosten van Schepen / Gheschut / ende volck van Oorloge/en hondertley onkosten/daer de groote Heeren haer ondersaten mede belasten. Indien het schrijven van de Oude waerachtigh ghe weest is/ een half dozijntjen Tooveressen waer ghenoegh om Polen en Moscovien te dwinghen. Dat daer eenighe vrouwen ghevonden werden / die haer sotte ende onmoghelijcke dinghen imagineren / ende laten wijs maecken / daer en behoeven gheen Duyvelen toe/ dat konnen menschen wel doen. Ende de ghene die slechte ende onervarene menschen dat wijs maecken dat sy dat konnen doen ende andere leeren / door het maken van seeckere Characters ende

onverstandighe woorden/ die den Discipel noch den Meester self niet en verstaen/ (zijnde den deckmantel des bedroghs) dat zijn Toovenaers en bedriegherś/ om dat sy slechte menschen wijs maken/ dat sy konnen doen het ghene eygentlijck Godts werck is: En in sulcken gestalte zijn sommige menschen van menschen betoovert geweest. En daer door komt het dat dese slechte doonen met al haer doen niet en bedyen/ om dat het niet dan sottinnen werck en is/ en de gene die haer te werck stellen met recht voor niet wijse geacht worden. Dat een mensche soude den Duyvel aenroepen/ en begeeren dat hy het weer soude veranderen/ dat soude seer sottelijck gedaen zijn / en ick en weet niet wie de wijste is/ of die dat dede/ of de gene die gheloofde dat sulcke aenroepinge kracht hadde / en dat de Duyvel dat konde doen. Maer de Duytschen zijn wel ghewoon/ dat sy malkander de Duyvel licht in 't lijf wenschen / ende indien dit woordt kracht hadde / de Duyvel soude alle daghe van den eenen Duytsch in den anderen varen.

Dat ghy eenighe vrouwen / aenghelicht met den naem van Tooveressen weermaeckstersś noemt/ dat is u en alle de gene/ die dat staende houden/ haer onverstant/ ofte in sommighe haer booshepdt/ al waer 't oock dat het dien gheleerden Bodijn aengeteyckent hadde / en vijf Kettermeesters getuyghden / soo en kan het niet dan voor onverstant of booshepdt ghehouden worden/ ghelijck het uyt de Boeren van een dorp in 't Bisdom van Constans blijckt. Want gelijck bewesen is/ het stellen van het weer en de veranderinge van dien/ komt alleen van Godt en sijnen gebenedijden wille: Christelijcke Bisschoppen en Pastoorś moghen haer wel voor Godt schamen / (indien sy eenighe schaemte hadden) dat haer Ondersaten soo onverstandigh zijn/ dat sy die niet beter onderwesen hebben/ dat sy die wercken de menschen toeschrijven

die

die eygentlijck en geheel Godt veroorsaeckt: en sulcke menschen aentichten / dickwils niet een A voor een B en kennen. De vijf Kettermeesters segghen/ dat een groot onweer is ghevallen in 't Bisdom van Constans/dat vier mijlen in 't ronde al de vruchten zijn bedorven / door Donder / Hagel ende Blixem. Dit kan wel waer zijn/maer dat is te Boerachtigh plomp / dat sy segghen van twee Vrouwen is ghedaen. Bodijn en al de Kettermeesters segghen op andere plaetsen/dat al de Toovenaers en des Duyvels doen / maer bedroch en is. Zijn hier al de vruchten vier Mijlen in 't ronde bedorven / dat is meer als schijn / daerom niet van den Duyvel noch Vrouwen veroorsaeckt/ naer haer eyghen seggen. Maer hier wordt ghesepdt / dat sy van malkander niet en wisten in het ontstellen van het weer / ende volgens dien is het onweer veel stercker gheweest als elck hooft voor hooft gemeynt hadde / ende derhalven ist haer in 't quaedt-doen wat ontschoten. Wat sullen ons dese valsche Menschen en Schelmen wijs maken / komt het uyt gebiet des Duyvels tot de Tooveressen? wiste de Duyvel niet wat hy dede? het is seker al waer het waerachtigh dat sy 't gedaen hadden / het ghene daer de Boeren haer voor de Magistraet over aenklaeghden/dat en soude geen oorsaeck in het stellen en herstellen van het weer zijn. Kan de Duyvel van het schoon weer dat Godt ons gheeft / quaedt of voor ons onbehagelijck weer maken? Ick soude haer wel willen vragen/of hy niet van quaedt weer goedt maecken en kan? ende waer uyt dat sy weten dat het weer / dat de Boeren in Duytslandt niet wel aen en staet / de Duyvel maeckt?

Dat onweer naer Godts beschickinge/ op schoon ende warm weer volght/dat is dickwils gesien: en als het onweer quam / waerom en souden de vrouwel niet soo wel mogen naer huys gaen als andere / ons

om het onweer te ontvluchten. Met de selve reden soude men Mantus, Bodijn, ende de vijf Kettermeesters konnen aenklaghen/ende soude soo veel kracht ende waerheydt hebben / als of de Boeren die twee Vrouwen aenklaeghden: 't is dan op het hooghste te beklaghen / dat de Inquisiteurs van het gheloof/ die voor al Onderwijsers in het Christelijcke Gheloof behooren te wesen / tot sulcke dwaesheydt vervallen/dat sy het dwase aenklagen der Boeren over onnoosele Vrouwen / gheloof gheven / ende derhalven niet wijser als de Boeren selve.'t En is dan niet te verwonderen/dat onwijse Leeraers/onwijse Toehoorders ende onwijse Overheydt maecken: die het ghene eyghentlijck ende alleene Godt toekomt / de Menschen of de Duyvelen door Menschen toeschrijven: Waer uyt volghen dan wreedtheden / tyrannyen / ende onbermhertighe martirisatien: Godt wil haer onverstandt verlichten.

Mantus.

112. Ick en weet niet wat ick van u segghen sal/ ghy en ghelooft niet datter Toovenaers zijn: want de gheschiedenissen die men u aenwijst / en wilt ghy niet ghelooven. Ick hebbe u vertelt / de Extracten van de Vonnissen / de Daden ende Wercken van de Tooveressen en Toovenaers. Dat ick u op sommighe plaetsen in Duytslandt hadde/men soude u wel anders leeren spreecken. Ghy soudt den dans licht van Willem Edelinus danssen / ende den ganck van D. Vlaet, in 't Bisdom van Trier / moeten gaen / dat waren oock voorstanders van Toovenaers ende Tooveressen / maer sy hebben haer leven in vyer en roock moeten laten.

Eusebius.

113. Ick en wil noch en ben geen voorstander van Toovenaers / maer ick soecke / ende hebbe ghesocht in alle ernst de Tooverye aen den dagh te brenghen:

Ja ick houde dat een deel van de Inquisiteurs soo slecht niet geweest en zijn/of hebben wel geweten dat het in de arme vrouwen macht niet is gheweest het weer te ontstellen / ende zijn derhalven selve Toovenaers gheweest / om dat sy den Duyvel uyt pure boosheydt toegheschreven hebben/'t gheen eyghentlijck en alleen Godt toekomt. Bodijn schijnt te mistrouwen dat het de vrouwen doen/ maer dat het de Duyvel haer wijs maeckt dat sy 't doen. Wat dunkt u Mantus, soude dat eenen boosen Inquisiteur aen een onnosele vrouw niet wel konnen doen/ en als hy het haer niet wijs maken en kan / doen 't haer door sortse van de Pijnbanck segghen / dat sy het gedaen heeft? Maer Bodijn meynt dat de Duyvel een oudt kenner van het weer is. Laet dat soo zijn/eenen boosen grijsen Inquisiteur kent het weer oock wel/ende kan sijn boose personagie met een onnoosele vrou wel speelen/ gelijck Guirlandus gedaen heeft / by den Jesuwijt Leyman aengheteyckent/ om te bewijsen dat vrouwen het weer ontstellen/naer haer welgevallen.

Mantus.

114. Soudt ghy de Inquisiteurs/ die het Boeck de Malefices beschreven hebben / niet glooven? En by Bodijn aengeteyckent als een waerachtige Historie / en by duysenden van menschen ghelooft?

Eusebius.

115. Ten doet tot de saeck niet / al is 't dat veele glooven een dingh dat leughen is / ten sal daerom geen waerheydt zijn. Dat die booswichten een vrou levendig hebben doen verbranden/om dat sy een onweer ghemaeckt heeft/ op eene Boere Kermis: dat en is in haer noch niemandts macht gheweest/noch dat en kan niet waerachtigh zijn / om reden voorén verhaelt. Ick weet wel dat Godt seer lanckmoedigh is/ende en straft niet altijt als hy kan straffen/ doch sijn lanckmoedigheydt kan soo ghetergt worden/

dat hy somtijdts yet doet 't welck wy menschen behooren tot onser beteringe waer te nemen: Ten eynde wy niet in de eeuwighe straffe en komen. Meynen de Duytsche Boeren dat Godt gheen oorsaeck en heeft om haer rechtveerdelijck te straffen / als sy haer droncken/sadt/en vol suppen. Naer het gevoelen der Inquisiteurs/soo zijn de Toovereessen onderdanen van den Duyvel / en de Duyvel een vriendt van de droncke Boeren/ om dat sy tegen Godt sondighen. Sal nu de Duyvel sijn Dienaers (dat zijn droncke Boeren) het droncke drincken door de Toovereessen beletten? Laet sy dat bewijsen. Sal ick het gheloóven dat het door de wijven ghedaen is? Het is seker dat het weer stellen van Godt komt. Soo soude eer volgen/ dat het Godts vrindinnen zijn geweest/ en niet des Duyvels/ om dat Godt de droncke Boeren door haer ghestraft heeft.

Tymon.

116. Eusebius, ghy valt Mantus seer hart teghen. Meynt ghy niet dat de Sathan yet wat in 't weer doen kan? Ick hebbe ghesien dat de Laplanders en Finnen de windt verkoopen / ja dat meer is / ick hebbe hem selve ghekocht.

Eusebius.

117. Ick gheloove dat wel/indien ghy eenen gekruysten penningh daer aen wildet hangen/ ghy en behoefdet naer die landen niet te trecken/ghy soudtse wel naerder vinden/ sulcke bedriegers zijn hier en daer in Hollandt wel.

Tymon.

118. Wel meynt ghy datse geen verborgen kracht en hebben om yet uyt te rechten / in 't bestieren van de windt. Ick hebbe een Fransman gesien handelende met een Laplander/ die van hem Laplander / wilde windt koopen / over welcke handelinghe ick in de Kroegh quam. De Laplander was soo oprecht

ende conscientieus / dat hy voor hem ende voor my verklaerde / dat hy hem niet verder en konde dienen als tusschen Cales ende Douvres / ende veylde ons dat voor een redelijcke prijs.

Eusebius.

119. Tymon, ick moet lacchen dat ghy niet wijser en waert: ende ick gheloove wel / dat dat gheen eene winter in de kunst en was. Want soo hy doende was met den Fransman te broen / heeft hy u oock in dat selve nest gheleydt. Hy en was soo slecht niet / of hy wist wel / dat de Winde die den Fransman goedt was / dat hy u (soete Tymon) niet en deerde / en soo hadde hy dobbel kans. 't En was dan geen wonder dat hy hem soo conscientieus veynsde / want dat was den rechten middel om u Tymon te betooveren / ende op die maniere het Geldt uyt u Beurse te krijghen. Wel hoe maeckte ghy het ende de Fransman / koste het u niet een moye dicke Duyt?

Tymon.

120. Ick en wil u dat niet segghen / want ick mercke nu wel dat wy beyde bedroghen waren / niet te min / Godt zy danck / ick gheraeckte ghelucktigh in Hollandt.

Eusebius.

121. Ghy en spreeckt daer niet qualijck / want de Windt / die u diende / die hadt ghy van Godts wegen. Maer indien de Laplander een Toovenaer was / in sulcken gestalte gelijck Franciscus Agricola en Bodijn segghen / dat is / dat hy een contract met den Duyvel ghemaeckt hadde dat de Duyvel hem soude dienen / ende over sulcks de Duyvel hem volghens het accoort / moeste wint leveren / soo en waert ghy met Godts windt niet t'huys gekomen / maer met des Duyvels windt. En Tymon, houdt dat seecker dat de Duyvel gheen windt maken en kan / soo

soo volght dan dat de Laplander u bedrogen heeft: ende met waerheydt wel mach geseydt worden dat hy een Toovenaer was / om dat hy u wijs maeckte / dat de windt / die u van Godts wegen ten goede quam / den Duyvel toepaste / of ten minsten sijn eygen macht toe schreef / gelijck Simon Magus dede. Indien de goedtheydt Godts u niet bewaert en hadde / ende u eenighe teghenspoet tot straffe verleent / ghy soudt noch licht in dwalinghe vervallen hebben dat dat de Duyvel gedaen hadde: maer neen / Tymon, Godt en behoeft geen Duyvelen / hy kan dat self wel doen sonder in die gheleghentheydt Duyvelen te werck te stellen.

Tymon.

122. Ick begrijpe nu wel dat het een misslagh in de Fransman ende in my was / ende ick sie wel datter gheen reden en is om Menschen ofte Duyvelen eenige kracht toe te schrijven in het stellen ofte veranderen van Weer ende Windt: Indien dat waerachtigh is / dat sy het konden doen Regenen / Hagel ende Winden veroorsaecken / soo in drooghe Landen of daer het haer beliefde: wat souden sy al vruchtbaer Landt maecken? ende door dien middel groot goedt gewinnen / daer ick noyt gheen en kende die den naem hadden / of waren altijdt arm en gebreckige Menschen / die meestendeel van andere Pro Deo leefden.

Eusebius.

123. Daer uyt blijckt oock de leughenachtigheydt van de Inquisiteurs ende haer valsch aentichten: want in haer executien hebben sy altijdt aen arme ende redenloose Vrouwen begonnen / ende meest aen rijcke ghe-eyndight / daer sy het met schande laten steecken. Ende als sy haer boose personagie in een Landt gespeelt hebben / dan naer een ander vertrecken. Ghelijck op haer wreede ende schandelijcke executien

cutien / tot Utrecht / en de andere plaetsen ghebleecken is.

Mantus.

124. Den Kettermeester Sprenger ghetuyght / dat Happo en Stadelyn zijn twee groote Toovenaers in Duytslandt / sich beroemden / sy konden dat derde deel van de vrucht van het eene veldt in het ander brenghen.

Eusebius.

125. Om sulcke daden / heeft men wel een dief hier en daer aen een galgh sien hanghen.

Mantus.

126. Ick spreecke van gheen daden / maer van seeckere kunsten / die sy door Contract van den Duyvel leeren.

Eusebius.

127. Dit zijn al van de selfde grillen / of leughenen die de dwase Christenen van de sotte Heydenen gheleert hebben. Want indien de Duyvelen dat de Toovenaers ende Tooveressen te ghevalle konden doen / of uyt eenighe oorsaken leeren / sy souden al t' samen rijck zijn / ende het blijckt van alle oude tijden / dat sy al t' samen arm en beroyt zijn: En sulcke dinghen zijn haer altijdt meest aenghesepdt / van een deel luye en onachtsame Boeren / die op hare landtbouwerye niet wel en pasten / en haren tijdt niet wel waer en namen. Dit ghebreck schijnt ten tijden Salomons al in swanck gheweest te zijn / als hy seydt / Proverb. cap. 12. vers 11. Wie sijnen Acker bouwt / die sal broodt de volheydt hebben: Maer wie onnoodighe saecken naer gaet / die is eenen sot. Dat is / als hy sijnen tijdt versuymt heeft / dan heeft het ergheus een oudt Wijf ghedaen; die heeft het kooren van sijn landt ghetoovert / of de Duyvel heeft het hem ontstolen / ende de ghene uytghedeelt die hy het gunde. Dese raserpen zijn onder de oude al in swank ghe-

gheweest; alsoo oock onder de Heydenen / in de Wet der twaelf tafelen ghelesen wordt: Welcke de vrucht betoovert / die sal daer over ghestraft worden: En noch / ghy en sult uwes naesten vruchten door Toover-woorden aen u niet trecken: En noch meer / ghy en sult gheen Tooverye ghebruycken om yemandts Acker ledigh te maken. Uyt welcke reghelen men wel sien kan / de dwaesheydt der Heydenen by onverstandige Christenen ghevolght. Seer aerdigh heeft Cajus Furius Cresinus, de dwaesheydt van sulcke menschen wederleydt / als hy door sijn groote neerstigheydt / hem van sijn lijfeygenschap vry gemaeckt hadde / gingh op een kleen stuck landts woonen / het welck hy bebouwde / en wan meer vruchten dan sijn naeste ghebuyren / die veel grooter landen en velden besaten: Waer door dat hy in grooten haet en arghwaen viel / ghelijck of hy door Tooverye sijn buurmans vrucht op sijnen Acker brachte: Overhalven wierdt hem van Spurio Albino eenen dagh bestemt / dat hy hem des wegen verantwoorden soude: Doen gingh hy naer het Raedthuys met al sijn Acker-werck / van Ploeghen / Ploegh-ysers / Egghen / en al wat tot de landtbouwerye behoort / daer by seer sware Gerst / stercke wel gemeste Ossen / en toonde den Raet sijn knoestige / harde / en eeltighe handen / ende een frissche Dochter / die hem in al sijnen arbeyt seer behulpigh was / en seyde / lieve Heeren van Romen / ick brenghe u hier de Tooverye / daer ick de vruchten mede uyt het landt trecke dat ick besitte; dan mijn moeyte / arbeydt / ende sweet / en kan ick niet in 't Raedthuys brenghen / ende voor u ooghen daer doen. Als hy met sulcke woorden bewesen hadde de eygenschap van het landt / en de vruchten van een neerstighen welgeoeffenden Bouman / hebben sy hem eendrachtigh gheprefen / en hem van sijn beschuldighers vry ghekent.

Wel Mantus en Tymon, is 't niet te beklaghen / dat de Christenen die het Woordt Godts hebben ('t welck een onderwijsinghe der salighepdt is / alle de ghene die het ghelooven?) Is 't niet een groote onwetenhepdt dat wy soo dwaes zijn / dat wy het stellen van het weer/en de vruchten der aerden/hangen aen eenighe onwetende wijven? die / of haer selven imagineren / of aenghesticht worden / dat sy des wegen yet vermoghen? ('t welck beyde valsch is / hoewel van sommighe haer diets ghemaeckt wordt/ dat de Ceremonien/woorden/en Characters sulcke kracht hebben / 't welck haer gheleert wordt van Landtloopers/ Vagebonden/ ende dat erger is/ van boose Priesters / die sulcke Tooverpen en bedrieghelijckheden upt haren dupm supghen / en die slechte joolen wijs maken; waer door sy segghen dat sy sulcke krachten hebben. Wat sal ick hier meer toe seggen: Ick vrage u Tymon, wie is 'er sotter / die het seydt sulcke kracht te hebben/of de ghene die het ghelooft? daer wy voor ons ooghen sien dat sy soo arm zijn/hoewel sy als het waerachtigh was/ eenen onghemeynen rijckdom behooren te besitten.

Tymon.

128. Ick en weet niet wat onredelijcke of dulle dinghen dat Bodijn vertelt / in sijn 2 Boeck cap. 8. dat de Spanjaerden in 't Koninckrijck Napels/ de Francoysen in de stadt Suessa belegert hadden / in welcke tijdt seer groote hitte en drooghte was/waer door dat de Francoysen in groote noodt gheraeckten / en water ghebreck hadden. Daer waren veel Toover sche Priesters in de stadt / seydt Bodijn, die sleepten dat Crucifix achter straten / ende bescholden dat met smadelijcke woorden / en wierpent in 't water / ende noch gaven sy eenen Ezel het Sacrament des Outaers of de gheconsacreerde Hostie / en begroeven den Ezel levendigh onder de Kerckdeur;

Ende

Ende naer sekere bezweeringhen (welcke men niet en behoeft te weten/) seydt Bodijn, is 'er sulck een plasregen ghevallen / dat hy eenen Sundtvloedt is ghelijckende gheweest: Ende door sulcken middel is de Stadt / en de Francoysen / van de Spanjaerden verlost geweest.

Eusebius.

129. Die Priesters zijn rechte Toovenaers gheweest / en de Borghers niet veel wijser als domme Ezels. Naer den gemeynen loop wil het wel volghen / dat naer groote drooghte en hitte groote vochtigheydt en koude komt / niet van yemandt anders als van Godt almachtigh / die veel licht eenighe devote en aendachtighe menschen van Godt verbeden hebben. Dat nu de Priesters sulcke boosheyt doen / om van den Duyvel regen te krijgen / is een dobbel quaedt. Ten eersten / bedroch en afgoderye / en sulck bedrogh dat oock Tooverye is. Tooverye / om dat sy den regen die Godt haer gaf / den Duyvel toeschreven / en sulcke acten doen die Godtslasterlijck zijn / en alle Godtvruchtigheydt naerdeeligh. Afgoderye / om dat sy den Duyvel toeschrijven het gene eygentlijck Godt toekomt. Soo verre heeft de onwetenheydt in Christenheydt toeghenomen / dat in Gasgonien noch gheoeffent wordt / Beelden in 't water te werpen op datmen reghen verkrijghe. Ende Bodijn seydt / dat tot Salin eenen was die al de Beelden in de Riviere wierp / ende daer door eenen overvloedighen reghen verkreegh. Ende de Duytschen plachten dat Beeldt van S. Urbanus, als sy een sober Wijn-ghewas ende eenen quaden Herfst hadden / in de Riviere te werpen: Maer in eenen rijcken Herfst kroonden sy hem met Laurieren / ende voerden hem in de Wijn-herbergen / en setten hem op den Disch / en wenschten hem veel gheluck / behinghen hem met glasen vol wijns / en meynden alsoo hem van eenen

goeden Verfst te loonen: O lieve Godt wat hebben wy een dwase Christenheydt?

Mantus.

130. Ghy en wilt niet ghelooven dat sy de Vrucht betooveren / of de Landen van Vruchten ontblooten en naer haer trecken / maer sy konnen oock de Lichamen onvruchtbaer maken / ende alle liefde en ghenegentheydt tusschen Echte Luyden wech nemen.

Tymon.

131. Dat waer een groote boosheydt / wat voordeel souden sy daer mede doen?

Mantus.

132. Haren meester / den Duyvel / ghelieven / om tusschen Echte Luyden haet en twist te maken / de liefde en de Houwelijcksche ghenegentheydt wech te nemen. Want onder alle schelmstucken is dit de schadelijckste / seyt Bodijn, welcke men noemt by de Francoysen den Nestelingh / en by de Duytschen den Nachtmantel verknopen: 't welck hedendaeghs seer gemeen is. De Epicureesche Philosophen die mogen daer mede lacchen ende spotten / maer sy souden wel kleynder singen dat sy achter haer eens quamen / en haer den Nestel verknoopten.

Eusebius.

133. Den Duyvel en kan geen veranderinge in de natuure maken / want die moet blijven soo sy door den Schepper der natuure geordineert is. De Mensche selve / het zy door Medicijnen of ingevingen van eenige dingen / kan hem selven of eenige andere (oock sonder sijn wetenschap) daer in te kort doen. Welcke specien al wederom dingen zijn / die Godt met sulcke eygenschap van uytwerkinge heeft geschapen: maer van boose menschen misbruyckt worden door haer eyghen quaetheydt / het zy dat sy hervloept uyt gelt of staetsucht / ghelijck men in voorleden tijden heeft

sien

sien gheschieden. Ten tweeden / de menschen selve / kan hem selven door vleeschelijcke gheneghentheden daer in misbruycken / en hem selven daer soo veel in toegheven / dat hy de palen van redelijckheydt in de heylighe Schriftur uytghedruckt / te buyten gaet. Dit en is dan het wesen des Duyvels niet te wijten: maer de ongetemtheydt des lichaems dat hy niet en dwinght / door dien dat hy sijn oogen en gedachten al te veel toegheeft / waer door dat herkomen gheneghentheden tot ongheoorlofde dinghen daer veel quaedt uyt volght. Het is wel te ghelooven / dat onbevreesde conscientien haer daer in misgaen / en alsoo met haer ooghen een aenleydingh maecken tot Overspel en hoerderye: en op die maniere haer eyghen en andere huysghesinnen bederven. Hier door wast ongeneghentheydt tot malkanderen / waer uyt volght dickwils haet van sijn wederpaer / en dan en konnen de sinnen niet wel accordeeren / waer door den bandt des Houwelijcks verstoort wordt / en de gheneghentheydt vergaet. Dit zijn de verknoopinghen die die redenloose menschen quellen / en dickwils by haer selven wel weten waer uyt dat het sijnen oorspronck heeft. Dit zijn de banden en de verknoopinghen gheweest die de concubijnen ghevlochten hebben om den Franschen Koninck Theodorici te verknoopen / de loncken / de vleyinghen / de koesteringhen ende de behaeghlijckheden / die hebben de gheneghentheydt des Koninckx afghewent van sijn Koninginne / en ghenoeghsaem betoovert. Ten zijn niet dan sottigheden dat eenighe meynen / dat met eenighe besondere woorden / terwijlen de Priester de zegheninghen des Houwelijcks spreeckt / door knoopen in nestelingen / de acten des Houwelijcks souden verhindert worden. Het is dan van Bodijn onredelijck ghelooft / en sijn Waerdinne heeft hem sijn boeck met ydelheyt doen vervullen / hem vertellende

een

een deel quacken inhoudende wel vijftigh manieren van nestelingh-verknoopinghen.

Mantus.

134. Wel de vrouw is een ervaren vrouw gheweest in de kunst / en sy en heeft dat niet alleen ghesepdt / maer oock dat men wel maken kan / dat de menschelijcke watergangen ontstelt worden / 't welck sy vernaghelen heeten / daer van veele sterven moeten. Alle welcke dinghen ghe-schieden door zeghenen en woorden / en sulcke woorden diemen niet verstaen en kan / soo dat een Spanjaert / noch Italiaen / noch Fransman / noch Grieck / noch Hebreer / noch geen Natien en souden verstaen. En sy seyde oock dat het niet alleens en was / van wat leer en van wat coleur dat de nestelingh was. Ende dat ghy meynen soudt / dat het beuselen zijn / de geestelijcke mannen hebben in de gheestelijcke rechten / veel van sulcke dinghen gheschreven / van die ghene die door Tooverye ontmant worden. Ende in 't landt Poictou is dat seer ghemeyn. Want in 't jaer 1560 wierdt den Rechter tot Niort aenghegheven van een jonge Bruyt / die hare ghebuerinne des halven beklaeght heeft / dat sy haren Bruyde-gom den nestel verknoopt hadde / en uyt die oorsaeck sijn Bruydt niet en konde na haren sin dienen / welcken Rechter haer in eenen duysteren Tooren geset heeft / ende haer ghedreyght haer leven langh uyt dese gevanckenis niet te laten / ten ware / dat sy den verknoopten Bruydegom ontbonden hadde / uyt welcke oorsaeck naer twee daghen sy die jonghe echte luyden ontboden heeft / dat sy weder by malkander souden slapen. Doen nu den Rechter vernam dat den verknoopten bandt was ontbonden / hadde hy de vrouw weder vry uyt ghelaten.

Eusebius.

Eusebius.

135. Bodijns Waerdinne is ervaren in yemandt leughenen wijs te maken/ en by hem al te licht gheloost. Daer komen weynigh luyden tot den Echten staet die van niemant noch benijt noch beklaeght en worden. Indien het waerachtigh was/ 't ghene Bodijns Waerdinne hem vertelt heeft/ den welstant der Echt soude geheel aen sulcke kackaepen hangen. Indien sy de gemoeden en genegentheden van man en wijf/ door knoopen en ontknoopen van nestelingen konden gaende maken/ daer is hier en daer eenen sotten quidam/die niet achter de Doctoors in de Medicijnen loopen en soude: maer by de nestelverknoopster/die welcke oock woorden ghebruyckt om haer voornemen by sulcke doozen of doonen schijn te gheven. Maer onverstandighe woorden seydt Bodijn die geen tael en zijn. Meynt Bodijn dat de Duyvel een tael verstaet dat gheen tael en is;en veel licht een tael die den spreecker self niet en verstaet. Indien dit waerachtigh is/ de Duyvel soude een kenner des ghemoedts zijn/ want door de tael werden de ghedachten des ghemoedts geopenbaert: Met wat redenen konnen dese tegenredelijcke redenen gelooft werden? Dat de Gheestelijcke rechten/ veel van sulcke materie gheschreven hebben/ en past de Gheestelijcke persoonen soo wel niet: Want volgens hare Professie en konnen sy niet seer ervaren zijn/ hoewel sy dat Rechter-ampt/ als daer questie valt haer meest aentrecken. Dat sy seggen/ dat het door den Duyvel ghewrocht wordt/ick wil haer dat toegheven/als tusschen Echte luyden haet/ en volgens dien afgunst wast/ dat is Duyvels genoegh/ en uyt de quade gheneghentheydt die sy dan verkrijghen/ machmen wel segghen dat sy beseten zijn/ ghelijck men uyt veel houwelijcken/door quade toevallen siet ghebeuren. Maer dat die oorsaken souden gheschieden

den ergens door een oudt wijf of yemant anders in eenen hoeck van de Kerck zijnde/de nestelingh soude verknoopen terwijle de Priester de Benedictij des Huwelijcks spreeckt/ ende daer door genegentheden of ongenegentheden gewrocht worden/zijn Evangelien uyt de spinrocken getrocken/ ende Bodijn op sijnen arm ghespelt. De Bruydt in de stadt Niort in Poictou is al te haestigh gheweest / en op dien dans beter ervaren als haren Bruydegom was: 't was een belacchelijcke sottigheydt/dat sy het van het oude Wijf door d'wanck van den Rechter wilde hebben / dat haer haren Bruydegom schuldigh was: ende 't was voor de oude Vrouw goet dat hy haer in twee daghen soo wel betaelde / ende den Rechter haer met vreden liet gaen / alsoo die haestige Bruyt soo wel betaelt wierdt. Dat een mensche gehindert wordt in sijn watermaken/ is ghelooflijck/ dat gheschiedt sonderlinghe als boose ende onwetende menschen haer met de Medicijnen generen/en de krachten van het ghene sy gheven / niet en kennen; ende yemant bedorven hebbende/sullen 't met geen knoopen van nestelingen / noch verstandige noch onverstandige woorden te rechte helpen.

Mantus.

136. My dunckt ghy soudt daer licht mede spotten / ick segghe daer sy achter komen / dat sy daer qualijck aen zijn.

Eusebius.

137. Ick segghe u dat de Vrouwen daer qualijck aen zijn / die aengheticht worden met sulcke onmogelijcke dingen/ daer sy licht geen gedachten toe gehadt en hebben. En sulcken klap komt meest voort van onhupsche menschen / uytghehelde Hoereerders en ritsige Hoeren/ die haer wellusten noyt zadt en zyn/en laten noyt de nature in redelijckheydt rusten/

sten / en als sy haer vuyle wellusten aen haers gelijcke niet ghenoegh en konnen doen / dan is de Nestelingh verknoopt.

Mantus.

138. Vaert wel Eusebius, al wat men u seydt ghy en wilt het niet gelooven. Ghy seght datter Toovenaers ende Tooveressen zijn / maer het ghene sy doen dat sy het niet door den Duyvel / maer door haer eygen quaedtheydt doen.

Eusebius.

139. Dat is waer Mantus, want haren boosen gheest en wille / sy met des Duyvels gheest en wille ghemeyn maecken: wiens boosen gheest naer haer quade gheneghentheydt sy volghen / 't welck niet de vrouwen zijn / die met de onmoghelijcke dinghen aengheticht worden / maer de gheene die het haer aentichten / ghelijck ick overvloedigh sal doen blijcken gheschiedt te zijn. Daer zijn veelderhande conditien of gheneghentheden in den Mensche: Het zy dat sy in haer wassen door opvoedinge van spijse die sy ghebruycken / of door toegeven van geyle lusten / 't welck in vleeschelijcke Menschen ondeughdelijcke gheneghentheydt baert. Hier siet men in de Lichamen groote verscheydenheydt / en den eenen draeght dat pack veel ghemackelijcker als den anderen / jae den eenen sal met lust sijnen lust volgen / en den anderen sal klagen dat Satanas Bode hem met vuysten geslagen heeft / ende den derden sal na Dr. Kachadores loopen om hem couragieus te maecken. Den eenen sal vroegh heet gebakert zijn / den anderen sal later t' huys komen / en vroegh genoegh binnen geraken. Sien wy dat niet in die Landen / daer veel staten van Menschen professie doen van reynigheyt / en hoe qualijck dat soodanighe volghens haer belofte reynelijck konnen leven: schuylt dit gebreck niet

in mans en vrouws persoonen. Hoe veel dulle Bagijnen wordender ghebonden / en onkuysche Monnicken / (de goede niet te naer ghesprooken) ick roepe tot ghetuyghe al de ghene die by sulck volck verkeert hebben. Wat verscheydenheydt van gaven / ende ghebruyck van gaven dat onder de menschen in zwangh is: Wiens onmatigheydt altijdt met het Houwelijck kan ghetemt worden. Dat Bodijn ende sijns ghelijcke rasebollen / dat eenighe vrouwen toeschrijft / die hy nestelverkoopsters noemt / is van hem een onverstandighe sotternye / zijnde een sustenuwe van sotte menschen / niet waerdigh onder wijse ghetelt te worden.

Mantus.

140. Eusebius, ghy en hebt onder dat volck niet verkeert / en ick hoor 't wel dat ghy het daerom niet en ghelooft / ghy soudt het moeten sien. En hier te lande en kannen u daer niet aen helpen / want de Toovcressen en hebben hier gheen kracht om dat men aen hare wercken niet en ghelooft / (gelijck Bodijn in sijn Demonomania aenteykent.

Eusebius.

141. Indien Mantus yet waerlijckx geseydt hadde / dit en ghelijckt niet soo wel als een leugen. Want indien de kracht van de betooveringhe voortkomt uyt het gheloove of ongheloove van de ghene die beschadight wordt / soo en is het misval niemandt te wijten dan den ghenen die haer sulcke macht geeft / 't zy met sijn lichtgeloovigheydt / 't welck verkeerde / en onredelijcke imaginatien baert / en in sommighe lichamen sotternye; en volghens dien niemandt te wijten als hem selven / die hem alsoo laet betooveren van Landtloopsters / Scheucken / Vaghebonden / onder de name van meesters tegen de Tooverye.

Tymon.

Tymon.

142. Eusebius, my ghedenckt seer wel dat eenen Mr. Willem Arentsen van Velsen, hem geneerde met bedriegelijck meesteren/en medecijnen te geven/daer was veel te doen/en groote opspraeck/ende ten laetsten quam al het bedrogh qublijckelijck aen den dag/ want sijn Patienten en hy stonden schandelijck ten toone/ ten aensien van veel Menschen.

Eusebius.

143. Hy quam daer gracelijck af/ door voorbidden van sijn eerlijcke Vrienden/ ende andere naemhaftige Persoonen/ anders soude hy (Jan van Goch) licht gevoelijcke straffe hebben moeten lijden.

Tymon.

144. Het gedenckt my wel dat hy veynsde groote ellende in sijn Huys onder sijne Kinderen te hebben/ want soo hy seyde/ twee van sijn Dochters betoovert waren. Ick sagh doenmaels de quellingh met vreese aen/ ende daer naer seyde men dat hem groote gratie gheschiede/ dat hy niet een subject van Meester Gerrit en wierdt: weet ghy daer af? dat wilde ick wel hooren?

Eusebius.

145. Al de boose practijcken/ die den selven van Goch dede/ met kennisse van sijn Vrouw/ ende tot onderwijs van sijn beyde Kinderen/ onsen tijdt soude ons te kort vallen.

Tymon.

146. Daer was doen ter tijdt buyten de Houtpoort sulcken twist onder de Gheburen. Want eenighe Vrienden van de ghene die daer in de Buyrt woonden/ wierden beschuldight/ voornamentlijck twee Vrouwen/ die ick beyde wel ghekent hebbe. Ick sagh de betooverde dingen doen/ ick meynde dat daer de Duyvel mede speelde.

Eusebius.

147. Dat is oock waer Tymon, want Jan van Gochs geest/met sijn Dochter/waren geweldigh ingegeest/van den bedriegelijcken geest des Duyvels/ die sy met practijcke van haer eygen geest ende wille uytwrochten / en waer in sy te kort quamen / daer gebruyckten sy toe den boosen geest en wille/ van eenen Mr. Willem Arentsen van Velzen, Paerde-meester/ met veelderley boose practijcken/ om ontschuldighe Menschen in 't lijden te brengen. Maer door het goet beleyt van de E. Heeren Burgermeesteren/ wierdt het publijckelijck aen den dagh gebracht.

Tymon.

148. Wel wat weet ghy dat? ende wat bescheydt hebt ghy daer af?

Eusebius.

149. Door dien dat Jan van Goch seyde dat sijn Kinderen betoovert waren/so ginck een yegelijck die aen hem eenige kennisse hadde/hem besoecken/ door de vreemde actien die daer gheschieden. Derhalven wast my met seecker goet vrient (van Jan van Gochs groote kennisse) toegelaten (soo hy my wilde wijs maecken) die ellende te sien. Daer komende / was den 30 Maert 1635. Ick vont daer eenige Vrouwluyden ten sijnen Huyse / de Dochter dede haer best om de betooveringe een schijn te geven/soo sy meynde/dat betooveringhe behoorde te wesen/ met kruypen op de vloer/veynsende niet te konnen gaen noch staen / met gekromde handen / haer hooft omdraeijende/ soo sy best mocht/ ende haer oogen sluytende: Teghen een yeghelijck segghende / dat drie Vrouwluyden / Tooveressen zijnde / dat haer aen deden.

Tymon.

150. Dat most wel ysselijck staen / voor de ghene die niet beter en wisten.

Eusebius.

Eusebius.

151. Dat is waer Tymon, want onder het ghemeyne volck/ hadde een yeghelijck sijn oordeel. De een wilde met de drie Vrouwen naer het water/ om te sien of sy souden drijven; de ander wilden dat men de Dochter van haer soude doen zeghenen: sommige waren seer gram op de gene die de betooverde dochter seyde de Tooveressen te wesen/en met medelijden over de betooverde ontsteken zijnde: de andere wilde naer de Magistraet/om de Tooveressen te beklagen: soo hadde elck sijn opinie. Seecker Persoon van Jan van Goch ghenoot zijnde/ nam sijnen vriendt mede/ om dit spectakel te aenschouwen: sagh seer gaeuw toe/ op al de mijnen van de Betooverde seer naeuw lettende: scheyde van daer niet veel min als al lacchende. Van eenighe gevolght ende gevraeght zijnde/ wat hem van de Tooverye dochte/ gaf openhertigh tot antwoorde/ dat het niet anders dan boosheydt was/ ende dat sy Betooverde het wel konde laten/ indien sy het wilde laten/ ende dat de betooveringe hervloeyde uyt haren boose wille.

Tymon.

152. Ick en hadde dat niet durven seggen/ want sy ginck te veerdigh met haer saken om.

Eusebius.

153. Haer Vader was practicabel ghenoegh/ soo hy meynde/ ende de Dochter op de maniere van de Tooverkunst wel onderwesen.

Tymon.

154. Maer wat was de oorsaeck dat sy de drie Vrouwen daer mede belaste/ sy mosten eenigh vermoeden op haer hebben/ of eenige reden waerom sy haer dat aenseyden.

Eusebius.

155. Dat was pure boosheydt/bedeckt met valsheyt/ gelijck de Tooverye altijdt is. Want Jan van

Goch en sijn Dochter wisten wel dat haren aenslagh (om reden) by haer gepractiseert was. En om haer vuyl te bedecken / oock met schijn op haer voordeel lettende / om den ghemeynen man te blindthocken. Een van de drie vrouwen van hem en sijn Dochter beschuldight Roomsch Catholijck zijnde quam met haer ghebuuren van Gochs betooverde Dochter besoecken / en op haer maniere haer troostende / seyde van Goch dat sijn Dochter betoovert was; waer op dat de onnosele seyde/dat sy daer twee gebeden voor kond doen / die precijs hielpen. Jan van Goch hem ghelatende dat het hem aengenaem soude wesen/ by aldien sy die over sijn Dochter lesen wilde / als haer die termijnen van betooveringhe aenquamen; waer toe haer die onnoosele vrouw liet gebruycken / meynende self een gewisse remedie tegen van Gochs Toověrye te hebben. Eenighe luyden dat siende/waren verwondert/ en de onnoosele meynde dat het een ongemeyn secreet was tegen de Tooverye. Van Goch met sijn Dochter de betooverde ghenoegh ghespeelt hebbende/ liet die onnosele halen/en voor sijn Dochter lesen / die seer wel wisten wat haer voornemen was/liet haer dadelijck/soo sy veynsde/ door kracht van het lesen helpen. Dit verscheyden mael geschiet zijnde/ begonde de betooverde te segghen/ dat sy een van de drie Kollen was die haer het lyden aen dede.

Tymon.

156. Eusebius, weet ghy wat dat sy badt / daer van Gochs Dochter haer mede liet helpen? Ey lieve seght my dat / ick soude dat om reden wel willen weten.

Eusebius.

157. 't Zijn soodanighe gebeden die de Roomsche Catholijcken gebruycken/ ghelijck oock dese devote vrou op haer maniere meynde wel te doen/hebbende

de Heylighen aen haer zijde / ende voornamelijck de drie St. Johans. En daerom seyde sy /

St. Jan Baptist,
St. Jan Euangelist,
St. Jan Guldemont,
Maeckt dese mensch gesont

In den naem des Vaders, ende des Soons, ende des Heylighen Gheests, Amen.

En dit was het secreet / soo sy meynde / daer sy Jan van Gochs Dochters Tooverye mede ghenas. Maer doen sy verstont dat sy ter dier oorsaecke voor Tooveres / van van Gochs Dochter beschuldight wierdt / verklaerde sy my wat de woorden waren / en haer intentie die sy daer in hadde/ van welcke intentie sy haer liet naderhandt beter onderwijsen.

De tweede vrouw die van haer beschuldigt was / stont het niet te lijden; gingh dien man in de stadt soecken/die geseyt hadde dat het boosheyt was/ende puurlijck uyt haren wille quam. Die beschuldighde by hem komende / seyde dat sy als Tooveres beschuldight was/ en schreyde seer bitterlijck / seggende met hooghe woorden/ dat sy niet en wist wat tooverye was. Niet te min / sy gheloofde wel dat van Gochs Dochter betoovert was / maer sy en hadde het niet gedaen: En versocht voorder / dat hy haer soude ontschuldighen / met meer diergelijcke klagelijcke redenen / over haer selven en over hare kinderen. Den ontdecker van Jan van Gochs en sijn dochters valscheydt/ gaf haer ter antwoorde/dat hy wel en sekerlijck wist / dat sy de Tooveres niet en was: Waer op dat sy met de schoonste woorden badt / dat hy toch wilde letten op haer onnoselheydt / op haer Weduwelijcke staet / ende op hare kinderen. Den Ontdecker beweeght zijnde/ beloofde haer haer onnosel-

nooselheydt ende onschult doen blijcken / ende van Gochs en sijn Dochters valscheydt te ontdecken / en blijckelijck daer te doen: waer op dat sy den Ontdecker badt / dat hy voorsichtigh zijn soude / alsoo sy hielt dat sijn Dochter betoovert was: maer sy en hadde het niet gedaen / hoewel het van Goch door sijn Dochter haer aenseyde. Daer op dede de beschuldighde / van Goch roepen voor de Heeren Burgermeesteren / haer beklaghende over van Goch ende sijn Dochter: Ende tot haer behulp nam mede haer Voorstander ende Ontdecker van Tooverye. Jan van Goch die seyde tot sijn onschuldt / dat hy in persoon haer niet misleydt en hadde / maer sijn Dochter in hare passien van betooveringe / leggende buyten verstant en kennisse hadde het gheseydt ten aenhooren van veel menschen / 't welck hy bekent stondt. De beschuldighde haer beroepende op haer Voorstander: die seyde / dat hy wel kennisse van de saeck hadde / versoeckende dat hy mochte ghehoort werden / het welck de E. Heeren oorloofden die hem vraeghden wat kennisse dat hy van de saeck hadde die alhier in questie was? Waer op dat haer Voorstander seyde met duydelijcke redenen / dat van Gochs Dochter de mynen van betooveringhe by haer selven maeckte / puurlijck uyt haren wille met verstant beleydt zijnde / soo sy by haer selven meynde dat Tooverye behoorde te wesen / waerom dat sy die met practijcke uytvoerde / en dat sy 't wel konde laten als sy 't wilde laten / en datter gheen vrouwen en waren / (in noch buyten Haerlem) die haer dat deden doen: waer op dat een van de E. Heeren Burgermeesteren seyde: Burger / ghy sult dat bewijsen. Belastende van Goch de vrouwe niet te moeyen / noch in gheenderley wijs lastigh te vallen / en heeten haer al te samen naer huys gaen.

Tymon.

Tymon.

158. Eusebius, dien Ontdecker was daer louter aen vast. Indien sijn bewijs gefaeilljeert hadde / hy soude daer qualijck aenghewecst hebben. Maer hoe liep dat Proces af / want hier most een man gevonden zijn/en volgens het seggen van den Voorstander van de Beschuldighde / waren al de Vrouwen vry van de Tooverye (en beweghelijckheden als Tooverye die daer ghescheiden) binnen en buyten Haerlem: Ick bidde u / vertelt de saeck hoe sy af liep.

Eusebius.

159. Jan van Goch wierdt stouter / door dien een der Heeren Burgermeesteren seyde / dat den Voorstander van de Beschuldighde moste bewijsen / het ghene hy ten laste van Jan van Gochs Dochter gheseydt hadde / ende daer noch staende hieldt. Jan van Goch meynende dat hy sijn Tooverye soo wel besteken hadde/dat het den Ontdecker van sijn gemaeckte Tooverye aen bewijs soude ontbreecken / waer over hy (van Goch) hem ettelijcke malen aensprack/ hem perssende naer bewijs: Den Ontdecker hem antwoordende/hy soude hem ter ghelegener tijdt bewijs ghenoegh doen. Door dit wachten van bewijs aen hem van Goch te doen / wierdt hy haestigher om bewijs te hebben/hem beklagende van de ellende die hy in sijn huys hadde/en de schande die hem den ontdecker dede / hem dreyghende voor Burghermeesteren te roepen / en hem sijn bewijs daer te doen doen. Den Ontdecker gheliet hem dat wel ghevallen / en beloofde hem (present getuygen) Jan van Goch en sijn Dochter niet te sullen ontwijcken: ende uyt die oorsaeck daeghde Jan van Goch, den Ontdecker van sijn Tooverye voor de E. Heeren Burgermeesteren.

Tymon.

160. Wel hoe liep het met de Ontdecker af? Het was om een van drien achter af gelept te werden.

Eusebius.

161. Den Ontdecker hadde het goedt te waghen/ want hy hadde de saeck ghewis en vast / soo vast / of hy hem in een schroef ghehadt hadde. Jan van Goch quam met drie Ghetuygen / van de ellende die hy in sijn kinderen hadde / klagen. Vertoonende met redenen / de wonderlijckheydt der Tooverye / die sijn kinderen te lijden hadden / ghelijck de Ghetuygen ten deele gesien hadden. Versoeckende by de E. Heeren / de blame en schande van seecker Persoon / hem aenghedaen te zijn / te willen keeren / die seyde dat het sijn Dochters valscheydt was / en dat sy het wel konde laten / als sy het wilde laten / en dat hy hem stelde als een voorstander van de Vrouw / die sijn Dochter van haer selven zijnde (in de passien van betooveringhe) beschuldighde / beriep hem voorder op de getuyghen die hem dat hadden hooren seggen. Waer op de Heeren de Ghetuygen vraeghden / of het alsoo was / die elck hooft voor hooft seyden / jae het was alsoo: waer op een der E. Heeren Burgermeesteren de Ghetuygen hervraeghde / seggende / sy ghetuyghen noch eenmael hooft voor hooft / dat den Ontdecker / daer tegenwoordigh zijnde / dat geseydt hadde / dat het niet dan valscheydt was / ende dat sy het wel konde laten als sy het wilde laten. Den Burgermeester hem keerende tot de Voorstander van de Beschuldighde / en ontdecker van Jan van Gochs boosheydt / vraeghde hem / wat hy daer toe seyde / die gaf voor antwoorde / dat de Ghetuygen de waerheydt geseydt hadden / ende dat hy 't selve staende hielt / ende voor haer bereydt was met reden te bewijsen. De Heeren hielden de hoofden t'samen / ende een der Heeren Burgermeesteren seyde / Nu en sal ons dees Tooverye niet ontsnappen : gebiedende Jan van Goch ende sijne Ghetuygen van de kamer te gaen / ende de Voorstander van de Vrouw

by haer te blijven / gebiedende aen hem reden te gheven van het ghene hy tegen van Goch ende sijn Dochter seyde / vragende hem / of hy hielt dat van Goch selve oock kennisse van de valsheydt hadde / waer op dat den Ontdecker antwoorde / dat hy dat liet aen het ondersoeck der E. Heeren Burgermeesteren / hielt hem alleenlijck aen de Tooverye van Jan van Gochs Dochter uytgewrocht. Gheeft dan reden / seyde de Burgermeester / van het gene ghy staende houdt. Doen gaf den Ontdecker haer over eenighe Bladen Papier / gheschreven vol Acten van Tooveryen / die de Dochter veynsde door kracht van drie Vrouwen te moeten lijden. Den Secretarius die een gedeelte ghelesen hebbende / brack den Burgermeester het af / en vraeghde den Ontdecker / of hy het gene dat hy daer aengheteeckent hadde / 't selve ghehoort ende ghesien hadde? ende of hy dat met ghetuygen wel by Attestatien soude vast maecken? Waer op den Ontdecker jae antwoorde. Den Burghermeester hem ghebiedende / dat hy / was 't moghelijck / in acht daghen 't selve soude ghereedt maecken / wijsende hem een Notaris die hy daer toe soude ghebruycken sonder sijne kosten / ende al wat hem goedt dochte / raeckende de materie van Jan van Gochs Dochters Tooverye soude oock daer in vervanghen zijn. Den Ontdecker beloovende de E. Heeren te ghehoorsamen / versochte 14. daghen / 't welck den Burgermeester bewillighde. Belastende den Ontdecker naer Huys te gaen / ende te swijghen / ende niemandt ghemeen te maecken / wat daer ghepasseert was. Doch Jan van Goch weder by haer roepende / belasten hem insgelijcks naer Huys te gaen / ende hem te draghen naer behooren.

Tymon.

162. Den Ontdecker moste wel vaste redenen hebben / waer op hy hem fondeerde.

Eusebius.

163. Sonder faute seer vaste redenen / ja soo vast. Naer dat hy de E. Heeren die Attestatien overghelevert hadde / bleeck het haer soo klaer / dat sy den Ontdecker niet meer en behoefden / en raechten aen het secreet van al van Gochs en sijn Dochters Tooverpen / en de Heeren saghen voor haer ooghen hoe het in sijn werck gingh.

Tymon.

164. Wel hoe dede sy dat / ick meynde dat de Tooverpen gheen kracht in Heeren slooten en hadden?

Eusebius.

165. Dat is waer Tymon, want haer bedrogh liet en moeste sy daer laten sien / ghelijck sy voor de Burghers ghedaen hadde. Den Heer Officier wilde volghens de Attestatien oock sulcke mijnen van Tooverpen sien / waer van sy haer ten eersten excuseerde / segghende dat sy van de quellinghe nu ontslaghen was. Den Heer Officier en liet hem soo niet te vreden stellen / ende seyde teghen haer dat hy verseeckert was / dat sy wel konde als sy wilde: Haer dreyghende meerder ernst te sullen ghebruycken. Een Magistraets persoon / vermaende haer den Officier te ghehoorsamen / want sy waren verseeckert dat sy konde als sy maer en wilde. Sy siende dat het ernst was / quam tot kennisse van soodanighe actien die sy meynde dat een betooverde Dochter te doen behoorde / het welck de Heeren van haer begheerden te sien / die sy dadelijck uytvoerde / met sulcke mijnen dat de Heeren met verwonderinghe toe saghen / die sy daer dede / met wringhen van handen / ende buyghen van vingheren / kruyssen van beenen / met ontstellingh van

haer

2

haer ghesicht / het selve seer leelijck verdraeyende / gelijck sommighe menschen doen die met een sware vallende sieckte besocht worden ; somtydts sluytende haer ooghen / ende legghende alsoo met de gheboghen leden als van haer selven / alle welcke passien / sy seyde te moeten lijden van drie vrouwen / die sy als Tooveressen beschuldighde / 't welck den Heer Officier op diversche manieren / volghens de Attestatien daer van in sijn handen zijnde / haer daer dede doen / in presentie van veel Magistraets persoonen. Dit alsoo voor haer ghepasseert zijnde : Haer vraghende / waer van daen dat de haken / ooghen ende spellen quamen / die sy in presentie van naemhaftige burghers overghegheven hadde / willende daer van oock het secreet weten. Sy siende en hoorende dat den Heer Officier van alles bescheydt hadde / bekende dat eenen Meester Willem van Velsen Paerdemeester / haer eenen braeckdranck geordineert hadde / daer haer Vader die voorseyde specien in ghemenght heeft / en door kracht van den braeckdranck dan soude uytwerpen : Welcken aenslagh ghepractiseert was / by haer Vader / ende den voorseyden Meester Willem van Velsen. Maer alsoo sy wiste wat stoffen dat in den dranck ghemenght waren / stont het ghemoedt daer teghen / ende wilde den dranck met de specien (vooren ghemelt) niet innemen. Maer haer Vader beweeghde haer den dranck sonder de specien in te nemen / 't welck sy dede / verberghende de haecken / ooghen ende spellen / ende eenighe Twijndraen met Vlas ghemenght tusschen haer kavels en wanghen. Als nu den braeckdranck haer maghe begonde om te roeren ende wederom daer uyt wilde / liet sy den dranck / met de voorseyde specien gemenght / uyt loopen / in presentie van Doctor Plas, en Andries Verwers, en andere persoonen. Dit was haer confessie / ende ten deele

de

de E. Heeren voor hare ooghen gebleecken / waer over den voorseyden Mr. Willem ingehaelt wierdt. Die siende en hoorende dat de saeck ontdeckt was / badt den Heer Officier en de Magistraet om vergiffenis.

Tymon.

166. Wel dat liep voor Jan van Goch en sijn Dochter slecht af. Ick hebbe wel hooren segghen dat de Tooveressen in Heeren slooten gheen macht en hebben / maer het en quam my niet in den sin dat sulcke boose aenslagen ghebeuren souden. Wel hoe liep de saeck met de Vader af / alsoo de Heeren Burgermeesteren aen den Ontdecker vraeghden / of hy seggen wilde / dat Jan van Goch kennisse hadde van de Tooveryen / 't welck den Ontdecker hem niet aen en trock / maer liet dat by het ondersoeck der Heeren Burgermeesteren.

Eusebius.

167. Tymon, den Heer Officier merckte wel waer de saeck heen wilde / vraeghde met straffe woorden wie haer sulcke dingen gheleert hadde / 't welck sy niet dadelijck seggen en wilde. Doen antwoorde den Heer Officier hem selven / jae ick weet het wel / u Moeder heeft die kunsten u geleert / op welcke reden sy haer Moeder verontschuldigde en seyde / dat haer Vader haer dat gheleert en daer toe gheraden en beweeght hadde / met kennisse van haer Moeder. Gelijck oock haer suster Hesterken (naer haer jaren) in die guyterye wel onderwesen was. De E. Heeren van den Gerechte genoech van de Tooverye onderrecht zijnde / deden de Dochter wech leyden / om de Moeder op de saeck te verhooren: Sy voor de Magistraet komende / sprack haer den Officier aen op het stuck van haer Dochters myenen als Tooverye / die welcke terstont wel merckte dat de heele saeck ontdeckt was / viel aen haer selven te ontschuldigen / en be-

en bekende dat haren Man de oorsaeck daer af was/ en dat het haer leedt was: Seggende/ haren man gewaerschouwt te hebben/ en meer diergelijcke redenen/ daer sy haer selven mede verontschuldighde/ soo sy best mochte. Den Officier dede op die belijdenisse haer vertrecken/ en haren man Jan van Goch halen/ die hem voorleyde de confessie van sijn Dochter en sijn Huysvrouwe; En met eenen de belijdenisse van Mr. Willem van Velsen. En naer eenighe stribbelinge/ bekende hy 't selve de waerheydt te wesen: Versoeckende gratie/ die hem ten aensien van sijn deughdelijcke vrienden/ en voorbidders ghedaen wierdt/ en alsoo hadde de Tooverye een eynde.

Tymon.

168. Zijn dat Tooversieckten/ het mocht dat ick niet seggen en wil. Daer zijn Autheurs die van Tooversieckten gheschreven hebben/ het is te ghelooven/ datter sulcke guyteryen onder geloopen hebben/ om den onnooselen te bedriegen/ en in sommige om ghewins wille.

Eusebius.

169. De boosheyt is soo groot in boose menschen/ dat men het nauwelijck ghelooven en soude/ indien men het niet by ervarentheydt bevonden en hadde. Als Jan van Gochs Dochter in 't gheruchte by alle man was dat sy betoovert was/ de een wilde dit/ de ander dat/ tegen de Tooverye gedaen hebben. Onder andere warender die wilde men soude de beschuldighde de Dochter doen zegenen. Dat verghеerde Jan van Goch seer ernstelijck/ dit weygerde een van de drie vrouwen (namentlijck) de ghene die voor haer Bedtstede/ als sy in de betooveringe lagh/ voor haer ghebeden hadde. Het domme volck/ en die haer ongunstigh waren/ vertrouwden dat de Tooveres te wesen vermidts sy het weygherde/ eenighe deughdelijcke

delijcke woorden tot haer te spreecken: Sy quam soo verre / dat sy met haren Ontdecker haer gingh beraden / die haer wel ernstelijck waerschoude / segghende teghen haer / indien ghy haer zeghent / Jan van Goch en sijn Dochter hebben de Tooverye in haer macht ende wille / en als sy uwen zeghen hooren / soo sullen sy van haer bedriegerye / en ghenoeghsamen Tooverye afstaen / ende dan sult ghy qualijck voor het onwetende volck te ontschuldighen zijn. Daer zijn luyden die het my raden / antwoorde sy: Ick ontradet u antwoorde den Ontdecker / om redenen die my daer toe beweghen / ende daer mede gingh die onnoosele in die qualite naer huys toe.

Tymon.

170. Wel indien Jan van Goch, ende sijn Dochter dat in haren sin hadden / soo ontviel haer voornemen gheweldigh.

Eusebius.

171. Sy versinden eenen nieuwen Tooverschen aenslagh / met raet en hulpe van andere Toovermeesters / 't welck ghemeynlijck Vagebonden en Lantloopers zijn / en begroeven yet onder den drempel / of staecken het bezijden den stijl van de deur van het huys / wesende van sulcken kracht (soo sy voorgaven) dat de Tooveressen daer niet en konden komen. Waer door dat eenige kackarpen / om te toonen dat sy gheen Tooveressen en waren / en uyt en in de deur ginghen / om te bewijsen / dat sy vry waren van Jan van Gochs, ende sijn Dochters Tooverye. Ja dat meer is / sy ginghen het de beschuldighde aenseggen / die by haer selven bevondt dat sy daer sonder eenigh belet wel gaen konde.

Dies quam sy met haer man op dat stuck haer by den Ontdecker van de Tooverye beraden / wat sy daer in doen soude. Den Ontdecker riet haer seer ernste-

ernstelijck/dat sy daer niet gaen en soude / om geenderley oorsaken: Seggende / indien sy u daer krijgen / sy sullen u met gheweldt doen zeghenen / ende dan sullen sy van haer Toovery afstaen / want sy die in haren wille hebben. Ende siet ghy noch niet dat sy die met practijcke uytvoeren? Hier door lieten sy haer wederom geseggen / en gaven Godt / en den tijdt / en de Overheydt de saeck op.

Tymon.

172. Wel hoe liep het in het eynde / met al de bedriegerye en gemaeckte en openbare Tooverye ende valscheydt af?

Eusebius.

173. De E. Heeren van den Gherechte van alles wel geinformeert zijnde / hebben teghens hem Sententie doen pronunceeren/ waer van den inhout was als volght:

ALsoo Jan Jansz. van Goch (Smalwercker) gheboortigh van Haerlem, ende Marritjen Huyberts sijne Huys-vrouwe, woonachtigh buyten de groote Hout-poort, binnen deser stadts vryheydt. Hen niet ontsien hebben, maer met haerluyder wille, weten, ende consent, toeghestaen hebben, dat Marritjen Jans, haerluyder Dochter, nu oudt ontrent veertien jaren, en haer kindt genaemt Hesterken, oudt ontrent acht jaren, haerluyder sekeren langen tijdt met kruypen langhs de vloer, wringhen van handen, kruyssen van beenen, midtsgaders met verdraeyen van oogen ende ghesicht, voor eenen yeghelijcken vertoont ende ghedraghen hadden, als of de selve met een sware passie beladen hadde gheweest. Ende insonderheydt, de voornoemde Marritjen Jans, ende dat de voornoemde Jan Jansz. boven dien de selve sijne kinderen, tot het voorschreven doen en quaet aenstellen, gheperssuadeert, gheraden, ende gheinstrueert heeft ghehadt,

ghehadt, op hope van tijdelijck ghewin, daer door te bekomen en te ghenieten. Ende 't ghene noch ergher is, dat hy sich heeft laten verluyden dat de selve sijne Kinderen betoovert waren, daer toe hy oock seeckere Persoonen heeft laten met namen nomineeren, tot ghenesinghe van welcke qualen, de voornoemde Jan Jansen ghevanghen, *pro forma*, gebruyckte de hulpe van eenen Meester Willem van Velsen, Paerde-meester, sijne mede-ghevangen, die de voorschreven Kinderen, ende bysonder de voorschreven Maritjen Jans, verscheyden Drancken ghemenght met tastelijcke dinghen ende anders ingegeven heeft, omme 't voorschreven quade ghepractiseerde werck, daer door noch meerder schijn van Tooverye te gheven, breeder blijckende by de Confessie van den voorschreven Jan Jansen van Goch, ende Maritjen Jans sijne Dochter: wesende saecken van quaden ghevolghe, in een Landt daer Justitie vigeert niet tollerabel, maer strafbaer, andere dierghelijcke quade Bedriegers ende Bedrieghsters ten exempele. SOO IST; Dat den Heeren van den Gerechte deser Stadt Haerlem: Hebbende ghehoort den crimineelen eysch ende conclusie, van Mijn E. Heere den Schout Cornelis van Teylinghen, uyt den Naem ende van weghen de Hooghe Overheydt, ende Graeflijckheydt van Hollandt, Zeelandt, ende Vrieslandt, teghen den voorschreven ghevanghen gedaen ende ghenomen, mede daer teghens ghehoort hunne defencie, ghesien de confessie, stucken ende informatien by den voorschreven Heere Schout ghe-exhibeert, doende recht, in den Name, ende van weghen als boven op 't ghene hen ghebleecken is, ende heeft moghen moveeren, beyde de voorschreven ghevangenen, ende elcks van hen uyt saecke voorschreven, ghecondemneert hebben, ende condemneren mits desen, openbaerlijcken gheschavotteert te werden, hen bannende voorts

uyt de

uyt de ſtadt Haerlem, en de Vrydom van dien, mitſgaders de Juriſdictien van Rijnlandt ende Kennemerlandt, den tijdt van twintigh eerſtkomende ende achter een volgende jaren te ruymen de Stadt ende Vrydomme binnen drie dagen naer haer relaxatie, en d'andere Juriſdictie drie daghen daer aen volghende, ſonder middeler tijdt daer weder binnen te komen, op pœne van openbare geeſſelinghe; haer mede condemneerende inde koſten van hare gevangeniſſe ende miſſen van Juſtitie, ontſegghende den Heere Schout ſijnen vorderen eyſch ende concluſie, in deſen ghedaen ende ghenomen. Actum ende ghepronuncieert, ter puye van den Raedthuyſe metten klocke den dertienden Junij xvj. hondert vijf ende dertigh, preſent den Heeren van den Gherechte, ende was gheonderteyckent

W. Croesen.

Euſebius.

174. Siet daer hebt ghy de klare en naeckte ontdeckinge van de Tooverye van Jan van Goch met weten en kenniſſe van ſijn vrouw uytgewrocht / ghelijck als hier uyt hare Sententie blijckende is.

Tymon.

175. Ick bidde u / laet ons oock de Sententie van ſijn Dochter ſien / te meer om dat in dien tijdt daer ſoo veele van te ſegghen was. Van de ander dinghen die ſommige wilden in 't werck geſtelt hebben / ſullen wy daer naer wel ſpreecken.

Euſebius.

176. Om u daer in te ghelieven ſal ick de moeyte nemen / ende u mede deelen het ghene ick daer onder mijne papieren van hebbe. Hoort dan toe / hare Sententie luydt van woorde te woorde aldus:

ALsoo Maritjen Jans, de Dochter van Jan Jansz. van Goch Smalwercker, ende Maritjen Huyberts, oudt xiiij. jaren, soo sy seydt, jeghenwoordigh ghevanghen, vrywillighlijck en buyten pijne en bande geconfesseert ende beleden heeft, dat sy door raet, persuatie ofte bewegen van haer voorsz. Vader, ende met weten van haer voorsz. Moeder, den tijt van ontrent een half jaer, tot menighmalen, so nu so dan, ten aensien van eenen yeghelijcken, de mynen ofte manieren ghemaeckt heeft, met kruypen over de vloer, wringhen van handen, buygen van vingeren, kruycen van beenen, midtsgaders van verdraeyen haerder ooghen ende gesichte, als of sy betoovert ware geweest, wijsende somtijdts mette vingher, daer by segghende: daer staen de drie Toovereslen, de Capiteyn staet in't midden, en dierghelijcke onverspreeckelijcke quade practijcken meer; gebruyckende oock ondertusschen verscheyden drancken met dicke spetien daer inne gemenght, ende anders, die sy van eenen Mr. Willem Arentsz. van Velzen, Paerde-meester, haer mede-gevangen, ontfinck, gebruyckte ende in 't werck stelde, omme hare genoemde betooveringhe (soo 't heete) te verdrijven, waer af sy het dunne indrinckende ende het dicke daer naer weder uytbrakende, breeder blijckende by de Confessie vande voorsz. ghevangene, ende ten deele den Heeren vanden Gherechte by haer eyghen factie vertoont, ende op haer examen ghebleken is, wesende saecken van quaden ghevolghe, in een Landt daer Justitie vigeert niet tollerabel, maer strafbaer, andere dierghelijcke quade bedrieghsters ten exempele. SOO IST, dat den Heeren van den Gherechte ghehoort den Criminelen eysch ende conclusie van mijn E. Heeren den Schout Cornelis van Teylingen, uyt den name en van weghen de hooghe Overigheydt ende Graeffelijckheydt van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, tegens de voorsz. ghevanghene

ghene ghedaen, ende ghenomen, mede daer teghens ghehoort hare defentie, gheſien de Confeſſie ende anders tot laſte van de voorſchreven ghevangene geproduceert: doende recht in den name en van wegen als boven, op 't ghene hen ghebleken is, en heeft moghen moveren de voornoemde ghevanghene, uyt ſake voorſchreven ghecondemneert hebben ende condemneeren midtſdeſen, openbaerlijck gheſchavotteert te werden, haer bannende voorts uyt de ſtadt Haerlem de vrydomme van dien, midtſgaders de Juriſdictien van Rijnlandt en Kennemerlandt, den tijt van twintigh eerſt-komende ende achter-een-volgende Jaren te ruymen de Stadt ende de vrydomme binnen drie dagen naer haer relaxatie, ende d'ander Juriſdictien drie dagen daer na, ſonder middeler tijdt daer weder binnen te komen, op pene van openbare geeſſelinge; haer mede condemnerende in de koſten van hare ghevangeniſſe, ende mijſen van Juſtitie, ontſeggende den Heere Schout ſijnen vorderen eyſch, ende concluſie, in deſen ghedaen ende ghenomen. Actum ende ghepronuncieert ter puye van den Raedthuyſe met den klocke den derthienden Junij 1635. Preſenten den Heeren van den Gerechte, ende was onderteeckent.

In kenniſſe van my,

W. CROESEN.

Tymon.

178. Het is in Duytſchlandt by naeſt een ghemeyn ghebruyck/ ſonderlingh in Weſtphalen ende in die Landen daer om her gelegen/ dat men de Vrouwen/ die in 't gheruchte komen Toovereſſen te zijn/ welcke gheruchten als ſy ghemeen worden / een vaſte preſumtie maken dat ſy ſchuldigh zijn aen Tooverye / maer alſoo preſumtie nimmermeer geen be-

wijs zijn en kan / soo heeftmen als ten overvloedt / en om de saeck ghewis te nemen / haer op het water geworpen / en de gene die dan drijven / dat zijn ghewis en onwedersprekelijck Tooveressen / ghelijck Mantus my dickwils vertelt heeft. Want als sy het verbont met den Duyvel aengegaen hebben / seydt Mantus, dat sy wel de helft lichter worden als te vooren. Ende uyt die oorsaeck naer proportie van haer lichaem veel lichter zijn / ende teghen haren danck moeten drijven. Welcke opinie in Duytslandt soo ghemeyn is dat men daer niet en mach teghen segghen.

Eusebius.

179. Wel Tymon, dat is een groot onverstant of boosheydt van de gene versiert die niet veel min als Toovenaers en zijn / wat het vrouwelijck gheslachte aengaet / daer en is van tien niet een andere / of sy sullen allegaer drijven / op sulcke maniere gebonden gelijck men in Westphalen de Tooveressen bint / dat is den Duym van de rechter handt aen den toon van de slincker voet / ende soo ter contrarie / den duym van de slincker handt aen den grooten toon van de rechter voet / door welck binden haer lichaem een holligheydt krijght bequamer tot drijftigheydt als te vooren / het is een groote tyrannye waer mede men dat arme gheslachte belast / ende het ghene haer van den Schepper der natuure / in de natuure ghegheven is / haer tot misdaet rekent / ende als een teycken aenseydt teghen de Goddelijckheydt misdaen te hebben / 't welck puur valsch is. Want de lichamen der vrouwen hebben die eyghenschap / dat sy veel lichter drijven dan de lichamen der mannen / door dien dat haer vleesch veel spongieuseris / en haer ghebeente veel teerder en dunder / en volghens dien lichter als der mannen ghebeente / gelijck men in de Anathomie tot Leyden sien mach.

Dese driftigheydt werdt oock gheoorsaeckt / door de grootheydt en spongieusheydt der borsten / ende de grootheydt en volgens dien de windachtigheydt der dermen / en noch meer andere redenen diemen soude konnen by brengen / die ick de gheleerde ende welgeoeffende medicijns bevele / en om reden hier verzwijge. Welcke hoedanigheden in den mensche / in de eene min of meer gheschapen is als den anderen / ghelijck de ghene die breedt van schouderen en heupen zijn / sullen altijdt onder de mans persoonen lichter leeren swemmen / dan de ghene die sulcke eyghenschappen niet en hebben. Ick hebbe een vrijster ghekent / gheboortigh van Oosenbrugghe / in Westphalen / die by een Edelman diende / die my / met verwonderinghe van haer eyghen persoon / vertelde / dat sy en haer medeghenoot in den dienst haers Heeren zijnde / des somers als het heet weer was / en van hitte des nachts niet en konden slapen / besloten op te staen / ende in een Riviere / die by haer meesters huys liep / te baden. In 't water komende en haer nederlegghende / bevondt dat sy driftigh was / en roerende hare armen en handen (ghelijck sy de mans persoonen hadde sien doen) bevonden dat sy swemmen konden / 't welck sy haer medeghenoot wijs maeckte / die het selve aen haer oock bevondt / waer over sy met belofte veraccordeerden / van niemandt te segghen dat sy konden swemmen / alsoomen daer te lande de Toovereslen beproefde met de driftigheydt op het water / 't welck sy etteli-jcke malen hadde sien doen. Ja dat meer is / doen sy hier tot Haerlem quam woonen / en met haer speelmeysjens te Santvoort op het strant quam / besloten uyt het volck te gaen en de oude kunst te beproeven / ghelijck sy deden / ende vertelde my dat sy in de Zee heymelijck driftigher was / ende gemackelijcker konde swemmen / als in de Riviere tot After

in 't Stift Osenbrugge / welcks oorsaeck een eygenschap in 't water is. Tot meerder bevestinghe van dese materie: Eenen Jacob van Aelsmeer, (tot Haerlem in 't Jaer onses Heeren 1641. gejustificeert) die hadde sijn Huysvrouwe op de Haerlemmer Meer buyten boort ghestooten / met wille om haer te verdrincken en van het leven te helpen / maer hy van dit secreet niet wetende / gaet met sijn opsette boosheydt voort / meynende dat sy in dat ruyme woeste Water / alsoo het nacht was / soude te gronde gaen / maer de natuure en eyghenschap van sijn Vrouw / ende de ervarentheydt heeft hem wel anders gheleert / want sijn boosheydt begonnen hebbende / stiet haer buyten boort / en zeylde wech / sy roept en bidt hem dat hy om sijn kinderen en haer leven wilde dencken / makende op het Water groot gerucht/met bidden en om hulp roepen. De Schuyt aen het zeylen zijnde / neemt een booser voornemen/ alsoo hy sagh en hoorde / dat de Vrouw groot misbaer maechte / vreesende ontdeckt te worden / zeylt weder na haer toe/en neemt een bootshaeck en stoot de Vrouw onder water/ soo dat sy (het welck Godt moet gheklaeght zijn) aldaer haer leven liet. Hoewel door de eyghenschappen van haer Lichaem ghenoegh voorsien zijnde / hadde haer / of andere haer wel konnen helpen / indien daer yemandt ontrent gheweest hadde / door welcke driftigheydt / als een oorsaeck in de natuure geschapen/den voorsz. Jacobs boosheyt ontdeckt is / alsoo het kermen / roepen en bidden des nachts van de Visschers gehoort wierdt.

Tymon.

180. Wel ick en hadde dat noyt gedacht / dat het Vrouw-volck soo licht konde leeren zwemmen/ende verstaen nu uyt u reden/ dat sy dat natuurlijck/ uyt den Schepper der natuure hebben. Ick gheloove datter veele onder haer zijn die dat niet en weten.

Ick hebbe wel ghesien / dat Vrouw-luyden by ghe-val in 't Water vielen / die seer lichtelijck dreven / maer ick meynde dat het herquam van de wijdte en ruymigheydt van haer Kleederen / ende men deunde daer mede / haer vraghende / of sy oock van de kunst waren / en alsoo wierdt het perijkel en de vreese met lacchen verdreven.

Eusebius.

181. Het is seecker ende ghewis Tymon, als een Vrouw-mensch in het Water valt / ende en wordt niet terstont gheholpen / soo sullen de Kleederen oorsaeck zijn / dat sy veel eerder sal te gronde gaen / ende perijckel loopen van verdrincken / dan of sy naeckt in 't Water vielen / ende hebben in die qualite meer voordeel dan de Mans-persoonen. Besluyte dan / dat het een groote ende beklaghelijcke boosheydt is van de Toover-rechters / of verciert van Tyrannen ende ondiscrete Beuls / vyanden van het Menschelijcke gheslachte.

Tymon.

182. Ick laet de Doctoren in de Medicijnen daer van oordeelen / die de ghestalte ende hoedanigheden der Lichamen kennen. Ick weet wel dat de Mans-Persoonen / de een lichter leert zwemmen als den anderen / maer wat de oorsaken daer van waren / en hebbe ick noyt naer ghedacht. Ick hebbe wel verstaen uyt uwe redenen / dat de proeve op het Water / om Tooveressen te kennen / niet vast en gaet / hoewel het veele ghehouden hebben voor een onfaelgeerlijck bewijs / ende als een seeckere wegh / om suspecte tot de Pijnbanck te verwijsen / ende naer u woorden ende redenen geen slechter bewijs als dat: want de drijftigheydt in haer / is een geschapenheydt des Lichaems naer u segghen. Maer wat is de reden / dat ghy niet en wildet toelaten / dat de Vrouw die de drie Sint Jans voor Jan van Gochs Dochter

 ghebe-

gebeden hadde / soo krachtigh ontriet te zegenen / alsoo ghy die vrouw hielt naer de wetenschap die sy hadde oeughdelijck te wesen.

Eusebius.

183. Om dat ick seeckerlijck wiste / dat Jan van Goch en sijn Dochter de Tooverye in haren wille en macht hadden.

Tymon.

184. Doen de Heeren u vraeghden of Jan van Goch schuldigh was / waerom excuseerde ghy u over sijn persoon?

Eusebius.

185. Om dat sijn Dochter my niet en konde ontsluppen / en om dat sy de uytwerckster was van de Tooveryen die daer ghescheiden / ende dat hy sich veynsde het werck maer aen te sien / ghelijck wy en ons geselschap deden / en uyt oorsaeck / dat wy als Overheydt / gheen macht en hadden / om naer behooren de saeck te ondersoecken. Ende dat is de reden / dat de Toovenaers ende Tooveressen / geen macht in Heere sloten en hebben / ghelijck Jan van Goch en sijn Dochter by voorsienighe Overheydt oock niet en hadden.

Tymon.

186. Maer ghy en wildet gheensins de vrouw selve niet toe laten te zeghenen / wat reden hadde dat?

Eusebius.

187. Jan van Goch en wilde sijn Dochter niet ghezeghent hebben als van een deugdelijcke vrouw / maer als van een Tooveres. Nu wat isser onnutter / als van een Tooveres ghezeghent te zijn? Ja op dat ick u naerder kome / wat isser Godloosser als van een Tooveres ghezeghent te zijn? Een

vrouw

vrouw naer het segghen van Bodijn ende alle Toover-rechters / die een verbondt persoonelijck met den Duyvel ghemaeckt heeft / wast hem om Christelijcke zegen te doen gewcest / hy en behoefde die niet te gaen soecken aen een vrouw die hy als Tooveres beschuldight hadde (hoewel onnoosel ende ontschuldigh zijnde) het en was den zeghen niet die hy sochte / maer dat is een practijcke van sulcke schelmen / ende dien deckmantel om haer boose aenslaghen te laten varen / ghebruycken ende segghen dan / dat sy door die vrouw (Tooveres zijnde / ende van haer betoovert) is geholpen gheweest.

Tymon.

188. Bodijn in sijn derde Boeck / seydt dat in de stadt Nantus een Tooveres was die haer gebuurinne betoovert hadde: de Overheydt beval de Tooveres dat sy de betooverde soude aenroeren 't welck sy per fortse niet doen en wilde: En Bodijn seydt dat sy daer toe gedwongen wiert, maer eer sy haer aenroerde / schreyde sy seer / en seyde / ach ick ben des doots. En Bodijn seyt / soo ras en was de betooverde van de Tooveres niet aengheroert / of haer kranckheydt gingh terstont over / en was ghenesen. En ick hebbe een man (tot Haerlem in de Geerstraet) ghekent ende veel luyden met my / die een uytnemende passie van vallende sieckte scheen te hebben / beschuldighende seeckere vrouw dat sy hem betoovert hadde; ende om van die quale ontslaghen te zijn / liet hy met behendigheydt halen / de ghene die hy beschuldighde als Tooveres / ende begheerde van haer ghezeghent te zijn / 't welck sy weygherde te doen: Maer seecker persoon daer oock teghenwoordigh zijnde / als hy de vrouw hoorde weygeren te zegenen / wierdt soo yverigh met schelden en tieren / en seyde met stijve woorden / hy soude haer dit en dat

 doen /

doen / of sy soude den siecken man zeghenen: De vrouw gheen uytkomst siende / zeghende den patient met sulcke woorden als sy begheerden: Soo ras en waren de woorden niet ghesproken / of den Patient gelict hem / door kracht van de woorden die de vrou sprack / gheholpen te zijn / tot verwonderinghe van sommighe bystanders / daer ick oock een af was. Ende dat en is soo vreemt niet Eusebius, want in Duytslandt is eenen gemeynen regel / bysonderlijck ende voornamentlijck in het hooge Keyserlijcke Kamer-gherecht tot Spiers, dat de Tooveressen in het bywesen der betooverde gewesen worden te spreken / Ick zeghene u in den naem des Vaders, ende des Soons, ende des Heylighen Geests: In u goedt, ende u bloedt, ende u Vee: En terstont werden sy van haer plage (seght Bodijn) geholpen. Ende ick hebbe tegenwoordigh geweest / daer een vrouw met een Timmermans kerfbijl ghedreyght was (indien sy seecker vrouws-persoon niet en wilde zegenen) het hooft te kloven / waer door sy ghedwongen wierdt te zeghenen / met de selve woorden boven ghemelt / 't welck sy haer drie mael dede doen / het welcke ooch op veel plaetsen ghescchiedt is. En dit placht in mijn Vooroudens tijdt een ghebruyck te zijn / en niet sonder reden / dat de ghemeyne man het gheloofde / als de wijste / ghelijck de Rechters tot Spiers behooren te wesen / die het selve in 't ghebruyck hadden: Ja dat meer is / eenen Vriesschen Meester Jan, te Haerlem wel bekent gheweest / heeft oock den selven zegen doen doen / voor de betooverde / door de Tooveressen.

Eusebius.

189. Onder alle onwaerachtighe dinghen / is dit het alderonwaerachtighste. Hoe kan dit waerachtigh zijn / want onder de quaedtste slagh van menschen / zijn de Toovenaers en Tooveressen de alderquaedtste.

quaedtste. Ick moet bekennen / dat in sulck slagh van volck gantsch gheen vreese Godts en is, soo ons de H. Schriftuure de wercken der Toovenaers en Tooveressen te kennen geeft. Dat Bodijn seydt, dat in de stadt Nantus een Tooveres is gheweest die haer gheburinne betoovert hadde/ en door dwangh van de Overheydt haer is bevolen aen te roeren. Wat wil Bodijn en dese dwase Overheydt (de wijse niet te naer ghesproken) hier mede segghen / dat het aenroeren van een Tooveres een krancke vrouw kan helpen / dat is puur valsch: Want een kranck mensche te genesen van sulcke quellinghen (ghelijck dese fabeldichters seggen) dat de betooverde zijn: Soo en is dan dat geen werck van Tooveressen / en al-waert dat sulcx geschiede / het is gelooflijcker dat het mirakuleus is / door Godts vrienden of gebeden van aendachtige en Godtdienende menschen / als van Tooveressen en Toovenaers / in wat qualiteyt dat ghy die aensiet / sy zijn in den hooghsten graet sondaers: Nu / de heylige Schrifture seyt / wy weten dat Godt de sondaers niet en verhoort. Ende daerom en kan den zegen / van een Tooveres of Toovenaer aen een krancke niet helpen.

Tymon.

190. Dat is waer / sy en konnen niet helpen dan de gene die sy betoovert hebben.

Eusebius.

191. Hier leyt voor het onwijse volck de Tooverye verborgen/ want niet de vrou die zegent is de Tooveres/ maer eenige van de ghene die gezegent worden.

Tymon.

192. Wel waerom eenige van de ghene die gezegent worden / ende niet alle?

Eusebius.

193. Om dat de oorsaken van de Tooverye verscheyden zijn: Want in de eene is het (die den zegen ont-

ontfanght) pure boosheydt/door dien dat sy de quellingen veynsen te hebben die sy niet en hebben: ghelijck daer zijn de Spellebraeckasters/ en de ghene die hayren en vogghen spouwen/ stucken glas/wollen ende linnen lappen uytbraecken. Ick hebbe tot Amsterdam in de Vincke-straet een Dochter gesien/ die haer veynsde ende seyde betoovert te zijn/ ende om de Tooverye een schijn te geven/ soo braeckte sy by vlaghen seer veel Spellen over/ ghemenght/ soo de Bystaenders seyden/ met Flupmen: In welcke opbraeckinghe sy veynsde sulcke pijne te lijden/ dat sy van onverduldigheydt haer hooft wilde onder eenen ziedenden Vleesch-ketel steken. Met welcke mijnen sy de Omstanders betooverde/ ende meer dierghelijcke acten. Dese wonderlijckheden vertelde my de Moeder van de Betooverde (so sy my wilde wijs maecken) met stijve affirmative woorden: Ick hielt my seer verwondert/ ende badt haer dat sy my de Spellen woude laten sien/ het welcke sy terstont dede/ ende liet my een tamelijck kanne-deckfel vol ghekromde Spellen sien: Ick de Spellen siende/ wist niet hoe ick my houden soude/ als ick de valsheydt van de Tooverye sagh: want de Spelden waren soo net met een instrument gheboghen/ dat men sonder 't selve met blooter handen niet in sulken ordre en soude hebben konnen doen: Ick de Spelden keerende en wendende/gaf met woorden te kennen/dat ick kennisse van haer valscheydt hadde/ ende onder ander redenen/ wenschte met de Moeder/ ende de Dochter in de Kuepen te sitten: verseckerende haer/ niet alleen te weten waer de Spelden van daen quamen/ maer oock het Instrument te sien/ waer de Spelden mede gheboghen waren: haer aen segghende/ dat haer doen en mijnen niet anders dan puure valsheyt en was/ waer op dat sy haer gelaet en wesen dapper veranderde/ genoegh te kennen gevende/ dat sy

4

5

dat sy een wroeghende ghemoedt hadde: sy veront-schuldighde haer soo sy best konde / ick gaf haer een antwoorde / dat ick om mijn affairen in drie weken soude weder komen / haer belastende dat sy het Spel-lespouwen soude op doen houden / gelijk sy oock dede: en vraegde doen naer haer Dochter / of de Tooverye niet over en was / sy gaf my tot antwoordt dat haer Dochter nu heel gesont was / en van de voorgaende quellinghe ontslagen / ick vraeghde haer voorder / of sy daer toe yet ghedaen hadde? Sy gaf my tot ant-woorde / dat Doctor Arckebout haer een dranck ge-gheven hadde / waer door sy gheheel was ghenesen. En alsoo hadde de Tooverye een eynde / zijnde een practijcke / om reden / by haer verciert / die soo wel door Doctor Arckebouts Dranck geholpen wierdt / als door den zeghen van een oudt Wijf / ghediffa-meert ende beschuldight met den naem van een Too-veresse. Dat Bodijn seydt / dat de Beschuldighde / die hy Tooveres noemt / met fortse daer toe gedwon-ghen wordt: Dit luyt noch slechter / want indien sy den wille niet en hadde haer te ghenesen / hoe konde haer het aenraken genesen / aengesien den wille voor het aenraecken / als oorsaeck der ghenesinge behoort plaets te hebben. Dat Bodijn seydt / dat de Be-schuldighde / die hy Tooveres noemt / de Betoover-de / door haer aenraecken heeft genesen / is niet ghe-loofbaer / maer eer ghelooflijcker / dat de ghene die door het aenraken van een betichte Vrouw is ghene-sen geworden / dat sy niet siecK en zijn geweest / ghe-lijck ick op veele plaetsen ervaren hebbe. En in een Lant / daer de Overheyt soo waengeloovigh en dom zijn / daer zijn dickwils onnosele en onschuldige vrou-wen in doots gevaer / om van het onwijse volck mis-handelt te worden / waer van veel exempelen ghesien zijn. Dat ghy een Man tot Haerlem in de Geer-straet ghekent hebt / die een uytnemende passie van

vallende sieckte scheen te hebben / dat is waer / maer hy was een boef / om dat hy die veynsde te hebben doen hy die niet en hadde.

Tymon.

194. Dat is veel geseydt Eusebius, bewijst dat.

Eusebius.

195. Ja Tymon, ick hebbe hem oock wel gekent / en beter ghekent als ghy: Hy gingh hier en daer in de burgers huysen / klagende van sijn armoede / uyt oorsaeck van sijn quellinghe / die hy veynsde te hebben / en die hy niet en hadde / geliet hem oock in conscientie seer Goddienende te zijn / gingh neerstigh ter kercken / ghebruyckte het heyligh Sacrament des lichaems Christi / en gingh evenwel dagelijcks met sulcke Tooverye om / gelijck ghy geseydt hebt: Ende dat erger is / hy beschuldighde seker vrouw / ghenaemt Adriaentjen Pieters, met de leelijcke daet van Tooverye / daer hy in Persoon selfs een Toovenaer was / versaeckende de gratie Godts die hem ghegheven was / hem veynsende heel miserabel te zijn.

Tymon.

196. Waer uyt weet ghy dat Eusebius?

Eusebius.

197. Uyt sijn wercken en mijnen die hy dede.

Tymon.

198. Ick hebbe hem in sijn lijden ghesien / dat hy niet een woordt en sprack / ende in sijn bedde op sijn hooft stont / krommende sijn handen als klaeuwen / die hy onbewegelijck soo hielt / 't welck seer vreesselijck stont / hy ontstelde sijn aensicht / omdraypende sijnen hals dat sijn kin op sijn schouderen lagh / en by vlagen als hy op sijn voeten quam drayde gelijck eenen tol / zijnde geheel sprakeloos / en by vlagen als van hem selven.

Eusebius.

199. Soeten en eenvuldigen Tymon, hy was soo practicabel dat hy veynsde niet te konnen sprecken/ maer om sulcke acten uyt te voeren was hy oock seer bot/en was in de Tooverye die hy meynde dat Tooverye was/ niet ghenoegh ghcleert: by reden/ om dat hy voor die tydt dat hy sich stom veynsde/ was hy soo snedigh in sijn verstant/ gedreven door sijnen boosen wille/ dat hy konde wijsen de ghedaente van de kleederen/ die de ghene droegh/ die hy wilde beschuldighen: Ja dat meer is/ wees oock aen waer sy woonde/ ende wat straffe sy behoorde te hebben: Wijsende dat men haer halen soude/ ende op't vyer legghen/dat op dien tijdt lagh en brande in't Huys daer hy sijn boose persoonagie speelde. Wat dunckt u Tymon? zijn dat wercken van Persoonen/ die in termijnen van Vallende sieckte legghen/ ende in die termijnen uytbeelden dat sy willen gezegent zijn/ van de ghene die sy als Tooveres/ in haer passien (dat ick beter segghe schelmeryen) beschuldighen: welcke boevestucken ghemeynelijck het eynde van sulcke Tooverye is.

Tymon.

200. Ghy soudt wel eenen in arghwaen brengen: Ick was seer verwondert als ick die mijnen sagh/ die my dochten niet sonder inwendigh beleyt en gheschiede. Ick was seer ontstelt als ick de Vrou sagh/ die de omstanders seyden/dat sy uyt sijn mijnen ende wijsen wisten/ dat dat de Vrouw was/ en de oorsake van de ellende die wy daer sagen: de beschuldighde was seer verbaest/ ende seyde dat sy daer toe geen oorsaecke ghegheven en hadde/ en wierdt seer weemoedigh/ segghende/ dat sy niet en wiste wat Tooverye was/ haer wierdt met bitsighe woorden toegheroepen dat sy den Patient soude zeghenen/de beschuldighde gaf tot antwoorde/ dat sy hem niet en

konde

houde zeghenen / vermits sy de woorden der zeghe-
ninghe niet en wiste: seeckere ondiscrete Vrouw sey-
de dat sy dat loogh: maer een ander seyde / seght my
naer dat ick u voor segghen sal. En een Mans-per-
soon / vol yver zijnde / seyde / sy soude den Man ze-
ghenen / of sy en soude niet ongheteyckent van daer
gaen / toonende haer seecker Instrument dat hy in
sijn handen hadde: de Beschuldighde liet haer voor
segghen / het ghene dat sy in het zeghenen gheseydt
wilde hebben / 't welck sy (soo my dochte) perfec-
telijck naer seyde: Andere riepen dat sy niet wel de
woorden uytgesproken en hadde deden die selve haer
weder hersegghen / 't welck sy / soo het scheen / her-
telijck dede / want in het zeghenen greep sy des Pa-
tients handt / 't welck een ander niet hebben en wil-
de / maer wilde den zeghen gesproken hebben sonder
den Patient aen te roeren / 't welck sy gewilligh de-
de: Soo ras en was den zeghen niet gesproken / den
Patient kreegh sijn spraecke met steenen en suchten /
ende sijn Leden die krom waren / stelden haer recht
naer behooren / ende soo scheen die Tooverye daer
ghedaen te zijn: Dit hebbe ick gesien Eusebius, dat
en zijn geen quacken van hooren seggen.

Eusebius.

101. Dese actie soo ghy die daer vertelt hebt / ende
seght ghesien te hebben is puur valsch. Bestaende
in de Persoon die ghezeghent wierdt / ende uyt die
oorsaecke een Toovenaer / om dat hy sijn ghesondt-
heydt van Godts wegen hadde / die hy versaeckte
te hebben / ende de ongesontheydt / de macht ende
wille van Menschen en Duyvelen toe schreef / doen
hy ghesont van Godts wegen was / en dat ghebreck
niet en hadde / dat hy veynsde te hebben / gelijck uyt
sijn Actien blijckt.

Ten tweeden / is 't een groote boosheydt / datmen
sulcke daden weet puur valscheydt te zijn / ende sijnen

even-

even-naesten daer mede belast / daer hy in haer ghehouden was / want hy hadde in haer huys gewoont / en hy was daer uytgetrocken sonder haer te betalen; ende doen sy om haer gelt sprack / schold hy haer voor een Toovers / en met sijn mijnen betooverde hy de omstanders ten meestendeel / daer ghy ooch een af geweest zijt.

Tymon.

202. Ick bekenne dat ick misverstant hadde / maer soo groot niet als sommige: want daer was een vrou die geraecht wiert van de beschuldighde / de geraechte liep weerom en raechte de beschuldighde wel stijf op haer schouder; haer wierdt gevraeght waerom sy dat dede: Sy gaf voor antwoorde / dat met de beschuldighde (indien sy een Toovers was) weer op haer schouder te raken / haer Tooverye gestut was.

Eusebius.

203. Van sulcke raserye is Bodijn, ende de Duytsche Rechters te Spiers vol geweest / en sulcke luyden ghelijck de Rechters tot Spiers behooren te zijn (dat is wijsheydt en voorsichtigheydt hebben) zijn exemplaren van misgeloove en onverstant / betoovert door boose menschen / afghebrandt en tweemael verstorven conscientien / gelijck uyt haer actien blijckt / die met sulcke Tooverye omgegaen hebben / en ter ghelegener tijdt noch sal bewesen worden.

Tymon.

204. Hoe vaert ghy soo uyt / bewijst haer misgeloove en sotternye?

Eusebius.

205. Bodijn, Franciscus Agricola Pastoor tot Sittert, Remingius, Perkinsius, Daneus, Paulus Leyman, ende veel andere hebben in haer schriften naergelaten / dat de Tooveressen een verbondt maecken persoonelijck met den Duyvel; in welck verbondt sy Godt afgaen / ende alle deught die sy van Godt

 ontfan-

ontfanghen hebben/versaken/ ende gheven haer selven/met alle het ghene dat sy hebben / den Duyvel. Indien dit waerachtigh is / ghelijck als het niet en is/ wat soude hier anders uyt volghen/ dan als dese versierde Tooveressen / of willen / of ghedwonghen worden te seggen eenige deughdelijcke woorden, dat dan de eenige Godtheydt in Drievuldigheydt soude ghereedt zijn/om dese Tooveressen haer reden te bekrachtighen. Indien dit waerachtigh is/soo soude volghen, dat Godt een Dienaer der Tooveressen is/ ende een subject der Duyvelen: 't Welck schrickelijck is te segghen/ ick laet staen vast te stellen / ende daer op tusschen Aenklaghers ende Verweerders recht doen.

Tymon.

206. Ick en kan haer doen ende segghen niet ghelooven / ende om redenen die ghy voort brenght / en is het oock niet gheloof waerdigh / noch waerschijnelijck / nochtans hebben veele Mannen geschreven van Tooversieckten / dat zijn wonderlijcke quellinghen / daer veele Menschen mede besocht zijn / oft schijnen besocht te zijn.

Eusebius.

207. Wy en hebben gheen questie offer Tooversieckten zijn/dat sta ick toe. Ghy seght seer wel van Tooversieckten / daer hier en daer Menschen mede besocht zijn/ of schijnen besocht te zijn: Ten aensien van het ghesicht is 't beyde waerachtigh / ick houde staende/ dat yemandt in sijn ghesontheydt bedorven kan worden/ door misbruyck van ingheving he/ ende dat door sulck ingheven/den Mensche tot ghestadighe quijninghe kan ghebracht worden / jae tot de doodt selve. Maer dat een oudt Wijf die dees Fabeldichters Tooveres noemen/dat Godt haer extraordinare gratie soude gheven/het zy dat sy gedwongen of vrywilligh zegent/ dat en is niet te gelooven: veel

min

min dat sy van den Duyvel de macht soude hebben. Ja ten is niet geloofbaer/ al waer 't dat de Duyvel wilde/ dat hy het niet en soude konnen doen/ om dat hy in het secreet der Menschelijcker natuure niet en kan veranderen / noch in de hoedanigheden der gewassen/ kruyden en mineralen/ en al wat in de Medicijne gebruyckt wordt. Want al wat sijn wesen en krachten ontfanghen heeft / daelt af van Godt den Vader der Lichten / daer noch Duyvelen / Engelen/ noch Menschen/ yets in veranderen en konnen/ veel min kan hy de gene die van Godts wegen sieck is/ door swackheydt der natuure / of by toeval door misbruyck van Spijs of Dranck / by den Mensche selve misbruyckt / yemandt genesen. Ja indien wy den Duyvel in sijn wesen aensien / hy en soude niet willen/ by reden/ om dat hy te hoovaerdigh is/ ende alsoo hy Godt niet en heeft willen ghehoorsaem zijn/ sal hy nu een subject zijn van een out Wijf/ of ergens van eenen ondiscreten mensche/ en dwinger van een Vrouw / die wy wanen een Tooveres te zijn?

Tymon.

208. Staet ghy toe datter Toover-sieckten zijn/ wel waer uyt hebben die haer oorsaeck?

Eusebius.

209. Voor soo veel sy Tooversieckten zijn/ ist een toeval van een sieck lichaem / betoovert dickwils door quade Medicijn-meesters die haer veel beroemen / sonder verstant te hebben van het ghene sy seggen: en alsoo het selden ghebeurt / dat sy yemant ghenesen van het siecke lichaem dat sy van Godts wegen dragen: ende als sulcke Medicijns geen goede uytkomst en sien / door dien sy geen verstandt en hebben/ soo seggen sy dat haren Patient betoovert is/ door een van haer naeste Vrienden / en al wat sy tot haer gesontheyt doen/ dat sy Tooveressen daer tegen wercken. Door sulcke en diergelijcke redenen wordt

de sieckte des lichaems licht ergher / ende van een swackheydt des lichaems (by dit toeval) een sieckte der ziele en des gemoets. En dit is meest tijdts den Toovenaer / die door sijn tooverende tonghe den patient en het gantsche huys betoovert / en niet de vrouw / die de Wichelaer beschuldight met practijcke uyt pure boosheyt. Door sulck slagh van menschen wordt den patient / die dickwils swacke herssenen hebben / licht beroert / bysonder siecke / waengeloovige / ende superstitieuse menschen. Dese slagh van Medicijns zijn dickwils landtloopers / ende bedriegers / die geen vaste plaets en houden / op welcke persoonen de Overheydt behoort sonderlinge acht te nemen: En dan sullen sy licht ghewaer worden / waer de sieckte / by toeval / mede gevoedt wordt / in plaets van te cureren. Soodanigh een Medecijn is geweest Mr. Jan Broersen, anders ghenaemt den Vrieſſchen Mr. Jan, die de lieden wijs maeckte / als hy naer sijn beroemen haer niet en konde helpen / dat sy betoovert waren / gebruyckende tot dien eynde bedriegende en betooverende middelen / door wiens bedrogh / oude en eerlijcke vrouwen by onwijse gedefameert wierden / en andere die sijn bedrogh en Tooverye niet en kenden / met verwonderinge gehoort hebben / en haer van hem laten verleyden.

Tymon.

210. Sijn Tooverye / lagh die alleen in sijn smekende tonge en sijn schijndeughdigh gelaet?

Eusebius.

211. Niet alleen in sijn tonghe / maer oock in sijne wercken / soodanige wercken / die vol bedrogh en listigheydt zijn / ende sulck bedrogh dat oock Tooverye is.

Tymon.

212. Wel wat wercken dede hy daer hy mede tooverde?

Euse-

Eusebius.

213. Gelijck ick gheseydt hebbe / hy gaf hem uyt voor Doctor in de Medicijne / ende als hy de lieden niet helpen en konde / seyde hy dat sy betoovert waren: Zeker vrouw (by my wel bekent zijnde) gaende quijnen en meest tijdts te bedde legghende / ghebruyckten als Doctor den voorseyden Mr. Jan, over haer als Medicijn / en eenen geruymen tijdt (sonder verstant / of om 't profijt dat hy daer af trock) ghemedicineert hebbende / seyde tegen haer man dat sijn vrouw betoovert was / de welcke vraeghde of daer geen raet toe en was: Mr. Jan antwoorde met stijve verseeckeringhe / ja / en gaf haer raet wat sy doen souden / als een gewisse remedie teghen sulck quaedt: En om sijn guyterye te beter te ontdecken / sal ick de bedriegelijckheydt van den bedrieger hier stellen / ten eynde hem een yegheliick voor sulcke guyten soude konnen wachten.

Ten eersten / souden sy eenen nieuwen verlooden Pot koopen die noyt ghebruyckt en was / en gheven so veel als den verkooper eyschte sonder yet af te dinghen; ende koopen dan een swarte Henne / gheheel swart sonder eenighe witte veeren / ende plucken de veeren uyt / ende nemen het hert van de voorschreven Henne / ende steecken dat vol Naelden; welcke Henne ende Naelden oock mosten gekocht zijn sonder yet af te dinghen / alsoo souden sy doen met het hout ende turf dat sy onder den Pot verbranden / ende sluyten alle persoonen van het Huysghesin binnen het huys / ende al de deuren in het slot / of ten minsten wel ghesloten / ende laten dan de Henne met het hert een gheheele ure (wel doorsteecken zijnde met de Naelden) soo sieden / soo sal 't ghebeuren (seyde den Wichelaer) dat de Tooveres sal komen kloppen om inghelaten te werden. Hier liet hem de Man van de siecke Vrouw toe beyraten:

Maer om de saeck gewis te nemen / soo namen sy den tijdt des avondts naer acht uuren / en het geval was by sulcke waengeloovighe Menschen wonderlijck / want sy-luyden alsoo met gheslooten deuren haer Toover-middelen ghebruyckende / verlanghden naer de uytkomste / wie dat de Tooveres soude wesen / alsoo sy den voorschreven Meester Jan in sijn segghen ende Toover-middelen betrouwden: In die uure / terwijle dat de Henne / met het Hert met Naelden wel doorsteecken / hanght ende koockt / soo komt haer eyghen Moeder kloppen: zijnde een deughdelijcke ende aendachtige Vrouwe / die naer haer gheweten seer Godts-dienstigh was / zijnde doen de Huysvrouwe van een der ghequalificeerste Brouwers die in Haerlem was: Het gheklop in Huys ghehoort zijnde / vielder stribbelingh wie voor gaen soude / en eerst sien wie de Tooveres was: de deur gheopent zijnde / vraeghde de Moeder hoe het met haer Dochter Tanneken was? alsoo sy ghewoone was haer alle daghen te komen besoecken / sy haer Moeder siende / was seer ontroert / door dien sy ghceensins en konde betrouwen dat haer Moeder de Tooveres was. Den Man van de siecke Vrouw sijn Wijfs Moeder siende (door haer doen van den Wichelaer ende Bedrieger beschuldight) merckte wel sijne dwaesheydt / daer hy hem toe hadde laten beweghen / beklaeghde hem die daedt / en merckten doe eerst dat hy van Meester Jan bedrogen was.

Tymon.

214. 't Was nochtans wonderlijck dat de Moeder soo laet in den avont quam / op welcke tijdt men niet de siecken en gaet besoecken.

Eusebius.

215. 't En was soo wonderlijck in haer niet / want sy hadde de ghewoonte dat sy haer Dochter

eens

eens daeghs quam besoecken / nu desen dagh / dat den pot van mirakelen te vyere hingh / was den dagh dat sy in de Brouwerye het Bier vateden / ende alsoo de Moeder het Boeck hieldt / en schreef de Bieren aen die uyt de stadt te Scheep gingen / soo was sy belet om over dagh haer Dochter te besoecken. En om alle voldoeninghe ende haer selven te vreden te stellen / ginck noch naer den eten / eer sy ginck rusten / haer Dochter besoecken: daer sy als eerlycke ende deughdelijcke Vrouw naer toe ginck / ende naer de Tooverye / ende genoeghsame Wichelerye van dien Bedrieger en Vriesschen Meester Jan, als Toovères mochte naer Huys gaen.

Tymon.

216. Wel hoe hielden sy haer / als sy haer Moeder saghen?

Eusebius.

217. Sy haer selven heel beschaemt zijnde / ende lieten haer niet mercken voor haer Moeder / dat sy met sulcke Wichelerye besigh waren / noch de Moeder en wiste noyt / dat sy blindelingh in dat gheruchte gheloopen hadde: Maer alsoo een van mijn naeste Vrienden / oock aen haer Dochter ghetrouwt was / soo wierdt my het secreet van Meester Jans Tooverye vertelt / ende oock by haer selven versoeyt / dat sy door hem soo dwaes geweest hadden / waer door hy geheel uyt haer gratie ende vertrouwen viel. Want naer eenighen tijdt gheleden / bevondt sy dat sy groot ginck van kinde: ende doen quam de Tooverye genoeghsaem aen den dagh / ende wat haer sieckte was. Waer door genoegh bleeck Meester Jans onverstant / en oock genoeghsame booshepdt.

Tymon.

218. Wat is de reden / dat ghy de sieckte van die Vrouw Tooversieckte noemt?

 Eusebius.

Eusebius.

219. Om dat sy in de nature die sy van Godts weghen hadde / niet gesont en was / en van dien bedriegher door sijn bedriegelijcke tonge van hem mislept / en door hem te betrouwen geimagineert wierdt / dat sy betoovert was / dat is / dat hy haer wijs maeckte / dat sy de quellinghe die sy hadde / door yemants bedrijf en aenporren van den Duyvel hadde / daer toe ghebruyckende sulcke nietighe dinghen / die gantsch gheen hoedanigheydt van uytwerckinge en hebben / en daerom Tooverye in hem is. Want wat kracht van uytwerckinge heeft een doode Henne die in eenen Pot hanght en koockt / om naer haer te trecken / eenighe die by gheval daer in komt / en uyt die oorsaeck van die geheyme naertreckinge / een Tooveres moet wesen? De tweede booshеyt / dat dan ghemeynlijck de onnoosele / dickwils van de naeste vrienden / daer mede by dese bedrieghers beticht worden / uyt oorsaeck / dat goede vrienden en bloetverwanten / in sulcke ghelegentheydt dan meest besoecken / diemen dan wil doen zeghenen tot gheneesingh van het siecke lichaem / na de malle fantasie van den Patient / waer mede dat sy haer sieckte en quellinghe verdubbelen: En laten haer van sulcke Wichelaers verleyden / meynende dat sy door yemandts bedrijf / een subject der Duyvelen ghe worden zijn / en alsoo haer gesontheydt soecken by de ghene / die gheen hoedanigheydt der ghesontmakinghe aen haer en hebben / derhalven betoovert van den Vrieschen Meester Jan en sijns gelijcke bedrieghers.

Tymon.

220. Sulcke zijn dan veel eer Toovenaers / dan de ghene die by gheval daer in komt / terwijl dat de Pot van mirakelen te vyere hanght.

Eusebius.

Eusebius.

221. Ja dat is alsoo / en daer in leyt de bedrie-gelijckheydt / en oock Tooverye van de hedendaeghsche Tooverneesters / die by het onwijse volck in achtinghe zijn : Dese Tooverneesters / en worden in alle Toveryen niet gebruyckt : Want sommighe zijn soo secreet dat sy niemandt en vertrouwen / vermidts haer Toovery soo boos is / dat sy van alle man veracht zijn / en van niemandt betrouwt en worden als haer Tooverye ontdeckt wordt.

Tymon.

222. Wat is dat voor Tooverye ?

Eusebius.

223. Dat zijn de ghene die ghesont zijn / en versaken de gratie der ghesontheydt die Godt haer geeft / en maken sulcke mijnen / ghelijck sy meynen dat een die den Duyvel in heeft / behoort te doen.

Tymon.

224. Wel ist by haer een practijcke om oorsaken versiert / om yet te doen schijnen dat in der daedt soo niet en is / ghelijck sy uytbeelden ?

Eusebius.

225. Ja het / want sy willen uytbeelden / de personagie die sy meynen dat een besetene in sulcken gevalle behoort te doen.

Tymon.

226. Wat doen sy / en hoe konde dat in sijn werck gaen ?

Eusebius.

227. Dat zijn meest dinghen die met trappen beginnen / tot dat sy sien dat het wel in de man wil. Behelpen haer ten eersten meest met devotie : Ick hebbe een vrouw besocht in de Proosten-straet of Moorinne-steegh / die eerst haer veynsde bekommert te zijn met hare Salighheydt / tot dien eynde dagelijckx ter Kercke gaende om Godts Woordt te hooren :

veynsende groote strijdt en aenvechtinge te hebben/ waer uyt sy by vlagen seer kleenmoedigh wierdt/soo dat sy somtijdts de wijste niet en scheen. Dit lange genoegh geduurt hebbende/begonde haer te veynsen eenige termijnen van vallende siechte te krijgen/ de lieden wijs makende dat sy uyt die oorsake qualijck dorste ter Kercken gaen/ maer haer gelatende dat sy het ter liefde van het goet onderwijs dat sy hoorde/ niet en mochte t' huys blijven: En somtijdts oock veynsende in de Kercke de passien te krijghen/ wierdt haer geveynsde ellende ruchtbaer/ ende by deughtrijcke en barmhertighe menschen in groote achtinghe genomen/ die haer charitate aen haer te werck stelden/ 't welck het ooghmerck van haren aenslagh was; sy siende dat haer practijcke van veel lieden gelooft wierdt/ wierdt stouter om de dinghen te doen/ die sy meynde tot de besetenheyt te behooren/ waer door sommighe (niet sonder reden) verbaert wierden/ en dorsten by haer niet alleen zijn/ 't welck ick alle jonge Dochters ontraden soude/die op eenige maniere swack zijn/ naer ghelegentheydt van maenden en jaren; oock naer de imaginatie die sy van de gemaeckte quellinghe hebben/ want door de inpressie/ souden sulcke ghemoeden en lichamen groot hinder konnen geschieden.

Tymon.

228. Wel was sy daer eenen geruymen tijt mede besigh?

Eusebius.

229. Ja sy Tymon, al veel maenden/ soo verre/ dat haer ginghen versoecken alle staten van menschen ghelijck onder een eerlijcke Burgery sorteren. Ten eersten/ meest vrouwen; en sy ten lesten stouter ghewordden zijnde/ ontsagh haer niet met haer gheveynsde practijcke/ oock mannen van goedt oordeel te bedrieghen.

Tymon.

Tymon.

230. Sy moeste in dat ambacht aerdige streecken hebben: Maer hoe stelde sy haer aen?

Eusebius.

231. Sy gingh daer op die maniere seer aerdigh mede te wercken / Ooch met graden / allenghskens proevende of de luyden souden willen ghelooven. Ten eersten / als die passien aenquamen / vallende als van haer selven / mommelende eenighe woorden die men niet verstaen en konde / en siende en hoorende / dat het ghene sy uptwrochte / in de ghemoeden der tochoorders stant greep / begonde verstandighe woorden te spreecken / welckx uptspraeck al daer op upt liep dat sy eenen Duyvel in 't lijf hadde / vermidts de woorden die sy sprack / naer haer verstant Duyvelachtigh waren / die al haer beweghelijckheydt / haer gehoor / ghesicht / ende spraeck ontnam / door dien sy met vlagen lagh (gelijck sy seyde) heel van haer selven / ende seyde van 't gepasseerde niet te weten als sy tot haer selven quam: Ondertusschen sy van haer selven zijnde / veynsde sy dat den Duyvel met haer lichaem kerveulde / die door haer sprack met een grove schorre stemme / gelijck oft de stemme van eenen Beer gheweest hadde / segghende soodanige redenen / die sy meynde eenen Duyvel te betamen / hoewel sy haer les als Duyvel niet wel ghelcert en hadde: Verhalven den Duyvel als Duyvel naer sijnen aert hem niet wel en droegh: Seecker persoon dit vertelt zijnde / van de ghene die haer in haer miserie gingh besoecken / (soo sy niet beter en wiste) en upt medelijden haer dienst dede: Hier door quam haer geveynsde elende ooch ter ooren aen een publijck persoon / de welcke ooch haer gingh besoecken: Sy in sijn presentie seer aerdig den duyvel spelende / willende haer selven leet doen / dien persoon (wel bedrogen

zijnde)

zijnde) meynende dat de Duyvel haer door een glas wilde voeren / daer sy lustigh haer best toe dede / om met haer hooft door het glas te breecken: den goeden man leyde al sijn kracht in 't werck om dat te beletten / ghelijck hy oock dede: Hy meynende dat hy den Duyvel wel deghelijck belet hadde het wijf te misdoen / en hadde niet anders verricht / dan dat sy haer eyghen glasen niet ghebroken en hadde / 't welck sy den eenvuldighen man wijs maeckte den Duyvel te wesen. Hier by liet sy het niet blijven / maer versocht by de ghene die meynden dat haer doen en opset oprecht was / dat men in de Kercken voor haer soude bidden / 't welck met aendacht gedaen wierdt. Doen quam een ghemeyn geruchte over de stadt van haer ellende / waer door ick de vryigheydt nam haer oock te gaen besoecken: Ick by haer komende / wenschte haer alles goets / ende vraeghde haer naer de ellende die sy hadde / daer over sy haer seer beklaeghde: Ick antwoorde dat ick groote hoop hadde / dat sy met der tijdt van dat euvel wel soude ontslaghen worden / en meer redenen rakende de fexatie die haer den Duyvel dede / wiens felheydt niet altijdt even quaedt en was: seyde ook dat sy het altijt quader had tegen den Sondagh / sonderlinge als sy voornam ter Kercken te gaen: Ick badt haer dat sy verduldigh soude zijn / upt oorsaeck ick wel hoorde dat ick den tijdt niet getreft en hadde dat sy haer bedriegheliјcke personagie wilde speelen / wenschende haer in de bewaringhe Godts bevolen: Ick veynsende den eerstkomenden Saterdagh een noodighe bootschap tot haren huyse te hebben / vermidts de gelegentheydt des tijdts dat vereyschte: En naer dat ick haer goeden dagh ghewenscht hadde / vraeghde hoe sy daer aen was en hoe sy haer ghevoelde: In plaets van te antwoorden / seegh sy van haer stoel / haer man haer onderstuttende / en sy met fortse dalende / lagh in de vloer soo lang

8

9

als sy was/veynsende gheel van haer selven te zijn: haer man uytloopende/en met eenen roep en wenck/ hadde vier of vijf vrouws persoonen in sijnen dienst/ die hem quamen de hulpelijcke hant bieden: De geveynsde besetene seer ysselyck grimmende / en met groot burrelen en geleerde roepingen, die sy meynde eenen Duyvel te betamen: Waer over haer man de deur wilde in 't slot doen om van 't volck niet overvallen te zijn. Ick hieldt my seer verbaert/ ende en wilde niet ghedooghen dat hy de deur in 't slot dede/ waer over hy my vraeghde / of ick Godt over my niet en vertroude? Ick antwoorde ja/ maer dat ick niet en wiste wat hy over my besloten hadde. De besetene (soo sy meynde) aerdigh den Duyvel speelende/wierdt van yemandt gevraeght hoe sijn naem was/ waer op dat sy seer leelijck grimmende seyde / dat hy Duyvel/ Suyringh hiet/ een ander vraghende seyde / dat hy Rottevanger hiet: en met snelligheyt ontwringhende uyt de handen van de Vrou-luyden die hier vast hielden / wierp sy haer selven over rugghe / stampende seer ysselijck met haer voeten: Ick hieldt my seer bevreest / my ghelatende of ick wilde ten huyse uyt loopen/seer naeu acht nemende op hare mijnen. Doen merckte ick dat haer kleeren boven seer naeuw toe gheregen waren / ende onderwaerts open/ teghen het ghebruyck van alle eerbare Vrouwen: Want tusschen het ghesicht en haer lichaem / en was niet dan alleenlijck (met eeren geseydt) haer hembde/en door het naeu toe-ryghen van het bovenlijf/ en schielijck uyt en in halen van haer adem / soo scheen haer lichaem met sulcken kracht op en neer te vliegen/ dat verbaerde menschen souden gemeynt hebben/dat eenigh ongbediert in haer lichaem woelde: door welcke fexatie sy veynsde te swijmen / en lagh soo stil (dat sy niet aen haer lichaem en roerde/ ghelijck als doodt ter aerde: Ick veynsde my doen

de vry-

de vrpigheydt te hebben / om aen haer rechter hant des pols te voelen/met dat ik haer by der handt hadde/ tierde en burrelde sy om my verbaert te maken / 't welck ick oock te dege veynsde/ want ick liep achterwaerts soo veel ick konde/ waer over sy haer niet en konde onthouden van grimlacchen/toonende verstant te hebben van het gene sy uytwrochte / waer over eenighe luyden inquamen / doende alsoo voor als naer. Dit was het gene dat de besetene voor die tijdt uytwrochte. Diversche luyden / onder ander seeckere melijdende vrouwe/ die voor haer selven als andere luyden veel goedts ghedaen heeft / quam my ondersoecken / wat ghevoelen ick van haer besetenheyt hadde/en daer op stijf aenhoudende/gaf ick haer tot antwoorde/dat ick verseckert was/uyt het seggen van andere die ick geheel vertroude/ en uyt het gene ick gehoort en gesien hadde/dat het niet anders dan bedroch en practicabele boosheydt en was/ om haer en ander goede luyden te bedriegen; waer op sy antwoorde / dat ick my konde verseeckeren ick en soude voor haer niet willen spreken: Versoeckende dat sy het van mijnent wege haer mochte aenseggen / 't gene ick tegen haer seyde / 't welck ick haer oorloofde / beloovende haer niet te sullen ontvallen.

Tymon.

232. Ghy most seeckere mercktevckenen hebben daer ghy u op verliet / want daer was moeyte ende kosten aen vast / behalven het perijckel van bewijs / dat de E. Heeren Magistraten niet en souden konnen begrijpen / ghelijck ghy het haer vertooghdet.

Eusebius.

233. Ick en hadde daer geen bedencken altoos in / en ick was wel soo verseeckert / dat sy my des wegen niet en soude ontwringen / ghelijck uyt het naervolgende gebleecken is.

Tymon.

234. Ghy moſt ſeeckere merckteyckenen hebben uyt welcke ghy u ſoo verſeeckerdet.

Euſebius.

235. Dat is waer Tymon.

Tymon.

236. Wel wat waren die? ick bidde u / geeft daer reden van.

Euſebius.

237. Dat ſal ick u te gheballe geeren doen. Seeckere jonghe Dochter nam de ſtoutigheydt by haer te gaen waecken / de ſelve by haer alleen zijnde / uyt oorſaecke haer man een Nacht-waecker der ſtadt was / veynſde haer den Duyvel in 't lijf te hebben / en veynſde hem als Duyvel te vertoonen gelijck hy in weſen is: De Dochter ſeer verſchrickt by haer ſelve zijnde / gaf tot antwoorde / by aldien het Godt toeliet / ſy wilde hem wel ſien: Waer op ſy veynſde in de perſoon van een Duyvel / dat het Godt hem niet toe en liet om dat woordts wille. Dit was de oorſaecke / ſoo ſy ſeyde / dat hem de Duyvel niet en konde laten ſien. Ten anderen tijden de ſelf de Dochter by haer wakende / riep de ghebeynſde beſetene met verhevene ſtemme / te kennen ghevende dat ſy goede memorie hadde / ende waer ſy het ghelaten hadde / of ſy haer ſien wilde? De Dochter gecourageert en ſtouter / ſoo door ervarentheydt als redenen ghesterckt zijnde / gaf kloeckmoedigh tot antwoorde / ja / ick wil u ſien. De bedrieghſter dat hoorende / liet haer Duyvelſpel varen / ende leyde haer te ſlapen / ende naer een weynigh tijdts veynſde haer te ontwaecken / beſtraffende de Dochter van roeckeloosheydt / en onbedachtſaemheydt / ende ſeyde / dat ſy haer in perijckel ſtelde door den

Sa-

Sathan mishandelt te werden. Overleght nu by u selven Tymon, of sy gheen wetenschap van hare redenen en hadde/en van haer selven niet en wist/en dat de Duyvel dat werckelijck in haer wrochte sonder haer/sy alleen een Instrument zijnde om 't selfde te lijden / en of sy niet selve by haren boosen wille uyt en wrochte/het gene sy verstont tot dat Duyvelspel te dienen/en volgens dien/ of 't geen bedrogh en was by haren boosen wille / om de goede en devote luyden te abuseren/of ten minsten in haer verstandt stil te doen staen. Van al dees dingen hadde ick kennisse/en wist seeckerlijck watter alle daghen passeerde. Sy wiert soo stout op dat ambacht / dat sy ten lesten gheen Kerckelijcke persoonen en ontsagh: het gheschiede dat sy op eenen dagh gheweldigh op die maniere de beest speelde / waer over dat eenighe devote luyden om een Kerckelijck persoon liepen / ten eynde hy haer met Gebeden in die noot soude willen behulpigh zijn / den goeden en oprechten man was terstont vaerdigh: Hy daer komende (stelde de gheveynsde besetene haer aen als een dul mensche / hy stont met medelijden over haer ontsteken/sprak haer aen ghelijck de saeck vereyschte: sy als Duyvel willende nerghens naer hooren/t'elckens dat hy van de gratie Gods/die in Christo is/yet roerde/stelde haer wonderlijck aen om hem te verstommen / waer op hy ten laetsten teghen de omstanders seyde: Ick ben hier ontboden om u lieden in dit gebreck te hulpe te komen/hoewel hier beter een Doctor in de Medicijnen behoefde als ick: meynende dat sy met een vallende sieckte gequelt was/of eenige andere vrouwe-quellinghe / gheimagineert by haer selven met besetenheyt/niet te min seyde hy/laet ons Godt aendachtigh voor haer bidden: Want sy sijn gratie grootelijckx van noode heeft / viel op sijn knien met de omstanders neder/ badt Godt voor haer seer ernstelijck/

stelijck/sy in de personagie van een Duyvel joude en schreeude den goeden man uyt/dat/ indien sy 't vermogen gehadt hadde / soude hem verstomt hebben : En met sulcke bedriegeryen gingh sy dagelijcks om.

Tymon.

238. Wel hoe quam de saeck generalijck aen den dagh?

Eusebius.

239. Een van haer naeste vrienden / van haer schendigh bedroghen zijnde / was seer verstoort / om dat seecker persoon niet en gheloofde / dat sy passivo beseten was / ende dat hy seyde dat haren boosen wille daer onder speelde / met ghepractiseerde aenslagen om haer besetenheydt schijn te geven / en een yghelijck te abuseren / misbruyckende de heylighe Schriftuure / veynsende Godt en den Heere Jesum Christum niet te konnen noemen / bespottende den Godsdienst van alle soorten van Christenen die haer quamen besoecken: en dat ergher is / den publijcken Godtsdienst daer sy een lidtmaet van was / bespottende / dat een van haer naeste vrienden (haer te gevalle soo hy meynde) niet en stont te lijden : Daeghde den persoon te compareeren voor Burghermeesteren / om reeckenschap van 't voorseyde te gheven / 't welck hy danckelijck aennam. Haer vrienden siende dat haer partye gheensins en was om versetten / door dien hy sijn persoon presenteerde met haer de Magistraet over te leveren : begonden de saeck in achtinghe te nemen / en versochten dat dien Ontdecker eenighe redenen soude willen gheven / waer op hy sich soo vast fondeerde / 't welck hy haer te ghevalle dede / alsoo hy haer vrienden ontschuldigh en onnoosel hieldt : haer belastende / dat sy niet wijser als sy waren / haer wel souden beraden / en verseeckerde haer met handt-ghevingh voor Burghermeesteren te verschijnen: Sy hoorende dat het hem ernst was /

begeerden noch eenighe redenen van sijn bewijs te hooren: 't welck hy haer ontseyde/ versoeckende dat sy haer ter liefde / morgen met haer voor de Magistraet souden compareren / om te hooren ontdecken de bedrieghelijcke besetenheydt/ die sy soo lange met opset en boosen wille ghespeelt hadde: Waer op sy naer huys ginghen/ en vertelden de ghemaeckte besetene de vaste resolutie van haer partye / die sy seyden dat sy geloofden dat hy soude uytvoeren/of soude daer voor lijden / hem selven stellende ter discretie van de Heeren Burghermeesteren.

Tymon.

240. Dat begonde / of voor haer / of voor den gewaenden Ontdecker suur uyt te sien: Hy moste hem wel verseeckert houden/en ghewisse merckteeckenen hebben daer hy op steunde.

Eusebius.

241. Sulcke gewisse merckteeckenen/dat sy daer niet wech en soude gheraeckt hebben / of soude corporele straffe hebben moeten lyden.

Tymon.

242. Wel hoe hieldt sy haer/ doen haer dit aengeseydt wierdt?

Eusebius.

243. Heel onbevreest ende resolupt/om haer besetenheyt voor de Magistraet te verantwoorden:maer des avondts gaende slapen / quam haer Mans Vader by haer / vermanende haer tot bekentenisse/ soo sy schuldigh was / sy doen noch halsterrigh blijvende / antwoorde haer Vader haer / indien sy ontschuldigh was / soude haer als Vader helpen / ende voorstaen / maer wee haer / soo sy met bedrogh omghegaen hadde/ ende de besetenheydt met practijcke ende boosen wille uytghevoert hadde / ghelijck haer partye seyde / segghende / niet te twijffelen of haer par-

partye soude compareren/ende meer diergelijcke redenen/en wenschte haer goeden nacht. 's Morgens de Vader weder by haer komende/seyde tot haer/nu is den dagh hier dat ghy u sult verantwoorden / ick bidde laet ons niet door u tot schande worden/u partye sal verschijnen / ende seydt dat hy u saeck daer naeckt sal ten toone stellen: Doen begonde sy te suffen / ende eenighe bekentenisse te doen / waer op de Vader seer verbaest ende verstoort / liep om eenighe Persoonen die hem (Vader) eenighe twijffelinghe in haer besetenheydt geopenbaert hadden: sy de persoonen siende/ badt haer om vergiffenis/van het bedrogh dat sy aen haer ghedaen hadde: die haer oock ten besten rieden / waer op sy door raedt van haer Vrienden de Stadt uyt vluchte / ende soo hadde die besetenheydt een eynde: Ende is tot dato niet weder ghekomen / ende sal in sulcken ghevalle wel wech blijven.

Tymon.

244. Ick en dacht niet dat sulck bedrogh in de Werelt in swangh ginck: Ick bidde u / seght de redenen die u verseeckerden van dat bedrogh/ en waer uyt dat ghy dat bedrogh merckte?

Eusebius.

245. Tymon, ghy noemt het bedrogh ghelijck als het is/maer van sulcke nature/'t welck in de Heylige Schrifture Tooverye genoemt wort/dat is onder het bedrogh het alderschadelijckste ende booste / om dat sy met de Goddelijcke dingen spelen/en genoeghsaem haren spot drijven / niet door dwalinghe / ofte misverstant / maer met een boose conscientie. Ghy vraeght naer de redenen/ ick mocht u antwoorden / ondersoeckt de H. Schrifture/daer sult ghy genoegh vinden de eyghenschap des Duyvels/ die sy meynde sodanig te wesen/gelijck sy in hare actien uyt voerde/ die sy niet wel en kende/ en daerom heel mis sloegh:

want sy onder de Duyvels stemmen die sy sprack/ met opset haer stemme veel grover maeckte/ vermanende de omstanders tot wercken van charitate en andere deughden/ die uyt eenen duyvel als duyvel niet en komen/die een ghesont oordeel wel weten uyt gheen Duyvelen te vloeyen/ welcke vermaninghen waren daer naer aengheleydt/ om aen haer deught te doen/ te weten aen het logement daer sy den Duyvel mede (soo sy meynde) uytbootste/ alleenlijck uyt haren boosen wille/ meynende dat sy sprack ghelijck eenen Duyvel behoort te spreecken/ welcke indien het waerachtigh gheweest hadde/ soo soude dien Duyvel hem bekeert hebben/ ende ghewoorden zijn een Predikant der liefhebbende wercken: Actien die in gheen Duyvel en komen/ maer wel in het lichaem van een bedrieghster/ om gewins wille/ en dit was de oorsaecke waerom sy dien aenslagh uytghewrocht heeft. Het tweede teycken van hare valscheydt was/ dat sy veynsde van haer selven te zijn/en niet te weten dat de Duyvel-stemmen door haer spraeck/ daer men nochtans wel hoorde en sagh/ dat sy haer aenslaghen uytvoerde met een vaste memorie/ wetende te vertellen wat den Duyvel veylde te doen/en 't gene hem als Duyvel geconsenteert wierdt te doen/en niet en konde doen: waer in sy (geveyusde besetene) seeckere persoon bestrafte/ ter oorsaecke dat sy soo stout was/ om dat sy den Duyvel als Duyvel wel wilde sien/ ghelijck sy bedrieghster niet en konde laten sien. Van haer lichaem/ het welck de personagie van een Duyvel speelde/ en soo veel menschen betooverde/ waer van sommige soo ingenomen waren/dat men haer dwase meyninghe niet en mochte teghenspreecken sonder haer te ontstellen.

Tymon.

246. Ten verwondert my niet/ ick hebbe ghemeynt

meynt dat het goedt schic[k] waer was / soo sy tierde en baerde doen sy veynsde den Duyvel in te hebben. Ick hebbe Godtvruchtige en aendachtige luyden gekent / die Godt danckten dat hy haer de gratie dede dat hy haer bewaerde voor sulcke ellende / en die Godt voor haer baden dat hy haer soude dien last af nemen / en die niet weynigh verstoort en waren / om dat ghy een ander insicht over haer besetenheydt hadt / als sy hadden.

Eusebius.

247. Ja ick weet dat wel / en daer uyt blijckt haer Tooverye / dat sy Godts barmhertigheydt versaeckte / oock op sulcke tijt als sy die soo ryckelijck ontfingh / en ghesont zijnde / veynsde haer ellendigh te zijn / niet van Gods wegen maer van Duyvels weghen / die dat in haer wrochte / ende dat sy door den Duyvel een instrument des lijdens moste zijn.

Tymon.

248. Eusebius, ick en hebbe noyt ghehoort / dat sy seyde dat sy betoovert was / of yemandt daer mede beschuldighde.

Eusebius.

249. Dat is alsoo / maer sy versaeckte Godts goedtheydt en zeghen over haer / bespottende Godt en alle Godsdienst niet uyt dwalinge of onverstant / maer uyt pure boosheydt / 't welck Tooverye is.

Tymon.

250. Is dat Tooverye / soo zijnder al veel Tooveressen en Toovenaers / die geen straffe naer behooren en lijden als haer Tooverye aen den dagh komt.

Eusebius.

251. Ten komt ons niet toe daer yet in te seggen / ick weet wel dat de H. Schrifture seydt / ghy en sult de Tooveresse niet laten leven: Maer alsoo dat woort in de oorspronckelijcke tael / ghelijck als oock in onse tael verscheyden boosheden begrijpt / en verscheyden

uptwerckinghen heeft / soo moet geconsidereert worden / van wat nature dat het quaedt is / dat de Toovenaers ende Tooveressen uptwercken: dat ick de Overheydt late bevolen zijn / ende buyten u ende mijne vocatie is. Waer van na desen noch licht sal yet te seggen vallen.

Tymon.

252. Het is een sonderlinge saeck / dat alle de gene die aen de schellemerye vast zijn / en haer daer mede behelpen / dat sy veeltijdts haer Toovery met Godtsdienst bedecken.

Eusebius.

253. Dat is de rechte aert van Toovery: In alle tijden onder alle boose Heydenen / Joden en Christenen is dat altijdt soo gheweest / en sonderlingh alle de gene die naer het gemeyne spreeckwoort luydt: Die dicht by de Preeck-stoel en het Outaer verkeeren, en boos en geveynst van leven zijn, dat zijn de grootste Toovenaers.

Tymon.

254. Daer speelt de Duyvel mede.

Eusebius.

255. Daer speelen de Toovenaers ende Tooveressen mede / ende met hare wercken volghen sy den aert/genegentheyt en eygenschappen des Duyvels.

Tymon.

256. Ick moet bekennen dat het waer is: Ick hebbe in mijn tijdt sien beschuldighen en betichten met Toovery / verscheyde deughdelijcke en eerbare wercksame Vrouwen / daer ick in dien tijdt oock groot bedencken in hadde / en nu sekerlijck vertrouwe / dat sy onschuldigh en onnoosel waren / naer het geruchte dat ick daer van ghehoort hebbe / daer ghy Eusebius, oock wel kennisse van hebt: Ick soude vriendelijck aen u begheeren dat ghy my dat wildet ontdecken.

Eusebius.

Eusebius.

257. Wat ist dat ghy wilt ontdeckt hebben?

Tymon.

258. De Tooverye van Abraham Jorisz. die met Mr. Cornelis seer aerdigh sijn personagie speelde.

Eusebius.

259. Tymon, ten sullen niet dan Toppen van welwetende boosheydt zijn / van beyde ghenoemde Toovenaers.

Tymon.

260. Ick hebbe veel wonderlijcke dinghen daer van hooren seggen / en alsoo ghy het secreet daer van weet / ick bidde u / vertelt en ontdeckt my die.

Eusebius.

261. Tymon, ghy zijt een ander man als ghy placht te zijn / als ick u die ontdeckte / vreest ghy niet dat ghy oock soudt leeren Tooveren?

Tymon.

262. Godt beware my van sulcke geveynsde boosheydt.

Eusebius.

263. Dat is wel geseydt Tymon, soo langhe als daer eenige vreese Godts in u is / ghelijck ick u toevertrouwe / soo en sult ghy daer gheen noodt van hebben.

Tymon.

264. Wel was Mr. Cornelis in de Waerdt tot Langedijck / benoorden Alckmaer / oock een Toover-meester?

Eusebius.

265. Jae hy / gewisselijck / en niet alleen hy / maer sijnen patient / ghenaemt Abraham Jorisz. was een Toovenaer: Want sy stonden de booverye t'samen / hy / als Meester in de kunst / zegende sijnen patient / en

hy Abraham Jorisz. den zegen hoorende van Meester Cornelis, liet hem dadelijck helpen / ten aensien van veel menschen / veynsende seer groote zenuw-treckingen te moeten lijden / door sekere oude deughdelijcke Vrouwe my ende veele Burgers wel bekent. Welcke valscheydt Meester Cornelis en hy Abraham t'samen stonden / Meester Cornelis vatte hem by der handt / met spreking van eenige woorden / seggende onder andere redenen / hadde ick mijn kruyden hier / ick soude de Toovereß doen komen / al waer 't door een ruyt van dat glas / van welcke woorden Abraham Jorisz. hem veynsde te stillen / ende Meester Cornelis en sijnen Patient ginghen henen / niet sonder verwonderinge van de Omstanders die daer tegenwoordigh waren. Des anderen daeghs gaende hy Meester Cornelis ten eten / ten huyse van een voorname Burger / genaemt Cornelis Bol, daer hy wel ontfangen wierdt / alwaer sijnen Patient (Abraham) hem oock verVoeghde: en alsoo sy over tafel saten / wierdt hy Abraham Jorisz. oock genoot aen te sitten / waer hy hem toe liet geseggen: Ten eynde de maeltijdt begonde hy en Meester Cornelis sijn guyterye in 't werck te stellen / want Abraham Jorisz opstaende / gingh in 't voorhuys / veynsde qualijck te worden / met schuddingh in sijn armen / waer na volghde het zenuwtrecken in sijn beenen / met sulcken geweldt / dat eenighe Vrouw-luyden van verbaestheyt wech liepen / en riepen om manvolck om Abraham Jorisz. te houden. Op dit rumoer komt sijnen Meester Cornelis, vat hem by de handt / met sprekingh van eenighe woorden / Abraham dit hoorende / liet sijn Tooverspel varen / en dede het zenuw-trecken ophouden; ghenoegh te kennen ghevende / waer hy en Meester Cornelis in haer boeverye op te letten hadde. Desgelijcks dede hy oock in de groote Houtstraet in de huysinghe van het Schip van Damiaten / maer alder-

aldermeest op den 29 Junij 1649. in de Brouwerye van de Kuyter / daer hy met Meester Cornelis gingh om t'samen haer bedriegelijcke personagie te spelen. Tot dien eynde begonde met een groote bevinge sijn handen te roeren / vallende van hem selven / en hem selven slaende met vuysten / waer op volghde het stampen en zenuwtrecken in sijn beenen/met vreemde mijnen om sijn betooveringe een schijn te gheven. Seecker Persoon hem willende houden dat hy hem niet en konde bezeeren/ sluyteride Abraham Jorisz. in sijn armen / en was hem Abraham te sterck / want Abraham willende de kracht van sijn Tooversieckte toonen/schopte den goeden man die hem hielt so voor sijn schenen/ dat hy ghenootsaeckt was hem te laten gaen. In dese Tooversieckte komt Mr. Cornelis voor den dagh gesprongen/en grijpt Abraham Joris by der hant/met spreking van eenige woorden/ die sy beyde wel verstonden / en elck wist wat hem te doen stont / om haer Tooverye uyt te voeren:en met sulcke actien gingh Mr. Cornelis en Abraham Jorisz. dagelijcx om / in verscheyden burghers huysen (om lanckheydt te schouwē hier niet genoemt) daer sy t'samen haer bedriegelijcke personagie speelden / en Abraham ten lesten veynsende de quellinghe te minderen / kreegh Mr Cornelis een merckelijcke somme gelts tot betalinge van sijn kunst/ die dien Guyt aen hem te werck geleyt hadde. Maer Abraham na eenigen tijt de boeverye hervattende/veynsende in absentie van Mr.Cornelis de Tooveressen weder op hem kracht te toonen/ waren eenighe van sijn Vrienden als t'enden rade / versochten andere hulpe tot des selfs quellinge/ ginghen tot de Vermaenders of Predicanten van haer Religie / daer hy Abraham Jorisz. oock een Litmaet was / en deder wel ses Sondagen voor hem bidden / 't welk alles niet en hielp in sulk een boose conscientie als Abraham hadde: want tegen dat bidden veynsde hy /

de hy / dat de Tooveressen noch meerder krachten tegen hem toonden/ja wierdt soo stout/dat hy sekere eerbare wercksame en deughdelijcke vrouwe / met naem en toenaem noemde: En noch een ander onder bedeckte woorden. Hier over quam seecker bekent vrient by my/en vraeghde my wat my daer af dochte? Ick antwoorde / hy sal my noch schoonder komen / laet hem al wercken / hy sal in sijn boeverp ghevanghen worden / hy is al beset eer hy het weet.

Tymon.

266. Ick worde te begrijpen dat sulcke Toovenaers zijn / maer hoe maeckte hy het voort?

Eusebius.

267. Hy toonde hem seer Godtvruchtigh / veynsende met aendacht de Predicatie te hooren/in welke oock voor hem gebeden wierdt. Maer als het volck den zegen gegeven was/wierp hem Abraham Jorisz. over rugge over den banck daer hy op sat/ in schijne of hy de vallende sieckte gekregen hadde / met groote beweginghe in sijn armen. De bystanders hem willende/ soo sy meynden/ in sijn ellende helpen/ dat hy hem niet en soude beseeren / quamen hem de zenuwtreckinghen in sijn beenen/met sulcke stampingen en geweit / dat eenighe vrouwen van vreese uyt het preeckhuys liepen. Seker persoon (by Abraham wel bekent) by hem komende / veynsde hy tot hem selven te komen / welcke persoon Abraham tot sijn huys leyde / gaf hem te drincken / en liet alsoo sijn betooveringhe op dien tijdt varen. Dit en was soo ras niet geschiedt / of eenige quamen my aenseggen wat sy ghehoort en gesien hadden/en begeerden ernstelijck / dat ick hem in sijn quellingh soude willen ondersoecken / 't welck ick om reden / die my daer toe beweeghde / aennam.

Tymon.

268. Wat was de reden die u daer toe beweeghde?

Euse-

6

7

Eusebius.

269. Desen bedrieger hadde een Neef heel kranck en sieck te bedde leggende (van welke sieckte hy overleden is) en alsoo de bloetverwanten haren Neef des nachts quamen bewaken/so veylde Abraham Jorisz. oock sijnen dienst aen den krancken en siecken man/ 't welck sy danckelijck aennamen. Des nachts by den krancken alleen zijnde/was hy so stout en onbevreest/dat hy daer sijn betooberende personagie speelde/tot seer groote ontstellinge van den krancken/die vast riep en schreeude tot dat de huys-genoten hem en Abraham quamen assisteeren/die Abraham Joris daer vonden in de vloer leggen/veynsende van hem selven te zijn; ten lesten schijnende te bekomen / wiert seer beklaegt/ en gevraeght of dat lange geduurt hadde/ seyde hy Abraham onder andere redenen/dat hem de quellinge aengedaen was van een vrou / die hy haer met naem en toenaem noemde/die sy ook wel kendē/ en haer buurvrou was/zijnde een deugdelicke/eerbare/en wercksame vrouwe / en die naer haer geweten godvreesende was / en seyde dat sy hem die miserable sieckte/door kracht van Tooverye aengedaen hadde/ met een glas bier te drincken te geven/veynsende als hy haer by geval te gemoet quam/ die passien op het lijf te krijgen/alle welcke schellemeryen hy uytvoerde/sonder dat de voornoemde vrou ergens af wiste en die fame achter haer stropde. Den siecken en krancken man/over Abrahams miserie (soo hy meynde) seer beweegt zijnde/ontbiet sijn bloetverwantē en naeste vrienden by hem/en recommandeert henlieden de armoede en miserie van Abraham Jorisz. en sijn huysgesin/waer op sy besluyten Abraham van hare goederen te helpen en te laten curerē/en waerschoude haer wel ernstelijck voor de vrou/ten eynde sy haer voor de selve soude wachten : en met die opinie is den kranken man (van Abraham Joris bedrogen zijnde) overleden:

alle

alle welcke boosheden ick wel wiste dat de vrouw over het hooft hingh / indien ick sijn booverye niet en openbaerde / en noch meer Tooveryen die hy hier en daer in Burgers huysen dede ; versakende de gesontheyt die hy van Godts wegen hadde / ende zijnde selve in die qualite een dienaer der Duyvelen.

Tymon.

270. Wat zijn dat groote boosheden? Men mach wel segghen / dat sulcke menschen beseten en van den Duyvel ingegeest zijn.

Eusebius.

271. Dat is waer Tymon, want sijnen boosen wille / met den bedriegelijcken geest des Duyvels activo werckende / soude in sommige plaetsen bedroefde uytkomsten ghegheven hebben.

Tymon.

272. Wat uytkomste hadde de saeck hier?

Eusebius.

273. Tymon, eenighe van sijn vrienden hadden groote lasten van hem / en hy begonde te segghen dat door Tooverye niet alleen sijn gesontheydt benomen was / maer oock sijnen arbeydt beschadight wierdt: Derhalven mosten sijn vrienden / hem en sijn huysghesin meest uyt haer handen houden. Hy en dede dagelijcks niet veel anders / dan hier en daer in de Burgers huysen gaen / en toonen sijn goede bekende hoe qualijck dat hy der aen was / veynsende sijn quellinge hoe langer hoe erger te zijn. Hier uyt nam ick oorsaecke om hem op den 18 December 1649. te gaen besoecken. Ick ten sijnen huyse komende / vraeghde ick hem of hy Abraham Jorisz. was / en of hy den man was die Sondagh voorleden in den block / soo qualijck was? Waer op hy ja antwoorde. Ick seyde / dat dat wel een onverdraghelijck lijden scheen te wesen / hy antwoorde dat hy het by vlagen veel erger hadde / als hy het daer hadde ghehadt.

hadt. Waer op ick hem bevysde seer te beklaghen: Vraeghde hem voorder / hoe lange hy die quellingh ghehadt hadde? Hy antwoorde / van het begin van den gepasseerden Somer / en dat hy in de Waert by eenen Meester Cornelis te meesteren gelegen hadde / en doen hy daer eerst quam / dat de Toovereessen hem seer hart aentasteden dat al de Patienten seyden dat hy de miserabelste mensche was / en danckten Godt dat hy haer soo niet besocht en hadde. Seyde oock voorder / dat hy door Meester Cornelis van sijn zenuwtreckingh genesen was / en was soo gesondt geworden dat hy daer by de Boeren in het Hoy hadde gaen wercken / en dat hy de quellingh wel 16 weken quijt gheweest hadde / maer nu niet meerder felligheydt aenghetast wierdt. Seyde oock voorder / dat de Toovereessen hem sijn werck ontstelden / en aen sijn nootdruft hem te kort deden: Waer over ick my seer verwondert hiel / hem vraghende of hy de vrouwen wel kende? Hy gaf voor antwoort Ja: en seyde dat sy het hem met een glas bier te drincken te geven ghedaen hadde / maer datmen hier te lande niemant en mochte noemen / gelijck hy oock tegen my niet en dede. Seyde oock dat hy hem op die materie met Mr. Cornelis beraden hadde / die hem geseydt heeft dat sijn betooveringe van die natuure was / en hem was gedaen door ingevinge / en niet door aenrakinge. Versochte oock soo hy seyde / van Mr. Cornelis te weten / wat voor persoonen vrouwluyden dat het hem ghedaen hadde? Waer op / soo hy seyde / soude den Meester geantwoort hebben / en of het yemandt van u bloedtvrienden was / ghy en soudt het evenwel niet mogen seggen; want men soude (seyde Meester Cornelis) hier te lande licht in moeyte vallen: waer op ick antwoorde / dat het wijsselijck van Meester Cornelis geraden was. In dese discoursen met Abraham Jorisz. zijnde / raeckende de materie van

Too-

Tooverye/begonde Abraham (door inhoudinge van sijn adem) sijn aensicht te ontstellen en sprakeloos te worden/sijn handen te beven 't welck soo groeyde/ dat sijn armen voorwaerts en achterwaerts schenen ghetrocken te worden / waer op volghde met groot gewelt het zenuttrecken in sijn beenen. Ick hielt my seer verbaest/riep naer de vrou dat sy haer man soude helpen hy gaf te kennen dat sijnen wille daer dapper onder speelde/en goet gehoor en verstant hadde/ want hy Godt badt in de zenuwtreckingen / dat de Tooveressen hem niet en souden ontleden/waer van hy meest te lyden hadde (soo hy seyde) in sijn heupen. Ick hielt my seer verbaest en riet hem / dat als het hem over quam / hy dan te bedde soude gaen legghen / want daer soude hy hem minst beseeren / hy gaf my voor antwoorde/ dat hy op het bedde quader hadde/vermidts hy geen behoorlijck steunsel en hadde / ende het ghene hy meest ontsagh (seyde hy) dat was het achter-over buyghen. Ick most oorsaeck soecken om weder te moghen komen / derhalven beklaeghde ick hem / ende seyde met suchten / achter-over buyghen dat souder op aen komen / vraeghde voorder wat my van sijn quellinge dochte. Ick antwoorde / dat my docht dat het wel over gaen soude/ by reden / om dat de Tooveressen de Predicatie niet en dorsten verstooren/ maer wachten tot dat den zegen ghegeven was/ versekerende hem dat een goedt teycken te wesen;en oock dat het niet lange en soude duuren: Ick daer mede mijn afscheydt nemende/ wenschte hem alles goets/versoeckende aen hem/by gelegentheydt/weder te mogen komen/ 't welck hy danckelijck aennam.

Tymon.

274. Wel hoe maeckte hy het voort met sijn betooverende sieckte?

Eusebius.

Eusebius.

275. Ghy meught wel seggen betooverende sieckte. Hy gingh hier en daer in de Burgers huysen sijn personagie spelen / verliet sijnen behoorlijcken arbeydt / tot last van sijn vrienden die hem onderhielden / en beschuldighde twee vrouwen / als Tooveressen in die qualite seer onnosel ende onschuldigh. Ja de eene tegen-over sijn deur woonende / die / als hy hem veynsde qualijck te wesen / hielp hem met haer geselschap te bedde. En om sijn dorstigh hert te laven (soo sy meynde) hadde hem soo nu soo dan een glas van haer beste bier gebrocht / waer door hy haer Tooveres maeckte. Ick dees boeverye ende ghenoeghsame Tooverye siende / ende om den yver die ick hadde tot de onschuldt van de twee vrouwen / sonderlinge de gene / die hem uyt oprechte deught in sijn sieckte (soo sy meynde) gelaeft hadde. Gingh ick by een van sijn naeste vrienden / seyde teghen hem / dat sijn Neef Abraham Jorisz. een rechten Toovenaer was / vermidts hy de ghesondtheydt versaeckte die hy van Godts weghen hadde / veynsende door twee vrouwen (die hy Tooveressen noemde) betoovert te zijn / ende door haer bedrijf / de passien / die hy hadde / moeste verdragen. Welcke boosheydt ick (tegen hem seyde) niet en soude lijden / maer sijne valscheden en boevestucken aen den dagh brengen / en voor alle mans ooghen daer doen en bewijsen: Sijn Neef niet beter wetende / of Abraham hadde een miserabele quellinge / ontstelde hem dapper / en seyde dat hy Abraham dat soude aenseggen / of ick mijn woordt soude stant doen. Waer op ick antwoorde / dat ick dat teghen hem seyde om dat ick het teghen hem wilde ghesepdt hebben / segghende voorder / dat ick hem wel verleeren soude van ons Haerlemsche burgerinnen Tooveressen te maken.

Ty-

Tymon.

276. Wel daer was hy louter aen vast/(by aldien hy het uyt pure boosheydt gedaen hadde) of ghy Eusebius, indien ghy niet bewijsen en kondet / het gene ghy geseyt hadt / en noch seydet.

Eusebius.

277. Dat is waer Tymon, want sijn Neef en liet het daer niet by blijven / ontboodt hem Abraham en my t'sijnen Vriendts huyse / daer hy naer eenighe woorden rakende sijn Tooverye / sich veynsende de passien op het lijf te krijgen / zijnde onder sijn vrienden en ander goet gheselschap : maer gaf te kennen dat hy niet wijs / of (dat ick beter segghe) niet doortrapt ghenoegh en was om sulck een personagie te spelen / want hy met sijn gehoor en verstant genoegh te kennen gaf / wat hy met sijnen wille uyt wrochte / toonende met schijndeughi / dat hy in die passien tot Godt sijn toevlucht nam. ('t Welck in een oprechte ende devote ziel te prijsen ende goedt is) het gheheele ghesélschap hier op siende / waren eenighe met hem seer beweeght / door dien sy niet en kenden (in die ghelegentheydt) waer sy op te letten hadden. Hoewel hy seminighe andere niet en voldede / om te bewijsen dat Vrouw-luyden / die verre van die plaets waren / oorsaken van de bewegingen (die daer door hem geschieden) souden geweest zijn. Ten laetsten/ Abraham Joris veynsende uyt die passien tot hem selven te komen / liet sijn Tooverspel varen. Hadde in sijn mijnen laten blijcken / eenige jesten en manieren/ daer ick de Omstanders op vraeghde / of sy dat wel gehoort ende gesien hadden / eenige antwoorden / jae/ oock selve sijne Huysvrouwe: Waer op ick instantelijck begeerde / dat sy daer haer memorie op vast stellen souden / want ick soude haer Attestatien daer op van noode hebben / en souden mijn getuygen zijn / om te doen blijcken sijne boeveryen. Hier over vielen tusschen

schen my ende hem eenige stribbelende woorden/soo verre dat eenige seyden: hy en voldoet ons niet. Ick worde te mercken / uyt wat hoeck ons dit spel van daen komt: En om verder propoost en redenen af te breecken / gaf ick hem 14 dagen tijdt om hem wel te beraden / willende hem niet overvallen. Want dan nam ick aen/voor Doctooren in de Medicijne/ en Chirurgijns/die ick hem ettelijcke noemde/ ende soo hy het Abraham Jorisz. het selve begeerde/in presentie van den Heer Officier der stadt te bewijsen / dat sijn mijnen en jesten / die hy ons hier en op andere plaetsen hadde laten sien / dat dat rechte Tooveryen waren / en dat hy selve den Toovenaer was ende niemandt anders. Biddende sijn vrienden en goede bekende dat sy hem wel souden beraden/ willende hem verseeckeren met handt-tastingh dat ick mijn woordt soude stant doen/en ick hem in die qualite niet en soude ontvallen; om reden die my daer toe beweeghde: dat was het beschuldighen van die onnoosele vrouwen / en het misgeloof dat sommighe van sijn vrienden al ghevat hadden teghen de ontschuldighde / waer op dat ick mijn afscheydt nam. Eenige van sijn vrienden my volgende/seyde teghen haer met stijve woorden / sy souden hem wel beraden/ sooder swarigheydt in was/ hy hadde die naer hem ghetrocken / en soo hy by de Magistract in last viel / ick soude ontschuldigh zijn.

Tymon.

278. Eusebius, zijn menschen soo boos/ dat sy den grootsten zegen die Godt de menschen naest het eeuwigh leven geeft / durven versaecken? en veynsen haer hare gesontheyt benomen te zijn/door den duyvel uyt begheerte van menschen? dat is een groote boosheyt: Wel hoe maeckte hy het? het was nu tijt dat hy op sijn saeck begonde te letten.

Eusebius.

279. Sijn vrienden en ander goede bekende berieden hem / en stelden hem de reden soo voor / dat hy tot kennisse van sommige dingen begonde te komen / waer op eenighe met bewijsen hem soo sterck in vielen / dat hy wierdt te suffen / haer vraghende wat hy in dees gelegentheydt doen soude? Waer op gevolcht is / dat hy des anderendaeghs tot mijnen huyse ghekomen is / met een van sijn naeste vrienden / bekennende sijn valscheydt en boose practijcken / soo hier en daer ghedaen / om sijn Tooverye een schijn te geven / begeerende dat ick soude swijghen / met belofte / dat hy sulcke mijnen soude achterlaten / beklaghende hem selven dat hy daer toe gekomen was: Ick antwoorde hem / dat sijn bekentenisse goedt was en dat hy toe sien soude sulcke dinghen niet meer te doen / dat hy sijn personagie soo niet ghespeelt en hadde / of sijne valscheydt sagh aen alle kanten uyt / ghenoegh uytwijsende dat hy sijn mijnen versiert hadde / naer sijn meyninge soo Tooverye behoorde te wesen / ghenoegh te kennen gevende dat hy die niet en kende / en meer diergheliijcke woorden. Begheerende van hem schrift van sulcken inhoudt / daer in dat hy alle vrouwen soo binnen als buyten Haerlem verontschuldighde: Waer op dat hy verklaerde niet te konnen schrijven: Ick versochte en wilde dat hy sijn merck daer onder setten soude / en dat sijn geselschap (zijnde een van sijn naeste vrienden) daer by schrijven soude / dit is het merck van Abraham Jorisz. welcx inhoudt van woorde tot woorde luydt als volght:

ICk ondergeschreven *Abraham Jorisz.* bekenne door desen dat de zenuw-treckinghen, die ick op diversche plaetsen gedaen hebbe, dat sy puurlijck uyt mijnen wille ghescheidt zijn, sonder dat ick daer toe van yemandt beweeght ben, ontschuldigende alle Vrouwen

wen binnen en buyten Haerlem, en zijn die oorsaken niemandt te wijten gheweest als mijn selven, bekenne daer over mijn schuldt voor Godt, in tegenwoordigheydt van *Abraham Paling*, en sijn Soon *Andries Paling*, en oock mijn Swager *Theunis Laurens*: dat dit de waerheyt is, bekenne ick met mijn onderteyckeninge op den 7 Januarij 1650. waer onder hy sijn merck stelde van sulcke Figure. X

Tymon.

280. Wel die vrouwen/die hy beschuldight hadde als ToovereSSen/ en sulcke mijnen uytwrochte om te bewijsen dat sy Tooveressen waren/en seyde tegen sijn vertrouwde vrienden wie dat sy was die het hem dede/ waren die daer mede te vreden?

Eusebius.

281. Tot datum van die onderteykeninge en hadden sy daer noch gheen kennisse af/ en om moeyte te schouwen/ soo soude dat daer wel by gebleven hebben maer eenighe van sijn vrienden of toegedane bekenden (sonder oordeel ingenomen zijnde) meynende dat hy in sulcken gestalte gelijck hy uytbeelde betoovert was/ en dat die mijnen in hem van andere gewrocht wierden. Hitsten hem op/dat hy de saeck soude tegen my hervatten/waer door hy wiert te seggen dat hy uyt ontsich van mijn persoon en andere redenen verlept was. Dies wierd ick gewaerschout/dat ick soude op mijn hoede zijn/ dat ick mijn bewijs noch wel soude van noode hebben/en wiert dagelycx ondersocht/ of ick sulcke onderteykeninge hadde; uyt welcke redenen ick ghenootsaeckt was/ja te seggen. Ten bleef daer niet by/ maer eenighe dagen gepasseert zijnde/wierdt ick ontboden by seker geselschap (tot dien eynde vergadert) daer my gevraeght wiert/ of hy Abraham Jorisz. eenighe luyden belast hadde met de daet aen sijn persoon van Tooverye? Ick ant-

woorde/op het vertrouwen en het gesegh van eerlijc-
ke luyden / ja / maer dat hy my niemandt genoemt
en hadde. Hy daer tegenwoordigh zijnde/ontkende
het opiniatelijck: Seecker persoon / Lidtmaet van
die vergaderinge / by ordre President zijnde (of dat
hy die commissie aentrack) vraeghde op sijn ziel en
saligheydt soo hy voor het oordeel Godts verschijnen
soude/ of de zenuwtreckingen die hy by vlagen had-
de / of hy die by sijnen wille als practijcke by hem
selven uytvoerde/of buyten sijn weten gheleden had-
de? Waer op dat hy met een stijf ghelaet antwoor-
de / dat hy in die termijnen van hem selven niet en
wiste/ willende met schijn van woorden seggen / dat
hy het van Gods wegen leedt: Ick eenighsins ont-
roert wordende / antwoorde / siet daer eenen rech-
ten Toovenaer / die eerlijcke en deughdelijcke luy-
den belast als oorsaecken van sijn ellende / ende ick
sal by sijn eygen onderteyckeninge/en gheloofwaer-
dige ghetuyghen bewijsen / dat die solemnele ant-
woorde valsch is / ende wilde datelijck om de on-
derteyckeninghe gaen ende haer leveren. Een uyt
het gheselschap riep ick soude mijn onderteyckenin-
ghe wel bewaren / soude de selve noch wel van noo-
de hebben: Ick antwoorde / ten was niet van noo-
de / ick hadde bewijs ghenoegh sonder de selve / en-
de dat sy niet en souden dencken dat mijn bewijs
aen dat papier lagh: Segghende dat ick sijn Too-
verye publijckelijck soude aen den dagh brenghen/
en dat ick hem soude verleeren eerlijcke ende deugh-
delijcke vrouwen soo schandelijck belasten/ende hier
voor u alder ooren soo hertneckelijck versaecken. Op
alle welcke woorden en redenen Abraham Jorisz. niet
een woordt en sprack: Eenighe van het ghheselschap
versoeckende dat ick niet haestigh teghen hem en
soude zijn / sy souden hem naerder ondersoecken.
Waer op ghevolght is / dat een uyt haerlieden ghe-
last

last is my aen te segghen / dat sy hem ge-examineert hebbende, bevonden hebben, dat hy tegen de gene die hy beschuldight hadde / grootelijcks misdaen heeft / bekennende tegen haer, dat hy de mijnen en zenuw-treckingen by hem selven versiert hadde om de Tooverye een schijn te geven / sonder van yemandt ghenoodtsaeckt te zijn / zijnde sijnen eyghen wille / het welck sy verklaerden in hem een groote boosheydt te wesen / waer uyt gevolght is / dat sy hem hebben verklaert voor haer ghemeynte niet waerdigh haer Lidtmaet te zijn / en derhalven onnoodigh publijckelijck te bewijsen dat hy Tovenaer was, want hy verliet uyt vreese van de Overheydt de Stadt en sijn Huysghesin. Latende sijn vrienden in de last van wijf en kinderen sitten, die sy om oorsaecken eerlijck onderhielden / den tijdt van omtrent drie maenden. Dien tijdt ghepasseert zijnde / quam weder by sijne Huys-vrouwe en kinderen / maer hem niet wel durvende betrouwen / uyt vreese van de Overheydt / en de gene die hy als Toovaressen, valschelijck beschuldight hadde / vreesende dat sy over hem souden klagen, begonde op middelen te dencken, om de gene te vreden te stellen die hy als Tooveressen beschuldight hadde, en sondt eenige persoonen aen de voorschreven vrouw, die hy geseydt hadde dat sy hem met een glas bier te drincken te geven, betoovert hadde, haer biddende dat sy hem die misdaet soude willen vergeven met een geschrift / welcks inhoudt aldus was:

WY ondergeschreven *A. P. P. C. B.* en *W. D.* getuygen ende verklaren by desen, dat wy op den 30 Januarij 1650. hebben hooren ende sien belijden *Abraham Jorisz.* ghelijck hy oock beleden heeft by eenighe van sijn vrienden, ende *Pieter Grijspaert*, dat hy eenigen tijdt hem beholpen heeft met quade practijcken, maeckende de mijnen van te lijden zenuw-

 trec-

treckingen in handen, voeten, armen en beenen: Ende dat ergher is, beschuldighende met de voorschreven zenuwtreckinghen, *M. K. V. F. I.* als Tooveres, maer daer naer in sijn quade practijcken achterhaelt zijnde, heeft voor ons bovengenoemde Persoonen bekent en beleden, dat de voorsz. zenuwtreckingen zijn gedaen puurlijck uyt sijnen wille, sonder van yemant daer toe beweeght te zijn, als sijn eygen selven: Ontschuldighende alle Vrouwen ter Werelt, en verklaerde hem van herten leedt te zijn, dat hy tegen eenige Persoonen, de Eerbare *M. K. V. F. I.* Huysvrouw van *J. A. D.* beschuldight hadde van Tooverye: Verfoeyende het selve met schreyende oogen, versochte derhalven aen de bovenghenoemde Persoonen, dat sy de voorsz. *M. K. V. F. I.* in sijnen Naem souden willen om vergiffenis bidden. Verklarende dat hy *Abraham Joris* niet en dorste in haer presentie komen, het welcke wy op den 30. Januarij volltreckt hebben. Maer de voorschreven *M. E. P. F. I.* haer beklagende, van het ongelijck haer aenghedaen zijnde, ende dat sy gheen bewijs en hadde van haer onschult: Soo hebben wy ondergheschreven Persoonen, haer dit Geschrift van onschult, van onse handen gheteeckent, gegeven: Datum den 16. Februarij, in 't Jaer 1650. Ende was onderteekent, *A. P. P. C. B.* en *W. D.*

Tymon.

281. Wel/ waren sy de Vrouw (ende haer Man) daer mede te vreden?

Eusebius.

283. Doen sy hoorden dat sy soo schandelijck van hem ghefaemrooft waren/ namen sy het seer qualijck: waren doen a's gaende gemaeckt/wilden van hem publijcke en geauthoriseerde Acte hebben/ met kennisse van de Overheydt/daer eenige groote zwarigheydt in maeckten/ vreesende/ dat de Overheyt weten-

wetenschap van sulcke boosheyt krijgende/ licht aen hem exemplare straffe souden gebruyckt hebben: derhalven eenige luyden voor hem baden/ dat sy sou- de willen te vreden zijn/ met haer door sijn Persoon te bidden om vergiffenis/ en bekennen sijn misdaedt/ present so veel Getuygen als sy begeerde/ waer mede sy door tusschen-spreecken van goede Mannen/ haer lieten gesèggen/ als hy haer Schrift overleverde in sulcken forma als sy begeerde: 't welck hy Abraham Joris aen nam te doen/ ten eynde dat hy ruste mochte hebben: Alsoo hem goede Luyden rieden/ dat hy de ghene/ die hy beschuldight hadde/ voor al soude te vreden stellen: Ende soo wierdt sijn boosheyt ver- soent door tusschen-spreecken van goede Mannen.

Tymon.

284. Wel compareerde hy in haer presentie/ ende badt hy haer om vergiffenis/ en gaf hy haer schrift present Getuygen/ die dat onderteeckenden?

Eusebius.

285. Jae hy/ want hoewel hy Godt niet en vreesde/ soo en soude hy niet geeren van Overheydts wegen/ Meester Gerrit tot sijnen Penitencier ghehadt hebben.

Tymon.

286. Jck bidde u Eusebius, seght ons den inhoudt van het leste Schrift dat hy haer overleverde/ daer sy mede te vreden gestelt wierdt.

Eusebius.

287. Dat luyde van woordt tot woordt aldus:

ALsoo *Abraham Jorisz.* (om reden boven ghemelt) hem voor seeckeren tijdt uyt Haerlem vertrocken heeft, ter oorsaecke dat hy *M K V. F I* ten onrechte, en met quaet opset beschuldight heeft, met de versoeyelijcke daet van Tooverye, waer van hy wel hertelijck sijn schuldt bekent, haer biddende om

vergiffenis, en verklaerde hem van herten leedt te zijn, dat hy dat quaedt aen haer begaen hadde. In kennisse der waerheydt, soo heeft dit *Abraham Jorisz.* met sijn hant onderteyckent in presentie van de naerbeschreven ghetuyghen. Aldus gedaen en geteyckent den 31 Maert, anno 1650. was gheonderteyckent.

Dit is het merck X van *Abraham Jorisz.*

Lager stondt,

Abraham Paling, Hans de Haes, Jan Fack, Isaac de Volder, Jan Jansz. Tuytschaver, Joost de Winter, Gerrit Jansz.

Dese dinghen aldus ghepasseert zijnde / waren eenighe verleghen / of hy Abraham **niet genoegh verseeckert en was / teghen sommighe persoonen van om 't voorgaende overlast te lijden: om welcke redenen sy hem overgaf / een acte van verghevinghe die ick u oock sal voor lesen.**

ALsoo *Abraham Jorisz.* hem soo verre vergeten en verloopen heeft, dat hy onsen persoon teghen diversche persoonen achter onsen rugge in ons afwesen beticht heeft met de versoeyelijcke daet van Tooverye: maer in sijn quade practijcken achterhaelt zijnde, heeft hy tegen diversche persoonen sijn schult bekent. Verklarende 't selve geschiedt te zijn puurlijck uyt sijnen wille, sonder van yemandt daer toe ghenootsaeckt te zijn, maer willende van sijn quaet afstaen, en soo veel doenlijck is, hem beteren; heeft aen ons versocht in presentie van veel Getuygen, dat wy de misdaet, tegen ons begaen, hem souden willen vergeven; verklarende het ghene dat hy in het stuck van Tooverye ghesëyt hadde, dat hy dat ghedacht,

versiert ende ghelogen hadde, beloovende het selve niet meer te doen: verklarende hem 't selve van herten leedt te zijn dat hy dat oyt ghedaen hadde, ende versochte dat wy hem dat souden willen vergeven; soo is 't, dat wy hem van herten vergheven en quijtschelden, van die misdaet, lasteringen en quade naerseggingen, die hy tegen ons ghedaen heeft; biddende door desen eenen yegelijcken, dat sy hem ter dier oorsaecken niet lastigh en vallen, sonderlinghe alle Magistraets persoonen, ofte wie het soude mogen wesen, en om dat ick dit met oprechter herte meyne, hebbe ick dese acte van vergheving he aen hem *Abraham Jorisz.* overghegeven, datum den 6 April 't jaer sestienhondert ende vijftigh, ende was onderteyckent *M. K. V. F. I.*

Daer hebt ghy de ontdeckinge van Tooverye/ bedreven door Abraham Jorisz., daer in dien tijdt soo veel van te segghen was/ ende hier mede hadde sijn Tooverye een eynde/ en sal wel achter blijven.

Tymon.

288. Ick en hadde niet ghedacht (in mijn jonghe jaren) dat sulcke schellemerye in de werelt omgingh. Als men het wel insiet/ soo geschieden sulcke boevestucken niet alleen in steden/ maer ten platten lande/ ghelijck als tot Uytgeest/ Sparwouw/ en andere plaetsen/ daer sulcke Tooversiecken in zwangh geweest zijn/ daer de grijse boeren malkanderen wondere quacken wijs maken/ ende dickwils ghevoedt wordt/ van de gene die onderwijsers der waerheydt behooren te wesen.

Eusebius.

289. Het is een beklagelijcke saecke/ dat de Geestelijckheydt/ of (dat ick beter segghe) die dien naem draghen/ met sulcke Tooverye omgaen/ soo verre dat haer boosheydt aen alle kanten uytkijckt/

waer van men veel exempelen soude konnen toonen/ 't welck wy / om de langhheydt te schouwen / sullen achterlaten: te meer / om dat het de oprechte ende eenvoudige ergerlijck is / recommandere de Godt-vreesende en Godt-dienende herten/ dat sy haer niet en laten verleyden / noch bedrieghen van de gene die eenen schoonen schijn hebben / ende met opset haer bedrieghelijcke personagie daer onder speelen / het welck oock een soorte van Tooverye is. Ende voor dees tijdt dunckt my dat ick ghenoegh ghedaen hebbe/ ende met de heylige Schrifture en de gesonde reden bewesen de nietigheydt van Bodijns Tooverye/ bestaende in het personeel contract maken met den Duyvel. Dit personeel contract is van boose ende leugenachtige Inquisiteurs versiert / of van rasende of kranckhoofdige menschen gheimagineert: soo is het oock onwaerachtigh dat ons gesontheydt soude hangen aen de wille van eenigen boosen mensche door tusschen komen van den Duyvel / 't welck niet dan raserpen en zijn van ydel of kranckhoofdighe persoonen / die in haer sinnen doolen en door verstaentheydt van haer sinnen en verstant meynen en imagineren sy haer / dat alle tegenspoeden van haer ghebuuren door haer bedrijf komt/gelijck oock sulcke contrarie gecken zijn / die meynen dat alle voorspoedt van haer vrienden en goedtgunners door haer beleydt uytgevoert wordt/'t welck een ghebreck des verstants is / en by onwyse geloofc in eenige persoonen waerachtigh te wesen. 't Is handttastelijck geloogen/dat de Duyvel de Tooveressen soude teyckenen aen hare lichamen. Ick weet wel dat de boose menschen een afgebrande conscientie hebben / maer en dragen aen haer lichaem daer gheen teycken van. Dat sy sappen van het smeer van jonge ongedoopte kinderen souden weycken/ ende katten herssenen eten (ghelijck den Inquisiteur Delrio schrijft) is

klap

klap om kinderen mede te bed te jagen. Dat de duyvel haer met Bullepesen slaet / ghelijck de boose Inquisiteurs in de onschuldige haer Sententien gestelt hebben / en is niet waerschijnelijck. Soo en is oock niet haer lichamelijck boeleeren met den Duyvel / en haer Banckettten in eensame en woeste plaetsen: Het is van Schelmen versiert / om haer dieveryen te bedecken / en van onwijse gelooft. Niet min fabuleus is het gedolven Slanghen-been / Padden / en ander vuyligheden onder den drempel der Schaep-stallen. Dat en zijn niet dan practijcken van Landtloopers en Vagebonden / om de onnosele en slechte Boeren te bedriegen / en op eenige maniere het gelt uyt haer beurse te Tooveren / en die boeven nemen dan sulcke tyden waer / om haer boose personagie daer onder te spelen. Sy zijn geheel geabuseert / die ghemeynt hebben dat de swaere droomen / geoorsaeckt door inwendigh gebreck / en misbruyck van spijse en dranck / opvallinghen en neerdruckinghen van boose geesten / of Toovenaers of Tooveressen geweest zijn / 't welck de onwetene ende onervarene de Nachtmerry noemen / zijnde een inwendigh ghebreck des lichaems / gheoorsaeckt door verdorven ende overvloedigh humeur. Ten is niet min dan dulligheydt / te segghen dat een mensche hem selven herschept / of verandert heeft / in ghedaente of wesen van een ander beest of wesen / als hem den Schepper Godt in de nature / door de natuure ghegheven heeft. Die staende houden / ende segghen dat een oudt wijf (al waer sy Tooveres) het weer naer haer ghevallen / en ter begheerte van een Inquisiteur kan veranderen / is onfaelgeerlijck ghelooghen. Ende hondertley sulcke ende ongeschiedelijcke dinghen / die wy om lanckheydts wille sullen achterlaten. Ende dit is mijns oordeels ghenoegh ghesepdt van de hedendaeghsche Tooverye / daer soo veel onnoosele vrouwen / ende

niet

niet weynigh Mannen om geleden hebben: En soo veel zy geseydt en krachtelijck bewesen / de nietigheydt van Bodijns, Leymans, Remingius, Daneus, Perkinsius, Guirlandus, ende diergheliјcke Inquisiteurs Tooverye. Ick bidde u / overleght naer de reden die by de Menschen behoort plaets te hebben / en naer de waerheydt in de heylige Schrifture uytgedruckt. En overleght het vermogen en onvermoghen des menschen in 't maken van donder / blixem / plag-reghen / en de vaste ordonnantie Godts / in de menschelijcke natuure en alle ghewassen: 't welck van niemandt herschapen en kan werden / en al het ghene hy gheordineert heeft: Dese dinghen teghen malkander behoorlijck overweghende / sal al de gheptactiseerde en leugenachtighe Tooverye over hoop vallen.

Tymon.

290. Het is dan wonder dat die saeck soo langhe gheduurt heeft / en op sommige plaetsen van persoonen op persoonen / als aenge-erft / gevolght is.

Eusebius.

291. Indien wy niet grondelijck op de saken letten / dat sal duuren soo langhe als men kranckhoofdighe menschen / en by de onwetende en boose Pijn-bancken vindt.

Tymon.

292. Ick geloove en houde datter veel boosheydt / bedroch / en genoeghsame Tooverye omgaet. Maer ghy verwerpt by naer al de Tooverye die hedendaeghs in swangh is / en by veele ghehouden en vertelt wordt ghesien te hebben.

Eusebius.

293. Al het gene geseyt wort / ('t zy van wat staten van menschen) mach wel aen de reden en mogelijckheydt ghetoetst worden: Want by alle soorten van Christenen is in sommige het onverstant soo ingheslo-

gheslopen / en in sommighe de boosheydt: en onder die hebben de Kerckelijcke (of hoe ick die noemen sal) Geestelijcke persoonen / groot gheloof by het gemeyne volck: en onder die (de goede niet te naer gesproken) zijn de grootste Toovenaers / als sy boos van leven zijn: te weten / die / die haer met sulcke Wichelerye behelpen. Ick roepe een yeghelijck tot ghetuyghe die wel sullen gehoort hebben / hoe sy met de woorden der heyligher Schrifture speelen / en genoeghsaem de menschen bedrieghen en betooveren. Ja tegen de Tooverye selve (soo sy het onwijse volck wys maken) raet geven / soo hebben sy neven andere boosheden / als sy een Toovereß wilde doen lijden / ende het quaet dat sy ghewrocht hadde / (soo sy voorgaven) wilden verdrijven / so snijden sy op eenen Saterdagh voor der Sonnen opgangh / een roede van haselaren hout / en spreken: Ick snijde u roede van den stamme af / in den naem van den ghenen die ick straffen wil: doende daer by seeckere ceremonien / en onverstandige onduytsche woorden / alle welcke boosheden sy besluyten met de woorden: In den naem des Vaders, ende des Soons, ende des heylighen Geestes, met het maken van drie kruycen / en slaen dan op eenen uytgespreyden linnen doeck / bidden ten besluyte / H. Drievuldigheydt wilt straffen den ghenen die dit boose gedaen heeft / naer dijne groote gherechtigheyt. En om te verhoeden dat men sijn been niet breken en soude / hebben sy de spreucke Exod. 12. vers 47. by Johannes 19. aenghewesen / van Christo gheprophetecrt te zijn: Een been en sult ghy aen hem niet breken. En om de zenupijn te verdrijven / soo geven sy den raet / dat men de zenuwe / daer men de pijn in heeft / sal strijcken / terwijle dat de Misse ghedaen wort. En tegen de koorts murmelen sy den 144 Psal. Davids. Oock nemen sy des krancken handt / en spreken: de koorts zy u soo licht ghelijck het baren

ren de Maget Maria Christi gheweest is / en op dat den Wijn niet veranderen en soude / schrijven sy op dat dat de Sprencke des 34. Psalms, Smaeckt ende siet hoe vriendelijck dat de Heere is / wel den ghenen die op hem betrouwen / ende om het bloeden te stillen / nemen sy eenen Beecker kout Water / ende doen daer in drie druppelen van het uyt-vloeyende bloedt / ende spreecken tusschen het invallen van elcken droppel / een Pater Noster, ende een Ave Maria, ende geven het den Patient te drincken / ende vragen hem dan / wie sal u helpen. Soo antwoordt hy / de Heylighe Maget Maria, dan wordt gebeden / o Heylighe Maria, wilt dit uytvliedende bloet stillen: ende met het uytvloeyende bloet schrijven sy op het voorhooft des Patients: Het is vervult. Oock sprekeu sy dese woorden: Bloedt blijft in dijne Ader / ghelijck Christus in sijn Lyden: Bloedt blijft staende ghelijck Christus aen het kruyce ghehecht is / ende segghen dat driemael: Ende oock dit / uyt sijn zijde is Water ende Bloedt ghetoopen. Item / met dese woorden maecken sy het Volck wijs / dat sy het bloeden stillen aen wat plaetsen dat het is / Christus is gheboren tot Bethlehem / ende heeft gheleden tot Jerusalem / sijn Bloedt is ghestort: Ick segge dy door de kracht Godts ende door alle Heyligen hulp / blijft staen ghelijck de Jordaen / daer de H. Johannes onsen Heer ende Salighmaecker Christum in doopte: In den Naem des Vaders / en des Soons / ende des Heylighen Geestes: Ende houdt den voorsten vingher op de Wonde / ende maeckt daer mede drie Kruyceu / ende spreeckt vijf Pater Nosters, en vijf Ave Maria, ende eenmael het Geloove ter eeren de vijf Wonden Christi. Ick hebbe een bladt Papier beschreven ghesien / hoe men alle schellen van ooghen sal af lesen. Besluytende t'elckens in den Naem der H. Drievuldigheydt. Jae dat meer is / dees

deeſ Tooverye bedeckt met de woorden der Heyliger Schriftuure / is ſoo verre gheloopen / dat ſy de ghebreecken ende quellinghen der Paerden hebben willen beteren / ghelijck ſy de ſlechte boeren wijs maken. Hoe veel zijnder die met een brieſjen aen haren hals ghehanghen / gegaen hebben en noch gaen, daer het begin van St. Jans Euangeli in gheſchreven is / en onder de Miſſe is gheheylight / met die meyninge dat ſy van alle Duyvels-ſpoock ſouden bevrijt zijn: Waer teghen ſeecker deughdelijcke Leeraer geſeydt heeft: O ghy onwijſe menſche / werdt dat Euangelij niet dagelijcx in de kercken gheleſen en van u ghehoort / werdt het van u ghehoort en niet aenghenomen alſinen het in u ooren ſteeckt / hoe ſal 't u helpen / als ghy het in een papierken gheſchreven / aen uwen hals draeght? Deſe dingen zijn in haer ſelven nietigh noch dienſtigh te ghebruycken teghen de miſerien die een menſche kan overkomen: Dus doende ſouden de quade Geeſtelijcke / het ampt der Chirurgijns / en Medicijns / door bedrieghelijckheydt en Tooverye / wel onderkruppen.

Tymon.

293. Het is een beklagelijcke ſaeck / dat het volck in 't gemeyn ſoo verleydt is en het en kan niet minder zijn / als onder de Geeſtelijckheyt ſulcke Wichelerye om gaet: te meer / alſoo men dat volck alles goets toebetrouwt / en in haer reghel van leven en kleederen niet dan heyligheydt uytbeelden.

Euſebius.

294. Dat is waer Tymon, en ghelijck haer ghewaende Tooverye valſch is / ſoo valſch is hare remedie die ſy tot een ding dat niet is gebruyckt hebben.

Tymon.

295. Het is ſeker / is de gewaende Tooverye niet / ſoo moet oock nietigh zijn de remedie die ſy daer toe ghebruycken.

Euſe-

Eusebius.

296. Ja dat is alsoo Tymon, ende daer van daen komt het/ dat de boose en onverstandighe/ te samen sulcke wreede en tyrannische proceduren en executien uytgheyoert hebben / ghelijck tot Utrecht en andere plaetsen gebleecken is.

Tymon.

297. Ghy hebt my veel reysen belooft / dat ghy ontdecken soudt de proceduuren / handelingen en executien/ die sy tegen de ghene ghehouden hebben / die in 't gheruchte vielen/ dat sy Toovenaers of Tooveressen waren: te meer / alsoo ghy hebt willen seggen/ dat de Pijnbanck daer veele toe geholpen heeft/ om door boose en onverstandighe Inquisiteurs ende Rechters/onmoghelijcke dingen af te perssen. Wat is dan het begin gheweest van sulcke boose en onverstandige executien?

Eusebius.

298. Tymon, alsoo dit een materie is die de Rechtgeleertheydt raeckt/en dat het Recht in het Heylige Boeck de Misdaders verwijst/ op de getuygheniße van twee Getuygen. Soo heeft men mijns bedunckens oock de qualiteyten der ghetuygen al van dien tijden in ghesien: Maer in die Historie van die onnooselе / ende kuysche Susanna, bevindt men dat de Rechters niet alleene valsch / maer oock by haer selven Boeven gheweest zijn: En ten hadde de wijsheydt ende voorsichtigheydt Daniels gheweest / de Ontschuldighde hadde moeten lijden. In dese tijden dan/ ende hier in Hollant / heeft men de Misdaders naer dat sy naer Rechten in behoorlijcke forma overtuyght zijn/tot de Pijnbanck verwesen/als sy hertneckelijck ontkennen als een tweede middel / om de waerheydt by eyghen confeßie te weten/welck ghebruyck niet sonder redenen is by het eerste/als de getuyghen bequaem zijn te ghetuygen/en behoorlijcke

informatie op de ghetuyghenisse en Confessie ghenomen wordt / en ten besluyte gheseydt mach worden / ghelijck voor ons ghebleecken is. Ick sie wel dat de eerste maniere seer periculeus is/vermidts de boosheydt der menschen / maer de tweede maniere is heel onvast/en heel abusivelijck (op dat ick niet en segge heel valsch) in Bodijns, en Leymans, en andere Inquisiteurs Tooverye/hoewel het twee Rechtsgeleerden deses tijdts zijn/ om redenen die men soude mogen inbrengen. Als ten eersten/om dat sy dese onnoosele Wijven beschuldight hebben met onmogelijcke dinghen: Als daer zijn Contract maken met de boose Geesten / die niet lichamelijck en zijn / ende volgens dien/geen personeel verbondt met de Duyvelen maecken en konnen. Ten tweeden/om dat de beschuldingen van hare boeleeringhen nietigh zijn / om dat de Duyvelen gheen lichamen van vleesch en beenen en hebben / ende derhalven voor raseryen te houden/ontstaende uyt begeerte der kinderteelingh in vruchtbare lichamen / ende 't selve ontbeerende / stijght haer ten hoofde/waer door sy sinneloos worden/ende sulke raseryen door sinloosheydt uyt slaen. Ten derden / dat het weer-maecken / daer sy mede beschuldight worden/soo ten aensien der Duyvelen/ als ten aensien der Menschen onmoghelijck is / en volghens dien geen oorsaeck en zijn/der vruchtbaerheydt van haer ende hare Vrienden Landen / ghelijck het haer niet te wijten en is/dat yemants Lant maghere vruchten draeght: alle welcke zegeningen ende straffen / men in Godt soecken moet / die een gever van alle volmaeckte gaven is. Ten vierden / dat sy de hoedanigheden der gewassen/in hare krachten niet en konnen veranderen/ noch andere hoedanigheden gheven/als haer den Schepper der nature gegeven heeft. Ten vijfden/dat het veranderen van hare lichamen in andere formen en gedaenten valsch

is/ ghelijck het oock valsch en versiert is / het ghene ghesepdt wordt dat sy misdreven hebben / in andere ghedaenten/ als haer den Schepper der ghedaenten en lichamen gegeven heeft : Ende meer redenen die men soude konnen inbrengen / en alle de gene die dat seggen en staende houden en getuygen / en behooren niet te ghetuyghen noch geloof waerdigh te zijn/veel min op sulcke onmogelijcke dingen yemandt tot confessie/door de Pijnbanck te dwinghen/ende daer op dan sententie uyt spreken en executeren.

Tymon.

299. Onder de Tooverye is oock begrepen de gene die met vergif omgaen / ende Menschen en Beesten met Vergif-Tooverye te kort doen.

Eusebius.

300. Laet haer daer van behoorlijck ondersocht worden / en als de Rechters door getuygen bewesen wort/dat sy aen 't feyt van vergif schuldigh zijn/'t zy aen menschen of beesten / en naer behoorlijcke informatie de Rechters mogen seggen/ ghelijck voor ons gebleecken is/laet sulcke naer Rechten gestraft worden. Hier over en sal gheen questie vallen. Maer of een oudt of jonck wijf/door personeel en lichamelijk gebiedt des Duyvels/of de Duyvel door het gebiedt van een oudt of jonck wijf/Slangen beenen of Padden/of eenige andere vuyligheyt/onder den drempel der Schaep-stallen hadde begraven / of dan uyt begeerte van den Duyvel/of uyt begeerte van 't wijf/de overgaende Schapen souden sterven : 't Welck ick ontkenne/ en niet sien en kan/ waerom de Schapen meer souden sterven als den Herder/en andere creatuuren die daer over gaen/en den persoon die 't selve gedolven hadde / en derhalven sulcke getuygen zijn niet aennemelijck / jae al waer 't dat sy selve seyden dat sy het uyt begeerte van den Duyvel gedaen hadden/

den / soo en is het niet te achten: by reden / om dat sulcke ghedolven specien soodanige krachten in haer niet en hebben / en derhalven voor raserpen te houden zijn / al waer 't dat sy haer selven beschuldighde / gelijck sekere oude Vrouwe tot Meenene in Vlaender ghe-executeert / die seyde dat sy eenige stoffe in haren Thuyn onder eenen Palm-boom begraven hadde / waer door den Burgermeester Salemon van Robays, (soo sy seyde) sijn een ooghe verlooren heeft / hoewel in 't lesen van haer Sententie seyde het op een ander gemunt te hebben / waer over seecker Persoon / daer teghenwoordigh zijnde / hem over de rasende (en in die qualite) onnoosele Vrouw soo verstoorde / ende seyde voor de Magistraet / indien hy dat ghewetem hadde / sy en soude van Beuls handen niet gestorven zijn / maer soude sijn handen selve aen haer vervuylt hebben. Want het Volck door de Geestelijckheydt verleydt zijnde / komen soo verre / dat sy meynen dat haer felheydt ende wreedtheydt rechtveerdigheyt is: Ende daerom hebben sy op sommighe plaetsen / haer met gloeyende tangen het vleesch van hare Lichamen genepen.

Tymon.

301. Sy moghen wel qualijck met de Vrouwen gehandelt hebben / maer sy en hebben sonder ordre en regel niet gegaen.

Eusebius.

302. Het onverstant / den haet uyt yver der Godsdienst / mitsgaders in sommige de boosheyt heeft soo toegenomen / dat (alleen by weynige) op de reden en mogelijckheydt niet en is gheacht. En by de onverstandige heeft men de oude vrouwen / die in achtigh vielen Tooveressen te wesen / by naer Goddelijcke krachten toegeschreven. Doch sulcke krachten / die de Menschen onaenghenaem zijn / hoewel van Godt

hervloopende tot kastijdinge over de sonde der menschen: het zy door hagel / donder / blixem / en plasregen / en eenighe sieckten / 't welck sy van dees ellendige / en niet konnende / wilden gebetert hebben. Hier onder loopt in sommighe (die segghen betoovert te zijn) practicabele boosheydt / ghelijck in veel plaetsen omgaet / ende in ons ghesprecck aengheteeckent is. Ten kan niet minder wesen / of by sulck onverstandigh / waengheloovigh / superstitieus ende boos Volck / moet yemandt in het gheruchte vallen dat sy Tooveres is / en op 't gheruchte mach den Rechter een Vrouw aenspreecken / examineeren ende ondersoecken. Dit gheruchte / wordt by de Inquisiteurs als overtuyght ende geapprobeert gehouden / als de beruchtighde hare ghewoonlijcke woonplaetse verlaet. Ettelijcke achten dit gherucht soo hoogh / dat sy niet toelaten en willen yemandt te ondersoecken / ten zy dat hy in 't gheruchte is / dat hy of sy Toovenaer of Tooveres is / sustineerende dat het gherucht veeltijdts waerachtigh is / ghelijck Leyman in sijn Juridices contra Sagas, titulo 1. aenteeckent. Dese beruchtighde Vrouwen zijn soo in den haet gheweest / dat een mocht overtuyght worden / van een Persoon alleen al waer sy niet eerlijck / andere gaen wat verder / ende willen datter twee ghetuyghen zijn / al waer 't dat sy Tooveressen waren / maer dat de ghetuyghenisse van eene maer een gheweldighe presumptie en kan gheven: ende Pater Leyman seydt / dat de daghelijcksche ervarentheydt ghenoegh ghelcert heeft / dat hare ghetuyghenisse nauwelijck of nimmermeer en feylt. Ende als men hier Testes infames verwerpen soude / hoe kan eenen Rechter (seydt Leyman) van eenen vroomen ende oprechten Mensche ghetuyghenis hebben / want gheen vroom Mensche / en kan van de daden der Tooveressen ghetuyghen / hy en heeft te vooren alle oprecch-

rechtigheydt verloren / ende met overgheving van lijf ende ziele sijn selven in hare verdoemelijcke secte begheven. Ende in sulcken gevalle (seydt Leyman) zijn de Rechters ende Rechten te vreden / welcke men met vlijtigh naer vraghen / naer den aerdt ende natuure van 't quaedt der Tooverye hebben kan. Ende werdt dese Leere van voornemelijcke Doctoren onderhouden ende geobserveert / en in de Rechthuysen / als van de Roomsche Catholijcke Kercke geapprobeert: Deser Menschen quaedt is soo groot (seydt Leyman, titulo 3. folio 16.) ende wijdt streckende / dat het alle andere quaden in sich begrijpt / want de hooghste Majesteyt Godts wort daer door onteert ende ghelastert / ende is de Christelijcke ghemeynte schadelijck / ende werden alle sonden ende Godts-lasteringhe daer onder begaen / Menschen ende Vee / Lucht ende Elementen / dat lieve Ghewas / 't Veldt ende Boom-vruchten beschadight: ende 't welck der Menschen grootste schade is / sy berooven de Mensche Ziel ende Lijf: Onse gezworene wraeckgierighe vyanden / ende de verdoemde Godtloose Geesten der Hellen toeghestelt: Derhalven de Toovershe Luyden by de Rechten Vyanden der Menschen salighevdt genoemt werden.

Tymon.

303. Hoe is 't mogelijck / als de Geestelijcke ende Wereltlijcke Rechters soo van een Mensch of Menschen spreecken / dat sy niet in den haet ende by het Volck gevreest en souden zijn.

Eusebius.

304. Dit geruchte / ende twee getuygen al waren sy niet eerlijck / is dan genoegh om een Vrouw tot de pijnbanck te verwijsen, en mogen naer hare Rechten een ure lanck gepijnight worden / willende van haer bekent hebben onmogelijcke en ondoenlijcke dingen / die (sonder Godt) noch van Menschen / noch gheen

Creaturen en konnen gedaen werden: Nicolaus Remingius ghetuyght dat hy ettelijcke gesien heeft / die wel twee of drie mael voor onschuldigh los gegeven waren / en daer naer alles bekent hebben.

Tymon.

305. Wat geeft dien wreeden Menschе hier mede anders te kennen / dan dat hy de onnoosele / door de ghestadighe aenklachten van het onwijse Volck / soo moede gemaeckt heeft / dat haer de doodt aenghenamer gheweest is als het leven.

Eusebius.

306. Jae Tymon, als sy door de tormenten van haer gheen bekentenisse krijgen en konden gelijck sy begheerden: doen seyden sy dat de Duyvel haer de kele toe hieldt / dat sy niet spreken en konden / om dat sy hare Mede-ghenooten / in Duyvels ordre zijnde / niet beklappen en souden: De maniere van pijnigen is verscheyden naer de Costumen der Landen / sommige hebben haer op gloeyende kolen doen treden / of in diepe Water doen sincken / om te beproeven of sy Tooveressen waren: Een maniere in Westphalen seer ghebruyckelijck / ende is door het onwijse Volck ende wreede Beuls verciert: want als sy drijvende waren / wierden dan tot de Pijnbanck verwesen / als ghenoeghsame sekerheydt hebbende dat de Tooveressen drijven / hoewel die proeve heel valsch is / uyt oorsaeck de Vrouwen in haer eyghenschap ende natuure / meest al lichter drijven als de Mannen: 't welck haer van Godt den Schepper der natuure / ghegheven is / ghelijck in ons ghesprek is bewesen.

Tymon.

307. Wat raet dan voor die Ellendige / als 't gheme yne volck met sulcke opinie over haer ingenomen is? en de Inquisiteurs en Rechters sulcke maniere van Proceduren teghen haer houden / en haer selven / en het

en het gemeyne volck wijs maken/dat haer Nature haer aenklager is: soo en gebreeckt daer anders niet dan haer eygen confessie.

Eusebius.

308. Om die te verkrijgen daer ghebruycken sy de Pijnbanck toe / die sy by sulcke Rechters qualijck ontgaen konnen / welcke torturen soo gevoelig zijn/ dat een steenen hert licht erbarmen soude over het ghene daer omgaet: Ende alsoo de gheheele saeck wreedt en dwaes is / soo dwaes zijn de vraghen die sy moeten beantwoorden: welcke den Inquisiteur Sprenger in sijn 3. Deel als een reghel voorschrijft in sijn Mallei Maleficarum q. 14. en 15. en Guirlandus 47. N°. 7. naergelaten heeft / en by Pater Paulus Leyman aengheteyckent / als namelijck:

1. Wat sy den verdoemden gheesten voor een eere en eedt ghedaen hebben.

2. Op wat maniere / en solemniteyt en ceremonien sulcks toegaet?

3. Wat sy hem beloven / en met wat woorden.

4. Wat hy boosen geest haer daer teghen belooft / wat voor ghelt / goedt en eer / sy daer door van hem hopen te verkrijghen.

5. Hoe sy op de Toover-plaetsen en aen den dans komen.

6. Of sy te voet gaen / of ghevoert worden.

7. Waer uyt dat Tooversmeer gemaeckt wordt/ en op wat plaets / en met wat stoffen sy dat bereyden en koocken.

8. Met wat saecken sy de menschen / vruchten en vee beschadighen.

9. Of sy door de lucht ghevoert worden / of te voet gaen?

10. Met wat gheleghentheydt sy heen en weder t'huys komen / of sy haer mede-ghenooten en boose geesten daer ghesien hebben.

11. Wat sy voor Offer en dienst den Duyvel ghedaen hebben / en belooven moeten?

12. Wat sy daer doen en verrechten moeten / hoe veel en wat lieden op de hexe-plaets met haer gheweest zijn?

13. Op wat tijdt sy moeten te samen komen / wat sy daer doen / hoe langhe sy by malkander zijn / aen wat plaetsen / of het in bosschen / berghen of leeghstaende huysen zijn? En sulcke nietighe en onwaerachtighe dinghen meer / die tusschen menschen ende menschen met vaste sinnen niet en ghescheiden / maer raserpen van kranckhoofdige / frenetijcke / of dulle menschen zijn / 't welck noch onder de Barbare ende woeste Duytschen omgaet / die al lacchende en sonder verstoorde sinnen / malkander ghetrapte tonnen vol Duyvels in 't lijf wenschen / van welcke quade zeden en gewoonten / de vrouwluyden in Duytslant niet vry en zijn. En als haer dan eenighe ongewoone sieckte aenkomt / soo heeft het de oude Hexe ghedaen: Ende het ghene haer door gramschap / ende dronckendrinckende blijtschap komt in zwacke lichamen en natuuren / schrijven dat den Duyvel toe / door oude wijven ghesonden: Welcke opinie Heydens / en vol Afgoderye is.

Tymon.

309. Maer wat zijn doch de belijdenissen die sy op de vraghen doen en antwoorden / of moeten door pijne antwoorden.

Eusebius.

310. Dat zijn meest onmoghelijcke en ondoenlijcke dinghen / want indien sy niet en willen / noch met waerheydt en moghen bekennen / daer ghebruycken sy het pijnigen toe / op veele en schricke lijcke manieren: Want alsoo haer in 't bysonder naer haer complicen ende medegenooten gevraeght wordt / of sy die niet en kennen / of gekent en hebben

ben ('t welck meest luyden zijn die te vooren door de Pijnbanck haer hebben moeten noemen / en geexecuteert zijn) of sy die en die op de vergaderingh niet gesien en hebben / en daer zijnde / wat voor eere sy de boose geesten gedaen hebben? De antwoorde is by Bodijn aengeteekent (in diversche aentichtingen / dreygingen / en onophoudelijcke en wreede slagen / en by de sotte en wreede Overheydt met de Pijnbanck bevestight) dat sy den Duyvel / die hem selven / soo sommige rasen (en het zy door ydelheydt van sinnen of door de Pijnbanck gedwongen) bekent hebben / dat hy een lichaem hem selven uyt de lucht schept / of uyt eenige andere aertsche stoffe / hem selven makende in Bocks gedaente / om dat de Bocken geyle ende onkuysche dieren zijn (seydt Bodijn) in welcke ghedaente sy hem voor sijn achterste kussen met een brandende keersse in de hant (soo Bodijn en de Inquisiteurs van Atrecht seggen) wiens schellemeryen daer naer geheel aen den dagh gekomen zijn. Ten tweeden dat sy haer overghegeven hebben ten gebruycke van den Sathan / in sulcken gedaente als hy Sathan wil / ende voort sulcke dinghen meer / die niet behoorlijck en zijn om op het papier te stellen / om die gepractiseerde leughenen / en de onmogheliickheydt van menschen en Duyvelen / of in sommige frenetijcke raserye / herkomende uyt sieckte der natuure / die sonderlinge raserye oorsaeckt.

Tymon.

311. Eusebius, ghy seght dat de Rechters om de bekentenissen te bekomen / ghebruycken veele ende schrickelijcke maniere van pijnigen: Doet my daer oock eenigh verhael van.

Eusebius.

312. Tymon, ick versekere u / datter veele door het overdadigh pijnigen zijn ghestorven / diemen dan seyde dat den Duyvel haer den hals gebroken hadde.

En veel het lichaem soo wierdt mishandelt / dat osse al in 't leven hadden gebleven / onbequaem gemaeckt waren om yet te konnen doen.

Tymon.

313. Handelt men soo met de menschen? Het schijnt ongheloovelijck datse yemandt souden doodt pijnigen.

Eusebius.

314. Tymon, ick kenne noch een seecker persoon welcke als Schepen over verschepde procedueren heeft ghestaen / die daer naer beter ghesicht krijghende / met der woone vertrock: Dese persoon verseeckert my / dat de Baljou (ofte Rechter) ter plaetse daer hy ghewoont hadde / een vrouwe (als Tooveresse beschuldight) seer jammerlijck liet pijnighen: Oock soo / dat de Scherprechter seyde / indien men met pijnighen voort-gingh / datse het niet soude keunen uytstaen / ghelijck oock is gebleecken: Want dese Vrouw altijdt ontkennende Toovereß te zijn / en niet te weten wat Tooverye was / riep tot veel malen seer jammerlijck / O Heere Jesus Christus mijn Bruydegom / erbarmt u mijnder / ende verlost my uyt dese ellende. Dit spectakel duurde tot dat de vrouwelijcke nature besweeck: Sy afgelaten zijnde om weder te bekomen / was en bleef doodt: Dit dien boose Rechter siende / (hoewel niet sonder ontsteltenisse) bedacht dese vondt / en seyde / ey siet hoe heeft haer den Duyvel den hals ghebroken: Waer tegen niemandt van de Schepenen yet dorst segghen / en met dese geruchten misleydemen het ghemeene volck.

Tymon.

315. Maer op wat maniere gingense in haer pijnigen te werck?

10

11

12

13

Eusebius.

316. Hoewel het pynighen (over al in ghebruyck) in sijn eyghen aert ingheslen zijnde / seer swaer is / en boven mate groote smerte veroorsaeckt; soo datse veel liever alles bekenden watmen haer voorhielt / (offe wel wisten daerom ter doodt te sullen verwesen worden) want sy liever eens wilden sterven / als soo veelvuldighe tormenten lijden: Soo is het nochtans / datmen in de misdaet der ghewaende Tooveressen / veel wreeder manieren van pijnighen gebruyckt heeft dan in andere misdaden. Oock heeft men daer in verre de mate van de tijdt te buyten gegaen.

Tymon.

317. Eusebius, haddense oock andere practijcken van pijnigen als met den Pijnbanck?

Eusebius.

318. Ja sy Tymon; de Pijnbanck was te gemeen / oock de ordinare Pley / in welcker plaetse sy de Patient de armen achter over de handen teghen malkander ghebonden hebbende / haer soo ophaelden ende vast maeckten: In plaetse van 't ghewicht aen de voeten / hadden sy beneden een houten kruys / alwaer de beenen seer wijt van een / de voeten aen het dwarshout wierden vast ghebonden / en soo wat van de aerde hanghende / wanneer de Patient met roeden geslagen wierdt / trat de Beul met de eene voet op het lange hout / om te meer het lichaem te recken / en op te scheuren de geslage wonden. Sy gebruyckten oock schroeven op de scheenen / 't welck een onlijdelijcke pijne veroorsaeckte. Maer onder ander heeft my de voor-verhaelde persoon vertelt / een wonderlijcke ende vreemde maniere van torture / dickmael onder haer gepleeght / zijnde aldus: Sy hadden een stoel met langhe stijlen / seer bequaem om boven de armen / en onder de voeten daerom buyghende

ghende te konnen vast maken: De sitplaets hadde een ront gat / 't welck in de ronte scherp was / daer de Patient met 't bloote lichaem in most sitten / in de kamer was (kruys-wys met Touwen aen de muur vast ghemaeckt) een Halsbandt van binnen met scherpe pinnen / waer in sy de Patient met sijn hals slooten / ende wanneer hy hem beweeghde soo quetsten hem de pinnen sijnen hals: Dus sittende / wierdt van de Beul met de stoel dickmael heen en weer gheschoven / stont dit de Patient upt / soo stelde men pannen met vyer soo onder het lichaem / als oock onder sijne voeten / om sijne pijne te verswaren.

Tymon.

319. Wat onmenschelijcke en wreede maniere is dat? Maer ghy seght datse de mate van tydt oock verre te buyten zijn ghegaen.

Eusebius.

320. Dat is waer Tymon, want andere maer een korte tijdt op den Pijnbanck of aen de Pley wierden getormenteert / maer dese fexeerden de luyden seer langh / somtydts wel tot tweemael vierentwintigh uuren toe / om haer soo te houden in een gheduurige pijne. Want t' elkens als haer de slaep bevingh / soo en quetste haer niet alleen de scherpe Halsbandt / maer de Beul liet haer oock geen rust door het schudden met de stoel: Ondertusschen maeckten de Rechters in een ander Kamer goe ciere.

Tymon.

321. Och hoe jammerlijck zijnder die ellendighe menschen aen / als die onverstandighe meynen dat haer wreedtheydt rechtvaerdigheydt is.

Eusebius.

322. Dat moet Godt geklaeght zijn. Nicolaus Remingius (by Leyman aengheteyckent) getuyght / als

als Isabella Parda in Lotteringhen soude verbrandt worden / en den Amptman dickwils hadde hooren segghen / dat de Toovereſſen ongevoeligh zijn / soo wilde hy 't nu besoecken of het waer was. Ende om dat veele seyden of de boose geesten haer ongevoelijck maeckten / beveelt derhalven / men soude in seeckere plaetse van haer lichaem een naelde gantsch diep in steecken 't welck in teghenwoordigheydt van veele luyden geschiede / en daer en is geen bloet uyt geloopen. Ende Leyman seydt / dat sy gheen teycken van smerten heeft ghegheven: Waer uyt dese tyrannige moordenaers willen proberen / dat het een teycken van het verbondt is dat sy met den Duyvel ghemaeckt hebben. Wat dunckt u Tymon, soude de Duyvel de lichamen der menschen tegen sulcke tormenten ongevoeligh konnen maecken? Waer mede sullen sy dat bewijsen? Ick roepe alle menschen tot getuyge / hoe teer dat het menschelijck lichaem is tegen sulcke sexatien: Leyman schijnt selve te twijffelen aen de waerheydt van sijn vertellinghe / komt voort met de bedriegerye des Duyvels / en seydt / dat de Duyvel wel kan maecken / dat hy een ander lichaem in plaetse van de Tooveres kan stellen / en alsoo haer ooghen verblinden / hoewel hy seydt dat het selden van Godt toegelaten wordt. En om dese leugen met schijn te beglimpen / seydt dat den ghemeynen man in Westphalen eenen mensche aenseyden dat hy by vlagen eenen Wolf / of (soo men daer seght) eenen Weerwolf wierdt / die wel twintigh mael is gepijnight ghewordden / en al lacchende (soo hy seydt) het uytghestaen hadde / tot dat den Beul (als dienaer van sulcke boosheydt) uyt eenen beecker hem eens toeghedroncken heeft / met bedingh dat hy hem daer op bescheydt soude doen / 't welck den ellendighen mensche aennam / veel licht om sijn benaut en dorstigh hart te laven: Maer den Beul

onder den Wijn Wywater gemenght hebbende / en den Patient het selve hebbende onwetende inghedroncken / begonde te bekennen het ghene sy begeerden (soo Leyman vertelt.)

Tymon.

323. Desen boosen of onverstandigen Amptman / moste die noch aen die ellendige sijnen nieusgierigen lust koelen? Het lichaem dat sy van Godts wegen droegh / en is van Duyvels wegen tegen sulcke tormenten niet ongevoelijck ghemaeckt / maer is eer te glooven dat haer soo veel ellenden / smerten en pijnen aenghedaen zijn / dat de eene pijne met de ander verdooft is. Dat eenen mensche in Westphalen van de dwase landtluyden is aenghebklaeght / en derhalven wel twintighmael is gepijnight gheweest / ten lesten bekent heeft / dat hy hem selven ettelijcke hondertmael in eenen Wolf verandert hadde / en is niet te glooven / om de redenen die ghy in ons gesprek gemelt hebt. Dat hy door kracht van het Wywater / by practijcke van den Beul ingeschoncken / tot bekentenisse is gekomen / laet sy dat wijs maken die het glooven willen / de reden / de nature / ende de mont der waerheydt seydt / dat het de menschen onmoghelijck is. En Leyman gheeft te kennen dat hy onverstandigh of boos is.

Eusebius.

324. Leyman vertelt dat Charonda schrijft / dat een vrou die hy Tooveres noemt / en seyt haer wel gekent te hebben / die van den Duyvel is ongheyoeligh gemaeckt / by reden / als men haer gesoden smeer over haer gantsche lichaem uytgegoten hadde / en al haer gantsche leden schrickelijck daer uyt saghen / sy doch sonder eenigh gevoelen van smerte gantsch rasch van de pijnplaets is wech gegaen / als haer dat swaer gewicht der voet-duymen is afgenomen / 't welck haer niet gehindert en heeft / maer des nachts heeft haer

de boose

de boose geest den hals omgedraeyt. Dat dit waer is seydt Leyman, betuyghde een beseten Mensche / die oock seyde (beseten zijnde) dat sy een Tooveres was.

Tymon.

325. Wie kan sulcke boosheydt hooren sonder hem te ontsetten? Dese Vrouw is doodelijck ghemartelt ende ghetyranniseert / ende om haer boosheydt oft dwaesheydt te bedecken/seggen dat de Duyvel haer den hals ghebroken heeft/ende om dat te betuyghen/ vinden sy eenen mensche / die naer de wijse van besetene (soo sy meynen / of hebben hem ghehuurt) ghetuyght dat sy een Tooveres was. Wat kan hier al valscheyt onder schuylen/waer mede het onverstandige volck misleyt/ en genoeghsaem betoovert wort.

Eusebius.

326. Ja Tymon, dat is oock genoegsaem Tooverye/ als men het slechte volck wijs maeckt/ datmen ten allen tijden groote kracht ghevonden heeft in het heyligh Was/welcke de Pauselijcke Heyligheyt/ tegen dē aenloop des duyvels gewijt en gezegent heeft. En van wegen de figure van de Roomsche Catholijcken Agnus Dei genoemt wordt/ en Bernardus Oliviers (Provinciael der Societeyt Jesu in de Nederlanden) getuyght/en by Delrio aengeteyckent in sijn tweede Boeck in de Inquisitie der Tooverye / dat anno 1599 / een jonge Tooveres die glaeyende yser aen haer voeten is geleydt geweest/geen pijn en heeft ghevoelt / tot dat seecker Priester den raet gaf / dat men haer een Agnus Dei aen den hals hanghen soude/ 't welck geschiedt is / (soo Pater Leyman vertelt) doen begonde sy alder-eerst te bekennen / ende hier door is de Duyvels konst afghedaen gheweest. Dit gezegent Was (seyt Leyman) placht men de betichte Tooveressen aen den hals te hangen / soo ras als sy in den kercker gebracht wierden/en eenen betrouden Dienaer by haer bestelt / die vlijtigh op haer

acht

acht nam/ dat het haer niet afghenomen en worde / als sy ter Torture ghelevdt werden / ende Leyman gheeft te verstaen / als de Tooveressen dat by haer hebben / dat de boose Gheesten dan met hare spokeryen niet en konnen uyt rechten : Ende met soodanighe quacken betooveren sy de slechte Boeren ende Stee-luyden/ ende tyrannuseeren over de ellendighe Menschen. Ende Leyman seydt/dat de Godvruchtighe Rechters / goede ende gheapprobeerde middelen ghebruycken/ende de Ghevanghen in haer spijse wy-water ende gewijt zout gheven / en oock de Pynigh-ofte Verhoor-kamer daer mede besprenghen / ende door eenen (recht daer toe geordineerden) Priester haer spijs en dranck zeghenen / op dat sy haer te lichter helpen / en tot bekentenis brengen / ende dat niet alleen / maer men sal oock by dien Priester de Pijningh-kamer (seyt Leyman) doen cruyseren/ende met de gewoonlycke Ceremonien ende Kercken-ghebruycken (welcke Agendi Romana sonderlinge voorschrijft) bezweeren / om de boose Geesten te verdrijven ende te verbannen / 't welck Sylvester en Delrio in sijn 5 boeck q. 25. betuygen / hoe nutlijck de selve ghebruyckt zijn : ghelijck Delrio schrijft / dat ongevaerlijck over ontrent 30 Jaren gheleden/een Huysmans Jongen geweest is/noch geen 15 Jaren oudt/ maer kloeck van verstant; desen/ soo hy seyde / hadde etteljcke mael by de vergaderinge der Tooveressen gheweest / daer oude en jonghe mans en wijfspersoonen plachten te samen te komen sonder eenigh brandende licht : doch hadde desen Knecht Godt noch sijn Moeder niet verlochent/en hadde haer gewoonlijcke ghebedt (het welck met de Duyvelen in vloecken bestont) noch niet uytgesproken/maer hadde alleen herssenen van Katten gegeten/soo begonde hy in het afnemen van de Maen in sijnen kop irrigh te worden (seyt Pater Leyman uyt Delrio) als hy nu in de

in de stadt Trier upt de Tooverp is gheboert ghe-worden / wierdt hp in een afgheschepden plaets in des Cheurvorsten Hof geset / ende hem eenen Pater der Societept Jesu bevolen / die soude hem den boo-sen Vpandt weder upt drijven: Ende alsoo hp nu gheen macht van de Duyvelen / ende andere ghe-swoorene vpanden meer hebben en konde / welcke hem dat Agnus Dei af scheurden / hadde sijn Cheur-vorstelijcke Ghenade hem laten in het Collegie der Societept Jesu brenghen: Maer daer komende / en hadde den armen Jonghen gheen ruste / soo langhe tot dat sijn kamer met de ghewoonlijcke solemni-tepten naer der kercken ghebrupck is belesen / en-de ghezeghent ghewooden. Desen Jonghen hadde den Cheurvorst selve vertelt: Als wp bp den ande-ren waren / was eenen upt u Hof / welcke sich be-roemde dat hp in eenen nacht (en noemde den selven) als ghp sliept / u eenen vergiftigen dranck hadde in-ghegeven / ende dat door die ghelegenthepdt / dewij-le sijne Cheurvorstelijcke Ghenade dat Agnus Dei, als ghp te ruste ginght / onbedachtsaem op de Ta-fel liet legghen / en bp aldien (sepde den Jonghen) dat ghp een wepnigh meer in 't lijf inghenomen hadt / ghp en soudt het leven daer niet afghebracht hebben. Ende den Cheurvorst bekende / dat hp dien nacht soo zwack gheweest hadde / dat hp ettelijcke daghen daer naer hadde te bedde gheleghen: Als desen Jonghen dat bp veel Edellupden vertelde / welcke het qualijck wilden ghelooben / keerde hp hem tot des Stadts Vicedomb, ende sprack / on-se Toovereessen hebben u oock twee mael naer ghe-weest / maer sp worden van dat tepcken dat ghp bp u draeght / af gehouden en gekeert / in welcke twee Beeldkens zijn / met het gewijde Was (waer upt hp verstont dat Agnus Dei) en den Heer Vicedomb sepde / dat het waer was gelijck den Jongen sepde.

Tymon.

327. Ick en kan niet sien / wat kracht dat het Was in sich hebben soude / alwaer 't van de Pauselijcke Heylighheydt gewydt. Want met sulcke bedriegerye (of veel eer Tooverye) is de boose Geestelijckheydt / wel ghewoon teghen het ghemeyne volck hare boose persoonagie te speelen. Dat den Provinciael der Societeyt Jesu / in de Nederlanden ghetuyght / dat een jonghe Dochter aenghedicht met de daedt van Tooverye / gloeyende kolen aen haer voeten is gheleydt geweest / geeft genoeghsaem haer boosheydt of dwaesheydt te kennen. Het is wel te gelooven / dat sy door sulcke tormenten al ghiseydt heeft wat de dwase of boose menschen begheert hebben: En al het ghene Pater Leyman vertelt van den Boeren-jonghen / en is niet gheloofwaerdigh / by reden / om dat hy by termijnen met sijn sinnen (naer haer eyghen segghen) niet wel bewaert en is gheweest: In welcke raseryen / hy sich imagineerde / of uyt practicabele boosheydt seyde / in het gheselschap der Toovereſsen gheweest te hebben / dat den Cheurvorst van Trier sonder reden / den halven ende by termijnen den heelen Geck al te veel geloofst heeft. Sulck volck is in die landtstreke wel meer te vinden. Het is wel te ghelooven dat den Cheurvorst sijn eygen of den halven dwaes fantasyen al te veel toeghegeven heeft / of van de boose Gheestelijckheydt met opset is bedroghen / welcke boosheydt oprechte Tooverye is. Maer om onse materie van de Pijnbanck te vervolgen: Het gheschiedt dickwils / dat / als de ghepijnighde sullen geexecuteert werden / dat sy dan versaecken het ghene sy bekent hebben.

Euse-

Eusebius.

328. Dat en kan haer by dees wreede en onverstandighe of boose Rechters niet helpen / want daer zijn verscheyden oorsaecken waerom een Tooveres weder mach ghepijnight worden: Als wanneer (seydt Leyman) sy by de Pijnbanck bekent heeft / en haer bekentenis loochent/als dan werdt de Torture weder aen haer erhaelt / of 'er schoon gheen nieuwe beschuldinghen en zijn. Want door dit loochenen worden de eerste beschuldinghen weder levendigh / en staen ghelijck als te vooren / en moeten door de tweede Torture ghesuyvert worden of de daet in alle weghen ghestendigh zijn. Nu Tymon, hebben sy de eerste Torture niet konnen verdraghen / hoe sullen sy in het ghepijnighde lichaem de tweede konnen verdraghen? En als daer dan komen nieuwe beschuldinghen / ingheghêven op de Schotsche maniere / (die Bodijn seer prijst) 't welck is / datter een kistghen in de Kerck sal ghestelt worden / daer een yghelijck een cedelken sal moghen in steecken / daer in den naem der Tooveres staet / en hoe sy haer ghedraghen heeft / in welcke ghemelt wordt haer acten / ende ghetuyghen die teghen haer zijn: Want (seydt hy) het slecht ende eenvuldigh volck / hebben sulck ontsach voor de Tooveressen / dat sy die meer ontsien dan Godt ende alle Overheydt / ende daerom soo stout niet en zijn / dat sy haer durven aenklagen. En dan sullen alle vijftien daghen komen den Rechter ende Fiscael ende openen het kistghen / ende besien de ingheyinghen ende beschuldinghen teghen de Tooveressen. Ende Bodijn seydt / dat dit de sekerste maniere is om teghen haer te procederen.

Tymon.

329. Is dit de seeckerste maniere van procederen/ hier mede werdt de licht gheloovigheydt / en in sommighe de boosheydt / van het onwijse Volck gheapprobeert / ende voor een reghel ghehouden: ende met sulck een maniere van doen / en sal het pijnigen / recken ende strecken / gheen eynde hebben / de eene sal dit / de ander dat ghetuyghen gesien te hebben: dinghen die aen haer selven gheen uytwerckinghen en hebben / ende volghens dien voor raseryen te houden zijn.

Eusebius.

330. Dat is alsoo Tymon, want onder de ghene die te Atrecht als Toovenaers beschuldight waren/ is geweest eenen Hugo Anbri, die door den Inquisiteur beschuldigt was met de misdaet van Toverye/ door neghen ghetuygen/waer van drie in sijn tegenwoordigheydt waren / maer hy ontkende het ghene sy hem aen seyden/ende en wilde noyt bekennen wat pijnen men hem aen deden. Sy presenteerden hem/ wilde hy noch bekennen/men soude hem gratie doen/ maer hy riep overluydt dat hy daer noyt geweest en hadde/noch en wist niet wat het was. Desen Hugo hadde wel vijfthien mael op de pijnbanck gheweest/ jae eenighe reysen wel tweemael op een dagh/ doende hem de zwaerste tormenten aen die men bedencken konde. Ende als sy saghen dat hy niet bekennen en wilde / aengaende de Tooverye / doen brachten sy hem op een Kasteel by Atrecht / ghenaemt Bellemotte, daer wierdt hy op een nieuw ghe-examineert / in presentie van den Beul / ende seyden hem dat hy daer gekomen was om hem te onthoofden: by aldien hy het niet en wilde bekennen: Ende naer het segghen van sommighe / waren sijn ooghen ten dien eynde al verbonden: maer wat sy deden/

den / hy en wilde evenwel niet belijden / dat hy oyt in de vergaderinghe der Toovenaers ende Toovereessen gheweest hadde / segghende altijdt dat hy niet en wiste wat het was / ende dat men hem tot sijn onschuldt dede sterven. Sulcken harden nature heeft oock gehadt eenen Hendrick met den toenaem Petijt, die seven Maenden tot Utrecht ghevanghen lach / beschuldight als Toovenaer / ende was meer dan vijfthienmael ter banck gheweest om die saecks wille / soo strenghelijck datse het plat van sijn voeten verbrandt hebben / om welcks ghedachten hy daer naer als rasende ende uytsinnigh scheen te worden / over de ghene die hem dat aen-ghedaen hadden: Evenwel en konde door de pijne niet gebracht worden tot bekentenis dat hy een Toovenaer was / in sulcken qualite als sy het hebben wilden.

Tymon.

331. Maer wat raedt dan voor die harde natuuren / die naer waerheydt niet en moghen belijden / ende met een vast opset niet en willen belijden / het ghene men van haer door pijnigen wil hebben / dingen die de voorgaende Ghe-executeerde door pijn hebben moeten belijden.

Eusebius.

332. Daer hebben die boose (of onwetende) haer practijcke toe. Want die sy door die harde maniere niet tot belijden ende bekennen en konnen brenghen / daer gaen sy met schoone beloften haer bekooren / van haer gratie te willen doen / ende dat sy maer en sullen hier of daer in pelgrimagie gaen / waer toe dan die Ellendighe haer licht laten ghesegghen: te meer / om alsoo uyt haer wreede handen te geraken / hoewel sy dan dickwils haer woordt niet en houden / ende werden alsoo tot bekentenis ghebrocht van onmoghelijcke ende ondoenlijcke din-

ghen: 't welck zijn meest soodanighe acten / die van boofwichten versiert zijn / om aen de rijcke luyden haer goedt te gheraecken / ghelijck ghebleecken is aen den Heere van Beaufort, die van de Ge-executeerde beschuldight was als Toovenaer / 't welck hy ontkende / ende op sijn eerste examinatie zwoer / dat hy noyt in de Vergaderinghe der Toovenaers gheweest en hadde / ende niet en wist wat het was. Doen quam Meester Jaques du Bois, Decaen van onse Lief-vrouwen Kerck by hem / vallende op sijn knyen / ende badt den voorseyden Heer van Beaufort, dat hy doch soude bekennen in de Vergaderinge der Toovenaers gheweest te hebben: of anders / dat hy (du Bois) niemandt behouden en konde / sonder verbrandt te worden: veynsende desen (du Bois) met hem ende sijne kinderen medelijden te hebben / die altemael arm souden zijn. Hy was een van de oudtste Baender-Heeren van Arthoys / oudt ontrent de 72. Jaren / rijck ontrent de ses duysent Guldens Jaerlijcks / 't welck altemael soude verbeurt zijn ende gheconfisqueert werden / maer by aldien hy bekende / dat hy los soude gaen in vier daghen: waer op dat den Heer antwoordde / dat hy dat niet doen en konde: Want eer dat hy ghevangen wierdt / wierdt hy ghewaerschout dat hy hem wachten soude / maer hy gaf voor antwoordt / dat by aldien dat hy duysent mijlen van daer was / ende dat hy wist dat men hem beschuldighde / dat hy komen soude om hem te verontschuldighen: Tot dien eynde komende in de Stadt Atrecht / om hem te verantwoorden en te excuseeren. Zijn oudtste Soon ende andere van sijn Vrienden / baden ende versochten op hem seer ernstelijck / dat hy hem doch soude willen absenteren / by so verre hy hem in die daedt schuldigh kende / die haer op een nieuw voor antwoordt gaf / dat hy het niet doen en soude / en dat hy gheen
vrees

vreesʼ door eenigh mensch en hadde diesʼ aengaende / doende haer den solemneelsten eedt dien hy doen konde: Ghevende sijn ziel alle de Duyvelen vander Helle; en versaeckende de glorie des eeuwighen levens, by soo verre hy wiste wat de Tooverye was: Ende door den Decaen met sulcke mijnen ende dreyghmenten gheperst zijnde / seyde / ghelijck voorem ghesepdt is / dat hy dat niet doen en konde / vermidts dat hy hem selven verzweeren soude. Daer den Decaen op antwoorde / dat hy hem daer niet mede en soude bekommeren / men soude hem daer van wel absolveren. Ende door sulcke ende diergelijcke redenen heeft den Heere van Beaufort bekent / dat hy in de vergaderinghe der Toovenaersʼ geweest hadde.

Tymon.

333. Wel hoe liep dat af / want doen hy bekende / doen achten sy hem die daedt schuldigh / ofte sy hebben hem meer gratie dan andere ghedaen.

Eusebius.

334. Daer in leydt hare boosheydt / want de voorgaende Ghe-executeerde hadden hem ende andere eerlijcke Burghersʼ ende Burgherinnen (door ghewelde van pijnighen) beschuldight: ende met sulcke bedrieghereye ende ontrouwe / deden sy de Rijcke segghen het ghene sy begheerden / om achter haer goedt te gheraken.

Tymon.

335. Wel aengaende de confiscatie van sijne goederen / hielden sy hem gheen belofte?

Eusebius.

336. Sy en confisqueerden sijn goedt niet / maer sy condemneerden hem in sulcke boeten / dat / by aldien hy geen over rijck Man geweest en hadde / sy en souden hem niet konnen afperssen hebben / in het ghene daer sy hem in verwesen; sy en hielden oock

 haer

haer woordt niet / in de lichamelijcke straffen die sy hem opleyden: noch sy en spaerden hem niet in de voorgaende bekentenissen van de Ghe-executeerde / hoewel sy wisten dat sy met bedrogh ende listigheydt / de selve van haer ten laste van desen Heer / ende andere rijcke Burgers gekregen hadden.

Tymon.

336. Wat waren dan de straffen ende boeten daer sy hem in verwesen?

Eusebius.

337. Ten eersten / Sy verklaerden hem voor Ketter / Apostaet / ende Afgoden-dienaer / ende volgens haer Sententie / wierdt hy met roeden gheslaghen door den Inquisiteur / die hem op sijn schouderen sloegh / doch niet ontkleet zijnde / ende wierdt ghecondemneert seven Jaer ghevanghen te zijn. Ende hoewel sy wel wisten dat hy onschuldigh / ende (in die qualite) onnoosel was / condemneerden hem in groote sommen / welcke sommen bedroeghen seven duysent een hondert en twintigh ponden / het welcke hy moste betalen / ghelijck hier naer in sijn Sententie sal blijcken.

Tymon.

338. Wel / en was het niet genoegh / leyden sy hem noch meer lasten op die hy moste betalen?

Eusebius.

339. Neen sy / maer soo ras als hy bekent hadde / in de vergaderinghe der Toovenaers gheweest te hebben / soo moeste hy tot een boete betalen / aen den Hertogh Philips van Burgondien, de somme van vier duysent guldens; aen den Graef van Estampes twee duysent guldens / ende aen den Baljou van Amiens een duysent gulden / ende aen sijnen Luytenant twee hondert guldens. Desghelijcks deden sy met andere rijcke vermoghende Burgers /

Burgers / naer de hoedanigheydt van de goederen die sy besaten.

Tymon.

340. 't Was wonder dat dien vermogenden Heer / als hy van de ghe-executeerde beklapt wierdt / dat hy niet door en ginck / en soo 't ghemeyne Spreeck-woordt luydt: Niet liever en was in der Voghelen sanck / als in den Yseren geklanck.

Eusebius.

341. In dien tijdt hadde de Geestelijckheydt sulck geloof onder het volck / aengaende het stuck van Tooverye / dat sy de Lieden wijs maeckten het ghene sy wilden: segghende daer by / als yemandt ghemelt wierdt van haer complicen / (soo sy die noemden te wesen) en werdende door yemandt ghewaerschouwt / als hy dan vluchte / soo wierdt teghen hem gheprocedeert / als overtuyght ende verwonnen van de misdaedt / ende sijne Goederen wierden geconfisqueert. Dit heeft den Heer willen voorkomen / wel wetende dat hy niet schuldigh en was in het ghene sy hem aen seyden.

Tymon.

342. Wie soude hem konnen voor sulcke valschheyt verhoeden / sonderlinge als men de Geestelijckheydt betrouwt / die het beleydt en de gantsche saeck als in haer handen en macht hebben.

Eusebius.

343. Met sulcke practijcke by de Pijnbanck hebben sy altijdt om ghegaen / want Pater Leyman, in sijn Juridices contra Sagas, houdt staende / dat men met twee-sinnighe woorden de beschuldighde wel mach uyt locken / als men door de Pijnbanck tot sijn voornemen niet en kan komen / ende haer met twee luydende woorden bedrieghen / ende stelt tot dien eynde een exempel / 't welck hy seer prijst / en (soo

hy seydt) van kloecke ende ervaren Rechters is ghebruyckt: het was (seyt Leyman) een Toove-res die haer selven seer schoon maeckte / en gantsch niet bekennen en wilde / soo hebben die Rechters haer met sulcke belofte naer ghegaen / ende seyden tot haer / wanneer ghy ons de waerheydt rondt uyt bekennen wilt / willen wy u uyt ghemeyne kosten der Stadt / alle u leven langh spijs ende dranck gheven / ende u onderhoudt verschaffen / ende ten overvloedt u een nieuw Huys bouwen laten / (hoe-wel by hem die meyninghe is van een Huys van hout ende stroo by den Galgenbergh / het welck van haer / als sy die verbranden willen / placht gebouwt te werden) en sulcken maniere van practijcke stelt Sprengerus in sijn maleo maleficarum quest. 5. Men placht ettelijcke eerlijcke luyden / daer de Gevange-nen gantsch geen achterdocht op en hebben / tot haer in de Ghevangenis te schicken / welcke als nu en dan met haer discoureren en t' samenspreecken: ende als sy mercken dat sy haer vertrouwen / ende te vreden ghestelt zijn / soo raden sy haer trouwelijck dat sy de Overheydt de waerheydt souden bekennen / die souden haer dan ghenade bewijsen: beloovende haer selve voor haer te bidden: ende als dit alsoo geschiedt is / sal den Rechter selve by haer gaen (seght Sprengerus) ende tot haer komen / ende ghenade toe seg-gen / soo sy oprechtigh bekennen willen / hoewel hy by hem selven verstaet / dat hy haer een goede ghe-nade bewijst / als hy haer van wegen haer verdien-de straffe betale. Ende tot sulcke wijse met haer te handelen (seydt Leyman) behoort oock / wanneer eenen beschuldighden belooft wordt / hy wil hem helpen dat hy langhe leven sal / hoewel hy by hem selven verstaet van de verdoemde Tooverye / tot een saligh en beter leven. Desghelijcks seyt Sprengerus q. 14. malei maleficarum, men kan sonder sonde ghe-

wis

wis belooven / dat sy op Aerden langher leven sullen / al waer 't dat den Rechter voorghenomen hadde / haer uyt het landt te bannen / oft haer tot eeuwige gevangenis te verdoemen.

Met sulcke practycke (vertellen de Inquisiteurs by Sprengerus aengheteeckent) heeft men een ToovereS / die seer hardneckigh bleef / ende niet bekennen en wilde / beweeght / ende hare daet bekent gemaeckt en vertelt/dat voor korte Jaren by Straesborgh in 't slot Koninghsbergh / een Tooveres ghevanghen was / die door gheen tormenten / noch pijne tot bekentenis konde gebracht worden; soo hebben sy haer met reden ondergaen / ende ghesept / Den Heer van het Slot ware over veldt ende landt gherepst / dat sy eerst niet geloovẽ en wilde. Doen ginghen by haer in de Ghevanghenis drie goede bekende ende vertrouwde Vrienden / ende beloofden haer / sy wilden haer daer uyt helpen / want sy haer van de Tooverp yet leeren wilden / het welcke sy (seydt Pater Leyman) eerst weder-stondt / ende het selve haer weygherende/ende haer verweet/ dat sy niet oprechtelijck en handelden. Maer ten laetsten hadde sy haer beter betrouwt / ende ghevraeght / wat sy begheerden te weten / ende te leeren; doen sprack een tot haer / Ick wilde gheren weten / hoe men den Haghel ende Ysel-weer maken kan: De ander wilde weten (seydt Leyman) hoe het met de Gheesten te boeleren / toe-gaet; ten laetsten bewillighde sy haer den Hagel te leeren maken / doen liet sy een schotel met water vullen / ende hiet dat water met den vingher omroeren / ende sy sprack eenighe woorden daer onder / ende terstondt (seydt Leyman) is een groot onweer van Hagel by het Slot ontstaen / desghelijcks in veele Jaren niet en is ghesien ghewoorden. Wat dunckt u/ Tymon, zijn dat niet gheestighe leughenen / van

van geestelijcke mannen gepractiseert: Wie en siet niet dat dit leughen in leughen is gelogen? ende naer haer eygen segghen / met bedrogh en practijcke omgaen / om redenen / die haer door hare boosheydt daer toe bewegen / welcke personagien sy tot Atrecht en elders / onder haer woedende en gierige heerschappye / genoegh gespeelt hebben / ghelijck uyt veele executien gebleecken is. Maer Leyman veynst sich soo conscientieus / dat hy sulcke maniere van doen niet toelaten en wil / om dat sy gheloogghen hebben / veynsende van haer te willen Tooveren leeren / 't welck in haer sin noch ghedachten niet en was; en om dat de schijndeught de saeck een aensien soude gheven / seydt hy / sulcke maniere van doen en is een Christen niet gheoorloft / by reden / om dat de Heylighe Schrifture verbiedt quaedt te doen / op dat daer goedt uyt kome / hoewel hy veel dinghen qualijck seydt / daer spreeckt hy wel / en de waerheydt: Maer ick vraghe al de Inquisiteurs en Toovertrechters / of het gheoorloft is alsmen door tormenteeren ende folteren / uyt haer niet krijgen en kan / datter niet in en is? dat is Hagel en hysel-weer maecken: Sullen dan de Inquisiteurs en Rechters / niet practicabele en boose streecken de onvermogende / en in die qualite onnoosele vrouwen / op sulcke maniere verstricken / die / om van de Pijnbanck ontslagen te zijn / onmogelijcke dinghen bekennen. En bekent hebbende / dan haer goet confisqueren / en haer voor haer leven kerckeren / en alsoo Pater Leyman sich soo conscientieus veynst / als hy seydt dat een Rechter / een vrouw niet en mach laten vry gaen / die een Hagelweer maeckt / by reden / om dat sulck een vrouw een Tooveres is: Maer wy ontkennen dat een vrou Hagel en onweer maecken kan / om dat Hagel en onweer maken Godts werck is / en geen vrouwen / veel min sulcke vrouwen dat oock Toovereffen zijn.

Tymon,

Tymon.

344. Also dese vrouwen door dubbelsinnige woorden verstrickt worden / ende om van de Pijnbanck ontslagen te zijn / dingen bekennen / die aen haer selven niet en zijn / noch van Menschen noch Duyvelen niet en konnen uytgewrocht worden / soo is evenwel haer confessie daer / en hanght dan het vonnis aen het believen van de Rechters / het zy te laten leven of te doen sterven.

Eusebius.

345. Dat is waer Tymon, en hier door komt het / dat als de Wereltlijcke Heeren / de gierighe boose en schijndeughdelijcke Gheestelijckheydt al te veel betrouwen / dat sy deelsaem worden / aen de Tyrannyen en boosheydt der Geestelijckheydt / gelijck tot Atrecht gebleecken is.

Tymon.

346. Maer was den Bisschop van Atrecht deelsaem aen de boosheydt / tyrannye / ende wreetheydt die daer bedreven wierdt?

Eusebius.

347. Neen hy Tymon, want hy was te Romen: en dit boose werck wierdt uytgevoert door de Geestelijckheydt der Kercke van Atrecht, als Meester Pieter du Hamel, Vicaris en Ertsdiacon van Oostervant / Meester Jan Tybault, Canonijck en Officiael / Meester Jan Pocon, Canonijck / ende Meester Mathieul du Hamel, Secretaris van den Bisschop / met Meester Jaques du Boys, Canonijck ende Decaen van de Kercke tot Atrecht, ende Broeder Jan Bisschop van Barnt, Minnebroeder ende Doctor in de Godtheyt / Suffagraen des Bisschops van Atrecht. Dit zijn de principaelste geweest / die dese valscheydt en overgroote tyrannye uytgevoert hebben / krijgende tot assistentie van hare boose aenslaghen / eenen Grave van Estampes, Gouverneur van Perronne.

Tymon.

Tymon.

348. Maer hoe quamen sy daer aen/en wat was het begin van al de wreetheydt en boosheydt die sy daer bedreven?

Eusebius.

349. Daer was de eerste oorsaeck af Meester Pieter Brousaert, Jacobijn, Doctor in de Godtheydt/ende Inquisiteur van het ghcloof/ woonende binnen Atrecht, welcke Meester Pieter van Duway naer Atrecht dede ghevangghen wech voeren/ een lichte wulpsche vrouwe ghenaemt Denysette. Desen Meester Pieter Brousaert, was van sijn orden gesonden naer Bourgonjen, op een generale by een komst die de Jacobinen alle jaren houden/ welcke by-eenkomst was te Langres in Bourgonjen, geduurende dese by-een-komst was daer als Toovenaer verbrant eenen Robinet de Vaulx, ghebooren van Hebuternes in Arthoys/ die beleden hadde/ dat de voorseyde Denysette,ende eenen Jan Tenay, of Jan Labit, (in de wandelinge ghenaemt Labbe de Peu de Sens) sijne Landtslieden/ niet meer andere die Toovenaers waren/ soo den Inquisiteur seyde: Ende dit was de eerste inleydinghe van de droevighe Tragedie die daer naer gevolght is. Dese Denysette van Duway naer Atrecht gevoert zijnde in des Bisschops ghevangheniße/ wierdt onderbraeght ende verscheyden reysen ghepijnight in het bywesen van den Vicarisen van den Bisschop/ als Meester Pieter du Hamel, Ertz-diacon van Oostervant, Meester Jan Thybault, Canonijck ende Officiael/ Meester Jan Pocon, ende Meester Mathieu du Hamel, Secretaris van den Bisschop/ en oock Canonijck van Atrecht, ende by dese voorseyde voeghde sich Meester Jaques de Boys, Doctor in de Godtheydt ende oock Deecken van de Kercke van Atrecht,

oudt

oudt ontrent vier-en-dertigh jaren / welcke Meester Jaques sich meest bemoeyde om Denysette te ondervraghen / aengaende de Tooverye, de welcke ten lesten naer dat sy verscheyden reysen op de Pijnbanck gheweest hadde / bekende sy dat sy in de vergaderinge der Toovenaers ende Tooveressen gheweest hadde / daer sy verscheyden persoonen ghesien heeft / onder andere Jan Labbit of de Peu de Sens, die oock door den Inquisiteur in des Bisschops gevangenisse geleydt was / ende wierdt soo ghehandelt dat hy hem selven meende de tonghe af te snijden / om dat hy niemandt onschuldigh zijnde en soude tot sijn onschult beklappen / ende hadde hem selven soo gequetst / dat hy qualijck konde spreecken / doch lieten hem daerom niet door pijnighen te ondervragen / want hy konde wel schrijven / ende deden hem selve sijn bekentenis in gheschrift stellen / welcks inhoudt was / dat hy in de vergaderinghe der Toovenaers ende Tooveressen gheweest hadde / ende daer gesien te hebben veele volcks / die hy met namen en toenamen noemde / menschen van alle staten / Edel en onedel / Borgers en oock Geestelijcke persoonen / mannen en vrouwen / onder andere eenen Hugo Cannery, toe genaemt Patre Nostre, zijnde een Barbier / noch eenen Jan du Febure, en vier vrouwen / en wierden alle ses geleydt in des Bisschops ghevangenisse. Dese saeck alsoo begonnen zijnde / begonde goeden raet by haer dier te worden / eenighe wel siende alsmen soo voort gingh / dat het daer by niet blijven en soude / dies wilden sommighe men soude haer tegen Paesschen al te samen los ende vry laten gaen / maer hier stelde hem teghen Meester Jaques du Boys, en stelde hem als party van de gevangenen / met Broeder Jan Bisschop van Barut, Minnebroeder / Doctor in de Godtheydt / en Suffragaen des Bisschops van Atrecht, gheholpen zijnde met dommen yver

door

door Graef Jan van Estampes, Gouverneur van Peronne, die daer op datelijck naer Atrecht quam/ dreygende de andere/en haer belastende haer devoor te doen met de ghevangenen / of dat hy het op haer soude verhalen: De ghevangenen door ghewelt van pijnigen beleden hebbende dat sy in de vergaderinge der Toovenaers gheweest hadden / en daer gesien te hebben veel mannen en vrouwen van verscheyden staten / rijcke en arme / Gheestelijcke en Wereltlijcke persoonen / sonder ghetal / soo hebben de Geestelijcke haer beraden wat sy hier in te doen hadden / waer van sommighe haer advijsen gaven/ dat by aldien sy het verbondt dat sy met den duyvel gemaekt hadden / wilden wederroepen / men haer niet en behoorde te doen sterven / by aldien sy in het Tooveren gheen moorden ghedaen en hadden/waer teghen sich weder stelde den Suffragaen, en den Deecken van ons Lief-vrouwen Kerck tot Atrecht,en verstonden ter contrarie/ datse al mosten sterven/ niet alleen die bekenden datse in die vergaderinge der Toovenaers gheweest waren: Maer oock die / die van haer beschuldight waren / hoewel sy het niet en bekenden noch door pijnighen noch anders/ alsser maer drie of vier getuygen tegen haer waren. Den Deecken en den Bisschop deeden op die maniere groote neerstigheydt en moeyte/om haer te doen sterven. De selfde Deecken seyde en verklaerde in een vol ghesel schap daer hy in was/ (den Autheur van dese Historie/ daer ick dit uyt ghenomen hebbe / verklaert / dat hy het hem heeft hooren seggen) dat het derde deel van Christenrijck wel in de vergaderinghe der Toovenaers geweest hadden / ende datse Toovenaers waren/ en dat hy dingen wist die hy niet en mochte seggen / seggende daer by / dat al de ghene die beschuldight waren als Toovenaers / mosten Toovenaers zijn / en datmen niemant en konde beschuldigen die

het

het niet en was/willende gheen teghenspreecken lij-
den / 't zy van Klercken of andere / haer dreygende
ende seyde/dat die behoorden ghevangen te worden/
als suspect zijnde van Tooverye: Seyde oock / dat-
ter gheen verbrandt en wierden / of als het op een
nijpen gingh / ontkenden al dat sy te vooren bekent
hadden / en dat dit den Duyvel haer dede doen / om
dat sy souden verdoemt zijn ter Hellen. En dit alles
hiel oock staende den Bisschop van Barut, Minne-
broeder/ Suffagraen des Bisschops van Atrecht, seg-
gende / dat het waer was: En seyde oock / datter
Bisschoppen ende Cardinalen in haer orden waren/
en dat hy gheloofde datter sulcken grooten hoop in
haer orden was / dat / by aldien sy een Koningh of
Prins onder haer ghehadt hadden / sy haer opwer-
pen souden tegen alle de andere / die van haer com-
pagnie niet en waren / en datse de andere groote vi-
leynye en leedt souden aen doen. Dese Bisschop was
gheweest Biechtvader van de Paus van Roomen
(Nicolaus de Vijfde) gheduurende het Jubeljaer
1450 / eer hy Bisschop was ghewordden / en daerom
seyde het ghemeyne volck/ dat hy veele dinghen wi-
ste die andere niet en weten: Hy hielt oock staende /
dat soo ras yemandt ghevangen was om Tooverye/
dat haer niemandt en mochte by staen / 't zy Vader
Moeder/ of eenige van haer Vrienden/ op pene van
mede ghehouden te worden / als Toovenaer/ en dat
oock de ghene die beschuldight waren/niet en moch-
ten wech loopen / doende haer devoor om al de gene
die sy in handen kreghen / van kant te helpen / en-
de haer goedt te confisqueren of onder malkander
uyt te delen: Deden en seyden soo veel / datter op
een nieuw gevangen wierdt (beschuldight als Too-
venaer) Jennyn de Berry Houtkooper / dede oock
op een nieuw schrijven aen den Graef van Estam-
pes Gouverneur van Perronne, die haer Devota-

ris was / en haer in alles gheloofde wat sy seyden / welcke Graef haer belaste dat sy het Proces met de ghevanghens souden kort maken: Waer op dat de Vicarissen van den Bisschop deden vergaderen de Clerisie van Atrecht, haer toonende de depositien ende de Processen die ghemaeckt waren teghen de seven ghevanghenen / Als Denysette, Anvergne, Bellotte, Vergongon, Bacquinette, Labbe de Peu de Sens, en Jan de Febure, (Hoewel dat le Febures Proces achter ghebleven was / overmidts men hem verhanghen of ghehanghen vondt / des nachts te vooren eer haer Sententien overghelevert waren) naer dat de Klercken / te weten den Prior van S. Vaast, (Doctor in de Godtheydt) met meer andere soo wel de Canonijcken van Atrecht, Cappellanen, Jacobinen, Minnebroers, Carmes, als Weereltlijcke Klercken / te weten / Meester Gillis Flamen, ende Mathieu Patlie, Advocaet tot Beauquesne: Als sy de Processen oversien hadden / ende haer opinien daer van ghesepdt hadden / soo werden des anderen daeghs (zijnde den 9 Mey 1460.) op de plaets van 't Bissehops huys / op een groot Tooneel (tot dien eynde ghemaeckt) ghebracht de voorseyde seven gevangenen / (doch le Febure doodt zijnde) en werden haer eenighe schandt-teyckens aenghedaen / daer op gheschildert stont de figure van een Duyvel / in sulcken ghedaente als sy hem beleden hadden ghe-eert te hebben / ende sy luyden op hare knien voor den Duyvel.

Tymon.

350. Maer wat waren hare misdaden en feyten die sy bedreven hadden?

Eusebius.

351. Tymon, den Inquisiteur las haer misdaedt voor

voor al het volck / (die uyt alle Dorpen by Atrecht daer ghekomen waren / om dese luyden te sien / en hare misdaedt te hooren) welcks inhoudt was dese:

1. Dat sy gheweest hadden in de vergaderinghe der Toovenaers ende Toovereſſen, ende de maniere hoe, als sy wilden nae de Tooverfeesten gaen, soo besmeerden sy een kleen stocxken met salf die de Duyvel haer ghegeven hadde, oock besmeerden sy de palmen van haer handen, daer naer namen sy het stocxken tusschen haer beenen, ende terstondt vloghen sy daer sy wesen wilden, over groote Steden, Bosschen en Bergen, daer sy malkanderen vonden, ende daer was bereydt een tafel met wijn ende spijs.

2. Dat de Duyvel daer present was in verscheyden gedaenten, als in de ghedaente van eenen Bock, dan in een Hondt, dan in een Aep, oock in de ghedaente van een mensch, welcke sy dan alle eer bewesen, ende de meeste gaven hem hare ziele, ofte ten minsten eenigh lidt aen haer lichaem.

3. Dat sy, doen hy (Duyvel) in Bocks ghestalte was, hem voor sijn achterste ghekust hadden, met een brandende keers in de handt.

4. Dat *Jan Labbit* of *Labbe dè Peu de Sens* geweest hadde den rechten Leydtsman, om de nieuwe aenkomelingen dese eer ende aenbiddinghe aen den Duyvel te doen doen, en na datse hem dese eer aengedaen hadden, traden sy op het kruys, 't selve bespouwende tot spijt van Jesum Christum en de H. Drievuldigheydt; daer nae toonden sy haer achterste ten hemelwaert na het Firmament, tot spijt van Godt.

5. Dat sy in de vergaderinge, naer dat sy wel ghegeten ende ghedroncken hadden, gebruyckten sy met malkanderen haer vleesschelijcke lusten, ja de Duyvel maeckte hem selve in de gedaente van een Man, ende gebruyckte de Vrouwen. Insgelijcks vermaeckte de

Duyvel weder hem selven in de ghedaente van een Vrouw, ende de Mans gebruyckten de Duyvel (zijnde in de ghedaente van een Vrouw) ende meer andere sonden, die den Inquisiteur veynsde niet te willen noemen, uyt vreese dat den onnooselen wetenschap souden krijghen van sulcken vileyne, onbehoorlijcke ende grouwelijcke misdaden.

6. Dat *Jan Labbit* (of de *Peu de Sens*) de salf, daer sy haer mede besmeerden, dickwils gemaeckt hadde, op dese volgende maniere: te weten, dat als sy gingen om het heyligh Sacrament te ontfangen, soo namen sy de Hostie, zijnde het kostelijck lichaem ons Heeren Jesu Christi, ende deden dat in eenen pot vol Padden, ende dat lichaem, zijnde het Sacrament Christi, lieten sy daer soo langhe in, tot dat het de Padden op-ghegheten hadden. Daer naer namen sy de beenen van verhangene Christenen, ende maeckten die tot pulver: daer naer dooden sy de voorschreven Padden, met dat pulver van die beenen, daer by doende bloedt van jonghe Kinderen, met het bloedt van Maeghden, met eenighe kruyden, ende andere dingen maeckten sy de voorsz. Salf: en dese Salf heeft dickwils gemaeckt *Jan Labbit* of de *Peu de Sens*, ende aen de andere ghelevert.

7. Noch seyde den Inquisiteur, dat in de vergaderinghe, de Duyvel haer beval, ende verboodt in de Kercke te gaen om Misse te hooren, oock het Wywater te nemen, maer by aldien sy het namen om te toonen dat sy Christenen waren, mosten sy segghen, met oorlof van mijn meester, (by haer selven) meynende den Duyvel, verbiedende haer oock te biechten te gaen; ende dat de Duyvel onder haer en in haer vergaderinghe predickte, datter naer dit leven gheen leven meer en was.

8. Den Inquisiteur verklaerde oock, soo daer yemant in de Vergaderinghe was, die wilde achterwaert

gaen,

gaen, of dat hy berouw hadde, die wierdt soo geweldigh van den Duyvel ghestaghen met een Bullepees, dat haar vleesch aen haer lichaem verplettert was: Den Inquisiteur las voorder, datse haer Vergaderinge ghehouden hadden in 't Bosch van Moslaines, dicht by Atrecht: En in 't Bosch van Maugart, eën half mijl van Atrecht: En by de hooge Fonteynen, dicht by Atrecht: En datse te voet by schoonen dagh naer de Fonteynen gegaen waren.

9. Dese dinghen aldus by den Inquisiteur den volcke voorghelesen zijnde, vraeghde hy elck in het bysonder of het soo niet en was, die altemael voor antwoort gaven, ja het: Ja, selfs de voorschreven *Jan Tenay*, of *Labbe de peu de Jens*: Dese bekentenisse alsoo gedaen zijnde, wierden terstont het wereltlijcke recht overghegheven, als verdorven leden, niet waerdigh om leden van de H. Kerck te zijn, alle hare heretitagien geconfisqueert voor den Hertoge van Bourgondien, haer roerende goederen voor den Bisschop *Denysette*, wierdt overgelevert aen de Magistraet van Douway, die daer quamen om haer te hebben, *Jan Labbit*, en de vier Vrouwen, aen het Gerecht van Atrecht, die haer verwesen om tot pulver verbrandt te werden.

Tymon.

352. Indien sy onschuldigh zijn / wat is dat een ellende geweest over de ghene die dat over komt / wat een harten-leet / wat een rouwe onder de vrienden van de afgestorvene? O goede Godt! hoe kondt ghy dat verdraghen? Ghy weet ende doorsiet alles / ten dede u groote en overgroote lanckmoedigheydt / sulcke versteende booswichten soudt ghy dadelijck in de verdoemenisse werpen.

Eusebius.

353. Ja Tymon, sy zijn onschuldigh gheweest/en niet alleen sy / daer nu van verhaelt is / maer al de

 naer-

naervolgende / soo de ghene die ter doodt verwesen zijn / als de ghene die mindere straffe hebben moeten lijden.

Tymon.

354. Wel de ghene die sy tot de doodt verwesen / beklaeghden die haer niet van het onrecht datmen haer aendede?

Eusebius.

355. Dat en mocht haer niet helpen / sy ginghen voort met haer boos voornemen / want soo haest als sy haer Sententien hoorden uytspreecken / soo riepen sy als rasende vrouwen tegen Mr. Gillis Flamen Advocaet / die daer present was / die haer op de Pijnbanck ondervraegt hadde / ha ghy valschen ende ontrouwen verrader / ghy hebt ons bedroghen / ghy hebt ons geseydt / by aldien wy bekenden dat men ons voorhielt / dat men ons dan soude laten gaen / en dat wy anders gheen penitentie en souden doen / dan thien of twaelf mijlen verre in Pelgrimagie gaen: Ghy weet dat ghy ons verraden hebt / en seyden daer openbaerlijck / dat sy noyt in de vergaderinghe der Toovenaers gheweest en hadden / en al het ghene dat sy bekent hadden / was geschiedt door ghewelt van pijnighen / en door de schoone beloften van Meester Gillis Flamen, ende van andere die haer ondervraeght hadde / ende veel meer andere dinghen die sy daer seyden. 't En mocht haer niet helpen / want sy wierden dadelijck den Beul overghelevert / ende terstont naer de plaetse der Justitie ghebracht / daer hare lichamen tot pulver verbrandt wierden. Als sy geleydt werden om te sterven / riepen sy onwederroepelijck in 't openbaer tot datse haren gheest gaven / datse noyt in de vergaderinghe der Toovenaers ende Tooveressen gheweest en hadden / en al datse bekent hadden was gheschiedt door pijne / ende oock om datmen haer

wijs

wijs maeckte soo sy het niet 'en bekenden dat men haer verbranden soude. Oock naer het overleveren van haer vonnis / tot haer doodt toe hebben sy ghedaen al dat goede Christenen behooren te doen / met haer te biechten / ende haer zielen Godt te beveelen / het volck biddende dat men Godt voor haer bidden soude / versoeckende op alle de ghene die sy kenden / dat men doch misse voor haer doen soude / stervende in sulcken staet datse noyt in de vergaderinghe der Toovenaers gheweest en hadden / en datse noyt en wisten wat het was / welcke woorden en manieren / brachten het volck in naerdencken ende groote murmuratie.

Tymon.

356. Ten was gheen wonder dat het volck begonde te murmureren / want sy storven als goede Catholijcken / en gheloofden als Christenen / by reden / om dat sy haer bereydende naer des tijdts ghelegentheydt soo dat behoort / ende zijnde bekommert met het aenstaende oordeel / want indien sy dat niet gheloooft en hadden / wat behoefden sy te begeeren dat men Godt voor haer bidden soude. Als men hier op denckt / soo is de geheele geschiedenis vol teghenstrijdige dinghen / ick wil het Godt beveelen die een kenner des ghemoedts is.

Eusebius.

357. Dat is wel gheseydt Tymon, in die dinghen die eyghentlijck en alleene Godts zijn / al is 't dat wy die niet begrijpen en konnen / soo moeten wy ons verstant nederleggen / en bidden hem aen in sijn wijsheydt en almachtigheydt / maer de wercken der menschen en der duyvelen mach men wel ondersoecken / en oordeelen haer naer de reden en moghelijckheydt en der heylighe Schrifture / want beyde de ghevallen schepselen hebben geen onbepaelde macht / ende moeten binnen de palen van de natuure blijven /

die sy van den Schepper der natuure hebben ontfangen / sonder eenighe veranderinghe daer in te lijden / dan van sijn Almachtigheydt.

Tymon.

358. Ick moet u dat naer de reden / die onder redelijcke menschen behoort plaets te hebben / toestaen: Maer hier uyt sal volghen / dat de confessie onwaerachtigh is / ende volgens dien de Sententie qualijck geweest.

Eusebius.

359. Niet alleene qualijck / maer oock booslijck in sommige persoonen / en in sommige door onverstant van de Geestelijckheydt verleydt / en bedroghen zijnde door schijn van Godts-dienst.

Tymon.

360. Geeft daer reden van Eusebius?

Eusebius.

361. Op het eerste Artijckel, dat sy in de vergaderinge der Toovenaers geweest hebben, is haer op de Pijnbanck uytgeperst, en hebben door fexatie haer aengedaen moeten seggen het ghene die boosewichten begeerden, blijckende daer uyt, dat het besmeeren van een stocksken dat sy tusschen haer beenen hielden, sulcken hoedanigheydt en krachten niet in en heeft, dat de hoedanigheydt der zalf die oock niet in hebben en kan, vermidts de wille den Stuurman van het vlieghen is (soo dese leugenaers seggen.)

Het twede Artijckel is versiert, en een leughen gepractiseert by de boose Geestelijckheydt; by reden, om dat de Duyvel een Geest der Hoovaerdye is, ende volgens dien, al waer 't dat hy de macht hadde, dat hy de ghedaente van een Hondt niet en soude willen aennemen.

Het derde Artijckel is spottelijck, en gheen antwoorde waerdigh.

Het vierde en is niet gheloofllijck, maer gepracti-

feert van schijn-deughden, ghebouwt op gierigheydt, gelijck in het eynde gebleecken is.

Het vijfde Artijckel is soo schandelijck leugenachtigh, dat de eerbaerheydt het niet toe en laet te wederleggen, behalven de onmogelijckheydt der Boosser Gheesten, in het aennemen der Ghedaenten ende Schepselen (soo dese leugenaers versieren) begrijpende in hem de schijndeughdige boosheydt van den Inquisiteur.

Het seste Artijckel, dat het maecken van hare salf leughenachtigh is op diversche manieren; Ten eersten, Om dat de stoffen die sy daer toe ghebruycken, de krachten niet en hebben om sulcks uyt te wercken, waer van ick een yegelijck late oordeelen.

Ten besluyte van hare misdaden, (soo die boose daer seyden) dat de Duyvel haer verboodt te Biechte te gaen, ende Misse te hooren, of soo sy het deden, moesten dat met verlof van den Duyvel doen: Ick antwoorde, dat dit een blijckende leughen is, want de Duyvel en sal (naer sijn nature) noyt toe laten, dat Hoeren (gelijck dit gheweest zijn) sullen te Biechten gaen, veel min Godtsdienstighe Sacramenten gebruycken, om hem selven uyt een boos leven in een beter te herstellen: noch veel onwaerachtigher is 't, dat als yemandt van eenighe boosheydt wil afstaen, ende berouw hadde van het vorighe quaedt leven, dat het Godt toe laten soude, dat de Duyvel hem met een Bulle-pees soude slaen, dat het vleesch aen sijn Lichaem soude verplettert wesen. Ende sullen om tijdt te winnen, de andere tegenstrijdige dingen voor by gaen.

Tymon.

362. **Maer alsoo de pijnbanck en de boosheydt der Geestelijckheydt / die onnosele (in die qualite) dat uytgeperst hebben / ende hebben oock willen weten wie sy tot Mede-gesellen hadden in hare Vergaderin-**

ringhen/ soo en konde het daer niet by blijben: want het begonnen quaet treckt gemeynelijck andere boosheden naer hem.

Eusebius.

363. Als sy de eerste ghe-executeert hadden/ soo hebben sy de afgheperste belijdenissen/ in andere te werck ghestelt/ want terstont naer haer overlijden/ wierdt ghevanghen eenen Thomas de Bontwercker, noch eenen genaemt le Petijt Henriet, zijnde een van de ghene die de Ryffel-kramen op hiel/ noch eenen Jan du Bois, woonachtigh te Wailly/ noch eenen genaemt Jaquet Kock, van de Gouverneur van Atrecht/ met Colijn de Bullecourt, noch de vrouw van een Sadelmaecker/ ghenaemt la France Comteé, noch een vrouw ghenaemt Collette le Screbeé, ende een jonghe Dochter ghenaemt Printamgai, beyde befaemde Hoeren/ noch een jonghe Dochter/ ghenaemt Catron, in wandelinghe ghenaemt la Guigande, noch een jonghe Vrouw ghenaemt la Parquemiere, niet eene ghenaemt Jennine de Lucq, beyde Hoeren: Dit licht geselschap/ alsoo in Heeren slooten zijnde/ was altesamen Volck daer weynigh verhael op was/ ende ghelijck de eerste/ lichte Vrouwen waren/ behalven Jan de Peu de Sens, (volgens sijnen naem) op veel naer de wijste niet: Soo waren dit Hoeren/ van sulcken slagh ghelijck de eerste gheweest hadden: Maer evenwel van sulcke practijcke dat sy in plaetse van arme Toovenaers ende Toovereffen rijcke noemden/ zijnde het ooghmerck van eenighe der boose Geestelijckheydt/ daer sy het heele werck naer aenleyden/ gelijck uyt het eynde gebleecken is/ dese door de Pijnbanck gehandelt zijnde als de voorgaende/ bekenden door de pijne die men haer aen dede/ dat sy eenige Borghers en Borgerinnen van Amiens

Amiens en Doornick / in de vergaderinge gesien hadden / maer den Bisschop van Terrowane (doe ter tijdt in de kerckelijcke saken over Doornick regerende) haer gehoort hebbende / lietse altesamen vry ende los uytgaen: seggende / dat hy niet en geloofde dat sy seyden gedaen te hebben / of doen konden het ghene sy seyden / ende hadde de Tooverye daer mede in die Steden een eynde. Dese elf Persoonen tot Atrecht ghevanghen zijnde / wierden door beleydt van den Inquisiteur / ende den Suffragaen des Bisschops / met de Vicarissen verwesen / betuyght zijnde van de voorgaende ghe-executeerde Toovenaers ende Tooveressen te wesen / die weder door fortse van pijne beklapten andere / maer rijcke ende vermoghende Borghers ende Borgherinnen / ende dit was de oorsaeck / dat het van de arme ende ongheachte overvloogh op de rijcke ende aensienlijckste persoonen.

Tymon.

364. Ick bidde u vertelt de Historie soo als sy gheschiedt is by gissing van tijdt / onder Hertogh Philips van Bourgonjen, Grave van Vlaenderen ende Arthoys / dat in dien tijdt een goedt Heer was.

Eusebius.

365. Dat is waer Tymon, maer een Heer die de Gheestelijckheydt vertroude / in al het ghene sy seyden sonder reden te eysschen / ghelijck uyt hare bekentenissen blijckt / en alsoo den Hertogh soo licht haer vertroude / soo ginghen sijn mindere Rechters achteloos met de saeck voort; want den Inquisiteur met sijnen aenhangh verklaerden haer voor Toovenaers / die sulcks en sulcks ghedaen hadden / en sonder de beklaeghde te hooren / verwesen haer verbrandt te worden.

Tymon.

Tymon.

366. Wat waren de Tooveryen / die de Gheeste-lijckheydt seyden dat sy bedreven hadden?

Eusebius.

367. Dat waren ondoenlijcke dingen / soo ten aensien van Duyvelen als menschen / en volghens dien / in beyde schepselen en in hare natuure / als oock in die stoffen die sy daer toe ghebruycken / on-mogelijck / onwaerachtigh / en door de pijnbanck haer doen segghen en bekennen.

Tymon.

368. Mosten sy alle elf haer leven in vyer en roock laten?

Eusebius.

369. Uytghesept *Jan du Bois*, en de vrouw van een Sadel-maecker: Want in 't jaer 1460. wierden sy binnen Atrecht ghebracht / op een groot Too-neel tot dien eynde gemaeckt op de groote plaets van 't Bisschops huys: Jan du Bois, Jaques de Cock, van den Gouverneur van Atrecht / Colijn de Balle-court, de vrouw van een Sadel-maecker / ghe-naemt Franche Comte, Colette, Lescrebeé, een Hoer / Printamgay, Cateron in de wandelinghe / ghenaemt la Guigande, la Parquemiere met Jenne de Lucq (altemael hoeren) en daer werden op haer hoofden een Mijter gheset / op welcke gheschildert was de ghedaente van een Duyvel / in sulcker voe-gen als sy bekent hadden hem ghe-eert te hebben / en daer werde openbaerlijck gelesen / door den Inqui-siteur Mr. Pieter Brousaert, in presentie van alle het volck dieder met hoopen waren: Daer wierdt ghe-lesen / dat sy in de Vergaderinghe der Toovenaers gheweest hadden / en dat sommighe van den Duy-vel vleeschelijck bekent waren / de een in ghedaente van een mans persoon / de ander in ghedaente van een Haes / ooch van een Vos / en ander beesten.

Dat

Dat Collette tot drie reysen toe de Hostie (of het kostelijck lichaem Christi) ghegheven hadde aen Jan Labbit de Peu de Sens, (te vooren ge-executeert) om de Toover-salf af te maecken / maer Collette riep overluydt dat het niet waer en was / en wilde noch meer segghen/maer men liet haer niet toe te spreken.

Naer dat den Inquisiteur yegelijcx Confessie ghelesen hadde/ vraeghde hy / elck bysonder/ of het niet waer en was dat hy ghesept hadde/die altemael seyden / jae het / behalven Colette: Oock vraeghde hy / de ghene die beleden hadden van den Duyvel vleeschelijck bekent te zijn / oft het waer was? die oock openbaerlijck seyden: Ja het. Naer welcke belijdenissen / gaf den Inquisiteur haer sententien over in Latijn en Francoys/ende waren dese naervolgende:

Dat den voorsz. *Jan du Bois*, en de vrou ghenaemt *le France Comte*, overmits sy noyt wederroepen en hadden, zedert haer eerste bekentenisse, maer hadden altijdt ghebeden ghenade, ende gratie, ende dat de andere, zedert haer eerste Confessie, dickwils verandert hadden, somtijdts (seggende datse daer niet gheweest en waren, jae oock datse niet en wisten wat het was, hoewel sy 't altemael bekent hadden op het voorsz. Tooneel) daerom werden sy, behalven *du Bois* en de vrouw, overgelevert het Wereltlijck Recht (als verdorven leden) aen den Luytenant van Atrecht, te weten, *Jaques de Cock* van den Gouverneur, *Le Screbeé*, *Printamga*, *Catron*, *la Parquemiere*, en *Jenne de Lucq*, die terstondt gheleydt wierden naer het Gerecht van Atrecht, ende daer wierden hare lichamen tot pulver verbrant, ende en werden niet ghevoert voor Schepenen van de stadt, ende en hadden anders geen Sententie, als alleen overghelevert te zijn aen 't Wereltlijcke recht, als verdorven leden, ende werden alsoo op een karre henen ghevoert.

Tymon.

Tymon.

370. Dat was een groote achteloosheydt van de Heeren Magistraten / dat sy de Gheestelijckheydt alleene op haer woordt soo veele vertrouwden / vermidts onder dat volck soo wel boose ende onwetende schuylen als onder andere staten van menschen.

Eusebius.

371. Dat is alsoo Tymon, maer dit ghebreck schuylde hier alle beyde/namentlijck/onwetenheyt/ en boosheydt: Want indien sy met Studie en Meditatie/in neerstigheydt de Heylige Schrifture (volghens haer beroep) ghelesen hadden/ sy souden daer wel ghevonden hebben de nietigheydt en onvermoghen der Duyvelen en menschen/ midtsgaders wat Tooverye is: En volghens hoe men hem daer voor wachten sal: Jae hoe men het quaedt der Tooverye sal kennen / en kennende / sal schouwen.

Tymon.

372. Beklaeghden sy haer niet in haer uytterste van het onghelijck haer aenghedaen?

Eusebius.

373. 't Was wonder om sien hoe sy een yeder baden dat men voor haer bidden soude/seggende openbaerlijck dat men haer tot haerder onschuldt dede sterven/en datse noyt in de Vergaderinghe der Toovenaers gheweest en hadden / ende niet en wisten wat het was / ende dat sy bekent hadden was gheweest door kracht van pijnighen/segghende veel andere dinghen teghen de ghene die haer veroordeelt hadden / ende deden alle teyckenen die goede Christenen behooren te doen en toonen/ tot der doot toe: Altijdt roepende dat men haer ten onrecht dede sterven / ende alsoo namen sy haer eynde. De voorsz. Colijn de Bullecourt, werde oock het Wereltlijcke

Recht overghegeven als een verdorven lidt / (te weten/aen den Provoost) de welcke oock terstont/ sonder ander Vonnisse / ghebracht wierdt op het Gherecht des Bisschops / ende is daer oock tot pulver verbrandt / hy oock als de andere / riep ghedurigh dat men hem ontschuldigh dede sterven / ende al dat hy bekent hadde/was gheweest door pijnighen / stervende naer het scheen / in een waerachtigh gheloof: Want zijnde gereedt om te sterven / soo nam hy stickskens groente in den naem des Vaders / ende des Soons/ ende des Heylighen Gheestes / ende soo gaf hy den Geest.

De voorschreven Jan du Bois, en de vrouwe France Comteé, wierden verwesen tot een boete in ghevangheniſſe ghenaemt Chartre. Desen du Bois, zijnde op het Toneel/wierdt gevraeght van den Inquisiteur/of het niet waer en was/dat hy den Duyvel sijn naghel van sijn duym ghegheven hadde/ als sy hem eerden? Die daer openbaerlijck seyde / Jae het / en toonde sijn duym voor al het volck: 't Gemeene volck seyden dat men de twee respijt gaf / op dat d'andere die ghevanghen waren/en noch souden ghevanghen worden/ op hope van gratie / te lichter souden bekennen in de Vergaderinghen der Toovenaers gheweest te hebben.

Tymon.

374. Wel / liep de saeck daer mede ten eynde?

Eusebius.

375. Neen sy Tymon, want hoewel de ghe-executeerde door de Pijnbanck haer belijdenissen afgedronghen waren / soo kreghen sy onder haer boose handen sulcke harde natuuren / die met waerheydt niet en konden belijden/'t ghene de eerste ghe-executeerde van haer ghesepdt hadden / noch om gheenderleye Torturen en wilden belijden het ghene die boos-

booswichten begeerden / onder welcke gheweest is eenen Thomas de Bontwercker, ende eenen genaemt Le Petijt Henry, zijnde een van die die de Ryffelkramen op hiel: Dese van de eerste als Toovenaers gemelt zijnde / waren soo hart teghen de tormenten die men haer aendede / dat sy de sexatien der Pijnbanck vijftienmael deurgestaen hadden / sonder yet te bekennen / segghende altijdt dat sy niet en wisten wat het was.

Tymon.

376. Het zijn gruwelijcke dingen / maer dese leste / alsoo die in plaetse van arme rijcke Toovenaers maeckten / hoe liep 't daer mede af?

Eusebius.

377. Seer ellendigh / gelijck noch sal geseydt worden: Sy hielden dese twee seer naeuwe ghevangen / ende en wilden over haer geen Sententie uytspreken / noch en ontsloeghen haer niet / en hielden haer seer nauwe besloten / (gelijk geseyt is) de ge-executeerde / op de Pijnbanck in plaets van arme rijcke noemende / van de aensienlijckste onder de Burgerye / want den 20 Junij 1460 / wierdt ghevangen als Toovenaer Jan Taquet, Burgher ende Schepen binnen Atrecht; rijck ontrent vijf hondert gulden jaerlijcks: en wierdt geleyt in Bisschops gevangenisse / des anderen daeghs daer naer werdt oock gevangen Pierre du Carieul, een seer rijck en gierigh mensche / oudt ontrent 60 jaren / beschuldight als Toovenaer / die sijn meeste rijckdom ghewonnen hadde met wel te konnen rekenen: want men seyde dat hy de beste rekenmeester was van heel Vranckrijck. Hy was oock te vooren beschuldight gheweest van Ketterye / ende stont in quaedt gherucht / aengaende sijn gheloof: Ende hoewel hy rijck was / soo woonde hy alleen / sonder knecht of meyt te houden. Dinghsdaeghs daer aen / zijnde S. Jans dagh, wierdt oock

gheban-

ghevanghen genomen (door den Luytenant van Atrecht) Messire Payen de Beaufort, Ridder / Edelman / een van de oudtste Baenderheeren van Arthoys / oudt 72 jaren / rijck tusschen de vijf en ses duysent guldens jaerlijcks / beschuldight van de lest ghe-executeerde als Toovenaer: Desen Heer van Beaufort, hoewel hy ghevanghen werdt / wist nochtans te vooren wel dat hy beschuldight was een Toovenaer te zijn / maer hy gaf den ghenen tot antwoordt die hem waerschouwde / dat / hy aldien hy duysent mijlen van daer was / dat hy komen soude om hem te ontschuldighen / want hy en vreesde niet dies aengaende: hy quam oock in de Stadt Atrecht om hem te vertoonen ende te excuseren / ende ginck logeeren à la Quieurette, dat hem toebehoorde: sijn oudtste Soon / ende andere van sijn Vrienden / baden ende versochten op hem seer ernstelijck / dat hy doch soude willen absenteeren / by soo verre hy sich selven in die saeck schuldigh kende / die haer op een nieuw voor antwoordt gaf / dat hy het niet doen en soude / ende dat hy geen vrees en hadde voor eenigh Mensche / haer daer doende den solemneelsten eedt / die hy doen konde: Ghevende sijn ziele alle de Duyvelen van de Hel, versaeckende de glorie des Paradijs, by soo verre hy wiste wat Tooverye was, of soo hy daer schuldigh aen was: zweerende dat hy ontschuldigh en onnoosel in die saeck was: Niet tegenstaende / soo wierdt hy op den selfden dagh naer den middag aengetast van den Luytenant van Atrecht / sonder hem in de ghevanghenisse te legghen: Hy dit siende / badt den voorsz. Luytenant / dat men hem soude leyden voor den Grave van Estampes: die op dat pas binnen de Stadt was / om die oorsaeck aldaer gekomen / 't welck den Luytenant dede: Als nu den voorsz. Heer van Beaufort ghekomen was by den Graef / menende hem te excuseren / soo en wilde de

Graef hem niet aenspreecken / maer beval Messire Huet de Maily, Ridder / Heere van Bovillencoert, naer-maeghschap van den voorschreven Heer van Beaufort, vergeselschapt met Guiliame Berry, Luytenant van den Bailjou van Amiens/met den Luytenant van Atrecht/datse hem openbaerlijck souden leyden naer Bisschops Ghevangen-huys/ 't welck den voorschreven Ridder dede / ende nam den voorschreven Heer onder sijn armen/hem leydende openbaerlijck tusschen vier en vijf uren naer Bisschops Gevangen-huys/ daer gingen eenige van sijn Soonen met hem in 't Gevangen-huys / met eenen Jaques Guillemant, die ghetrouwt hadde sijn Bastaert Suster/ welcke Jaques de Soon was van een Kanonijck van Atrecht/ende werdt ghevangen gehouden met den voorschreven Heer / als oock beschuldight zijnde als Toovenaer te zijn: Desen Jaques geneerde hem met koortsen te ghenesen door woorden/ het welck veel menschen geloofden/maer het was tegen het ghebodt Godts en der Kercken: Daeghs daer aen werdt mede ghevangen genomen (oock beschuldight als Toovenaer) eenen Roguet, zijnde een van de onderdanen van den Heer van Beaufort.

Den 15 Julij in 't selfde jaer 1460/werdt binnen Atrecht gevangen genomen/beschuldigt zijnde Tovenaer te zijn/ Mr. Anthonis Sacquespee, Burger en Schepen van Atrecht/ een van de rijckste Burgers in Heriditagien van de Stadt / hy wierdt gevangen door Messire Boudewijn, Heere van Noyelles, Ridder en Gouverneur van Perronne, die hem overleverde aen den Luytenant van Atrecht / welcke hem tusschen licht en doncker leyde door S. Michiels Poorte, door de voorstadt naer des Bisschops Gevangenisse daer de andere waren. Daeghs daer aen werde oock gevangen om de selve oorsaeck Jan Josser, oock Schepen van Atrecht/en Waert in de sleutel op de groote

Marckt/

Marckt / met Hendrick de Ron ville, Sergeant van de selve Stadt / ende worden gelijck de andere geleydt in des Bisschops Gevangen-huys. Op dien selven tijt verliepen uyt vreese van gevangen te werden om die oorsaeck / Martijn Cornille, Ontfanger van de ordinaris middelen van 't Graefschap van Arthoys / Guiliame le Febure, een seer rijck Burger en Schepen van de stadt / die oock gevangen / en oock by de andere soude geleyt geweest hebben / hadden sy niet vertrocken geweest: En hoewel de Grave van Estampes, met meer andere haer deden vervolgen tot Parijs toe, soo en kostmen haer niet vinden. Eer dat de voorschreven M^r. Anthonis gevangen werde / soo hadden veele van sijn Naer-magen en Vrienden hem gewaerschouwt / en ernstelijck gebeden / dat hy sich voor eenigen tijdt soude absenteren / want hy was beschuldight van Tooverye / die haer t'elckens voor antwoordt gaf / dat hy niet schuldigh en was / en dat hy komen soude om hem te verantwoorden / als hy wist dat hy daer mede beschuldight was / al waer hy duysent mijlen van daer / en vraghen of men op hem yet te segghen hadde / ende dat hy veel liever sterven wilde / of vysetten al dat hy in de Werelt hadde / als om die oorsaeck hem absenteren.

Tymon.

378. Ick soude oock deur gegaen hebben / en laten my naer sien / als in sulcke boose of onverstandighe haer handen vallen.

Eusebius.

379. Ghy seght dat wel Tymon, maer doen wiert teghen haer gheprocedeert als overwonnen Toovenaers / en haer vluchten was bewijs genoegh om ten minsten haer goedt te confisqueren / en als sy in hare handen vielen / haer ter executie te brenghen ende te dooden / of in eeuwighe Ghevangheniße te setten / dat groote gratie hiet te wesen: Ende waer de Geestelijcke

stelijcke in te kort quamen / gebruyckten sy de Weereltlijcke Heeren/welcke haer in alles geloofden/ en in die qualite haer Dienaers waren. Den 27 Julij in 't selve jaer / wierdt oock ghevanghen ghenomen Jaco Tijn, dat is een Borgers soon van Atrecht / die woonde by de voorschreven Martijn Cornille, ende werde oock ghebracht in Bisschops ghevanghenisse: noch wierdt op den 13 Augustij ghevanghen ghenomen als Toovenaer Jan du Febure Hoef-smit/ende geleydt by de andere ghevangenen / doe ter tijdt wierdt de gantsche stadt Atrecht soo geschandaliseert ende beruchtight door heel Vranckrijck Toovenaers te zijn / datmen nauwelijck de Koopluyden of yemandt van Atrecht ergens wilde logeeren / jae de Koopluyden verloren al haer credijt / want de ghene daer sy schuldigh aen waren / wilden terstont betaelt zijn / uyt vreese datse ghevangen souden werden als Toovenaers / ende hare goederen geconfisqueert / en niemandt hoe devoot en goedt Christen dat hy was / en dorste uyt de Stadt trecken en 14 dagen uyt blijven: Het gemeyne volck soude ghesevdt hebben/ dat hy vertrocken was/ sorgende gevanghen te werden als Toovenaer. Als nu de Vicarissen gewaerschouwt wierden/hoe qualijck die van de Stadt gewilt wierden door alle het landt/ soo deden sy openbaerlijck prediken door verscheyden predicatien / dat niemandt teghen haer en soude murmureren/ noch teghen de ghene die met haer ghecommitteert waren/om de ghevanghenen te examineren / welcke was den meer genoemden Inquisiteur/den Bisschop van Barut, Suffragaen van den Bisschop van Atrecht,met den voorsz. M^r^. Jaques du Bois, Deken/M^r^. Jan Bolongier, Doctor in de Godtheydt geassisteert door Philippus, Heer van Savense, Ridder / dat een groot Heer was / ende seer genegen om Justitie te doen/en te doen branden die gevangen

ende

ende beschuldight waren Toovenaers te zijn. Desen Heer van Savense was ghecommitteert door den Grave van Estampes, met den Heer van Crevecuer Baljou van Amiens / Guiliaume de Berry, Luytenant van den voorschreven Baljou / Meester Johan Forme, Secretaris van den voorseyden Graef / daer was oock by den Inquisiteur van 't geloof / Meester Gillis Flamen en Mathieu Paelie, beyde Advocaten tot Beauquesne, noch sondt met haer den Hertogh van Borgonjen / den Bisschop van Salubrie, Jacobijn / Doctor in de Godtheydt / Biechtvader van den Hertogh van Borgonjen / oudt ontrent de 80 jaren / met Boudewijn, Heere van Noyelles, Ridder ende Gouverneur van Perronne: Want te vooren waren maer geweest om de Processen te visiteren / de voorschreven Vicarissen / met den Bisschop van Barut, den Deecken / ende andere Klercken / woonende tot S. Vaast, met de Canonijcken van onse Lieve Vrouw ende andere. Ende gelijck geseyt is / soo deden de Vicarissen prediken / dat niemandt tegen haer en soude murmureren / noch teghen die met haer gecommitteert waren / dat oock niemandt vreesen en soude sonder oorsaecke / want men dede niemandt vanghen als Toovenaers / die niet beschuldight en ware (met 8 of 10 ghetuyghen) gheweest te zijn in de vergaderinge der Tooverfeesten / ende daer ghesien te zijn / maer daer naer is men wel anders ghewaer ghewórden / datter veele gevanghen wierden / die maer van een / twee / ofte drie ghetuygen ten hooghsten beschuldight waren / ende dat door ghewelt van de Pijnbanck / gelijck ten lesten ghebleecken is.

Tymon.

380. Maer alsoo de Vicarissen / met den Bisschop van Barut, met den Inquisiteur ende haren aenhangh / noch andere gecommitteerde by haer kregen /

gen / om de Processen te visiteren / versoete dat de gevanghenen niet?

Eusebius.

381. De saeck veranderde soo veel / vermidts sy in plaets van arme en ongheachte/Rijcke en vermoghende Borghers kreghen / Schepenen / Edele en meer andere Officieren van de Stadt / waer door sy in meer moeyte ende aen het procederen gheraeckte/ want den Heer van Beaufort, Meester Anthonis Sacquespee en andere / ontboden diversche geleerde Mannen/ soo van Amiens en Doornick / waer van sommige quamen en sommige om haren Ouderdom haer excuseerden / waer door het ghemeene Volck begonde te segghen / datse niet en wilden komen / overmidts men hier te Lande sulcke dinghen noyt en hadde sien ghebeuren: want van duysent Menschen een (behalven binnen Atrecht) en gheloofden niet dat sy in de vergaderinghe der Toovenaers ginghen / ende deden dat sy seyden: De ghevanghenen op die maniere niet konnende te recht raecken / beriepen haer op den Hertogh van Borgondien / maer moesten haer behelpen met haer partyen (zijnde de Vicarissen met den Inquisiteur/ende den Bisschop) die beleyden de saeck alsoo/dat sy naer Brussel ghesonden wierden / op kosten van de ghevanghenen (al waer sy haer met den Hertogh berieden) op het stuck van Tooverye: Den Hertogh vernemende waerom dat sy daer ghekomen waren / begeerde van herten het Christen gheloof voor te staen/ ende te handthaven/sondt terstont naer Loven/daer een seer vermaerde Universiteyt is / ende dede van daer komen al de gheleertste Klercken die daer waren / haer bevelende tot Brussel te komen / met dien ontboodt hy oock de aldervermaertste Klercken van alle de Landen daer omtrent / die daer quamen in groote menighte / aen welcke Klercken men 't Proces van

tes van den Heer van Beaufort, ende van de andere ghevanghens (die bekent hadden in de vergaderinge der Toovenaers ghe weest te zijn) getoont werdt/ oock het Proces van de gene die het noch niet bekent en hadden: want daer warender sommighe die noyt en bekenden wat pijnen dat men haer aen dede/ghelijck noch sal ghesepdt worden: Dese Klercken de Processen ghesien hebbende/heeft men noyt konnen weten wat sy besloten/ noch oock niet wat haer gevoelen was/doch het gemeyne seggen was/ dat sy niet en konden accorderen/ sommighe hielden staende dat de saeck soo in der daedt niet en was/ maer dat het maer bedrogh en was / en offer schoon eenighe schijn was van sulcks te wesen / door de toelatinghe Godts / soo mochter nochtans wel veel bedroghs onder schuylen/ ende dat sy niet al en deden / dat sy haer lieten voorstaen dat sy deden.

Tymon.

382. Hoe wel gaven die gheleerde van Leuven te kennen/ dat sy de boose ende wreede aenslaghen van de Vicarissen / met Meester Pieter Brousaert, en den Suffragaen niet en kenden / maer wat uyt-eynde hadde dat Proces? Want de Vicarissen hadden nu met machtighe Luyden te doen / die sy gheen verweeren noch recht en konden noch en mochten weygheren.

Eusebius.

383. Daer tijdt ghewonnen wordt Tymon, sonderlinghe in sulcken gelegentheydt als het daer was / wordt veele ghewonnen / want naer de Persoonen waren / daer naer wierdt het pleyten ghevoert van de Vicarissen / ende naer dat de Persoonen waren wierdt het verweeren aengenomen.

Tymon.

384. Wat uytspraeck gaven de geleerde van Leuven?

Eusebius.

385. Tymon, de Vicarissen met haren aenhangh die binnen Atrecht onder de Gheestelijckheydt seer groot was / die hielden staende / dat sulcks in der daet waerachtigh was / dat sy met lijf en ziele in de vergaderinge der Toovenaers gingen: ende naedien hem de mensch den Duyvel overgeeft / soo laet Godt toe / dat den Duyvel soo veel macht over hem heeft / om hem te voeren in de vergaderinghe der Toovenaers en Tooveressen / ende doen daer sulcke dingen gelijck hare Sententien uytwijsen: naer dat de Vicarissen haer beraetslaeght hadden / namen sy oorlof van den Hertogh / de welcke met haer sondt sijnen eersten Heraut van het Gulden Vlies / (de welcke hy volkomelijck betrouwde) om te beter van de waerheydt onderrecht te wesen / ende daer by te zijn als men de Ghevanghenen examineerde / ende dat uyt oorsaeck hem verwittight was / dat men te Parijs ende elders in Vranckrijck seyde / dat hy al de ryckste in sijn landt liet vanghen / om haer goederen te hebben / 't welck hem seer moeyde / maer al evenwel (seyde hy) wilde hy niet laten het Christen gheloof voor te staen / indien het noodigh ware. Ende dus keerden de Vicarissen met haer gheselschap / en met den Herault wederom / ende quamen in de stadt Atrecht den 14 Augusti 1460. Ende men en konde noyt weten wat tot Brussel besloten was / ofte wat middel dat sy beraemt hadden: soo hebben sy naer haer wederkomst niemandt meer ghevangen ghenomen om de Tooverye wille / hoewel datter veele / ja sonder ghetal beschuldight waren / ja die oock ghevangen saten wierden sachter getracteert als te vooren: de Vicarissen maeckten oock maer vier Processen sedert haer wederkomst / te weten / het Proces van den Heere van Beaufort, van Jan Taquet, van Pierre du Carieul, en Huguet Anbry, 't Proces

cers van desen Hugeut werdt oock ghemaeckt / hoewel hy noyt bekent en hadde / maer sy namen oorsaeck om dat hy uyt het Gevangen-huys ghebroken was / maer hy werdt wederom gekregen: ende hoewel dese Processen ghemaeckt waren / naer datse de opinien van de voorsz. Klercken / die nu tot Atrecht waren / ende andere ghehoort hadden / soo souden sy nochtans de Processen tot Brussel aen den Hertogh / om voorder raedt van andere Klercken te hebben / ende wat sy in die saeck doen souden ; ende dese Processen wierden gedragen by Meester Mathieu du Hamel, (hier vooren verhaelt) met Meester Guliaume de Berry, Luytenant van den Bailjon van Amiens / ende met haer trock wederom den voorsz. Herault van het Gulden Vlies / die den Hertogh daer ghesonden hadde / dese tot Brussel gesonden zijnde / liet den Hertogh de Processen visiteren.

Tymon.

386. 't Was wonder / dat die plaghe over de onschuldighe menschen niet over en vloogh / in andere Steden / en dat het alleen tot Atrecht bleef.

Eusebius.

387. 'T en bleef daer niet by Tymon, want in't jaer 1460. den 27 Augustij / werde in de Stadt Mante / tot asschen verbrandt / ende de asschen in den windt geworpen (naer uytwijsen van sijn Sententie) eenen ghenaemt Noeel Fere, geboren van Amiens / gelijck hy seyde / oudt ontrent de 28 jaren / welcke Noeel bekende Toovenaer te zijn / ende dat hy viermael in de Vergaderinge der Toovenaers geweest hadde / daer hy den Duyvel hadde aengebeden / zijnde in de ghedaente van eenen Bock / ende hem Ziel en Lijf gegeven / ende noemde de plaetsen daer hy in de Vergaderinghe geweest was: te weten / eens tot Estampes, eens by Perronne op een stuck Braeck-landts / tusschen Corbie ende Beauvois, en eens in 't Bosch van

Moſlaines by Atrecht: In welcke vergaderinghen hy bekende gheſien te hebben veele Menſchen / onder welcke hy noemde Jan Labbit, of de Peu de Sens, welke Labbe hy bekende dat de eeden af nam / die aen den Duyvel ghedaen wierden / ende ſprack voor den Duyvel / hy noemde oock andere perſoonen ſommighe van Atrecht / ſommighe van Amiens / van Parys / van Bloys / ende andere plaetſen. Deſen Noeel was heel arm / ende ginck met ſijn Wijf bedelen / die hy oock beſchuldighde Tooveres te weſen / hy bekende oock in de vergaderinge der Toovenaers gheweeſt te hebben / daer beſloten wierdt de Stadt Pernes in brandt te ſteken / die verbrandt was / en dat door een Ridder die oock mede in de vergaderinge was / die hy oock noemde. Den Autheur van deſe Hiſtorie ſeydt / dat hy het Proces van deſen Noeel gheſien ende gheleſen heeft / 't welck binnen Atrecht gheſonden was / welcks inhoudt was als hier vooren verhaelt is: Naer dat deſen Noeel ghe-executeert was / wierdt ſijn Vrouw gevangen / die tegen die van Mante appelleerde / ende wierdt ghevoert in 't Parlement van Parys / die korts daer aen los gelaten wierdt ſonder eenigh hinder.

Tymon.

388. Wel wat is dat te ſeggen? was in de vergaderinghe der Toovenaers / daer Borghers van Amiens / Parys en Bloys waren / beſloten de Stadt Pernes in brandt te ſteken? en was die verbrandt? en hadden ſy den Duyvel in Bocks gheſtalte aenghebeden / ende hem haer ziel ghegeven? ende hebben ſy die Vrouw laten gaen ſonder hinder / het ſoude ſchijnen dat ſy in 't Parlement te Parys / den voorſeyden Noeel, in ſijn Confeſſie niet gelooft en hebben?

Euſebius.

389. Dat heeft oock ſijn reden / want indien hy Duyvel wilde aenghebeden zijn / waerom in Bocks

gedaente

gedaente aengebeden: ist geloofl ijck dat die hoovaerdige natuure/ indien hy konde doen dat de Inquisiteurs seggen/dat hy hem selven daer soude vertoont hebben in Bocks gestalte : ende sulcke raseryen zijn oock geweest het in brandt steecken der Stadt Pernes/ het Parlement en soude die Brandt-stichters niet verschoont hebben / indien sulcke vergaderinghen op diversche plaetsen ghehouden wierden / als op een stuck Braecklandts tusschen twee Steden / die souden publijckelijck genoegh gesien zijn/en haer niet door de Pijnbanck behoeven uyt te perssen: De onschuldt van Jan Labbit, of de Peu de Sens, heeft gebleecken door het Parlement van Parijs / en aen den dagh gebracht door den Heer van Beaufort, en andere vermogende ghevangenen/ ghelijck noch sal geseydt worden: En het blijckt veel eer dat de Duyvel door de boose Inquisiteurs / hem niet in Bocks ghestalte / maer als een Enghel des lichts vertoont heeft / door haer schijndeught / waer mede sy den Hertogh van Bourgondien / en andere Heeren bedroghen / en door haer wel-wetende booshepdt betoovert hebben.

Tymon.

390. Maer alsoo binnen Atrecht noch een groot ghetal gevangenen saten / om het stuck van Tooverye / onder welcke diversche bekent hadden Toovenaers te zijn/eenighe door pijn/andere door beloften van gratie/en de derde soorte door geen pijn en konden beweeght worden te bekennen/het ghene de ghe-executeerde / door pijn van de Geestelijckheydt haer aenghedaen/ beleden hadden: soo leedt het groot perijckel dat haer gierigheydt/ wreetheydt en Tyrannye soude aen den dagh komen.

Eusebius.

391. Sy hielden haer soo langhe gevangen als sy konden/sommige tot vijf/ses/en seven maenden toe: maer

maer de ghene die sy soo verre kreghen dat sy beken- den in de vergaderinge der Toovenaers gheweest te hebben / die mosten hare Sententien verwachten / onder welcke waren den Heere van Beaufort, Ridder / Edelman / en Baron / in Arthoys / Jan Taquet, Burger en Schepen binnen Atrecht / Pierre du Carieul, een seer rijck Burger / ende Hugo Anbry, de welcke op den 22 dagh van October / 't jaer 1460 / gebracht wierden op een groot Toneel / op de plaets van 't Bisschops huys / 't welck sy tot dien eynde deden maken / in presentie van alle het volck die daer in groote menighte en ontelbaer waren / van alle kanten / ja van tien of twaelf mijlen in 't ronde / waren sy daer ghekomen / om (soo men het volck wijs maeckte) dese Toovenaers te sien / de welcke alle vier gebracht wierden op het Toneel / en wierden alle vier (behalven Messire Coolaert de Beaufort) met eenige schandtteyckens op hare hoofden / daer op geschildert was de figure van een Duyvel in sulcken ghedaente als sy hem beleden hadden aengebeden te hebben / en hoewel de voorschreven Hugo Anbry noyt yet bekent en hadde / soo wierdt hy nochtans soo schandelijck gemijtert / die beschildert was / op sulcke maniere als de voorgaende Ge-executeerde beleden hadden / dat hy den Duyvel ge-eert hadde / ende daer wierdt openbaerlijck gelesen / van den Inquisiteur van 't geloof. Jacobijn die seyde /

Dat den voorschreven Heer van Beaufort, daer present, geconsenteert hadde in de wil van sommige quade vrouwen (die te vooren verbrandt waren als Tooveressen) en dat hy op haerder begeerte genomen hadde een stocksken, en dat besmeert hadde, als oock sijn handen, met een zalfken datmen hem ghelanght hadde, en nam dat stocksken tusschen sijn beenen, en soo wierdt hy terstont uyt sijn huys *a la quiverette*, door den Duyvel ghevoert, voor de eerste reys in het Bosch

Bosch van *Moslaines* een mijlken van Atrecht, in de vergaderinge der Toovenaers ende Tooveressen, daer veele mannen ende vrouwen by een waren, ende daer dede hy in 't openbaer, in presentie van al die daer waren, den Duyvel eer aen, die daer doe was en presideerde, in de ghedaente van een Aep, en kuste hem daer de voeten: Ende alhoewel de Duyvel doe daer sijn ziel begeerde, soo gaf hy hem nochtans maer vier hayren van sijn hooft, dit gedaen zijnde, bekende hy in de vergaderinge vleesschelijck een vrouw, maer die Vrouw en wierdt daer niet ghenoemt.

Dat hy noch tweemael (las den Inquisiteur) in die vergaderinge der Toovenaers ende Tooveressen gheweest hadde op andere plaetsen, eens by de hooghe Fonteynen by Atrecht, ende dat hy daer gegaen was by schoonen daghe naer den middagh, ende doe was daer de Duyvel, ende presideerde in de ghedaente van een Hondt, die sy noemden Lirant, en daer preeckte hem de Duyvel met al die daer waren, alsoo daer een groote menighte was van Mannen en vrouwen, haer seggende datter geen ander werelt en was als daer wy nu in zijn, ende dat men anders geen zielen en hadden dan de beesten, ende dat als sy sterven dat het dan met haer al sterft; daer verboodt hy haer in de Kerck te gaen en haer te biechten, het H. Sacrament te ontfangen, Wywater te nemen, en niet te doen dat goede Christenen behooren, ende daer beloofde den voorseyden Ridder den Duyvel gehoorsaem te zijn.

Dat hy ten derdemael, was in de Vergaderinghe geweest, in een Bosken by Atrecht, dit gelesen zijnde, vraeghde den Inquisiteur den Heer van *Beaufort*, of het niet waer en was? die overluydt antwoorde, ja het, versoeckende ghenade: Doe seyde den Inquisiteur overluydt teghen alle het Volck, dat hem niemandt verwonderen en soude, overmidts den Heere van *Beaufort*, niet soo wel geschandt-teeckent en was

als de andere, want (seyde hy) hy heeft bekent in de vergaderinge der Toovenaers geweest te zijn, sonder pijnigen, ende en hevet noyt wederroepen, en naer dat hy de misdaden gelesen hadde.

Doe wierdt de Sententie overghelevert door den Inquisiteur Meester Pieter Brousaert, ende Meester Mathieu du Hamel, Secretaris van den Bisschop van Utrecht / te weten den Inquisiteur in Latijn / en den voorschreven Secretarius in 't Francoys/en gaven haer Sententien over / de een voor de ander naer/ende eerstelijck de Sententie van den Heer van Beaufort, by welcke Sententie hy verklaert wierdt Ketter / Apostaet / ende Afgoden-dienaer / die daer openbaerlijck sijn schult bekende/versoekende genade aen de Kercke/en door de selfde Sententie wierdt hy verwesen om daer openbaerlijck met roeden geslagen te zijn/gelijck geschiede door den Inquisiteur/ die hem op sijn schouderen sloegh/doch niet ontkleet zijnde/ noch wierdt hy verwesen 7 jaer gevangen te blijven/ter sulcker plaetse daer 't den Bisschop soude believen/wierdt oock gecondemneert/om by het pardon Block van Mechelen in Brabandt (dat aldaer geordineert was voor de gene die eenige aelmoessen wilden geven/om tegen den Turck te gebruycken/en 't Christen geloof voor te staen) te senden de somme van ses duysent ponden Arthoys gelt/die bedroegen 5000 Goude Kroonen/ de tseventigh een Marck van acht oncen wegende/om 't selfde gelt tot onderhoudinge van 't Christen geloof te gebruycken/noch tot de onkosten van den Inquisiteur/ 1500 ponden gelt als vooren / noch wierdt hy ghewesen / in 150 ponden om de Kerck van onse Lief Vrou t' Utrecht te repareren / noch hondert ponden / om een steenen kruys te maken by de hooge fonteynen/ter gedachtenisse dat hy daer belooft hadde den Duyvel dienst te doen / noch hondert ponden aen de Kerck van de

H. Drie-

H. Drievuldigheydt / in de voorstadt van Atrecht / noch 100 ponden aen de Jacobijnen, noch 100 ponden aen de Carmes, in de Voorstadt van Atrecht / noch 100 ponden aen de Mineurs in de Voorstadt van Atrecht: Noch was hy gewesen om aen de Godts-kinderen/en aen de Gast-huysen te betalen elck 10 pont/ al gelt gelijck als vooren/ en dat de straf van gevangenis noch stondt tot believen van den Bisschop.

Tymon.

392. Wel wat waren de misdaden van de andere / die beleden hadden Toovenaers te zijn?

Euſebius.

393. Den Inquisiteur droegh het volck voor en seyde van Jan Taquet, dat hy geweest was elfmael in de vergaderinge der Toovenaers/en dat hy den duyvel ge-eert hadde/ ja dat meer is/ dat hy hem sijn ziel gegeven hadde/en dat de duyvel hem met een Bullepees geslagen hadde / overmidts hy acrselen wilde: Oock hadde de Duyvel hem verboden eenige goede Christen wercken te doen (ghelijck hier vooren verhaelt is) daer by voeghende by soo verre hy van schaemts-halven/ in de kerck gaen moeste/ende het Wy-water ontfangen/dat hy dan seggen soude/met oorlof van mijn meester/veel meer andere misdaden/ seyde den Inquisiteur/ dat desen Jan Taquet gedaen hadde / oock dat den Duyvel hem verboden hadde / met gheen Toovenaers van de Tooverye te spreken/ dan in hare vergaderingen / en by aldien hy om die oorsaeck wille ghevanghen wierdt / dat hy dan niemandt van den haren beschuldighen moste / maer by aldien hy door ghewelt van Pijnighen yemandt beschuldighde/ dat hy/ als het op een sterven gingh/ soude wederroepen / ende niet bekennen / ende dat den Duyvel alle dese dinghen beval / alle de ghene die Toovenaers of Tooveressen waren / ende dat sy hem gehoorsaem waren. Hier naer vraeghde hy hem /

hy hem/ of het waer was? waer op Jan Taquet antwoorde over luydt/ ja het/ versoeckende genade.

Tymon.

394. Dat was wel een wonderlijcke Sententie/ die onder bedeckte redenen/ten aensien van de voorgaende/ veel quaedts in sich konde begrijpen/ ende hielt soodanigge acten in/ die in haer selven niet gheloofslijck en zijn/ maer heel leughenachtigh/ om diversche redenen/ ende ick moet bekennen/ dat het in dien tijdt onder de Christenheydt een onwetende werelt geweest is. Maer hoe liep de straffe met Jan Taquet af? deden sy hem gratie?

Eusebius.

395. Wel dapper groote gratie/maer hy verdiende dese/ met te doen het ghene sy begeerden.

Tymon.

396. Wel konde hy die verdienen/doen hy bekent hadde dat hy dat en dat gedaen hadde/ende daer gevangen was?

Eusebius.

397. Zijn bekentenisse was haer genoegh Tymon, al wisten sy dat het leughen was/ende het was soo verre ghekomen met die booswichten/ dat met lieghen by haer gunst ende gratie te verdienen was/ en om haer boosheydt te bedecken/ soo vraeghden sy ten besluyte van het lesen van by haer versierde misdaden/ die sy haer aentichteden/ of het niet waer en was: haer te vooren gratie beloovende/ indien sy jae seyden/ ende haer goedt niet confisqueren.

Tymon.

398. Wat practicabele boosheydt onder schijn van Godts-dienst hebben sy alsoo met rijcke en vermogende Borgers gehandelt/ hoe konden haer arme/ ongheleerde ende ongeachte Vrouwen/ tegen sulcke schijndeughdige Geestelijckheydt verweeren!

Eusebius.

Eusebius.

399. Dat is waer Tymon, waer toe kan de onversadelijcke gierigheydt de menschen brengen? mach den Apostel niet wel segghen / want die daer rijck willen worden die vallen in bekoringe ende stricken / ende in veel dwase ende schandelijcke lusten / die de Menschen versincken in 't verderven en verdoemenis? Ende noch / want de gierigheydt is de wortel van alle quaedt / welcke heeft sommige ghelust ende zijn van het gheloove afghedwaelt.

Tymon.

400. Wat was het eynde van sijn Sententie / en naer u gevoelen by haer ghepractiseerde misdaden? en wat straffe moste hy lijden?

Eusebius.

401. Sy verklaerden hem voor Ketter / Apostaet / en Afgoden-dienaer / en verwesen hem met roeden gheslaghen te zijn ghelijck den Heere van Beaufort, 't welck den Inquisiteur dede niet ontkleet zijnde / en hy versocht aldaer ghenade aen de Kerck: Voort wierdt hy gecondemneert thien jaren ghevangen te blijven / doch dat de Bisschop de lanckheydt van tijdt aen hem behielt / oock dat hy legghen soude by het Block te Mechelen om het Christen gheloof voor te staen / duysent ponden gelt als vooren / noch voor de onkosten van den Inquisiteur van het Gheloof / 200 ponden / noch aen de Kerck van S. Jan en Rouille, in welcke Parochie hy woonde 100 ponden / noch 100 ponden om een steenen of houten kruys te doen setten in 't Bosch van Moslaines, op die plaets daer hy den Duyvel sijn ziel gegeven hadde.

Tymon.

402. Ick sie groot onderscheydt in de Confessie van de voorgaende ge-executeerde / en den Heer van Beaufort, Ridder / en desen Jan Taquet Schepen en Burgher der Stadt Atrecht.

Eusebius.

403. Ick sie groot onderscheydt in de persoonen Tymon, en my dunckt dat de Schellemeryen te tasten zijn/soo ten aensien der persoonen/ als den duyvel: Want of den Duyvel den Heer van Beaufort niet en dorf de vergen sijn achterste te laten kussen/of dat den Heer niet en wilde / dat en seght de Sententie niet / maer dat hy Beaufort hem Duyvel / in de gedaente van een Aep zijnde/de voeten kuste/daer de voorgaende door pijn beleden / dat sy hem in Bocks gestalte zijnde/voor sijn achterste gekust hebben;ende hoewel hy Duyvel daer oock sijn ziele begeerde / en de voorgaende soo de Sententie seydt/sy hem te wille waren / soo moste hy Duyvel hem te vreden stellen met 4 hayren van Beauforts hooft. Wat dunckt u Tymon, was de Duyvel doen soo lanckmoedigh dat hy de Bullepees daer hy Jan Taquet mede dwangh/die oock aen den Heer niet te werck en leyde? Indien hy soo veel machts hadde als dese leugenaers segghen / by wat reden (die in een Duyvel is) soude hy den Heer verschoont hebben? De ghepractiseerde concubinaetschappen / die sy de voorgaende lichte vrouwen door pijne hebben doen belijden / is de Duyvel hier te vreden / dat den Heer sijn vuyle lusten pleeght met een vrouw / die sy niet en noemen/licht vreesende in haer leugenen achterhaelt te zijn / en het schijnt dat de Duyvel hem verscheppende in de gedaente van een vrou/dat doe een Duyvelin moste zijn (soo dese leugenaers seggen) en niet seer amoureus / op den Heer van Beaufort gheweest te zijn:Dat de duyvel in de gedaente van een Hondt soude ghepresideert hebben in de vergaderinge by de hooge Fonteynen / en sluyt oock niet wel in de hoovaerdige eygenschap des Duyvels/ want indien hy sulcke gedaente konde aennemen (gelijk als dese leugenaers seggen) 't is geloofljck dat die hoovaerdige

natuure/

natuure/de Hondts gedaente voor de Honden soude gelaten hebben; 't is een lasterlijcke leughen dat de Honden spreecken/ en op een eensame plaetse souden abusivelijcke dingen gesproocht hebben.

In de Sententie van Jan Taquet, Burgher ende Schepen tot Atrecht/ is alleen dat hy den Duyvel ge-eert hadde/ maer niet dat hy hem in eenige ghedaente voor sijn achterste gekust heeft/gelijck de eerste ge-executeerde hadden gedaen/naer inhoudt van hare confessie/ maer dit is 't wonderlijckste/ dat desen Heer Schepen berouw krijghende wilde de Tooverye verlaten/ dat de Duyvel hem met een Bullepees sloegh; wie en siet niet dat desen Heer gratie waerdigh is? aengesien soo menigh mensch/ ja geprofessijde Geestelijckheydt/ wel moetwillige sonden uyt pure boosheydt doet/ sonder van yemandt met een Bullepees gedreven te zijn.

Tymon.

404. Wat hebbe ick in mijnen jonghen tijdt/ al van de Toovenaers en Tooveressen hooren seggen/ die ick meynde dat waerachtighe dinghen waren/ maer alsmen op de reden en moghelijckheydt acht neemt/ soo is 't vol strijdigheydt/ en teghen alle reden/niet waerdigh dat men eenigh gheloof daer aen stelt.

Eusebius.

405. Onder dit getal is gheweest eenen Pierre Carieul, die seer rijk was/die sy sulken gewelt aen deden met pijnigen/dat sy hem deden seggen al het gene dat sy begeerden/hoe ongherijmt/onmoghelijck/ en niet doenlijck het was: Het volck in dien tijdt soo dwaes zijnde dat sy het gelooфden/ als men maer seyde dat het Tooverye was/soo was de saeck genoegh als geprobeert gehouden/veel meer werden daн betrouwt in dit ondersoeck/de Inquisiteurs van het gheloof/ Mannen die Professie deden van een deur-siende

gheleertheydt/ende van een wel ghereguleert leven/ ende uyt die oorsaeck by de Overheydt betrouwt in al het ghene sy seyden / want als sy haer verklaert hadden Toovenaer te zijn / soo gaven sy die ellendighe de Magistraet over / die sonder verder ondersoeck te doen / of op de mogelijckheydt die in de natuure der dinghen is te letten/soo gaven sy haer den Beul over / die bracht haer dickwils aen een ellendigh eynde. Den Inquisiteur de Confessien van de andere ghelesen hebbende/ quam tot den voorseyden Carieul, ende las: Dat hy ontelbare reysen in de Vergaderinghe der Toovenaers geweest hadde, daer hy den Duyvel ghe-eert hadde, tot een teecken van eere, die hy den Duyvel dede, las dat hy hem voor sijn achterste gekust hadde, met een brandende kaers in de handt.

Dat hy hem oock sijn ziel gegeven hadde, en hadde de Duyvel daer van een Cedulle ghegheven die hy selfs met sijn eygen bloedt geschreven hadde.

Dat hy tot drie reysen de gheconsacreerde Hostie, zijnde het kostelijck lichaem Jesu Christi, als hy dat des Paesschens ontfangen hadde, ghegeven heeft aen *Jan Labbit*, of de *Peu de Sens*, om dat de Padden te eten te geven, welke Padden met de beenen van verhangene Menschen, die hy selfs hadde wesen rapen, onder de Galghe van Atrecht, ende anders met het bloedt van jonghe Kinderen, die hy tot viere selfs ghedoodt hadde, maeckte de voorschreven *Labbe* ende *Collette*, hier vooren verhaelt, ende ghe-executeert, de Salve daer sy haer mede besmeerden, met noch een Poederken dat de Menschelijcke Creatuuren, jae oock de vruchten des Aerdtrijcks beschadighde: met noch veel meer andere quaden: Dit gelesen zijnde/ vraeghde hy den voorschreven Perotijn of het niet waer en was? waer op Perotijn antwoorde (hoewel hy drie maenden langh/die hy ghevanghen gheweest was/

bekent

bekent hadde de voorschreven dinghen waer te zijn) datter niet aen en was/ ende dat het gheschiedt was door ghewelt van pijnighen / dat hy sulcks bekent hadde / doch hy hadde te vooren sijn belijdenisse met sijn eygen handt geschreven/niet teghenstaende ontkende hy al dat hier vooren verhaelt is / segghende / al dat den Inquisiteur ghelesen hadde/ onwaerachtigh was / men moste hem op het Toneel doen swijgen / want hy wilde altijdt spreecken / en soude veel dingen gesept hebben. Sijn Confessie gelesen zijnde wierdt sijn Sententie overgelevert/ by de welcke hy verklaert wierdt Ketter/Apostaet/Afgodendienaer/ en Doodtslager/en om dat men in hem geen tekenen van berou en sagh/soo werde hy het wereltlijck recht overgegeven als een verdurven lit. Naer dat de sententien van elck een overgegeven waren / so quamen de Schepenen van de Stadt haren Burger Perotijn du Carieul halen / de welcke betaelt hebbende de kosten by hem in 't ghevangen-huys gemaeckt / haer overghelevert werde / dien selven dagh ontrent vier uren naer noen/na dat hy de Wet van Atrecht overgegeven was/soo wiert hy in de Halle gevoert/ daer ontschuldighde hy al de ghene die hy te vooren beschuldigt hadde in de vergaderinge der Toovenaers geweest te zijn / van de welcke daer sommige present waren/soo wel Schepenen als andere/ seggende dat al het gene hy gesepdt/gheschreven en bekent hadde/ ware geschiet door gewelt van pijnigen/ ende dat hy soo veel Menschen beschuldight hadde / als hy met namen hadde konnen noemen/en dat hy 'er meer beschuldight soude hebben/ hadde hy 'er meer weten te noemen. Dit gedaen zijnde/ wiert hy van den Luytenant van Atrecht ter Justitie gebracht/ende daer wiert hy tot pulver verbrant / gelijck men de andere gedaen hadde/ en alle sijne goederen wierden aengetast by des Hertoghs Officieren/als geconfisqueert; soo wer-

soo werden oock ghedaen de goederen van al de gene die ghe-executeert waren/niet teghenstaende de Privilegie / die die van Atrecht hebben / met welcke sy staende houden/dat een Burgher van Atrechts goet niet gheconfisqueert mach werden / voor den Grave van Arthoys: welcke Privilegie sy noch daghelijckx onderhouden / maer in dese saeck lietmense haer doe ter tijdt niet gebruycken/ den Autheur van dese Historie seyt/dat hy 't niet en wist hoe 't die van de stadt daer naer met den Hertogh maeckten; en dese Pierre du Carieul was de leste/die sy soo onnosel/en onschuldigh in het feyt van Tooverye / om het leven brochten/door schijn van Godsdienst/en gebouwt by haer selven/op begeerte van rijckdommen te verkrijghen.

Tymon.

406. Eusebius, ghy seght/dat ter gelegener tijt/sal ick u naer bewijs vragen: Indien het by de Geestelijckheyt booshepdt geweest is/ booser stucken heeftmen noyt gehoort/ het zijn menschen geweest sonder medelijden / of gevoel van een goede conscientie.

Eusebius.

407. Dat is waer Tymon, maer soo veele hebbe ick daer toe te segghen / dat het niet by alle booshepdt gheweest en is/ maer by sommige onverstant/ van de boose verleydt zijnde / die de boose al te veel betrouwt hebben / door dien sy Geestelijcke onachtsaem zijnde / professie deden van de Heylige Schriften te lesen / en in haer ampt luy zijnde/ ('t welck de Baer-moeder van onverstant en onwetenheydt is) soo hebben sy meer ghelooft / de Heydensche Fabulen en leughenen / die in dien tijdt onder de onwetende veel in swangh ginck/en tot Atrecht de overhant nam / gelijck het nu noch in sommige plaetsen van Duytschlandt doet.

Tymon.

408. Wel/ hoe maeckten sy het met Hugo Anbri?

Eusebius.

Eusebius.

409. De Confessien en de Sententie gelesen zijnde/quam den Inquisiteur aen de getuygenissen/van de voorgaende ge-executeerde/en ghevanghenen/ die noch met groote hoopen saten / en las dat hy / Hugo overtuyght was met negen getuygen/waer van drie in sijn presentie hem overtuygt hadden/doch hy ontkende alles / ende en wilde noyt belijden wat pijnen men hem aen dede/den Inquisiteur seggende/by aldien hy noch wilde belijden / men soude hem gratie doen/waer op den Inquisiteur noch eens vraeghde/ of hy in de Vergaderinge der Toovenaers gheweest hadde / op welcke den voorsz. Hugo antwoorde / en overluyt riep: dat hy daer noyt geweest en was/noch niet en wist wat het was. Den Autheur van dese Historie seydt / dat hy vijfthien mael ter banck geweest hadde/ jae somtijdts wel twee mael op een dagh/ gelijck te voren verhaelt is/ dreyghden hem heymelijck te dooden/tot dien eynde al verbonden zijnde/gelijck of sy hem wilden doen onthoofden. Den Inquisiteur siende dat hy niet bekennen en wilde/so seyde hy daer openbaerlijk dat hy's nachts uyt het gevangenhuys gebroken was / met een Priester die om dieverye gevangen was/ waer op den Inquisiteur besloot/ dat hy hem die daet schuldigh maeckte / maer dat hy op die daet wederom ghekreghen was / waer op dat hy Hugo nederknielende/antwoorde dat hy daer toe gedwongen was/seggende dat desen Priester hem soude gedoot hebben had hy het niet gedaen/biddende haer om genade/niet te min om dat hy gesocht hadde haer te ontloopen/wiert hy gemijtert en belesen: want de Geestelijckheyt seyden dat hy die daet schuldig kende / overmidts hy uyt het gevangenhuys gebroken was. Dese dinghen den volcke aldus voorgedragen zijnde door den Inquisiteur / met meer andere misdaden / maeckte hy een eynde van sijn lesen.

Tymon.

410. Wel wat Sententie konden sy wijsen / also sy geen confessie en hadden.

Eusebius.

411. 't Was voor die boose al confessie ghenoegh/ dat hy haer sochte te ontvluchten / naer het segghen en sustenue van de Geestelijckheydt: Dese miserabele mensche lach op sijn knyen en schreyde seer / en seyde / dat hy hem droegh aen de Sententie van de Vicarissen / die in hielt / dat hy den tijdt van twintigh jaren soude ghevanghen blijven / te water en te broodt / 't welck alsoo ghedaen wierdt / want daer naer doen daer een generale verlossinghe quam / wierdt desen Hugo Anbry oock los ghelaten / en al haer valsch aentichten / hare wreedtheden / tyrannye / ende over groote boosheden quamen aen den dagh / gelijck noch sal geseydt worden.

Tymon.

412. Het is te verwonderen gheweest / dat desen Hugo soo hart was / om de pijne uyt te staen: Sy leden doen groot perijckel / dat haer wreedtheydt en boosheydt soude aen den dagh komen.

Eusebius.

413. Dat geschiede alsoo / want de vrienden van de vermogende Borgers appelleerden voor het Parlement van Parijs / en door de veelheydt der gevangenen kregen sy veel tegensprecckers / en begonden eenige te ontslaen van hare gevanckenisse/waer van den eersten was eenen Hendrick de Ronville, beschuldight als Toovenaer/ende lagh wel drie maenden gevangen / die sy oock pijnighden om te doen belijden dat hy Toovenaer was / 't welck hy altijdt ontkende. Eenige dagen daer naer lieten sy los gaen een jonge vrou / genaemt Bellotte, die als Tooveres lange gevangen geseten hadde / en was verscheyden reysen ter Banck geweest / en door die fortse bekent

Too-

Tooveres te zijn / niet tegenstaende / soo hebben die Vicarissen haer vry en vranck los ghelaten / maer banden haer uyt het Bisdom van Atrecht / en bevolen haer naer ons Lief Vrouwe van Bolongie, in Pelgrimagie te gaen / op den selven dagh (te weten den lesten October) doen sy den twaelfden / Pieter du Carieul, verbrandt hadden / lieten sy los en vry uyt gaen Jacotijn Daries, die als Toovenaer ghevangen sat / welcke Jacotijn hem seer qualijck te vreden hielt / om de vileynie die sy hem aenghedaen hadden / seggende voor en naer sijn verlossingh / dat het de ghene wel qualijck bekomen soude die daer van oorsaeck waren.

Tymon.

414. Dat was wel een groote veranderinge in soo korten tijdt / ten is niet te twijffelen / of die haer wreede handen ontquamen / hebben doen gheopenbaert hoe sy van haer getracteert geweest zijn.

Eusebius.

415. In weynigh dagen daer naer / namentlijck den 15 November 1460 / lieten sy vry en los uyt gaen / Meester Anthoni Sacquespee, en Jan Josset, Schepenen / en Jacquemart Gilleman, beschuldighţ en gevangen zijnde als Toovenaers / en hoewel desen Meester Anthony beschuldight was van verscheyden ghetuyghen / en dat hy wel strenghelijck gepijnight was / soo hadde hy noyt beleden in hare vergaderinge geweest te hebben / of in die daet yet schuldigh / seggende dat hy niet en wist wat de Tooverye was / gelijck oock seyde de voorseyde Josset en Gilleman, en daerom werden sy in volkomen vryheydt ghestelt / maer deden haer noch eerst sweeren op het heyligh Euangelie / daer noyt geweest te hebben / ende niet schuldigh die saeck aengaende : Maer eer sy mochten uyt gaen / soo moste Meester Anthony seven notabele ghetuygen hebben / Josset vijf / ende Gilleman

vier / die altemael souden moeten affirmeeren (te weten elck voor de sijne) dat den Eedt van dees oprecht en getrouw ghedaen was / en vastelijck geloofden dat sy nergens aen schuldigh waren / onder welcke getuygen oock sommige waren (ghelijck men seyde) die mede beschuldight waren Toovenaers te zijn. Dit ghedaen zijnde / ginghen de ghevangens vry en vranck naer huys / als onschuldigh in die saeck / vergeselschapt met haer Vrienden en Maghen die haer quamen halen.

Tymon.

416. De Stadt die te vooren onder haer Borgery vol groot hertenleet / rouwe / en vreese was / wierden eenighsins verquickt / als sy hoorden de onschult van haer bloedtverwanten / ende het is wel te dencken dat de Vrienden van de vermoghende ge-executeerde in achterdencken vielen / over de onnooselheydt van de overledene / sonderlinghe als sy hoorden dat de Inquisiteurs haer lieten ghenoeghen met getuygen die oock beschuldight waren Toovenaers te zijn.

Eusebius.

417. Door dit ontslaen van de voorgaende gevanghens / wierdt men hoe langher hoe meer haer booshevdt / ende in eenighe haer onverstandt / te sien / want weynigh daghen daer aenvolghende / lieten sy los en vry uytgaen Jan le Febure, Hoefsmit / beschuldight / ghevanghen en ghepijnight als Toovenaer. Den vierden December wierdt oock los ghelaten Jennon de Amiens, een jonge vrouw / de welcke door pijnighen bekent hadde veele dinghen / ende die schijndeughden bevolen haer niet anders dan in Pelgrimagie te gaen / naer onse Lieve Vrouw van Esquerchin, 5 mijlen van Atrecht. Ende op den thienden Decemb. wierdt mede los gelaten Le petit Henry, die 7 maenden hadde ghevanghen ghseten / en in

en in volkomen vryheydt gestelt/ en was ter Banck gheleydt meer dan vijfthien mael / soo strenghelijck datse het plat van sijn voeten verbrandt hadden / daer hy aen gedenckende als uytsinnig om was/doch hy en bekende noyt niet aengaende de Tooverye / segghende altijdt dat hy niet en wist wat het was / en hoewel sy hem vry en vranck stelden / soo moest elck nochtans de onkosten betalen die in de Gevanghenis ghemaeckt waren / soo sy hadden waer mede / anders en konden sy niet los worden. Den sesthienden December lieten sy op borghtocht vry uytgaen Jennijn du Batry, die wel 7 maenden om die Tooverye (soo men het wilde noemen) ghevanghen sat / ende hadde soo veel ghetuyghen teghen hem als yemandt van de andere / was oock wel soo dickwils ende soo gheweldigh ghepijnight als yemandt / doch en bekende noyt in de vergaderinghe der Toovenaers gheweest te zijn / segghende dat hy niet en wist wat het was. Ende op den selven dagh lieten sy los en vry uytgaen / door ghetuygen als de andere/eenen ghenaemt Roguet, zijnde van 't volck van den Heere van Beaufort.

In het selfde Jaer van 1460 / den 19 dagh van December lieten sy los en vry uyt gaen door ghetuyghen / Thomas de Bondtwercker, die oock om de Tooverye (soo sy hem aenseyden) tusschen de 7 en 8 maenden was gevangen geweest / en gepijnight soo seer als de andere / hadde oock veel ghetuyghen teghen hem / even-wel en bekende hy noyt in de vergaderinge der Toovenaers gheweest te zijn / altijdt segghende: dat hy niet en wist wat dat Tooverye was.

Op het verlossen van al dese ghevangenen/en was noyt geroepē dien boosen Bisschop van Barut, Suffragaen des Bisschops van Atrecht / die in dien tijt tot Roomen was / noch M^r. Jan Bolongier, noch andere

Klercken / noch oock den Heer van Savense, noch niemandt van de ghene die ghecommitteert waren / om de ghevangenen te ondervragen / de Tooverye aengaende / jae daer was niemandt by gheroepen / hoewel sy in de Stadt waren / en niemant en moeyde hem met de verlossingh als den Inquisiteur Pierre Brousart, ende de Secretarius van den Bisschop hier vooren genoemt.

Tymon.

418. Dat en was geen wonder / want hy was de eerste oorsake van al de moorderye / tyrannye / ende wreedtheydt die daer gepleeght was / ende bracht de booshepdt of onverstant uyt Borgondien / daer hy op een vergaderinghe der Jacobijnen ghesonden was / 't is onghetwijffelt / haer booshepdt moste doen aen den dagh komen.

Eusebius.

419. Haer booshept quam doen aen den dagh / want doen Meester Anthony Sacquespee, ende Jan Josset, Schepenen ghevangen wierden / soo was oock als Toovenaer beschuldight Martijn Cornillie, Ontfanger van de Graeflijckhepdt Middelen van Arthoys / met Guiliame le Febure, Schepen der stadt Atrecht / en een Burger ghenaemt Hotijn Lowijs, (om welcke oorsaeck) wel wetende dat sy van de gevangenen beschuldigt waren / namen de vlucht / uyt vreese van mishandelt te werden / gelijck de gevangenen / die haer door pijne beklapt hadden / met haer nemende dat haer lief was / ende hoewel de Graef van Estampes haer dede vervolghen tot Parijs toe / soo en konde men haer niet vinden / en hoewel haer vluchten geschiede uyt vreese van als Toovenaer gevanghen te zijn / soo deden sy haer daghvaerden om in eyghener persoon te verschijnen / ende haer te verantwoorden / teghen de beschuldinghen tot haren laste gedaen / op de verbeurte van beschuldight ende over-

overwonnen te zijn van 't feyt van Tooverye / ende deden de Citatien placken aen de Kerckdeuren / ende andere openbare plaetsen: waer op dat volghde dat Willemet de Febure, eenige Soon van de voorschreven Guiliame, gheassisteert met een Notaris van Parijs / ginck by Meester Jan Pocon, Vicaris van den Bisschop van Atrecht / ende vondt hem heel vroegh onder de Metten in de Kerck / in wiens presentie hy appeleerde / teghen hem ende de ander Vicarissen / van 't gheweldt dat sy deden / ofte noch sochten te doen aen Guiliame le Febure sijnen Vader. Dit ghedaen zijnde / ginck hy terstondt met de Notaris te Paerdt sitten / ende reedt naer Parijs / aldaer sijn Vader sich ghevangen gheset hadde / om hem te verantwoorden / op 't gene de Vicarissen hem souden willen op-leggen.

Tymon.

420. Wel Eusebius, daer bleeck genoegh dat den voorsz. Guiliame in sijn geweten onschuldigh was / want doen hy in de ruymte en vry was / en soude sijn selven (indien hy hem schuldigh ghekent hadde) niet overghegeven hebben ter purge teghen sijne beschuldigers.

Eusebius.

421. Daer wisten die boosen al weer raet toe / want doen den voorschreven Willemet met den Notaris vertrocken was / soo werden sy door last van de Vicarissen vervolght en achterhaelt tot Mondidier, ende alle beyde gevleugelt gebracht in Bisschops Ghevanghenisse: Dese Willemet ende de Notaris van Parijs komende / was des avondts te vooren / eer dit Appel gedaen was / by sijn vrienden te gast geweest / welcke waren Jaques le Borgne, Burgher van Atrecht / Jan le Febure Wijnverlater / Jan de Rupembre, Koopman van Wijnen / en Colijn Pere, en om dat sy wel wisten dat dit Appel ghedaen soude

werden /

werden/sonder het selve aen te geven/ aen den voorschreven Vicaris/of aen den Inquisiteur/ soo wierden sy al te mael/om die oorsaeck/ ghevanghen ghebracht/in des Bisschops ghevangenisse/waer uyt de voorschreven Willemet, noch sijn Compangions/ niet en kosten verlost werden/voor en al eer hy wederroepen hadde dat Appel/'t welck hy dede/ende alsoo werden sy altemael verlost: naer welcke wederroepinghe/ overmidts de voorsz. Le Febure, Cornillie, en Lowys, ter ghesetter tijdt niet en waren verscheenen/soo werden sy ge-excommuniceert als verwonnen Toovenaers/ ende hare excommunicatien werden op de kerck-deuren en stadts-poorten geplackt.

Tymon.

422. Wel/ wat raet nu voor Willemets Vader en sijn compangions?

Eusebius.

423. Den tijdt die alles aen den dagh brenght/ bracht dit oock aen den dagh: want de gevangens in grooten getal uytgelaten zijnde/ begonde haer wreetheydt en over groote boosheydt aen den dagh te komen/ en verstaen hebbende dat Guiliame le Febure hem voor het Parlement van Parijs te purge ghestelt hadde/Insgelijcks Martijn Cornillie tot Besancon in Bourgondien/ 't welck hy Martijn haer ontboden hadde/'t welck geschiede op die tijdt doe sy besich waren/ om hem te excommuniceren/ soo hebben dese Vicarissen met hare complicen/ niet tegenstaende dat door haer toedoen/overmits het vluchten van den voorseyden Guiliame le Febure, Martijn en Hotijn Lowijs, om Tooverye/door haer beleydt/ geexcommuniceert waren/ als overwonnen Toovenaers/en hare excommunicatie op die kerck-deuren gheplackt hadden: soo hebben sy ter contrarie noch in 't selve jaer door brieven doen aenplacken/ daer in sy haer ontsloegen van de excommunicatie.

Tymon.

Tymon.

424. Dat moste sijn groote oorsake hebben in die wreede / harde / en onbeweeghlijcke menschen.

Eusebius.

425. 't Was tijdt om met glimp haer booshepdt te laten varen / en om met eenigh belepdt daer upt te schepden / want op den vierden Januarp 1461 was de saeck soo ghekeert / dat de Vicarissen met haren aenhangh gedagvaert werden bp gelupt van Trompetten / ten versoecke van den Procureur Generael des Koninghs van Vranckrijck/en van Huguet Anbry die ghevanghen sat / en gecondemneert was als Toovenaer van dese ghedaeghde / en waren Mr. Jan Fauconnier, Bisschop van Barut, Meester Jaques du Bois, Deecken van Atrecht / Meester Pieter Broussaert, Inquisiteur van 't Geloof / Meester Jan Bollengier, Meester Mathieu Paellie, Sr. Guiliame de Berry, Luptenant van Amiens/ Jehan Forme, Meester Jan Thybout, Meester Jan Pocon, met Robbert Bastaert van Saneuse, ende Meester Pierre du Hamel, en Meester Gilles Flamen, om te compareren voor het Parlement / om te verantwoorden het gene dat men haer opleggen soude/ aengaende de schade ende het gewelt dat den voorschreven Huguet sepde/ datse hem gedaen / en doen doen hadden / daer seecker informatie van ghenomen waren bp die van 't Parlement / ten versoecke van den voorschreven Huguet, welcke informatien ghesien zijnde bp die van 't Hof/ soo werden sp gedaghvaert als gesept is: te weten / de voorschreven du Hamel, met Meester Gillis Flamen te compareren/ in epghener persoone / de andere en wierden maer slechtelijck ghedaghvaert/ ende het Mandament hieldt in / ghelijck oock openbaerlijck ghelesen wierdt. Dat de voorschreven Ghedaeghde ghesocht hadden / desen Huguet te doen bekennen in de Vergaderinge der Toovenaers geweest te zijn /

te zijn / en dat door gewelt van pijnigen: Ende dat sy hem seyden / bekent doch dat ghy daer gheweest zijt / en beschuldight oock sulcke en sulcke / die daer met u gheweest zijn / ende oock Toovenaers zijn / welcke sulcke en sulcke daer niet genoemt en waren / maer wierden genoemt in de informatien: En men seyde / dat het groote Heeren waren / en ander rijck en machtigh volck. Dese Ghedaeghde werdt dagh gestelt / om te compareren op den tweeden dagh naer Lichtmisse daer aen volgende.

Tymon.

426. Indien die boose menschen haer ghehouden hadden aen arme ende ongheachte persoonen / haer wreetheydt en boosheydt en soude noyt aen den dag gekomen hebben / want het en is niet mogelijck voor geringe luyden sulck een Proces te voeren / tegen de ghene die voor eerst de Achtbaerheydt en de Geleertheydt / midtsgaders de schijn van Godtsaligheydt / en de gunst van het ghemeyne volck aen haer zijde hebben / die veeltijdts in het stuck van Tooverye seggen (ghelijck de Pastoor seydt) het heeft my in mijn jonge jaren oock soo gedocht / als ick grijse mannen voor waerheydt hebbe hooren vertellen / dingen die ick nu weet dat leughenen waren. Maer Eusebius hoe liep dat af?

Eusebius.

427. Gelijck als het behoorde Tymon, want haer boose aenslagen mosten doen aen den dagh komen. De beschuldighde waren genootsaeckt om haer onschult te toonen / en doen sagh men klaerlijck hoe en door wat oorsaeck / sy de ondoenlijcke en onwaerachtighe belijdenissen van haer gekregen hadden / want gelijck geseydt is / sy mosten naer Parijs om haer recht staende te houden. De Burgherye der Stadt Atrecht / zijnde ter oorsake van die ongehoorde Tooverye / onder malkander in verwerringhe / de een hielt

hieldt dit de ander dat staende / Mr. Jaques du Bois, Decaen van ons Lieve Vrouwen kerck tot Atrecht/ raeckte of veynsde hem buyten sinne te worden / ('t welck ick Godt bevele) en wierdt alsoo naer Parijs gevoert/hy was het principale instrument (met eenighe andere) datter soo veele Volcks ghevangen wiert/en een groot deel tot haer onschult verbrandt/ ghelijck noch sal bewesen worden: In weynigh dagen daer na/volghde noch een grooter slagh voor die schijn-deughden: want doen sy al dees wreedtheydt/ onbermhertigheyt / en boosheyt/ in 't jaer 1460. gebruyckt hadden/aen soo veel (in die qualite) onnosele Menschen: so quam in 't begin van 't jaer 1461. den 15 Januarij/ in de stadt Atrecht een Deurwaerder uyt het Hof van Parijs / om informatie te nemen / van het ongheluck dat den Heere van Beaufort seyde hem aengedaen te zijn/oock om hem te informeren / van 't ongeluck dat Jan Taquet, ende andere seyden dat haer aenghedaen was/door pijnigen en anders: om hem te informeren van een appel / dat de Heere van Beaufort seyde ghedaen te hebben tegen de Vicarissen/al eer hy ondervraeght was of gecondemneert van Tooverye: te weten/dat hy de Vicarissen en hare Complicen hadde geroepen in 't Parlement. Desen Deurwaerder was daer gebracht van Philippus de Beaufort, zijnde de outste Soon van de vier echte Soonen van den voorsz. Heere / naer dat de voorsz. informatien ghenomen waren/ ende dat sy veele getuygen gehoort hadden / van de ghene die sy hadden doen komen / die haer wilden dienstigh zijn / soo is den voorschreven Deurwaerder/vergeselschapt met Philippus voorschreven / met Pierre Raoul, ende Jaques Habarq, ghebroeders / met meer andere ghesellen/ gekomen by de Vicarissen van den Bisschop van de welcke den voorsz. Deurwaerder eyschte door den Koninck van Vranckrijck gehoorsaem-

heydt / om uyt te voeren dat hem belast was / het welck de Vicarissen hem consenteerden. Dit hebbende / is den Deurwaerder met sijn geselschap gegaen naer 't Bisschops huys / en eyschte de sleutelen van het gevangen-huys / die den Cypier hem weygherde / maer hy namse met gewelt / en ginck naer het ghevanghen-huys / daer den Heere van Beaufort lagh / nam hem daer uyt / en leyde hem in sijn eygen huys à la Quiverette binnen Atrecht / en gaf de Vicarissen dagh / om te compareren ten Hove voor 't Parlement / op den 25 Februarij daer aen volgende / om haer te verantwoorden aengaende dat Appel en anders. Des anderen daeghs bracht den Deurwaerder den Heere van Beaufort naer Parijs.

Tymon.

428. Dat was een groote veranderinghe. Ghehoorsaemden sy den Koninck van Vranckrijck door sijnen Deurwaerder?

Eusebius.

429. Ja sy Tymon, want den 17 Februarij vertrocken uyt Atrecht / Mr. Pierre du Hamel, en Jan Tybaut, Vicarissen van den Bisschop naer Parijs / daer sy verdaghvaert waren in persoone te compareren / tegen den Heere van Beaufort op den 15 Februarij / op welcken dagh de saeck niet en diende / maer wierdt uytgestelt: Dus keerden de Vicarissen wederom naer Atrecht / daer sy weder gekomen zijnde / brieven ontfingen van den Bisschop van Atrecht / uyt Roomen / die haer gheboodt / dat sy uyt het ghevanghen-huys souden los laten Huguet Anbry, daer hy in gecondemneert was (als hier vooren verhaelt is) uyt oorsaeck van Tooverye / de welcke de Vicarissen terstont los en vry lieten gaen.

Tymon.

430. Dat was dien Huguet Anbry, die wel vijftien mael ter banck gheweest hadde / en al gheblindt

was

was om onthooft te worden / en soo sy seyden / hem gratie deden dat sy hem 20 jaer te water en te broot gecondemneert hadden / en ontfingen sy sulck bevel uyt Roomen / de heele werelt moste van hare boosheyt wagen ?

Eusebius.

431. Haer valscheydt/en boosheyt quam doen generalijck aen den dagh: Want ontrent dien tijt quam weder in de stadt Atrecht Martijn Cornillie, (Ontfanger van de Graeflijckheydts middelen van Artoys) die hem selven ter purge gestelt hadde tot Besaucon in Bourgondien: Welcke Martijn, naer dat den Erts-Bisschop veel informatien hadde doen nemen/ ten versoecke van den voorsz. Martijn, ende dat hy veel ghetuyghen uyt de stadt Atrecht gehoort hadde/soo visiteerden sy 't gantsche Proces/ van de gene die hem beschuldight hadden: Dese dingen gedaen / en in geschrifte ghestelt zijnde / en tot Besaucon ghesonden / soo liet de voorschreven Erts-Bisschop / Martijn vry en los gaen / als niet schuldigh aen de voorsz. Tooverye.

Tymon.

432. Wat sal ick hier toe segghen/ick valle in bedencken/indien dese versierde/en niet doenlijcke Tooverye / behoorlijck ondersocht wierde / het soude al 't selve wesen: Want men heeft wel gehoort / dat hier en daer wel eenighe om Tooverye ghevanghen wierden/en sommighe ter doodt ghebracht zijn/ ghelijck als te Ruyrmonde, Stralen, en Venloo gheschiedt is/ en hebben ten lesten / als syder veele om 't leven ghebracht hadden/ moeten uytscheyden: Waer van sommige beruchtighde in 't Landt te Gulick vluchteden / andere tot 's Hertogen-Bosch / die den Bisschop aldaer ontfingh / en van hem gaf/ dat hy niet en geloofde dat sy doen konden of deden 't gene men van haer seyde.

 Eusebius.

Eusebius.

433. Ick hebbe tot Haerlem diversche vrouwluyden ghekent / die elck naer haer geweten seer Godtvruchtigh waren / en in Vlaenderen seer beruchtight voor Toovereessen / maer evenwel van de Overheydt aldaer geraden naer Hollandt te gaen woonen; en op dat ick den Bailjou sijn eygen woorden ghebruycke / (seyde tegen haer) men backt daer soo goedt Broodt als hier / ick hebbe soo veel ghetuygenissen teghen u / dat ick sorge dat ghy op de Pijnbanck sult gheraken / en dan zijt ghy verloren: Tymon ick segghe u / dat die in sulcken Stadt woont daer sulck waengheloovigh volck is / en valt dan in sulck geruchte / 't is onmogelijck datmen de boose Geestelijckheydt (ick en wil de goede niet te nae spreecken) haer handen ontgaen kan / sonderlinghe als ghy haer devotaris niet en zijt / of by haer in bedencken van Ketterye valt (soo sy dat noemen) of dat ghy de Paters of Gardiaen niet gunstigh en zijt / daer dickwils een losse tonge toe helpen kan / en in sulcken Gemeynte heeft men hem sonderlinghe te wachten voor sijn eyghene als andere quade tongen.

Tymon.

434. Wy geraken van ons propoost: Maer alsoo het Proces van den Heere van Beaufort, Jan Taquet, en andere vermogende Borghers den 25 Februarij 1461 niet en diende / wanneer was den tijdt dat het bepleyt wierdt / en wat hadde den Heer van Beaufort, tot sijn verantwoordinge te seggen?

Eusebius.

435. Seer veel wonderlijcke dingen / en sulcke saken die gruwelijck zijn te dencken om uyt te voeren / ick laet staen in 't werck te stellen / gelijck als eenige uyt pure boosheydt gedaen hebben: Want in 't selve jaer in de maent Junij wierdt de saeck van den Heere van Beaufort in 't Parlement bepleyt / tegen

de Di-

de Vicarissen van den Bisschop van Atrecht / en teghen al de ghene die besigh gheweest waren om de ghevangens / die als Toovenaers ghevanghen waren / te ondervragen: Ende daer wierdt door Meester Jan de Poupincoert, Advocaet en Raetsheer van den voorschreven Heere van Beaufort, in 't openbare Parlement ghesepdt / veele wreede en gruwelijcke dinghen / beschuldighende gheweldigh sommighe die haer ghemoept hadden met dese inquisitie teghen de voorschreven Toovenaers / ende sepde onder andere / dat soo haest daer een ghevanghen was om de voorschreven Tooverpe / dat men hem dan sepde / dat hp verbrandt soude werden bp soo verre hp niet en bekende; maer bp aldien dat hp 't bekende / dat men hem dan los soude laten gaen sonder eenighe straf / als alleen in een kleen Pelgrimagie te gaen: ende wanneer sp niet bekennen en wilden / so brachtmense ter Banck / daerse soo gheweldigh ghepijnight wierden datmense dede bekennen al wat sp wilden: Sepde noch daer-en-boven den voorschreven Poupincoert, dat soo dra als den voorschreven Heere van Beaufort gevangen was / even daer naer als hp soo gheweldigh gezworen hadde / in de vergaderinge der Toovenaers niet gheweest te zijn / bp hem quam Meester Jaques du Bois, Deecken van ons Lieve-Vrouwen-kerck tot Atrecht / ende op sijn knpen legghende / badt den voorschreven Heere van Beaufort, dat hp doch soude bekennen in de vergaderinghe der Toovenaers gheweest te zijn / of anders (ghelijck het besloten was) dat hp niemandt behouden koste sonder verbrandt te worden / ende alle goederen ende heriditagien geconfisqueert / maer bp aldien hp bekende / dat hp dan los soude gaen binnen vier dagen / ende dat hp noch belesen noch gemijtert soude werden / ende dat hem moveerde om soo ootmoedelijck hem te bidden / was

dat het hem sijner ende sijner kinderen deerde / die alt' samen arm souden zijn. Doe dit den Heere van Beaufort hoorde / seyde hy dat hy hem versweeren soude / want hy hadde ter contrarie ghesworen / daer den Deecken op antwoorde / dat hy hem daer niet mede bekommeren en soude / men soude hem daer wel van absolveren: Door sulcke redenen / en meer andere / te langh om te verhalen / heeft den Heere van Beaufort, bekent in de Vergaderinghe der Toovenaers gheweest te zijn / op sulcker wijse als te vooren verhaelt is: Noch seyde den voorschreven Poupincoert, dat / naer dat den voorschreven Heere van Beaufort bekent hadde dat geseydt is / soo heeft hy moeten betalen aen den Hertogh van Bourgongien / vier duysent gulden / aen den Graef van Estampus, twee duysent gulden / aen den Bailjou van Amiens, duysent gulden / en aen sijnen Luytenant / twee hondert gulden / sonder dat hy erghens in ghecondemneert was / by de voorschreven Graef / Baljou of Luytenant: en sy hadden desgelijckx oock ghenomen / van Jan Taquet, die oock als Toovenaer gevanghen was / te weten / den Bailjou van Amiens, vier duysent ponden: Verscheyden andere saecken pleyte / ende seyde daer openbaerlijck de voorschreven Poupincoert, voor den Heer van Beaufort, verhalende veel vreeselijcke dinghen / tot beschuldinghe van de ghene die haer met de Tooverye ghemoeyt hadden: Naer dat de voorschreven Poupincoert geseydt hadde / dat hy seggen wilde / wierdt by 't Parlement verklaert / dat den Heere van Beaufort soude ontslaghen zijn van sijn hechtenisse / en datter op kosten van den Heere van Beaufort een Deurwaerder uyt het Hof soude gaen naer Atrecht / en uyt het ghevanghen-huys des Bisschops te halen / Jan Taquet, Jan du Bois, met een Vrouwe ghenaemt la France

France Comptee, (die belesen waren gheweest als Toovenaers) die ghehaelt wierden in thien daghen daer naer / en wierden te Parijs ghebracht. Niet langhe daer naer wierden sy ontslaghen/ende werdt haer gheoorloft te gaen daer het haer beliefde / ende elck quam t'huys / segghende al te mael datse noyt in de Vergaderinghe der Toovenaers gheweest en hadden/ en al dat sy bekent hadden/ was gheschiedt door pijne/ende uyt vreese van verbrandt te worden/ ende alhoewel elck naer huys ginck / soo was nochtans de saeck niet afghedaen/ maer het Proces bleef hanghen in 't Parlement / oft sy tot haer onschuldt ghevanghen waren of niet / en ginghen somtijdts te Parijs om haer saeck te vorderen.

Tymon.

436. Wat heeft dat een veranderinghe binnen Atrecht ghegheven onder de Burgherye/sonderlinge onder de Vrienden van de ghe-executeerde (die soo onnoosel en soo schandelijck hebben moeten lijden) en wat een beschaemtheydt onder de Geestelijckheydt / als men haer booshe ydt / en in sommighe haer onverstant merckte.

Eusebius.

437. De boose en onverstandighe en zijn soo licht niet beschaemt/haer booshe ydt en haer onverstandt quam langher hoe meer aen den dagh/door dien dat de saeck van den Heer van Beaufort soo openbaerlijck beleyt was: Oock quamen ontrent dien tijdt/ twee Commissarissen in de Stadt Atrecht / (beyde Doctoren in de Godheyt) den eenen een Jacobijn en Inquisiteur van 't Gheloof van den Bisschop van Parijs / de andere een oudt Doctor / doch niet Geestelijck / met andere Ghedeputeerde by haer / en deden brieven aenplacken aen de poorten van Atrecht/ die inhielden: Dat by so verre daer yemant was/die wat te segghen hadde op Guiliame le Febure, die als

Toovenaer ghe-excommuniceert was / overmidts sijn absentie / datse by haer souden komen / ende dat syse hooren souden binnen ettelijcke daghen. Geduyrende desen tijdt dat sy binnen Atrecht waren / hoordense veel getuygen die men haer aenwees / tot ontschuldinge van den voorschreven Guiliame, (die hem te purge gestelt hadde te Parijs onder den Bisschop) ende onder andere hoorden syder oock veel die mede ghevanghen ende beschuldight gheweest waren van Tooverye. Tot dese Commissarissen quamen oock de Vicarissen van den Bisschop van Atrecht / die haer toonden die Processen van de ghene die ge-executeert waren gheweest als Toovenaers: door de welcke sy konden sien / hoe de voorschreven Guiliame beschuldight was. Dese dinghen ghedaen zijnde / keerden de Commissarissen wederom naer Parijs / met haer draghende de Processen van al de ghene die ghevanghen / belesen ende ghe-executeert waren als Toovenaers: welcke Processen ghesien en overlesen zijnde / by den Bisschop van Parijs / den Erts-Bisschop van Reyms / den Inquisiteur van het gheloof van alle de contreyen van Vranckrijck / ende van meer andere Doctoren in de Godtheydt / ende ghehoort hebbende de propositien van den voorschreven Guiliame, werde by den Erts-Bisschop van Reyms / met de andere hier vooren ghenoemt / de voorschreven Guiliame vry ende vranck bekent / als onnoosel van de Tooverye (ontrent de maendt van September) midts dat de voorschreven Guiliame sijn Actie hielt / om sijn recht te vervolghen teghen de Vicarissen van den Bisschop / om sijn eer ghebetert te hebben / met de kosten ende schaden daerom gehadt.

Tymon.

438. Daer bleeck doen ghenoegh hare valscheydt / gnaedtaerdigheydt en onverzadelijcke gierigheydt.

Eusebius.

439. Ten bleef daer niet by Tymon, want ontrent dien tijdt quam weder binnen Atrecht / Hotijn Lowijs, Sergeant van Atrecht / de welcke gelijck ick te vooren geseydt hebbe / oock ghe-excommuniceert was als Toovenaer. Desen hadde te Romen ghe-weest / ende bracht Brieven van Sijne Heyligheydt den Paus van Romen / als dat hy hem sondt aen Mr. Gillis Carlier Deecken / ende aen Mr. Gregorius Nicolai, Officiael van Camerick / om hem te straf-fen naer sijn verdienste / welcke Hotijn niet gestraft en worde / maer bleef Sergeant van Atrecht / als niet schuldigh aen de voorverhaelde Tooverye.

Tymon.

440. Voorwaer daer en was in die boose (rakende het stuck van haer Officie en Kercken-dienst) gheen vreese Godts altoos / durfden sy de Luyden als verdurven Leden der Kercke excommuniceren / daer sy wel wisten / met wat booseydt / listen / en wreedtheydt / sy die beschuldingen over haer / door pijnigen uytgheperst hadden?

Eusebius.

441. Haer groote boosheydt quam doen geheel aen den dagh / want in 't selve jaer / ontrent Alderheyli-gen-dagh / quam den Bisschop van Atrecht (die ee-nen geruymen tijt tot Romen gheweest hadde) ende wierdt ontfanghen als Legaet des Stoels van Ro-men / ende men trock hem te ghemoet / ghearriveert zijnde / soo sette hy af Meester Pierre du Hamel van sijn Vicaris te zijn / ende en stondt het niet toe / het ghene hy ghedaen hadde (aengaende de Tooverye) maer seyde hem / dat hy heel qualijck ghedaen had-de / dat hy der sommighe ghevanghen ende ghecon-demneert hadde / ende dat het een saeck was die on-waerachtigh was / en maer versiert: In de pre-sentie van den voorsz. Bisschop en van du Hamel, soo

quam daer Huguet Anbry klaghen / de welcke ghevangen was geweest als Toovenaer / ende en hadde noyt bekent (gelijck ick te vooren verhaelt hebbe) en verklaerde dat de selfde du Hamel, met den Bisschop van Barut, ende Meester Jaques du Bois, hem daer toe porden / dat hy segghen soude dat den Bisschop van Atrecht een Toovenaer was / met meer andere notabele persoonen / ende in presentie van den Bisschop soo seyde den voorschreven Huguet, veel injurieuse en schandelijcke dingen van desen voorschreven Meester Pierre, sonder dat den voorschreven Bisschop hem in eenighe saecken daerom straften. Haer groote tyrannye ende wreedtheydt / tot Atrecht openbaer zijnde / soo troch den Bisschop van Barut naer Bourgonjen, ende wierdt gevangen in de Stadt daer hy geboren was / ende dit gheschiede om te weten wie hem gemoveert hadde / tot het seyt van Tooverye soo voor te staen in de Stadt van Atrecht: Hem wierdt opghelegdt dat hy het met andere versiert hadde / uyt welcke ghevanckenisse hy haest los quam (gelijck hy naerderhandt selfs getuyghde) seer miraculeuselijck; los zijnde / troch hy naer S. Jacob in Galissien, in Pelgrimagie.

Tymon.

442. Waer mede sal dien boosen mensche een yegelijck doen gelooven / dat hy van Godts wegen miraculeuselijck is ontkomen? Heeft hy hem soo schijndeughdigh / en listelijck aengestelt dat hy sijn bewaerders in practijcke heeft te kloeck geweest / en maeckte hy doen het waengeloovigh (en in die qualite sot) volck wijs / dat hy door mirakel van Godts wegen daer uyt gheraeckt was / dat is in sich selven (volgens de reden der Heyliger Schrifture) Tooverye / niet veel verschillende van Symon Magus Tooverye. Ten is niet te gelooven dat een mensche die soo veel moorderye / wreedtheydt / en

tyrannye /

tyrannye / onder decksel van Godtsdienst in een Monnicks-cappe bedreven heeft/dat Godt hem ter liefde sal mirakel doen / om sijn boose stucken te bedecken/ en heeft hy het volck wijs gemaeckt/ dat hy tot teycken van danckbaerheyt aen den Heyligen / naer S. Jacob in Galissen getrocken is / soo is het bedroch in bedroch geweest/'t welck oock Tooverye is: Maer hoe liep het met de andere Geestelijkheyt af?

Eusebius.

443. Tymon, die lieten Atrecht varen / en gingen hier en daer in ander Steden woonen / vermidts sy haer lijf niet wel verseeckert hielden / en in den haet van het volck vervielen.

Tymon.

444. Maer alsoo den Heer van Beaufort, Jan Taquet, Anthony Saquespee, Guiliame le Febure, ende veel andere overtuyght waren / door pijne en andere boose practijcken / en alsoo haer veel duysent ponden afgenomen hadden / en sommige ghelijck als Pieter Carieul, en eenige andere al sijne goederen geconfiskeert ende verbeurt ghemaeckt / ende door schijndeught aen kercken ende kloosters gegeven / soo en stont haer naeste Vrienden ende Erfghenamen dat niet te lijden.

Eusebius.

445. Tymon, wat uyt die oorsaecke voor 't Parlement gepasseert is / dat sullen ick en ghy wel swijgen. Dese machtige luyden en Vrienden van de geexcuteerde / soo nu en dan te Parijs gaende om haer saeck te vorderen/kregen ten lesten naer verloop van 30 jaren uytkomst: want in de Memoriale schriften van de Schepenen van Atrecht / beginnende in de maent Mey 1484/eyndigende in de maent Novemb. des jaers 1495 Fol. 87. wort gevonden waer van dit volgende een Extract is. Sondaegs den 10 Julij des jaers 1491 / arriveerde in de stadt Atrecht Mr. Jan Agenost

Agenost Raetsheer des Konings onsen Heere / in sijn Hof van Parlement te Parijs / als gecommitteerde Commissaris / ende ghedeputeert van 't selve Hof / om te executeren 't Arrest / ge-emanueert by 't selve Hof op den 20 Mey voorleden / ten behoeve van mijn Heer Jan de Beaufort, Neef van saliger Messire Coolaert de Beaufort sijn Groot-vader / van Huguet Cannery, ende andere hier naer ghenoemt / die beschuldight waren gheweest Toovenaers te zijn: Met hem quam Lowijs de Bourgeois, Deurwaerder van het selfde Hof. Dese verghe selschapt zijnde met den voorschreven de Beaufort, met den Heere van Habarcq, sijn halve Broeder / met den voorschreven Huguet, ende andere Heeren en notabele persoonen meer / gingen logeren op de Marckt / daer de Lelye upthanght. Weynigh daghen daer naer / soo informeerde hem de Commissaris van de plaets / daer de gene die beschuldight waren gheweest Toovenaers te zijn / belesen / ghemijtert / gheschavotteert / ende gecondemneert waren gheweest / 't welck hy bevant ghedaen te zijn door 't Gheestelijck Hof / op de plaets voor de Galderye van 't selve Hof / daer liet de voorschreven Commissaris maecken een groote Stellagie / om te executeren het Arrest op Maendagh den 18 van de selfde maent / ende om daer een Sermoen te doen doen / door een van de voornaemste Doctoren in de Godtheydt / achtervolghende het voorschreven Arrest.

De voorschreven Commissaris quam oock in die Raedt-kamer / daer de Officiers van den Koningh / met den Majoor en al de Schepenen vergadert waren / den welcken hy openbaerde sijnen last / in presentie van den voorschreven Heere van Beaufort, van Habarcq, Huguet Cannery, ende andere op den 12 van de voorsz. maendt. Ende door de selfde Heeren werdt haer alle assistentie beloofft / op dat elck een

present

present soude zijn / in dat Sermoen van het Geeste-lijck Hof/en dat in 't faveur van de selfde Heeren: de Burgers (ghelijck hy verklaerde door last van den Koningh ende sijn Hof) een yegelijck dien dagh vie-ren soude / ende teyckenen van blijdtschap toonen / ende op houden van eenigh ghemeyn handtwerck te doen ende alsoo werdet besloten.

Tymon.

446. Wat is dat een veranderinghe in die Stadt/ en in die onnoosele haer saeck gheweest / (maer door verloop van tijdt / in veel menschen verstorven) want gheschiede het in 't jaer 1460 / dat die wreedt-heydt aen sommighe Burghers bedreven wierdt/en was eerst by Sententie aen den dagh ghegheven in het Jaer 1491. soo mosten die luyden / die met ver-stant/oordeel en memorie/daer van konden spreken; al ontrent 50 Jaer oudt zijn. Wat heeft dat moey-te/soliciterens en gheldt gekost/ voor ghemeene rijc-ke luyden niet machtigh uyt te voeren. Maer Eu-sebius, ick bidde u / laet ons de Sententie hooren die het Parlement van Parijs daer van uytghesproken heeft.

Eusebius.

447. Hoort dan toe *Tymon*. Tusschen *Messire Colaert van Beaufort*, en *Jan Taquet Esquir* Appelleerders van Mr. *Robbert le Josque*, Gouverneur van Atrecht voor sa-ligher den *Hertoghe* van Bourgondien, van *Robbert van Marquais*, Luytenant van den selven Gouverneur van den Bisschop van Atrecht, van Meester *Jan Tybout* sijn Officiael, van *Pierre du Hamel*, en *Pierre Pochon*, Vica-rissen van de selfde Bisschop, *Frater Guiliame de Brous-saert*, sich noemende Inquisiteur van het Geloof, Mee-ster *Jaques du Bois*, Deecken van Atrecht, *Jan Boulen-gier*, *Gillis*, *Flamen*, en *Mathieu Paellie*. Noch den selven *de Beaufort* als Appelleerder van *Frater Jan Faulconnier*, Minnebroeder, *Bisschop van Barut*, ende van Meester

Jan

Jan Forme, Secretarius van den Grave van *Estampes*: welcke van *Beaufort*, *Taquet*, *Hugues*, *Cannery Berthelemi Hermant*, *Nicole de Gaurelle*, sijne Huysvrouwe *Jehenne le Febure*, Dochter van *Jan le Febure*, *Pierre du Carieul*, Neef ende Erfgenaem van zal: *Pierre du Carieul* ende *Jan Bary*, met haer de Procureur Generael als Eysschers, in cas van misgrijpingh, overdaet, bedrogh, en valsche aenslagen ter eender zijde, ende de voorschreven *Hertogh van Bourgondien*, *Messire Robert de Josne*, ende *Robert de Marquais*, den *Bisschop van Atrecht*, *Jan Thibault*, *Pierre du Hamel*, *Jan Pochon*, *Jaques du Bois*, *Jan Boulengier*, *Gilles le Flamen*, *Jan Forme*, *Mathieu Paille*, gheroepen ende ontboden in cas van Appel, ende de selfde *Thibault*, *Pierre du Hamel*, *Pochon*, *Boulengier*, *Flamen*, *Forme*, *Paille*, *Jan l'Hostelier*, *Mathieu du Hamel*, Secretaris van den voorschreven Bisschop, Vicaris ende Inquisiteur, *Messire Philippus de Savense*, Ridder, Meester *Guliame de Bary*, sich noemende Luytenant ende Bailju van Amiens, als voorstanders van 't selve, ter andere zijde.

't Hof ghesien hebbende de Pleydoyen in 't selve Hof gedaen op den 21 dagh Mey des Jaers 1461. ende andere dagen daer aen volghende, de begheerten verweeringe van de voorschreven partyen, door haer naderhandt in geschrifte overgelevert, de Confessien van de voorschreven *Thibault*, *Pochon*, *Mathieu du Hamel*, *Marquais*, *Flamen*, *Paille*, *Boulengier*, *Forme*, ende *Bary*, ghedaen in 't voorschreven Hof; oock de criminele Processen, soo wel in 't wereltlijck als in het geestelijck Hof gedaen, tegen de voorschreven *Messire*, *Colaert*, *de Beaufort*, *Taquet*, *Cannery*, *Gaurelle*, *Bary* van zaliger *Pierre du Carieul*, *Jan le Febure* geseyt *le Cat*, en *Denyse Greniere*, oock van *Jan Tenoy* ghenaemt *Labbe de Peu de Sens*, *Colette Lecrebee*, *Jehenne d'Avergne*, *Bellotte*, *Maucarde*, *Taquet de Balieul*, *Henry de Boulle* gheheten *Caucourt*, *Bellotte de Quesnoy*, *Jan du Bois*, *Gillis de Bal-*

de Bullecoert, *Jehenne Grief*, alias *Frecongon*, *Thomas de Braconnier*, *Catharina la Gougonde*, alias *Catron*, *Primtangay*, *Denisette*, *Wittefonde*, *Margriete* ghefeydt *Baginne*. Vrouw *Jehenne Bayarde* ghefeydt *le Luque*, *la Parqueminiere*, *Jaques Guineman de Roger*, *Robequin*, *Jehenne d'Amiens*, *Messire Anthony Saquespe*, *Jan Josset*, *Henry de Ronville*, Burgher van Atrecht, *Jacotijn Daties*, ende *Jan le Febure*, al-te-mael beschuldight van Tooverye.

Dese Processen, door ordinantie van 't Hof ten Hove ghebracht zijnde, met al het ghene dat de Partyen voort-ghebracht hadden, ten Hove haer tegenstellinghen ende verantwoordinghen: oock seeckere brieven, in maniere van accoort ghemaeckt ende gepasseert voor den Raedt van den Hertogh van Bourgondien, voort-ghebracht door den voorschreven *Marquais*, voorwendende die ghemaeckt te hebben met *Messire Philippus de Beaufort*, in sijn leven Ridder, Soon van de voorschreven *Messire Colaert*, ende *Jan Taquet*, *Carieul* ende *Bary*: oock Konincklijcke brieven van vernietinghe van dat accoort, verkreghen door de selfde *Messire Philippus de Beaufort*, op den tweeden Junij des jaers 1478, de Pleydoye daer op ghedaen, teghenstellinghen en verantwoordinghen, met een seecker Requeſt overghegheven, door den voorschreven *Marquais*, waer by hy versocht dat sijne bekentenissen ghedaen op den 11 December des jaers 1477, hem mochte behandight werden, desghelijcks seecker Accoort ghemaeckt ende gepasseert in 't selve Hof op den 21 Julij lest leden, tusschen *Jan Heere van Beaufort*, Neef ende Erfghenaem van de voorschreven *Colaert de Beaufort*, ende de voorschreven *Pierre du Carieul*, *Tassart*, *Posquillion*, Man ende Vooght van *Jehenne le Febure*, Dochter van de voorschreven *Jan le Febure* saliger *Jennin de Sailly*, Man ende Vooght van *Isabel le Vasseur*, wijlen Huysvrou van de voorschreven

de Bulle-

de Bullecourt, ende *Jan Willequin* Man ende Vooght van *Perronne de Barry*, met de voorſchreven *Huguet Cannery*, als hervattende het Proces, in plaets van de overledene; by haer hebbende den Procureur Generael ter eender zijde, en Meeſter *Jan de Barry*, Raetsheer des Koninghs in 't ſelve Hof, *Jan de Rongni*, *Eſquier* en ſijn Huyſvrouw, in plaets van de overledene *Barry*, ter andere zijde, het Requeſt over-ghegheven aen 't ſelve Hof, door den Biſſchop van Atrecht, nu ter tijdt zijnde, als oock de concluſien van deſe partyen genomen door den Procureur Generael des Koninghs: 't Hof oock gehoort ende oock ondervraeght hebbende, de voorſchreven *Marquais* op eenige poinčten van 't voorſchreven Proces. Dit al wel geconſidereert hebbende, iſſer ghepronunceert datter ſonder Regart te nemen, op de voorſchreven brieven van accoort, en Requeſten overgegeven door den Biſſchop van Atrecht, ende *Marquais*, qualijck ende onbehoorlijcken gedaen, aengetaſt, gevangen, veraccordeert, gheprocedeert, verweſen, ende ge-executeert is geweeſt, door de voorſchreven gedaeghde ende geroepene, ende wel geappelleert by de voorſchreven roepers.

Condemneren daerom 't Hof de voorſz. Gedaeghde in de koſten van 't Appel, de taxatie aen haer behoudende, ende heeft verklaert, ende verklaren midts deſen, alle de Proceſſen ghedaen in 't Hof van den Graef, ende anders in 't wereltlijck Hof, door den voorſchreven *du Bois*, *Flamen*, *Forme*, ende de *Marquais*, of yemandt van den haren, als oock alle de andere Proceſſen ghedaen in 't gheeſtelijck Hof, onderteyckent *du Hamel*, van geender waerden, valſch, onbillijck en qualijck ghedaen, ende anders dan naer behooren: ende dat oock ſulcke, als oock alle de minuten ende originelen des ſelfs is, waer ſy oock ſullen ghevonden worden, ſullen ghebroken, gebryſelt ende

geſcheurt

gescheurt worden, soo wel in 't selfde Hof, als in 't Hof van Atrecht, uytgesondert het Proces gemaeckt by de selfde, tegen *Jenne le Selliere*, 't welck ten Hove ghebracht sal werden om te besichtigen, dat die daer van ordineren sullen naer behooren: Ende heeft dit selve Hof te niet ghedaen, ende doet te niet midts desen, ende als van geender waerden, alle Sententien, Vonnissen, Confiscatien van goederen, soo wel roerende als onroerende, alle verwijsingen, eysschingen, betalingen, executien, ende al datter op ghevolght is, settende alle de verwesene ghe-executeerde ende beschuldighde in haer eer, faem ende naem: verbiedende alle handt-tastingen, ende andere hinderingen, hoe sy souden mogen zijn, haer toewijsende (de Eysschers besittende) hare huysen, erven ende goederen, soo wel roerende als onroerende, met de inkomen ende vruchten van dien, teghen de welcke geprocedeert is gheweest door ghevanghenis, verwijsingh ende anders, om oorsaeck van die saeck haer op-geleyt. Dese werden ghestelt tot volkomen verlossingh tot haren profijte, ende daer-en-boven tot verbeteringh van de voorschreven overdaden, aentastinghen, fouten ende misbruycken, begaen by de Verweerders: Soo heeft ghecondemneert ende condemneert midts desen, het voorseyde Hof, soo door middel van Appellatien, als door de beneficien van den Procureur des Koninghs, de selfde Verweerders te langen ende wederom te geven aen de voorschreven Eysschers, ende andere Ghevangenen ende Ghe-executeerde, alle hare goederen soo wel roerende als onroerende, met de vruchten en inkomen der selver, aengetast ende ghelicht tot dien eynde, door middel van de aentastinghen, declaratien, condemnatien, confiscatien ende executien, gedaen tegens haer in manieren als volght, te weten:

De *Hertogh van Bourgondien*, de *Marquais le Flamen*, *Thybault Pochon*, en *Pierre du Hamiel*, de goederen van *Be-*

ginette, *Frecongnon*, *Catron*, *Bary*, *Bracconnier*, *la Lucque*, yder van haer voor 't gheheel.

Noch de voorschreven *Hertogh Flamen*, *Tybault*, *Forme*, *Pochon* ende *Pierre du Hamel*: de goederen van de voorschreven *Gaurelle*, *Jenne*, *Damiens*, *la Parcheminiere*, *Jan du Bois*, de *Bullecourt*, en *Printemsgay*, yder van haer oock voor 't geheel.

Daer-en-boven noch de voorschreven *Hertogh*, *Tybault*, *Pochon*, en *Pierre du Hamel*, de goederen van den voorschreven *de Beaufort*, *Grenier*, *Lescrebeé*, *Mouchard Cannery*, *de Ballieul*, *de la Bouille*, *Taquet*, *Carieul*, *Gilleman Robequin*, *Saquespe*, *Josset*, *Labbe de Peu de Sens*, *Jenne de Auvergne*, *du Quesnoy*, *Le Cat*, *Ronville*, *Daties*, *le Febure*, yder een oock gelijckelijck voor 't geheel. Ende ofby aldien de goederen van de voorseyde de *Marcquais*, *Forme*, *Tybault*, *Flamen*, *Pochon*, ende *Pierre du Hamel*, niet genoegh waren, om de voorsz. goederen weder te gheven, daer sy toe gecondemneert zijn. Soo heeft het voorschreven Hof gecondemneert, ende condemneert midts desen, *pro rata*, wederom te gheven de voorschreven goederen in maniere als volght:

Te weten, de voorschreven *Saveuse*, *Paille*, *Boulengier*, *Forme*, de Erfgenamen van de *Bary* met *Marcquais*, de goederen van de voorseyde *le Cat*.

Noch de voorschreven *Saveuse*, d'Erfgenamen van *Bary*, *Forme en Flamen*, de goederen van de *la Beulle*.

Noch de voorschreven *Saveuse*, d'Erfgenamen van *de Bary*, *Flamen*, *Forme*, *Paille*, *Boulengier*, de goederen ven de voorseyde *Gaurelle*.

Noch de voorschreven *Saveuse*, *Paille*, *Boulengier* en *Forme*, de goederen van de voorschreven *Bary*.

Noch de voorschreven *Flamen*, *Boulengier*, *Paille*, de Erfgenamen van *Bary* en *Forme*, de goederen van de voorschreven *Lescrebeé Mouncharde*, *Gilleman*, *Robequin*, *Anthony*, *Sacquesqee*, ende *Josset*.

Noch de voorschreven *Paille* en *Flamen*, de Erfgenamen

namen van *Bary*, *Forme*, de goederen van *Parquemi-niere*.

Noch de voorschreven *Flamen*, *Paille*, *Boulengier*, en *Forme*, de goederen van de voorschreven *Carieul* en *Beaufort*.

Noch de voorschreven *Flamen*, *Paille* ende *Boulengier*, de goederen van *Cannery*. *du Bois* ende *Ronville*.

Noch de voorschreven *Flamen*, *Boulengier*, d'Erfgenamen van de *Bary* ende *Forme*, de goederen van *Balieul*.

Noch de voorschreven *Paille* en *Boulengier*, de goederen van de *Bullecourt*, *la Lucque*, *le Febure* en *Daties*.

Noch de voorschreven *Paille* en *Boulengier*, ende de Erfghenamen van de *Bary*, de goederen van *Printamgay*, *Catron*, en *la Perqueminiere*.

Noch de voorschreven *Flamen* en *Forme*, de goederen van *Labbe de Peu de Sens* ende van *Auvergne*.

Noch de voorschreven *Flamen*, *Boulengier* en *Forme*, de goederen van *Quesnoy*.

Noch de voorschreven *Boulengier*, de goederen van *Bracconniere*.

Noch de Erfgenamen van de *Bary*, de goederen van *Baginette d'Amiens* en *Frecougon*.

Ende verstaende dat het toucheert de voorschreven *Beaufort*, *Carieul*, *Bosquillon* ende sijn Wijf, ende *Cannery*, 't voorseyde accoort gemaeckt met haer ende de voorschreven Procureur des Koninghs, ende de voorschreven Erfgenamen van *Bary* blijvende in sijn gheheel, ende daerom ghestelt buyten Processe

Ende tot reparatie ende profijtelijcke versoeningh, soo heeft het voorschreven Hof gecondemneert, ende condemneert midts desen, de voorseyde Verweerders in de boere als volght:

Te weten, de voorschreven *Tybault*, *Pochon*, ende *Pierre du Hamel*, Vicarissen vernoemt, yder een in een somme van twaelf hondert ponden Parijs.

De voorschreven *le Forme* in twee hondert ponden Parijs.

De voorschreven *le Paellie* en *Boulengier*, yder in vier hondert ponden Parijs.

De voorschreven *Flamen* in duysent ponden Parijs.

De voorsz. *Savense* in vijf hondert ponden Parijs.

De voorschreven *Marquais* ende *Mathieu du Hamel*, yder in twee hondert ponden Parijs.

Bedragende de sommen t'samen ses duysent en seven hondert ponden Parijs, van welcke sommen sullen voor eerst en voor al ghenomen worden vijfthien hondert ponden voorschreven, tot behoeve om in de Hooft-kerck tot Atrecht te doen doen, ende celebreren een dienst tot stichtinge van een Misse, een kelck, een boeck, ende andere vercierselen daer toe noodigh, welcke Misse ghedaen ende ghecelebreert sal werden alle dagen eeuwelijck in de voorschreven Kercke van Atrecht, ende men sal die in-luyden met drie-en-dertigh klock-slagen, verscheyden met drie pausen, yder van elf slagen, tot salighmakinge ende behulp der zielen van de Ge-executeerde, als oock om te doen maken een stellagie op de selve plaetse, daer de Eysschers ende andere Ghe-executeerde, geschavotteert, belesen, ende openbaerlijck ghemijtert zijn, op welcke stellagie een Predicatie ghedaen sal werden, om het volck te vermanen Godt te bidden voor de zielen van de Ge-executeerde, ende verklaren datse ten onrechte sonder ordre ofte maniere van Justitie, met valsche en onbehoorlijcke ghemaeckte Processen, ghecondemneert, geschavotteert, belesen, gemytert, ende ghe-executeert zijn. Ende in 't eynde van 't Sermoen, in de presentie van de voorschreven Executeur, sal gebroken ende gescheurt worden al dat soude mogen resten aen 't Proces.

Noch om te doen maken een steenen kruys van vijfthien voeten hoogh, op de naeste en bequaemste plaets

daer

daer sommige van de gecondemneerde, geexecuteert ende verbrandt zijn, in welck kruys ghehouwen sal zijn een gheschrift, inhoudende de volbrenginge van tegenwoordighe Arrest, ende van de rest van de voorschreven somme, bedragende noch vijf duysent ponden, sal ghenomen ende toeghevoeght worden, voor den Koningh, voor de voorschreven *de Beaufort*, ende *Cannery*, yeder duysent ponden, ende de voorschreven *Taquet*, *Jenne le Febure*, *Bertelemeus*, *Hellemart*, met *Gaurelle* sijn Wijf, *Pierre du Carieul* ende *Jan Bary*, elck vier hondert ponden, ende sullen alle de voorschreven eysschers, dienstloonen en stichtinghen ende andere dingen gheordonneert werden, tot Godtsalige wercken betaelt worden voor den Koningh.

Noch heeft ghecondemneert, ende condemneert midts desen, 't voorschreven Hof, de voorschreven verweerders, in de kosten van 't Proces aengaende de voorschreven overdaet, van welcke kosten de Erfghenamen van *Bary* alleenlijck betalen sullen haer partye, aen de voorschreven *Taquet* ende *Gaurelle*, de Taxatie daer van aen haer behoudende, ende ten opsichte van Meester *Robbert le Josne*, 't voorschreven Hof absolveert hem van alle begheerten ende eysschen, by de eysschers en den Procureur gedaen, ende hebben hem geset en setten hem midts desen buyten Processe sonder eenige kosten.

Ende aengesien dat het aenroert restitutie ofte wederomghevinghe van goederen en van leenen versocht by den Heere van *Beaufort*, tegen de voorschreven *Saneuse* aenghesien dat het oock roert de conclusien, ghenomen teghen de voorschreven *L. Hostelier*, soo sullen haer te Parijs informeren *Vocatis vocandis*, op ondersoecken, en artijckelen die 't selve Hof sal doen uyttrecken, uyt hare pleydoyen, tusschen dit en den eersten dagh naer *S. Martijn* in de Winter toekomende by een van de Raetsheeren van 't Hof, die daer toe gecom-

mitteert fal zijn, om alles wel te overfien, op datter recht mach gefchieden.

Daer-en-boven, heeft het felve Hof verboden, en verbiedt midts defen, den Biffchop van Atrecht, fijne Officiers, Inquifiteurs van 't Geloof, ende alle andere Rechters foo Geeftelijcke als Wereltlijcke, datfe van nu voortaen niet en gebruycken in 't procederen, fulcke extraordinare executien en onmenfchelijcke ende wreede tormenten, als Chappelets, vyer in 't hol van de voeten te legghen, Olye of Edick in te gieten op den buyck van de befchuldighden, noch andere diergelijcke en noyt gehoorde maniere van pijnigen, ende dat op verbeurte van ghevangen ende geftraft te worden naer den eyfch van de faeck: Aldus gedaen den 20 dagh Mey, des jaers duyfent vierhondert een-en-tnegentigh.

Onderteyckent

De Luire.

Dit door het Parlement van Parijs foo uytghevonden zijnde / en hebben recht ghedaen / gelijck sy bevonden te behooren / en hebben 't selve in 't werck gestelt op dat een yeghelijck mocht kennisse hebben / hoe deerlijck dat haer mede Burghers om het leven gebracht waren / ende sommige in haer gesontheydt verlemt / in een saeck soo valsch ende onmoghelijck zijnde / uytgheperst door dreyghementen ende pijnighen / ende dat van sulcke Luyden die het staets ende beroeps-halven niet en betaemde / ghelijck sulcke booshеydt niemandt en betaemt / maer behoort met rigeur / naer ghelegentheydt van saecken ghestraft te worden / ende op dat alle saecken met ordre mochten uytghewrocht werden / soo werdender volghens de Remonstrantie van de voorschreven Commissaris / gedaen in de voorsz. Raet-kamer by de Officieren des Koninghs / de Majoor en Schepenen der Stadt Atrecht

Atrecht ghemaeckt ende gheconcludeert de Publicatien ende ordonnantien die hier naer volgen:

De eerste wierdt uytgeroepen op alle hoecken van straten met Trompet-klanck / en openbare uytroep door den voorsz. Deurwaerder op den 13 Julij: Ende de tweede den 17 Julij door den Commys van den Griffier van de selve Stadt / welcke van woorde te woorde aldus is luydende:

Hoort dan hoort, men laet u weten, door den Koningh onsen Heere, het Hof van 't Parlement van Parijs ende door mijn Heer Meester *Jan Angenost* Raetsheer des selven Koninghs ende 't Hof, ende van haer gecommitteert om te executeren seecker Arrest ghepronuncieert den 20 Mey voorleden ten profijte van den overleden Heer *Colaert*, in sijn leven Ridder, *Heere van Beaufort* ende van *Ransart*, *Jan Taquet*, Burgher deser stede Atrecht, *Hugues Cannery*, *Bertelemy Hellemant*, *Nicole Gaurelle* sijn Huysvrouw, *Jenne le Febure*, Dochter van *Jan le Febure* genaemt *le Cat*, *Pierre du Carieul*, Neef en Erfgenaem van den overledenen *Pierre du Carieul*, en *Jan Bary*, den Procureur Generael by haer gevoeght zijnde, dat daer op Maendagh toekomende 's morgens ten 8 uuren, openbaer gedaen sal werden, in de presentie van de voorschreven Executeur met de gheinteresseerde partyen, soo sy willen, op een groot Tooneel, dat ghemaeckt sal zijn op de plaets van het Bisschops Hof van Atrecht, ende daer sal gedaen werden een Predicatie door een Doctoor in de Godtheydt van de Universiteyt van Parijs, door de welcke ten deelen uytgeleydt sal werden den inhoudt van 't voorschreven Arrest, ende daerom, om de Justitie ghehoorsaem te zijn, dat men neerstigheydt doe om daer te komen ende by te zijn, op verbeurte van ghereeckent te zijn onwilligh en de Justitie onghehoorsaem.

Daer-en-boven, laet men noch weten door de self-de Heeren, dat achtervolgende de selfde publicatie, yeder een dien Maendagh sal vieren, om de oorsaecken daer in begrepen, ende dat men op dien dagh de beste Batement-speelders, die 't beste Spel van stichtelijcke Sotternyen sullen spelen, gheven sal een Silvere Lelye, ende die daer aen de beste sal zijn, sal hebben een paer Gansen, ende dese Spelen sullen ghespeelt worden op de voorschreven Maendagh naer den middagh, de een naer de ander: Daer-en-boven sal men noch gheven, aen de ghene die 't beste Sotte klucht sullen spelen, een Silveren Kroes, ende de beste daer aen een paer Capoenen, ende de gene die sullen willen spelen, soo wel van buyten als van binnen de Stadt, om de voorschreven prijsen te winnen, sullen gehouden wesen te komen in 't Huys van *l' Argentier*, op den voorschreven Maendagh voor twaelf uuren, ende aldaer een Biljet halen, om met ordre de een voor, de ander naer te moghen spelen, ende naer de voorschreven Spelen sullen ghe-eyndight zijn, soo sullen de voorschreven Speelders ghehouden zijn een Dubblet daer van over te leveren, om te examineren, op dat men ordineren mach op de uyt-deelingh van de Prijsen, naer behooren: Ende daer en sullen gheen Spelen goedt ghevonden worden, die binnen seven jaer in de Stadt of de Vryheydt van dien gespeelt zijn.

Noch werdender by de voorsz. Major ende Schepenen Brieven gheschreven / aen de Wet ende Officieren van Bapalmes, Sint Pol, Hesdijn, Arien en Bethune, om datse hare Inwoonderen souden van dit Sermoen verkondighen / ende dat dit Arrest op dien Maendagh soude ge-executeert zijn.

Op dien selven 28 July / soo lieten haer vinden de Officieren van den Koninck / Major ende Schepenen / vergheselschapt met de Sergeanten / met de Roede /

Roede / altemael te Paerde / in de Halle 's morgens te seven uuren / die ghelijckerhandt reden naer den Commissaris / om met hem ende sijn gheselschap naer het Sermoen te gaen: Die oock al vergadert zijnde / al te Paerde reden door de groote strate van Sint Gery en Sint Aubert, naer des Bisschops Hof toe / daer sy op het Tooneel ginghen dat daer ghemaeckt was ontrent 18 voeten hoogh / op welck Tooneel / werde door de voorsz. Commissaris daer toe versocht zijnde / van den Heere van Beaufort, door den mondt van Meester Jan Jouglet, Licentiaet in de Rechten / ter executie ghestelt 't voorsz. arrest. Ende daer wierdt de voorschreven de Beaufort, ende sijn Naekomelinghen ende andere gheinteresseerde partyen hier te vooren ghenoemt / in haer goede fame ende volkome eere herstelt. Dit ghedaen zijnde / begost Meester Godefroy Bousart, Doctor in de Godtheydt / sijn Sermoen in presentie van den voorschreven Heere Commissaris / Officieren des Konincks / ende van de Stadt / in 't bywesen oock en mede op het Tooneel den Heere van Beaufort, Hugues Cannery, Anne Cannery, Huysvrouwe van Guiliame l' Estourmy, kinderen van de voorschreven Hugues, Jan du Caijet, Mathieu de Bary met sijn Huysvrouwe / Dochter van de overledene Jan de Bary, Isabel de Vasseur, Weduwe van Guiliame de Bullecoert, Coolart ende Pieter du Bullecoert, Broeders kinderen van de overledene Guiliame, Jan de Ronville Goudtsmit / ende Amant sijn Broeder / kinderen van de overledene Henry de Ronville, Pieter du Carieul, Neef van de overledene Pieter du Carieul, hier te vooren ghenoemt / met Robinet du Carieul.

Ende duurde dit Sermoen ontrent twee uuren en een half / daer present waren / by gissingh tusschen acht en thien duysent Menschen.

Desen Doctor hadde tot sijn Text genomen dese woorden: Ghy Rechters die daer de Werelt oordeelt, laet u onderrechten: 't welck hy seyde ghenomen te hebben uyt den tweeden Psalm Davids.

Naer dat dit Sermoen voleyndight was / wierdt by den voorschreven Deurwaerder van woordt tot woordt ghelesen het Dictum / hier vooren verhaelt / in presentie van alle het Volck: Dit ghedaen zijnde / keerden de Commissaris / Doctor / ende de Officieren van Atrecht wederom / gheaccompagneert met de Officieren des Koninckx / ende ginghen tot het Huys à la Quiverette, daer haer den Heere van Beaufort het middaghmael gaf / ende de voorschreven Major / Schepenen / ende Officieren / in het Huys à la Balaine, voor welck Huys ghehanghen waren des Stadts Tapijten / om de Spelen ende Batementen te sien / in welck Huys den voorsz. Commissaris ende Doctor naer den eten mede quamen / om de Spelen te sien / ende daer werde by het voorschreven Huys / wat naer het Roode Huys toe / een blijdtschap-vyer ghemaeckt / om het voorschreven Arrest wille / ende de Executie van dien / ende naer inhoudt van de voorschreven Publicatie / soo werde de voorschreven dagh ghevierdt / ende de Burghers ende Inwoonders hielden op van alle werck te doen / daer werden veel fraeye Spelen ende Batementen ghespeelt / door die van Labbaye de Lyesse, ende andere Compagnyen / soo wel van die van binnen als van buyten / die staet hielden elck in sijn Huys / op de kleyne Marckt met ontwonden Vaendels ende Wimpels / ende soo wierdt de Tooverye ontdeckt / door de rijcke ende vermoghende Burghers / naer dat het procederen ontrent dertigh jaren gheduurt hadde / welcke Tooverye door de boose Gheestelijckheydt gepractiseert was / ende

van

van onwijse gheloofst / ende door gierigheydt voortghedreven / soo lange dat haer boosheydt ende valscheydt aen alle kanten uytberste / ende haer boosheydt / gelijck bewesen is / aen den dagh quam.

Tymon.

448. Ick en twijfelder niet aen / indien de proceduren die in veel plaetsen in Duytslandt gheschieden / behoorlijck ondersocht worden / sonderlinghe daer de Gheestelijckheydt de hooghe Jurisdictie hebben / daer souden wonderlijcke valscheden aen den dagh komen: Want het is by naer al van den selven inhoudt. In korte jaren heeft men in Silesien / onder 't Bisdom van der Neys, veel vrouwen tot pulver verbrandt / uyt oorsaecke datse met den Duyvel in menschelijcke ghedaente gheboeleert hadden: In Westphalen ende op andere plaetsen heeft men mans-persoonen verbrandt / om dat sy haer selven in Wolven verandert / hebbende (in Wolfs ghedaente) naer aerdt der Wolven veel quaedt ghedaen hadden / ende op veel plaetsen menschen om het leven ghebracht / om dinghen die buyten menschen vermoghen zijn / ende buyten vermoghen der Duyvelen in menschen zijn / ende daerom in sulcken ghevalle niet te achten / ende voor leughenen te houden / ghelijck ick uyt onse t'samenspreeckinghe wel gemerckt hebbe.

Eusebius.

449. Tymon, hoe ghy meer overleght / naer de reden die in een mensche behoort plaets te hebben / naer den Text en Sin der Heyligher Schrifture / ende de almachtigheydt / goedtheydt ende rechtvaerdigheydt Godts / op het Christelijck Gheloove / ende het gheene daer de kracht des Gheloofs op siet / ende op de onmacht der booser Gheesten / ende Menschen / soo sal al Guirlandus, Spren-

Sprengerius, Bodijns, Bensveldius, Cumanus, Perkinsius, Daneus, Leymans, ende meer diergelijcke haer voortbrengen / over hoop vallen: En soo veel zy ghesepdt tot u onderrechtinge en verbeteringe des gemoets / en verstants van u lieve Tymon, en dunckt my dat ick u begeerte voldaen hebbe / ick hebbe veel meer bewijs / en noch veel levendige ghetuygen / van het ghene ick gehoort en ghesien hebbe / maer alsoo het wel wetende / en ghepractiseerde boosheden zijn / in oprechte Christenen verdrietelijck te hooren / soo sal ick af korten / denckende dat ick u sal voldaen hebben.

Tymon.

450. Eusebius, ick hebbe u te bedancken / van de moeyte en tijdt die ghy my te gheval besteet hebt / Godt den gheber alles goedts wil u loon zijn / ick moet bekennen dat ick veele in 't stuck van Tooverye gheleert hebbe / hope het selve te ghebruycken tot een goedt eynde / niet om de Tooverye wech te nemen / of te ontkennen / maer om die in sijn aert ende natuure recht te leeren kennen / en soo voor te stellen / gelijck sy ten allen tijden onder Heydenen / Joden / en Christenen / tot onderwijsinge is naergelaten: Versaecke derhalven sulcke Tooverye / datter een persooneel verbondt met den Duyvel gemaeckt wordt / en uyt kracht van dat verbondt dat de Duyvel haer leert door de Lucht vlieghen / en by ghelegentheydt haer selven of door de Duyvel haer in Wolven of Katten veranderen / ontkenne dat sy Weer-maecksters zijn / of vruchtbaerheydt en onvruchtbaerheydt veroorsaecken / noch geen ghewassen in haer hoedanigheydt ende krachten veranderen noch andere krachten gheven / als Godt den Schepper der natuure en Gever van alle volmaeckte gaven haer gegeven heeft.

Eusebius.

451. Tymon, als ghy de Heylighe Schrifture in meditatie en overdenckinghe leest/en de almachtigheydt/goedtheydt/ ende rechtveerdigheydt/ ende vreese Godts soo voor u houdt/ en daer op steunt/ soo en sult ghy niet vallen noch dwalen in sulcke onverstanden/ en sult tegen uwen naesten veel gerustelijcker leven/dan de ghene die haer van een deel verdwaesde menschen laten verleyden/ en van sommighe wel wetende schijndeughden laten betooveren/ derhalven willen wy eyndigen/ en die onse t'samensprake mochte voortkomen/ laten oordeelen. Vaert wel Tymon, de Godt des Vredes zy met u/ en met al de ghene die u lief zijn.

Tymon.

452. Ick wensche u van gelijcke Eusebius, in die bewaringe Godts bevolen.

EYNDE.

REGI-

REGISTER.

Het eerste getal beteyckent de folio van 't bladt, het tweede getal de nommer aen de kant van 't bladt, ofte de onderscheyde redenen.

A.

AEnraken, of men daer mede yemant schaden en betooveren kan, wort ontkent 117-60. 61. 118-62.
Afgoderye is een gedeelte van Tooverye 29-82.
Almachtigh is Godt, maer onmachtigh de Duyvel en menschen 144-105.
Wat antwoorden de Tooverrechters de beschuldighde door de Pijnbanck afdwingen 327-308. 328-310.

B.

Bedroch, met bedroch en bedriegen, behelpen haer de Toovenaers ende Tooveressen 18-60. 20-64. 21-72. 22-74. 23-78. 30-84. 47-125. 204-80.
Bedroch wordt ghepleeght by Joden ende Heydenen in voorseggen en tekenbedieden, onder schijn van Godsdienst 34-92. 36-98. 37-103. 39-107. 43-116.
Bedriegers in de Noordtsche Landen stonden het bedroch te samen 143-105.
Bedroch wierdt oock gepleeght van de Priesters ende Priesterinnen tot Delphos 65-155.
Die en hebben geen antwoort van de Duyvel ontfangen 66-156.
Bedroch van bezetenheydt 55-140. 60-147. 62-150. 281-227.
Dit bedroch wort ontdeckt 57-142. 59-146. 60-148. 287-237.
Gewaende bezetenheydt maer uyt natuurlijcke oorsaken 137-98.
Beschuldigingh: Schotsche maniere ghevonden om beschuldigingh te krijgen van Tooverye 339-338.

Be-

Beschuldigingh van Tooverye 242-149. 298-265. 303-275.
Redenen van de onmogelijckheydt dier dingen, waer mede de Wijven als Tooveressen beschuldight worden 321-298.
Van die seyden betoovert te zijn, ende andere met onwaerheydt beschuldighden 203-76. 241-146. 245-157. 265-187. 270-195.
Betooverde menschen zijn die, die haer verstandt bedorven wordt door lichtgeloovigheydt 338-327.
By-een komsten der Toovenaers ende Tooveressen zijn verciert en leugenachtigh 89-31.
Het bewijs daer van wordt ondersocht 91-33. 95-36. 96-37. 105-41.
Bekentenissen gedaen van dingen die onredelijck, onnatuurlijck en onmogelijck zijn 122-72.
Wat de oorsaecken zijn dat sulcke bekentenissen ghedaen worden, namentlijck, boos bedroch, ydelheydt van sinnen 127-81. 83. 128-85. 129-87.
Verruckingh des ghemoedts onverstandt, of swackheydt des verstandts, bedorven sinnen en ander oorsaken 134-91.
In wat persoonen dit meest plaets heeft 123-75 134-93. 95. 136-97. 137-99. 140-103.

D.

Datter Duyvelen zijn wordt bekent 1-2.
Des Duyvels quaetheydt schaedt niemandt die hem niet en volght 2-4.
Dat de Duyvel de Tooveressen (selfs tegen haren wille) drijft tot quaedt-doen, wordt ontkent 2.6.
God heeft geen Duyvelen maer Engelen gheschapen 3-8.
Waer door de Engelen duyvelen geworden zijn 3-10.
Wie door de Duyvel verstaen wordt 4-12.
Eygenschap des Duyvels 6-18.

Dat

Dat hy den menschen niet kan doen al dat hy wil 8-23. 9-25. 26.
Kan geen toekomende dingen voorseggen 10-29. 30.
Item, alleene hoe 11-32.
De Duyvel kan niet doen buyten den reghel der natuure 9-25. 19-62.
Spreeckt niet door de Afgoden 43-118.
Gesondtheydt en sieckten komen niet van den Duyvel, maer van Godt 81-19.
Dat de Duyvel een oudt Wijfs subject soude willen zijn, is ongelooveliјck 110-49.
Die Godt niet ghehoorsaem zijn wil, sal gheen oudt Wijfs onderdanen willen wesen 201-68.
De Duyvel is gheen Schepper van lichamen, noch voor hem selven noch voor anderen 84-23. 89-29. 120-69.
Duyvelen hebben gheen macht door quaedtheydt van haer wesen, noch door werckelijckheydt in den mensche, om yemandt te konnen dooden, anders soude ons leven en doodt aen de Duyvelen, en door de Duyvelen aen de menschen hangen 195-62.
Om sonden te straffen gebruyckt Godt geen Duyvelen, want de Duyvel Godts wederpartye is, en sal selfs de straffe Godts met de boose menschen dragen, maer Godts wil is sijn werck 199-68.
De Duyvel kan gheen menschen lichamen onghevoelijck maecken 332-322.
Reden daer van 334-323.

E.

Het begin van de executien over Toovereſſen, is altijdt aen menschen met ghebreckelijcke sinnen geschiedt, die oock andere in haer rasernye door dwangh hebben beschuldight 85-23. 86-26. 89-29.

G.

Godt is oorſaeck ende weſen van alle ghedaenten, niet De Duyvel of Menſch 19-62.
Godt is aen geen ordre gebonden 20-66.
Hy heeft gheen Duyvelen in materie van bekeeringe tot dienaers van noode 37-100.
Godt ſchept de Duyvel te gheval hem gheen lichaem 85-23.
Godt mach niet genoemt worden van de gene die op Toover-maeltijden komen 98-38.
Gebedt tegen Tooverye 245-157.

I.

Imaginatie, kan zijn uyt een verdorven temperament, en in onkuyſche ghemoeden vreemde uytwerckinghen veroorſaecken, de ſinnen werden verruckt, tot dinghen te ſien, te hooren, jae te ghevoelen, die niet en zijn 89-29. 119-67. 140-103.
Imaginatie wordt veroorſaeckt uyt verdorven bloedt, en wat daer uyt in de herſſenen ontſtaet 180-40.
De Imaginatie is oorſake van Tooverye ende vallende ſieckte 117-61. 63.
Van Kranckſinnigheydt 140-103.
Van beſetenheydt 136-97. 137-99.
Door imaginatie kan de menſch ſijn ſinnen krencken en ſieck worden 140-102.
Deſe zijn de miſerabelſte onder alle ſiecken 181-40.
Exempelen 141-103.
Lichtgeloovigheyt is oorſaecke van verkeerde eñ onredelijcke imaginatie 240-141.

K.

Kranckhoofdige menſchen hooren en ſien dickmael (door inwendigh gebreck) dat andere niet en hooren noch ſien, noch geſien kan worden, Exempelen 122-73. 123-75.

M.

Manasse was een Tovenaer 29-81.
Menschen konnen buyten den regel der natuuren niet gaen 19-61.62.
Mirakelen doen Toovenaers ende Tooveressen door bedroch 18-60.
Mirakelen van *Moses*, geschieden door Godts kracht: Item, het onderscheydt der mirakelen van *Moses* en de Egyptische Toovenaers 20-64.

N.

Van de Nachtmerry 147-116.
Wat dese quellingh is, en hoese ontstaet uyt natuurlijcke oorsaecken 148-117.

O.

Ondersoecken mach men de wercken der menschen, maer niet de w ercken Godts 20-66.
Ondersoecken mach men de Geleerden, en van haer reden eysschen, van weghen 't ghene sy vast stellen 221-111.
Ondersoecken machmen de wercken der Menschen en Duyvelen, en oordeelen na reden en mogelijckheydt 359-357.
Soo de versierde en ondoenelijcke Tooverye wel ondersocht wierdt, soo soude der onnoosele onschuldt blijcken 403-432.
Exempelen van onnoosele, onschuldighde, doch verdachte, maer vroome en Godtvruchtige, die van de Overheydt selfs gheraden wierden te vertrecken, om onheyl te ontgaen 404-433.
Onmogelijckheydt, dat de Duyvel de lichamen der Menschen onghevoelijck soude maecken 332-322. 334-323. 335-326.

Onmogelijck is het gene, 't ghewyde Was (of Agnus Dei) toegeschreven wordt 335-326. 338-327.
Onmoghelijck, onwaerachtigh, ende ondoenlijck is 't gene door den Pijnbanck afghedwongen en beleden is 364-367.
Godt is oorsaeck ende Wesen van alle ghedaenten 19-62.
Oorsaeck van Toover-sieckten 275-209.
Onvoorsichtige daet van een vrouw 205-83.

P.

Pijnigen is de middel om de luyden tot bekentenisse te brengen 327-308. 328-310.
Een doodt gepijnight 330-314.
Gruwelijcke, ende vreemde manieren van pijnighen 331-318.
Een mensche twintighmael gepijnight eer hy bekende 334-323.
Andere wel vijftienmael gepijnight, maer en bekenden niet 340-330. 368-375.
Gruwelijcke tormenten door pijnighen gedaen, maer en bekenden noyt 395-417.
Die gepijnight zijnde weder lochenden, mochten de Rechters sonder nieuwe beschuldigingh, op de voorgaende bekentenisse tot de torture brenghen 339-328.
Een mensche soo gepijnight, dat hy pooght hem selven de tonge af te snyden, om niemandt te melden, niet konnende spreecken, dwinghen hem de Rechters tot schrijven 351-349.
Door de Pijnbanck tot haer voornemen niet konnende komen, soeckense uyt te locken met tweesinnige woorden 345-343.
Oock met valsche beloften en bedroch, maer de Rechters houden haer woordt niet 341-332.
Sommige willẽ alleen op 't geruchte ymant tot de pijnbanck

banck brengen, ſommige op een ghetuyge, al iſſe niet eerlijck, andere op twee getuygen 324-302.
Watſe onder het pijnighen de Lieden af vraghen 327-308.
Plaghen ende ſtraffen komen niet van oude Wijven, die ſy Toovereſſen noemen, maer komen uyt ons ſelven, om dat wy niet en doen als 't behoort 200-68.
Poeder van den Duyvel ontfanghen, daerſe Menſchen en Vee mede dooden 112-51.
Hoe dit poeder gemaeckt wordt 112-51. 52. 192-61. 62.
Proeve of een Vrouw Toovereſſe is, is onſeecker 260-179. 326-306.

Q.

Quaedt doen, dat Godt toe ſoude laten, dat de Duyvel de Vrouwen ſoude dwinghen tot quaedtdoen, is ongeloovelijck 120-69.
Kan niet zijn, nae de goedtheydt ende rechtveerdigheydt Godts 121-70.
Dat de Duyvel, als de Vrouwen niet quaedts genoegh en doen, haer ſlaen ſoude, is ongelovelijck 121-71.

R.

Rechters ghelooven licht het ſeggen, dat yemant een Tooveres is, of dwingen 't haer af door pijnighen 109-45. 328-310. 329-312.
De Rechters beſchuldigen de onnoſele van onmogelijcke dingen 321-298.
Die gewaerſchouwt zijnde vluchten, confiſkeren de Rechters hare goederen 345-341.
Rechters willen gheen teghenſpreecken lijden 352-349.
Willen niet dat yemandt de ghevanghen byſtaet, al is 't

is 't Vader, Moeder, Vrienden, of houdense mede voor Toovenaers 353-349.
Wanneer onrust ontstaet, laten de Rechters predicken, dat niemandt soude murmureren of vreesen, alsoo sy niemandt deden vangen, als die van acht of thien getuygen beschuldigt waren, dat anders is gebleecken 373-379.
Als rijcke Persoonen ghevangen worden, die tegen de Rechters soecken te procederen, soo mach het haer niet ghebeuren, maer komen gheleerde om de saeck te ondersoecken, doch konnen niet accorderen. 375-381.
Rechters geven over eenighe Sententie 380-391. 388-405.
Oock over een die veelmael was ghepijnight, maer noyt bekende 392-411.
Rechters ghebruycken practijck om Appel te ontgaen 397-421.
Rechters tot Atrecht, worden van den Procureur Generael van den Koningh van Vranckrijck ghciteert, om voor het Parlement haer te komen verantwoorden 399-425.
't Hof van Parijs neemt informatie van 't doen des Rechters tot Atrecht, en haelt uyt de gevangenis na Parijs, de Heer van *Beaufort* 402-427.
Oock andere 406-435.
Der Rechteren grouwelijcken handel wordt 't Parlement vertoont 405-435.
Recht-plegingh binnen Atrecht door Commissarissen van Parijs 407-437.
Guiliame le Febure wordt vry ghekent, moghende sijn Recht vorderen, om sijn Eere verbetert te hebben 408-437.
Rechters van Atrecht worden door den Bisschop afgheset, die niet toestaet 't ghene sy aengaende de Tooverye hadden gedaen 410-441.

De Rechters verlaten Atrecht, om des volcks haet 411-443.
Der Rechters valscheydt ende boosheydt, ende de onnooselheydt en onschuldt van de ge-executeerde ende noch ghevangenen wierdt openbaer door dat middel, *Guiliame le Febure*, Schepen van Atrecht, beschuldight van Tooverye, vlucht, gaet tot Parijs in de Gevangenisse om hem tegen sijne beschuldigers te verantwoorden 396-419. 398-423.

S.

Salve, Smeeren met Toover-zalve en haer kracht 90-32. 93-34. 94-35. 97-38.
Dat dit leugenachtig is 110-49. 147-116. 361-361.
Hoe de Smeer-zalve ghemaeckt wordt 145-111. 356-351. 388-405.
Onmogelijckheydt van soodanige kracht 147-116. 361-361.
Scheppinge is een werck Godts, niet des Duyvels 157-62.
Godt heeft de Duyvel geen lichaem geschapen, noch de Duyvel kan hem selfs gheen lichaem scheppen, reden 84-23. 151-120.
Datter Tooversieckten zijn, wordt bekent 247-207.
Zegenen in Tooverye 52-134.
Maniere van zegenen 196-63.
Van die gedwongen wierden te zegenen 265-188. 271-200.
Strafbaer te zijn wordt toegestaen, die menschen of beesten met vergift beschadigen 322-300

T.

Toovenaers ende Tooveressen zijnder altijdt geweest 1-2.

Wie

Wie onder de Toovenaers gherekent moghen worden 15-48.
Wie Toovenaers in de heylige Schriftuure ghenoemt worden 168-22.
Toovenaers van Paulus beſchreven 35-94.
Toovenaers en Tooverye is altijdt geweeſt 16-52.
Wat Tooverye is, na des Autheurs gevoelen 16-50.

Verſcheyden ſoorten van Tooverye.

Als mirakelen doen. 18-60.
Waerſeggen of voorſeggen 23-75.
Afgoderye 29-82.
Gewaende Tooverye maer uyt natuurlijcke oorſaecken 137-99.
Nieuwe Tooverye van de Smeer-zalf in de Heylige Schiftuure niet bekent 106-41.
Tooverye in de Schriftuure vermelt is, als men met vergift om gaet, om door vergifs bereydinghe yemandt leedt te doen, 't zy in onvruchtbaerheydt, verkorting van leven, of om ſijn verſtandt en ſinnen te bederven 190-57. 191-59.
Bedriegerye is Tooverye 203-78. 335-326.
Niet lijdelijck maer werckelijck 204-80.
Tooverye wordt in de Schriftuure genoemt dat bedroch, daer men met Goddelijcke dingen ſpot, en is de aldergrootſte ſoorte van Tooverye 47-126.
Dit bedroch wordt beſchreven 47-126. 64-154. 335 325. 326.
Toovenaers zijn Landtloopers 30-84. 116-57. 240-241.
Item, bedriegelijcke Medicijn-meeſters, exempelen van ſoodanige 241-242. 276-207.
Toovenaers zijn die bedrieghelijck met Goddelijcke dingen ſpelen 158-10. 291-245.

En datse doen, niet en doen door Godt of den Duyvel, maar door eygen wille ende boos voornemen 158-8.
Nader bewijs 158-10.
De grootste Toovenaers zijn onder de Kerckelijcke en Gheestelijcke persoonen, wanneerse boos van leven zijn. Item, hoe die met de Schriftuure omgaen 317-293.
Bodijn een geleert man is selfs een Toovenaer gheweest, bedroghen zijnde, heeft veel onnosele om 't leven gebracht 17-54.
Dat onder Tooverye te straffen, dickmael de alderbooste Tooverye is bedeckt geweest 87-27.
Egyptische Toovenaers, haer bedroch 18-60.
De Tooveresse tot Endor, haer bedroch 23-75.
Toovenaer was *Manasse* 29-81.
Die haer met Tooverye behelpen, hebben 't altijdt met Godts-dienst bedeckt 294-252.
Soo is altijdt gedaen van Heydenen, Joden, en Christenen 294-253.
Daer in volgende de aert der Duyvelen 294-255.

Exempelen van bedriegelijcke Tooverye.

Dirrickjen Gerrits, tot Haerlem 49-134.
Dese Tooverye ontdeckt ende gheholpen 53-136. 59-146.
Item, vande Butter, tot Haerlem 159-14.
Jan van Goohs kinderen, een merckelijck exempel, tot Haerlem 242-149.
Dese Tooverye ontdeckt 245-157.
Sententie van de Magistraet 255-173.
Item 258-176.
Een Man in de Geerstraet tot Haerlem, hem veynsende een ellendige quellingh te hebben 270-193.
Abraham Joris, tot Haerlem 295-258.

Dese Tooverye ontdeckt 306-279.
Sijn Schriftelijcke bekentenisse 307-279. 311-287.
Bedrieghelijcke Tooverye t' Amsterdam, met braecken van Spellen, die ondeckt en geholpen 268-193.
Wat het verschil is, over de questie van Tooverye 322-300.
Kort verhael van de redenen, teghen de ghewaende Tooverye, Nachtmerrye, veranderen in beesten, Weer-maecken 314-289.
Datter een kunst van Tooverye is, die van de Duyvel wordt geleert, waerom veele van de Rechters zijn veroordeelt, wordt bewesen
Ten eersten, om dat veel Autheuren segghen, hoe dat verbondt maecken met den Duyvel toegaet 70-8. 71-10.
Dit wordt ontkent 69-3.
Wordt in de Schrifstuure niet gevonden 70-7.
Vorder redenen 72-11.
Dat het quaedt dat de Menschen doen, niet en komt uyt het verbondt met den Duyvel ghemaeckt 190-58.
De reden is, om dat in der Duyvelen noch in der Menschen macht niet en is de krachten te veranderen, die van Godt in de stoffen zijn inghesschapen 190-59.
Noch kan in de stoffe noch woorden niet wesen 193-62.
Dat in de kunst van Tooverye, yet Goddelijcks niet kan wesen, of dat boven de natuure en 't vermogen des Menschen gaet 207-87.
Ten tweeden wil men de Tooverye bewijsen, uyt de willighe bekentenisse, van die sulcks segghen ghedaen te hebben 71-8. 85-24.
De onwaerheydt hier van wordt uyt de omstanden getoont 85-25.
Oock uyt de leughenachtigheydt, datse de Duyvel

voor ſijn achterſte kuſſen, en met hem welluſt des vleeſchs bedrijven 87-27.
Exempelen van de bekenteniſſe eener oude Vrouwe tot Meenen, ghenoegh betoonende te komen uyt bedwelmde herſſenen 323-300.
Hebben oock meeſt altijdt ten laetſten ontkent datſe eerſt bekent hadden 366-373. 389-405.
Ten derden, wil men de Tooverye bewijſen uyt de ſtraffe dieſe daerom hebben geleden 71-8.
Deſe ſtraffe (jae tyrannye) wordt betoont gheſchiedt te zijn als de Wereltlijcke Heeren, de gierighe en ſchijndeughdelijcke Geeſtelijckheydt te veel betrouwden 394-345.
Ende dit wort beweſen met het exempel tot Atrecht, dat wijdtloopigh verhaelt wordt: namentlijck, hare bekenteniſſen met den pijnbanck afgedwongen, ten laetſten altijt wederroepen 353-349. 389-405.
De bekenteniſſen openbaer geleſen 355-351.
Wederroepenſe, ſeggen bedrogen te zijn 358-355.
Bewijs-redenen, dat de Confeſſien onwaerachtigh zijn, ende dies weghen de Sententien valſch gheweſen 360-358. 360-361.
't Gevolgh van deſe daedt in andere 362-363.
Beſchuldighde, ſonder verhoort te zijn, verbrandt 363-365.
Ja ſonder van de Wereltlijcke Rechter onderſocht te worden 366-370. 388-405.
In noch andere 368-377.
Teghen die vluchten procedeert men als verwonnen 371-379.
Een Man als Toovenaer verbrandt, beſchuldight ſijn Vrouwe als Tooveres, doch ſy wordt losghelaten 578-387.
Bewijs van 't verſchil in eenige Sententien 386-403.
Een veelmael ghepijnight, bekende noyt, als hy uytbreeckt, oordeelen hem ſchuldigh, maer door veel voor-

voorbiddens, condemneren hem in een 20 jarighe ghevanghenisse 392-411.

Als eenige Vrienden van Vermoghende voor 't Parlement tot Parijs appelleren, worden verscheyden los gelaten, waer van sommige al bekent hadden, andere niet 392-413. 393-415. 394-417.

Eenighe vluchtende worden inghedaeght, maer niet komende, worden als verwonnen Toovenaers ge-excommuniceert 398-421.

Dese Excommunicatie van 't selve jaer weer-roepen 398-423.

Alle ghevangens worden ontslagen, maer het Proces offe tot haer schuldt of onschuldt gevangen waren, bleef hangen 407-435.

De ge-excommuniceerde komen weder met Brieven van den Paus, stellen haer ter purge, blijven ongestraft 409-439.

Naer 30 jaren procederens komter Sententie van het Hof, alle voorgaende handelingen worden tot niet gedaen, de Luyden in haer naem en goet herstelt, de Rechters gecondemneert 413-447.

V.

Veranderen van den Duyvel, in Bock, Aep of Mensche, is ongeloovelijck 21-69. 100-38. 119-67.

Mede is 't ongeloovelijck, de Toovenaers in Wolven, ende de Tooveressen in Katten veranderen 154-126. 175-5. 160-16.

Dit wort bewesen 161-18. 167-22. 171-28.

Geschiedt altijdt in verre Landen 196-26.

Historie van veranderingh, ende des selfs onwaerschijnelijckheydt 184-48. 185-50. 51.

Veranderingh in de natuure kan de Duyvel niet maken, daerom is 't valsch dat men van 't verknopen des nestelinghs seydt 234-132.

Duyvel,

Duyvel, Enghel, noch Mensche, konnen 't secreet der natuuren niet veranderen, noch van gewassen, mineralen, &c. 257-207. 359-357.
Dit kan niemandt doen dan Godt 182-42.
Hoe *Nebucadnesar* verandert is 187-53.
Bewesen met een exempel deses tijdts 189-54.
Verbondt maecken met den Duyvel is uyt de Schrifture onbewijselijck 83-21.
Is rasernye van kranckhoofdighe menschen, of door de Pijnbanck afgedwongen 83-21. 85-23.
Is onmogelijck 84-23.
Nader bewijs 89-29.
Vervoeren en kan de Duyvel den mensche niet, noch met lichaem en ziele, noch de ziele uyt het lichaem 143-105.
Vliegen door Smeer-zalve 93-34.
Door kracht van woorden 100-40.
Voorseggingen 57-142.
Konnen niet geschieden als door Godts Geest 26-78.
Is meest bedroch 31-86. 43-116.
Dat de jonghe Dochter Acto. 16. niet door Godts Geest, noch door de Duyvel heeft voorseyt, maer met bedroch omgegaen 35-96. 36-98.
Vraghen die de Rechters willen beantwoordt hebben. 327-308.
Vrouwen sieckte is oorsaeck van veel quellinge 136-97. 137-99.

W.

Waerseggen een deel der Tooverye 48-126.
Van de Waerseghster tot Endor 23-78.
Van 't waerseggende Meysken, Acto. 16. 35-96.
Waerseggers haer bedriegherye 39-106. 107.
En wreedtheydt 40-110. 41-112.
Wesens veranderingh is alleen in Godt te soecken 19-62.

We-

Wetenschap, hoe de Tooverye geschiedt, is niet schadelijck 18-58.
Noch oock het lesen van Toover-boecken 20-68.
Weer-maecken, ende Windt te verkoopen is maer valsheydt, 't strijdt tegen de Schriftuure, en is niet in 's menschen vermogen 208-89.
Weer en Windt verkoopen van de Laplanders en Finnen, is maer bedroch 227-116. 227-118. 119. 228-121.
Godt is Autheur van Windt 208-91.
Godt maeckt Reghen ende Windt, gheen Vrouwen 348-343.
Onwaerheydt van 't Weer-maecken der Vrouwen wordt bewesen, daerom een valscheydt des Rechters dat ondersocht wordt 215-109. 221-111.
Ondersoeck, dat men niemandt met woorden helpen noch schaden kan 196-64.
Dit kan niet zijn, noch ten aensien van de persoonen, noch van de woorden, anders soude Godt een Dienaer des Duyvels zijn 197-64.
Strijdt oock teghen de Goddelijcke aert, en Christelijcke reden 198-66.

EYNDE.

De kopere Figuren moeten ghestelt worden als volght:

N°. 1.	Fol. 50.
N°. 2.	Fol. 250.
N°. 3.	Fol. 270.
N°. 4.	Fol. 268.
N°. 5.	Fol. 268.
N°. 6.	Fol. 298.
N°. 7.	Fol. 311.
N°. 8.	Fol. 284.
No. 9.	Fol. 285.
N°. 10.	Fol. 330.
N°. 11.	Fol. 331.
N°. 12.	Fol. 331.
N°. 13.	Fol. 331.